

I. G. KOVAČIĆ

I

IVAN GORAN
KOVAČIĆ

Sabrana djela

PROZA

I

IVAN GORAN KOVAČIĆ / *SABRANA DJELA*

Svezak I.

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Razred za suvremenu književnost

SABRANA DJELA
IVANA GORANA KOVAČICA

Urednički odbor
JURE KAŠTELAN
MARIJAN MATKOVIC, predsjednik
DRAGUTIN TADIJANOVIC

Tajnica odbora
VIKICA MANHALTER

Svezak I.
PROZA I.

Dr. Vladimir Gotthardi
KNJIŽNICA
Renata i Ivan
Gotthardi - Škiljan

Nakladni zavod Matice hrvatske
Globus — izdavačka djelatnost
Sveučilišna naklada Liber

IVAN GORAN KOVAČIĆ

PROZA

I

PROZA 1929—1935
DANI GNJEVA 1936
PROZA 1936—1940
POSTUMA

Uredio

DRAGUTIN TADIJANOVIĆ

ZAGREB 1983

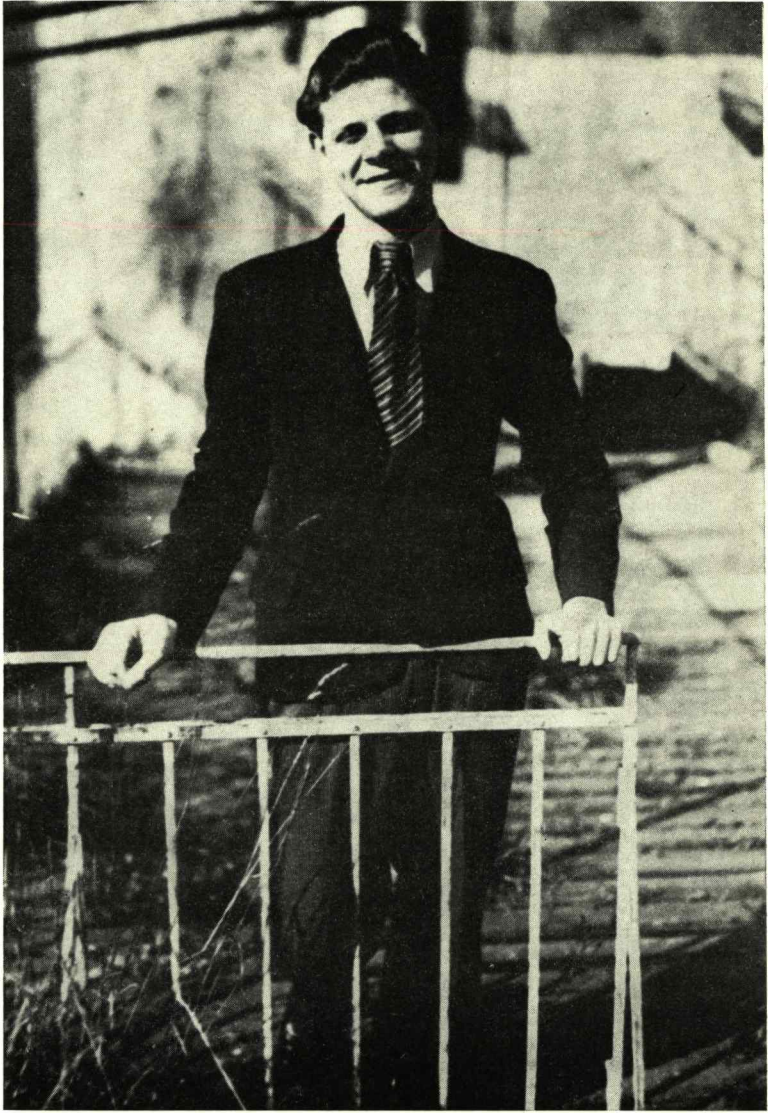
THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

RECEIVED
MAY 15 1964

PHYSICS DEPARTMENT

CHICAGO, ILLINOIS

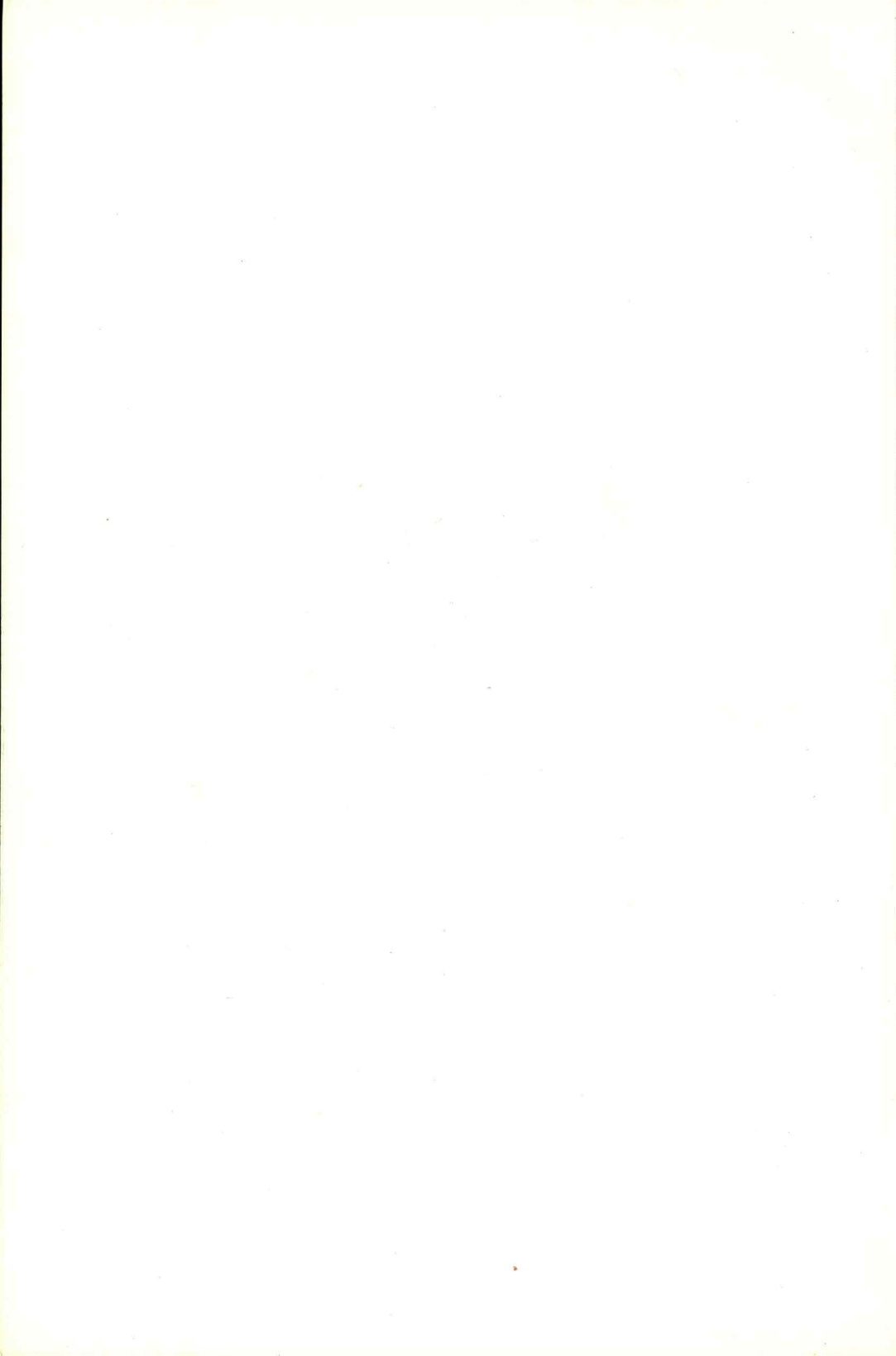

Frangor au Kovand

Ivan Goran Kovačić (Na poledini fotografije, crvenom olovkom, posveta Dragutinu Tadijanoviću: »Milom mom Tadiji u znak sjećanja na korektorske dane Ivan Zgb 20/III/37«)

PROZA

1929-1935

ŠEVINA TUŽALJKA

Seosko zvonce zvoni *Zdravo Marijo!* Tihi se titraj zvonca oglasiva u šumici. Nedaleko u grmu prati ga tužna večernja pjesma ševa. Zamuknuo je pobožni zvuk zvona, a ševa pjeva i pjeva tužno, neutješljivo, bolno! Tamna je noć. Sve je mrtvo, obamrlo, tek nešto prhne kraj mene i nestane u tamnoj noći. Nisam više čuo pjevati ševa...

Znatiželjan pođem sutradan u šumicu. Razgrnem mladice grma iz kojeg izleti ona ista tužna ševa. Pokročim bliže, bacim pogled na tlo... Zastao mi dah. Na podu je ležalo gnijezdo, a okolo malene poklane ptičice. Sada sam razumio žalosnu pjesmu ševa...

MOJ PRVI LOV NA SRNE

Često sam, naslonjen na prozor, gledao u prirodu, u divnu okolinu moga sela, i sanjario o lovu i borbama lovaca sa zvjeradi. Jednoga dana dođe iznenada stric i turne mi kratku pušku u ruke da počem s njim. Tko sretniji od mene? Brzo sam se obukao i, prebacivši pušku na leđa, odoh u lov. Bio je to prvi dan, kad se smjelo loviti srne.

Prolazili smo uskim stazama, divnim obroncima i šumskim putovima. I eto nas na željenom mjestu, usred bujne sjenokoše, opkoljene velikim hrastovima i šikarjem. Dolje između stabalja svjetlucala se i žuborila Kupa.

Stric me postavi iza jednoga grma kroz koji sam jedva vidio dio sjenokoše i debla što su plivala u moru svjetla zapadajućeg sunca. Stric mi je kratko rastumačio: »Srne idu predveče iz dalekih sjenokoša na Kupu da utaže žeđu, a mi ćemo ih dočekati«. I ja sam nemirno čekao i slušao svaki šušanj šumskog lišća...

Najednom začujem nagao topot. Srce mi je snažno zakucalo. Kroz guste grančice grma opazih divnog srndaća, kako ponosno stoji i napeto sluša. Divna mu se dlaka svjetlucala na suncu, a rogovi su mu stajali kao carska kruna.

I zaista, on mi se pričinio kao začarani srndać iz priča. Nisam se mogao suzdržati, a da ne poviknem od zanosu i sreće! Skočio sam i viknuo...

Čuo sam nato prasak puške i mukli lavež. Kroz dim vidio sam više divnih srna, kako poplašene bježe, a za njima je jurio moj srndać poput vjetra.

Dotrčao sam do strica. On je ležao na zemlji, a pokraj njega puška. Brzo se skočio. Bio je ljut na mene. Od svega što je govorio, ništa razumio nisam toga časa. Ta to je bio jedan od mojih najljepših dana!

To mi je stric ovako rastumačio: »Srndać ide uvijek prvi i kad razgleda položaj dođu srne da se napoje, dok on čuva stra-

žu. Začuje li šta sumnjiva, zalaje i tako upozori ženke. On je vrlo oprezan, dobro razlikuje svaki šušanj. Ako je u opasnosti život ženke, on skoči i na čovjeka, kako si to sâm vidio u mom slučaju. Onaj lijepi srndać ne bi pobjegao, da ga nisi ti svojom viškom upozorio. On me na to opazio, i prije nego sam opalio, snažno me je oborio, samo da ženkama dade vremena da se spasu.«

STARI KIPOVI

I

Nedaleko od našega sela, na brijegu, malena je i stara crkvi-
ca svetog Franje. Zapuštena je, tek koja stara žena prolazeći sa-
gne koljeno i pobožno se prekrsti. Posve je osamljena, samo joj
mir pomućuju sove koje su joj jedini noćni stanari.

II

Ja sam je često pohađao, premda to nije bio običaj. Pripovi-
jeda se, da ju je još davno dao sagraditi neki bogati hrvatski vla-
stelin. Bilo je to za doba renesanse, kad je pozvao hrvatske u-
mjetnike da je ukrase. Danas je zapuštena, i nitko ne razumije div-
ne kipove i slike, nitko ne dolazi da se divi hrvatskoj umjetnosti.

III

Došao je novi svećenik. Odlučio je da temeljito popravi cr-
kvicu. Pozvao je zidara, starog radnika, i predao mu radnju. Po-
bojao sam se za kipove i divne slike koje sam volio. Požurih se
tamo, zastao mi dah. Na travi pred trijemom ležali su porazbaca-
ni kipovi i slike. Potrčao sam do zidara, dobrog starca, i upitah
ga, zašto je razbacao stare hrvatske umjetnine. Pogledao me za-
čuđeno i reče: »Ta te su kipove radili Talijani!« Odgovorih: »Ni-
su, to su slike hrvatskih majstora«. Pošao je do kipova i pozvao
radnike da ih očiste. Prišao sam k njemu i zahvalio mu.

IV

Prošlo je mjesec dana, što nisam vidio crkvice. Trčao sam bez daha. Pomislih: »... Hoću li ih ipak naći?!« Otvorio sam vrata, srce mi jače zakucalo... Oh, kako je to divan Božji dom! Oltari su puni starih kipova, a na glavnom oltaru stoji prastara slika svetog Franje. Kleknuo sam da zahvalim Bogu, što je dirnuo srce starčevo i tako ušćuvao te divne uspomene iz hrvatske prošlosti.

V

Odsada sam više puta dolazio u ovaj tihi hram. Ne bijaše ovdje pustoši. Svećenik pjeva glagoljsku misu, a crkva je puna, prepuna. Narod osobito zavoli dom Spasenja, u crkvisi se ori pjesma Bogu, a male je orgulje prate.

VI

Zvono je zazvonilo... Pognuo sam glavu i pomolio se za sreću svoga naroda...

JEDAN SLUČAJ IZ ŠKOLE

Profesor je ušao i svi smo ustali, a s njime i sjeli. Bacio je nemarno pogled po razredu i onda se zagledao kroz prozor na ulicu. Svi daci šute, tek gdjekeji prošapće nešto svom drugu na uho. Zadnji je sat, a škola je tako dosadna da svi jedva čekamo svježi zrak, slobodu. Najednom se profesor prene, otvori razrednicu i prozove jednog đaka. Tiho je ustao, pošao van i odgovarao, uvijek isto dosadno da ti se upravo zijeva. Nešto je znao i izvukao se. Pa došao drugi, treći, četvrti i tako redom, a kad je blizu nečijeg imena prođu ga srsi, hvata ga prokleta trema. Najednom prozove jednoga đaka preda mnom; on lagano ustane i pođe pred profesora. Ovaj ga začuđeno pogleda i reče:

— Lach, gdje su vam priprave?

Pošao je bliže k njemu i nagnuo se nad katedru. Nešto mu šaptao. Profesor se razljuti i izdere:

— Čujete me, Lach, ko se ispričava, ima to na početku sata izvršiti i to sa mjesta, a ne da ja gutam vaš nesnosni dah...

Ušao je u klupu i bojažljivo se stao ispričavati:

— Molim, gospodine profesore, ja sam zaboravio knjige...

— A, tako — rasrdi se profesor — dakle sedmogimnazijalac zaboravlja knjige kod kuće. Najposlije, recite vi meni, što smo prošli puta čitali. Dites-vous moi, *Hernani*, acte deuxième, scène première...

Lach je šutio, vrpolio se na mjestu, micao zdepaste noge, vrtio rukom masno puce na siromašnom, otrcanom kaputu. Nosio je očale, što ih pred četiri godine dobio na poliklinici radi kratkovidnosti. Dizao ih i spuštao.

— Dakle, Lach, vi niste pripravnici; dobro, izvolite sjesti, imate drugi red!

Klupa se uzdrimala, a leđa jadnikova se stresla, plakao je. Pa nije ni čudo, pomislih, danas je već pokupio s ovim tri druga reda. Iz matematike već na početku današnjeg dana, a treći ga je

sat isti profesor srušio iz fizike. Jučer je pao iz hrvatskog, a prek-jučer iz latinskog. Klupa se dalje tresla, a profesor je neko vrijeme šutio, a onda ga zapitao:

— Lach, recite vi meni, čemu plaćete? Moguće vam je krivo da ste dobili drugi red? Znam da bih i ja bio zlovoljan da sam na vašem mjestu, ali kud bi došli liječnici da umiru s bolesnicima...

Lach je šutio i čitav je razred zašutio; netko se zamišljeno zagledao u đaka, netko u profesora, a nekoji se smiješili bez razloga, nekako prezirno, posprдно... Nekoji ga žalili. I opet je grčevito zaplakao, spremao i vadio zamazani rupčić! Brisao nos i bucmasto lice, dizao plehnate očale i otirao oči pune suza.

Profesor se zgražao nad tim zamazanim, siromašnim stvarom, ali se ipak nadvladao iz samilosti i lijepim ga riječima prinudi da mu sve ispriповjedi. A on je naglo ustao i počeo pričati.

Svaki dan ide on sa »zagorcem« kući, a ujutro dolazi s njime u školu. Kako je jučer kasno svršila obuka, zakasnio je na vlak. Nije si mogao pomoći, jer u Zagrebu nema nikoga, gdje bi se odmorio. Pošao je na kolodvor, u nakani da počeka vlak koji ide o ponoći. Svladao ga san, pa je pošao da se prošeće i ujedno razvedri. Došao je na Zrinjevac, tu je sjeo na jednu klupu, sakriven među borovima, i na njoj je zaspao, makar su noći jesenje, hladne. Ujutro se rano probudio i opazio da mu je nestalo i torbe i knjiga, pa zato je danas i pao već iz tri predmeta.

Profesor je šutio, a đak je plakao pognute glave. Profesor prekine šutnju i reče:

— Vi ste krivi toj nezdogi; trebali ste moliti gospodina profesora da vas pusti. Promislite, kakova bi bila sramota da vas je slučajno racija uhvatila.

— Ja sam pred mjesec dana molio jednoga od gospode, ali me nije htio pustiti, pa sam otišao bez dozvole. Onda me gospodin zapisao, a vi ste me kaznili razredničkim ukorom...

Sada sam se sjetio toga dana. Razrednik ga tražio ispričnicu, a on mu rekao da ga nije gospodin profesor htio pustiti, a da ne zakasni, pobjegao je. Nato mu rekao profesor da je morao moliti samog profesora ili njega, razrednika.

— Ako bih molio gospodina profesora ili vas, vi me ne bi kao uvijek pustili.

A razrednik je lijeno izvadio pero, zapisao mu ukor i rekao:

— To je irealno pogodbena rečenica, dragi moj Lach...

Tako je bilo i danas; izvadio je pero, prešao polako rukom po notesu i nešto pisao. Zvono je sablasno jeknulo dugim hodnicima, đaci su ustali, tiho izmolili i stali izlaziti. Svježi večernji zrak, hladan i pun vlage, udahnuti smo u pluća... Tramvaji, auti

i bicikli jurili su rasvijetljenim ulicama. Išli smo polagano, tro-
mo, nekako potišteni današnjim događajem.

— Da sam ga barem ja vidio na Zrinjevcu, odveo bih ga kući
roditeljima — reče jedan prijatelj.

— On glumi, on je glupan — reče drugi.

I razgovor postane življi.

— Nije, varaš se, on je tako dobar! Ako je siromak, zar je on
tome kriv? Ko će mu dati rublje, kupaonu i sobu, čistu i zračnu,
da u njoj bezbrižno uči? Pa gledaj samo, uvijek svakom kaže
»vi«. Koliko sam mu puta to prigovorio, ali nije prestao. A glup
nije, dapače, kad mu je Bibi šaptao povijest, izvukao se, nije se
dao uhvatiti, a drugi čuje sasma deveto. Velim ti, ima on »dun-
sta«, ali je siromak, pa eto! Bogzna, šta će biti danas-sutra od
njega? ...

Najednom se javi naš »poeta«, mlad i sposoban dečko, ali ni-
je volio školu:

— Ja ti ne trpim škole; tu je nepravедnosti, protekcije, a
učiš šta ti nije nikada potrebno. Gledaj naše velike ljude, a i
strane, zar misliš da su oni prolazili u školama? Ni govora! Pravo
je rekao mladi Ch. L. Philippe u pismu svom prijatelju, belgij-
skom pjesniku Henriju Vandeputtenu: ... Umjetnik ne smije
pripadati nikakvoj školi ... Ah, škole ... Ah, škole, to su strašne
stvari ... Pogledaj samo Amerikance ...

A jedan se nasmijao veselo, nestašno, pa zapjevao tiho u ma-
glu:

Prokleta škola i profesori ...

— Ma nemoj — viknu Mladen — u školi je lijepo, i teško
nije, samo moraš biti sabran i hladan, a dakako, kadikad i u
knjigu svrnuti. Pa ni profesori nisu loši. Stavi se u mislima na
njihovo stanovište. Ko ne može kupit knjige, neka ne ide u
školu. Kud bi došli liječnici da umiru s bolesnicima ...

A u to nam se približio gurav, s očalima i pahuljastim brci-
ma pod nosom, kolega. Uvijek je volio filozofirati o glazbi, o
mozgu, o piscima. Uživao je u Dostojevskom, pa je jednom re-
kao: — »Da sam ja njegov *Idiot*, bio bih sretan.« A matematika
i fizika bile mu uvijek u glavi:

— Dečki, znate, da je tangens fi; plus, minus, drugi korijen
iz jedan minus kosinus alfa kroz jedan plus kosinus alfa ...

Nismo ga slušali, ostao je otraga i mahao dugim rukama.

Mislili smo o školi, o profesorima, o životu, o današnjem
»slučaju«. A često ima takvih »slučaja«.

Pridružio nam se Lach i rekao nekako gorko:

— Nije za mene škola. Letit ću ko Lindbergh na prvom tro-
mjesečju. Bolje bi bilo da odem u zanat — i požuri se na vlak.

DJECA

Oh, kako me to boljelo, a ipak ne, nije, jer mi je nada zasladila gorke čase, i tada sam bio miran i tih: povukao sam se u šikaru, sjeo na kamen i sanjario...

Sumom je tekao obijestan potočić, skakutao s kamena na kamen i mrmorio, smijao se s nama. Božidar je bio majstor u rezbarenju; stvoriti čamac bilo mu je ništa, pa pušku i sablju... pravu pravcatu, samo što je bila iz drva...

— Danas su utrke, dečki, šibe u ruke, i pazi na čamce. — Uh, gle, Ivice, alaj, bit će nešto, hoće, hoće... — i tu mi se porugljivo nasmije mali Frane, najveći vragoljan u školi i izazivač. Dok nije bilo njega, sve dobro, ali gdje je on bio, tu zlo i naopako; svi ga se bojali.

— Čuj, Ivo, metni tu škrinju pod racu da se vozi, ili ne, priježi je kozi za rep! — i svi se nasmijali. Tada sam nečujno otišao k svom panju za malim obronkom, gdje gorko zaplakah.

Rekao sam djedi da se rugaju mome brodu, a on kupljen u »Zabregu«!

Djed me tješio: — »Oni su ti zavidni; šta zna guska o sijenu, to zna Frane o brodovima; vidjet ćeš već kad odrastete, tko će koga slušati; pamet u glavu, i šuti.

Dok sam bio upraviteljem na vlastelinstvu, bio neki Jure težak, marljiv, a siromašan. Nije imao odjeće, pa mu baron dao svoj stari frak u kojem je kopao. Kad su ga težaci opazili, udarili su u smijeh, a neki Mika Pušić, kada ga vidio, zaviknuo mu: — »Ded', čvorak Jure, ded' zapjevaj!« — i svi prasnuse u smijeh.

Dođe on jednoga dana k meni i potuži mi se, a ja mu rekoh:

— Znaš šta, Jure; kad te Pušić nadraži, a ti zafučkaj.

Tako i bilo. Jure se nije žalostio, kad su mu se smijali, već bi digao repove fraka u zrak, naprčio se i zafučkao: odonda su mu dali mira.«

Utješio sam se pri pomisli: šala je šala, tko nju ne razumije, bolje da ne živi! ...

Ali jest! ...

Drugi dan dođe k meni Božo: — Ivo, na, evo ti brod, najbrži je, idemo k potoku. Frane nema, poljak mu isprašio hlače, što je krao krumpir na paši.

— Uh — pomislih sretan — doći će sunce i na moja vrata!

I lijepo se igrasmo.

— Ivo, Ivo, tvoj brod je prvi! — pa priđe k meni mali Tomica i prišije mi »orden« za zasluge. Orden iz suha čepa, a ipak orden, kao da je iz suha zlata. Pa još dobih Franjin brod za nagradu, kao novčanu nagradu — i kud ćeš veće sreće i časti? Ta ni car mi nije ravan... I zbilja, Frane nije bilo. — Još stari Bog živi! — pomislih; tako mi čitao djedo u nekoj knjizi.

Ali da, neće grom u koprive! Frane se najednom stvorio kod potoka i pričao drugovima o svojoj pustolovini. Bili su na paši gladni; Lukin »tić« — tako su zvali Pepića Lukinog, jer je gledao poput kopca, imao šibice, a ja ga poslao po krumpir u svom kaputu da ga ne opaze. On u krumpir, poljak iz krumpira, ali u nas brže noge! ... Svi pobjegosmo, no poljak uveče k nama. Ja sam mu svašta nalagao i rekoh: da mi »tić« ukro kaput samo da se prikrije... i tako ja ispod batine, a moj »tić« pod nju.

Svi se nasmiјjali, više na silu, u strahu da mu se ne zamjere. Ja sam stajao uz potok i držao dobivenu lađu.

— A što ovaj drži moju lađu, ovaj »kolačić«, pa zapjeva:

*U Severinu gradu
malo kruha dadu,
samo jedan kolačić,
i to pojede Kovačić...!*

To me raspalilo, ali se sjetih težaka Jure, te ću mu:

— Bolje zaslužiti kolačić, nego krasti krumpirčić!

To ga razbjesnilo, a tek kada je vidio svoju lađu zarobljenu, i to od mene, poleti kao kokot i pruži prljave nokte.

A ja sam, po Jurinu, dostojanstveno pokazao na »orden«.

Sada sam bacio vodu u kipuću mast; skočio je na mene, zarinuo mi nokte u grkljan i bacio me u potok — kao grom iz vedra neba. I dok sam grgljao vodu, bacio mi moj čamac u glavu i potrgao slavno zasluženi »orden«.

S lica curila mi krv, na glavi narasao mi rog, mora da sam izgledao kao ranjeni glasnik kad dojavljuje poraz.

Samo što se ne sruših mrtav, već potrčah kući.

Kad su mi zamotali glavu, ispričovjedih sve djedu. On je samo šutio. Jednom je rekao za nekog mladića, koji je ubio s kosom prijatelja zbog djevojke: »Šta ćeš, mladost ludost!« ... Pomislih: Čini mi se da se to tiče i mene.

Ali nisam ja tome kriv! Zar nije djedo pričao o onom Juri, a ja sam ga poslušao? Kud sreće da nisam! ... No, ništa zato, bilo pa prošlo, tješio sam se; ako se izjalovilo o Juri, ali neće, kako je reko ono djedo: »Vidjet ćeš kad odrastete, tko će koga slušati...!«

... E, dabome, vidjet ćemo... To se neće valjada izjaloviti!? Bog ne daj! ...

Zagreb, 28. XII. 1930.

CRNI DANI

»Danas se osjećam strašno. Neka me slutnja mori, strah, savjest, grijeh — što li?... Drščem čitavim tijelom, ovo mi je jutro najjezovitije u životu. Trinaesti, trinaesti... da, strašno, nesretan dan...«

I Nikica Večerić odbaci od sebe dnevnik. Po licu prosule mu se hladne kapi znoja, oči ukočile na zidu, na kalendaru, gdje se crnio kao grijeh trinaesti dan — petak. Petak, petak... dolazili su rastrgani glasovi iz uzdrhtalog grla. Čeljusti su okamenile i samo se tresu, ne popuštaju, ne može ih skupiti... Oči su buljile na kalendar, i onda skoči do zida, grčevito pograbi listić, neznan komadić papira — i jedan strašan dan... Stiskao ga, gužvao i onda bacio kroz prozor na ulicu. Listić je padao, njihao se i onda sjeo u blato. Gledao je kako kiša mrlja njegovu bijelu površinu i kako nestaje broja trinaest.

Povukao se u sobu. Pogledao je na kalendar — četrnaesti, subota. Prijeđe rukom preko hladnog čela. — San ili java?... — pitao se. — Zar sam poludio ili sam pri svijesti? — drhtale su ledene usne. — Kako sam mogao ovako ludovati, kako, ne znam...

Sjeo je za stol, pograbio pero i stao pisati u svoj dnevnik:

»Upravo sam očajan. Oh, jutro, nesretno jutro. Da ga bar nisam nikada upoznao. Malen, suhonjav čovuljak, pa ona sivkasto-žuta brada, one male ledene staklene oči... Pa glas ko iz groba! Profesor Rus? Čudno, ne znam jesam li ikada vidio da je takav profesor. A Rus? — ni izdaleka, ne sličī mu. Da nisam bar nikuda izlazio. Ja đak, čije je ime zabilježeno u debeloj školskoj knjizi. Ja, Nikica Večerić — noćna skitnica. Jesam li ikad na to pomišljao? Ne, nisam.

Čudno li se upoznasmo! Stid me kazati, bio sam pijan. Htio sam ući u kuću, ali nisam mogao naći svoga stana. Lutao sam tamnim ulicama i vidjeh pred sobom pogrbljena starčīća. Slijedio sam ga, i kad je ušao u vežu, pošao sam za njim. Stara podrtina,

raspucali zidovi, krive klimave stepenice. Vječnost, tri sata stupanja, kao da je svaka stepenica jedna godina. Pa ono škripanje, jezovito, da ti se koža nakostruši. I dok sam posrtao, tresao se od jeze, rastrijeznih se. Pijanicu Bog čuva — vele babe. Boga mi, to je istina. Išao sam, a nisam gledao kuda idem. Slijedio sam starca — ali i ne opazih da je nestao. Svuda je tama kao u rogu. Trčao sam u strahu dugim crnim hodnikom, posrtao sam, i onda padoh. Strašno... na meni leži neka krpa i plazi, plazi nešto hladno, maleno po meni... Uvlači mi se u odijelo, u uši, u nos. — Skočio sam i kriknuo — osjetio sam, kako mi nestalo tla pod nogama. Lebdim u zraku — a ledene životinjice puze po meni kao po strvini... Postade mi mučno. Bacao sam. Čuh dolje iz dubine udarce povraćena vina... Dubina, smrt — pomislim i onesvijestim se.

Kao kroza san osjetio sam da me netko vuče, nečiji mršavi, košćati prsti stegnuli mi miške. Osjetio sam na leđima željezo, a onda me one iste ruke digoše.

Kad sam se potpuno osvijestio, ležao sam u nekoj sobici, ako se može tako zvati. Zamazani zidovi u uglovima žuti. Neka škripanja na kojoj sam ležao, puna slame. Zagledam se u pod... Vrišnuh.

Po podu plaze žohari, žuti, maleni. Uglovi sobe žute se od njih. Drhtao sam čitavim tijelom. To su rusi, oni su plazili po meni — urlao sam, vikao, a leden znoj curio mi niz lice...

Vrata se otvore. Uđe starčić. Leden njegov pogled prostrujio mi ko zimski vjetrić licem. Žuta brada se pomakla, nešto je šaptao. Usne mu se rastegle, ne znam u što — u smijeh, u plač?... ne, ne, u nešto sasvim drugo. Samo se rastegle usne, ali lice je ostalo hladno, strašljivo ko u mrtvaca...

Htjedoh skočiti, viknuti, ali me njegov pogled prikovao uz krevet. Udario sam se po licu, i par žutih gadnih insekata palo je na pod. Vidio sam kako se prignuo, izvadio malo sladora i posipao njime koricu kruha. Sa svih uglova sobe i mog kreveta skupili se žohari. Ni jedan nije ostao na meni.

— To rusi... — čuo se dubok, jeziv glas.

— Ja znal, vi učenik, pijan... ja ruski profesor Vasilij Čerkošin.

Ledene se oči okretale, žuta se brada micala. Jedva sam razumio što mi govori.

Bio je profesor u Moskvi, a rodio se na ravnici nedaleko Kavkaza. Bježao je s bijelim četama pred boljševicima. Sada s braćom rusima-žoharima.

Profesor? Rus? Braća?... I onda se zgrbio, škrinuo crnim zubima, nagnuo se nada me i viknuo: — Vi, vi pijan... učenik..., vi ne učiti, vi piti... Vi kradet roditeljem žizn, novac, a ne učiti...

Mislio sam, propast ću u zemlju — skočio sam iz kreveta i jurnuo niz stepenice... A pratio me strašan fantomski smijeh...»

Nikica Večerić sklopio je knjigu, drhtao od uzbuđenja, kao da je krv puna igala strujala njegovim žilama.

...Vi ne učit... Vi pit... Vi krasti... život, novac..., zamirale mu riječi Rusa na usnama.

Zbilja, nije na to ni pomišljao. Majka mu je umrla od kljenuti srca. Čula je za sina da je pijanica. U školi je propadao, a nitko se ne nađe da ga pridigne. Kušali su — kako su mu lijepo govorili, ali to se njemu činilo smiješnim. On nije mogao shvatiti dirljive profesorove riječi. A sada? Ne, ne, on ne može postati valjan. On nema svijesti, ta nje uopće nema — ona je laž. On nije spustio ni jedne suze, ni jednog uzdaha za majkom. Otac ga je zaklinjao u pismu:

...Sine, kreni boljim putem, majka je zbog tebe umrla, s tvojim imenom na usnama... Ne mogu da ti viknem, ne mogu da te ispsujem, vrlo si mlad — mogao bih te istući, ali ne, ljubav je jača —

On se nije nikada sjetio tih riječi. Čudno, baš danas mu dolaze na um. Rus, šanuo je tiho, stresao se od groze i zaspao obučan na krevetu.

Već se zidni kalendar otanjio. Broj za brojem, dan za danom nestajao je u nepovrat. Kako su mu godili oni stihovi koje je već pred mnogo godina morao naučiti, onda mu se činili glupima, napisanim nemogućim dubrovačkim, gopsarskim jezikom. A nije ni volio stihove, pa ipak, tako su slični tome nestajanju danā, brojeva s kalendara na zidu:

*...I sred ovijeh netom tmina
Čovjek se rodi, mrijet počina...*

Začudo, već odavna nije bio nigdje. Uvijek mu se motaju tamne misli mozgom. Eto, jedne noći usnio je strašan san. Ide s majčina groba. Najednom potrne od straha: pred njim se stvori Rus, profesor Vasilij Čerkošin... Prestrašio se njegovih ledenih očiju, a jedno, i to desno, oko ispalo mu. Stao je bježati, ali Rus pograbi oko i baci mu ga u leđa. Jauknuo je i pao baš kraj majčina groba. Stisnu se među ružama, ali Rus priđe, legne uz nje — a žohari su plazili po njima, žuti i maleni. Čuo je kako govori: — To su mi braća... — Pa uzme malo sladora iz džepa i posipa ga po Nikici... Žohari se zgrnuli na njega, sisali ga, pokri-

li ga svojim odurnim tjelešcima do vrata... Nije mogao disati, davili ga u grkljanu, u nosu, u krvi. A Rus je zgrabio stakleno svoje oko i viknuo na nj: — Popravi se! — On ne htjede pristati, zakleti se — bjesnio je, udarao rukama i nogama po grobu. Rus se samo smijao groznim mrtvačkim smijehom. Onda mu turi stakleno oko pred zjenicu i vidio je, strašno, vidio je — svoju majku kako je stežu zmiје, a ona sklapa ruke i vapi: — Popravi se, sinko, popravi se!

Grozan san. Istrčao je na ulicu. Upravo, kad je prolazio preko kolnika, ispao mu iz džepa žuti insekt — žohar. Vrtio se na leđima i gledao ga očajno svojim žučkastim staklenim očima...

Začu krik sirene... Opazi pred sobom kotač automobila — i smrvljena rusa...

...Trčao je kao bez duše, sâm nije znao kuda. I onda uleti u crni hodnik, po stepenicama u treći kat, na hodnik dug i taman poput noći...

Nađe se u profesorovoj sobi. Prazna...

U veži sretne neku ženu i upita je za Rusa.

— Pred četvrt sata odvezao ga mrtvački auto na groblje.

Potrči u sobu — na stolu je našao stakleno oko. Na podu ležaše korica kruha, posipana šećerom, i par ukočenih rusa na njoj. Pred očima prikaže mu se kotač automobila i smrvljeni insekt. Na istim kolima vozio se profesor Vasilij Čerkošin...

*

»Sretan sam, presretan! Nov život bukti u meni, nove nade uskrsavaju mi u srcu. Svršio sam školu s odličnim uspjehom. Žao mi je škole u kojoj sam proživio toliko gorkih i sretnih časova. Još se katkada sjetim Rusa u malenoj sobici, i nešto me stegne u srcu... Suze mi polete na oči u sjećanju na nj, kad je uzdahnuo s onim čudnim svojim osmijehom:

— Svet... eto gadkaja luža grjazi!

— ...Tako je divno znao izreći te gorke Puškinove riječi.

Eto, pokopah u ovom dnevniku dio svoga života da se u starosti sjetim svih slatkih i žuhkih dana mladosti.«

ZA PROZORSKIM STAKLOM

(Tragedija jedne djevojke)

Roditelji su joj umrli, a stric se sa svojom ženom nastanio u njihovoj kući i dalje točio vino u gostionici i prodavao robu u dućanu. On je bio skrbnik malodobne, a ljepušaste sedamnaest-godišnje Marice. Otac njezin predao mu je kuću i bratski ga zamolio na smrtnoj postelji da se brine za njezinu budućnost. Obećao je. Prošlo je par mjeseci i žena stričeva zamrzi mladu Maricu, psovala je i rugala joj se na svakom koraku. Često je ogorčena Marica otišla na grob svoje majke i gorko plakala. Jednoga dana izmolila se za roditelje u seoskoj crkvi, poljubila križ na majčinu grobu i otišla u općinu k bilježniku po služinsku knjigu. Nevjesta se u duši radovala, a stric, da se ne osramoti pred svijetom, odgovarao ju je. No, ona nije odustala; molbe, za koje je znala da nisu od srca, nije slušala.

Došla je u velegrad Z. Upitala je stražara za »Ured za namještanje mladih djevojaka«. Jedna debela gospođa promjerila je od glave do pete i turnula joj neku cedulju u ruke. Kod nje je ostavila sav novac i stvari. Imala je sreću. Djevojku sa sela, nepokvarenu, marljivu, vole u službi. Dvije mlade, namazane gospođice ponudile su joj 250 dinara na mjesec, koštu i stan. Trebala je nastupiti u jednom velikom restoranu kao konobarica, a te dvije vrlo prijazne djevojke pričale su joj, kako su i one tu namještene i bit će joj lijepo, samo mora biti pametna. Uzela je stvari, platila dvadeset dinara onoj debeloj gospođi i otišla s njima. Vodile su je ulicama punima ljudi, punima gradskog života. S njima se naskoro sprijateljila, opazila je, kako su Anka i Maca dobre, tek joj se nije sviđalo njihovo ponašanje, namigivanje mladićima ili kojemu elegantnom starcu. Dapače, Anka je i nju smiješeći se onako od šale boksnula i upitala je malo začudno i veselo:

— Marice, zašto si tako mirna; gledaj kako te mladići i bogatuni promatraju, nasmij se, namigni im! — a ona je zaplakala. Anka je pogledala Macu, a ova nju, nasmijale se i povukle je veselo kroz svjetinu.

Ušle su u restaurant. Još nije bilo gostiju, tek ogromne svjetiljke gledale se sumorno u svijetlom parketu i zrcalima po zidu. Za vratima sjedio je gospodin, malen, suhonjav, i njegova gospođa, žena pedesetih godina, debelastoga i namrštena lica, pod nosom crnilo joj se par debelih dlaka.

— To je nova drugarica — reče Anka veselo i turne Maricu pred blagajnu.

— Otkuda ste? — upita gospođa. Marica je drhtala, pogledala je samilosno i šutila.

— Sa sela — odgovori Maca. — Pogodili smo se za 250 dinara, a nešto će znati, jer su imali kod kuće gostionu. — Primile su je obje ispod ruke i odvele u sobu.

Mali je gospodin šanuo nešto debeloj gospođi na uho, a ova mu odgovori stisnuvši masne usne:

— Ima lijepo tijelo, meko i fino lice, dat će se nešto zaraditi!... — Mali se čovjek lukavo nasmijao i pošao da dade služinčadi naredbu.

*

Već je par dana u restaurantu, nešto je blijeda i tužna. U glavi vrzu joj se uspomene sa sela, malena crkvice, groblje, majka, otac, i onda se sve to rasplinulo u gadne slike iz sinoćne zabave u restaurantu. Mladići, pijani starci, napô gole žene, razvratn noćni život, smijeh, nekoji starci kako joj se smiju, buka nenasnosne muzike... I onda onaj slučaj od sinoć — jedan gospodin šaputao je nešto s gazdaricom i pokazivao na nju, a ova mu se nasmijala i primila od njega novce... Onda je on prišao k njoj, htio da je poljubi, a ona ga zgrabila šakom za nos i pobjegla u dvorište, pa u aleju... Ujutro je ušla u salu, razbijene čaše, sumorne i pijane glave ljuljale se na stolicama, a Maca i Anka ljubile se u fotelju s nekom gospodom i lijevale im šampanjac u usta. Sve se razišlo, gazdarica je prišla k njoj i strašno je stala psovati:

— ...Ti... ti ćeš moje goste rastjeravati, ili ćeš biti onako, kako ja hoću, ili se izgubi...

Maca i Anka je nekako umire i nasamo joj kažu, kako još ona nije upoznala svoju dužnost, a one će je već podučiti. Odvele su zaplakanu Maricu u sobu i lijepo joj savjetovale da bude drugi put pametnija, jer tako neće živjeti u gradu...

Najvoljela je stajati za velikim prozorskim staklom: dosadna jesenja kiša blažila je njenu bolesnu dušu; pred očima uskršava-

le joj mile uspomene sa sela. Kao da je čula šapat majčinih usta u molitvi za svoju nesretnu kćerku, i suze je vidjela u njezinim očima... Trgla se... ulicom prolazili su ljudi, opazila je nekoliko mladića, kako joj se smiješe, nešto među sobom šapuću i onda je naglo potegla zavjesu na prozoru. Uvijek je to činila ili pred kakvim mladićima ili razvratnim starijim ljudima. Njihov je lisičji smijeh i blistav pogled ranjavao u dno njezine duše i mile vizije prekidao, pretvarao u bol, u očaj. Tako je bilo i toga dana, zavjesa se uvijek micala i začas pomolilo se blijedo, prekrasno lice na prozoru, a začas potjerao bi ga koji lukavi, požudni smiješak ili mig oka.

Tek jednom nije maknula zavjesu... I tada je gledala, kako bolesno sipi jesenja kiša, a lijepi mladić ispod stara kišobrana slučajno je pogledao na okno, zastao, zacrvenio se i brzo šmugnuo ispred prozora. Ona je znala, kada će prolaziti i tada ga je čekala, a on se već usudio skinuti šešir; jednom joj se tako milo, tako lijepo nasmiješio... Kako joj taj smijeh godio! Nije to onaj smijeh, koji ju je pekao kao teški grijeh, koji ju bo kao čelični nož u srce... Već su se poznavali pò mjeseca... Toga je dana padala takva kiša, kao da će nebo pasti na zemlju, a strašni je vjetar bacao na mahove mlazove vode sa žutim i mokrim lišćem o prozore... I opet je išao, kišobran je stisnuo uz slabu odjeću. Opazila je da mu ga vjetar preokrenuo. Stao je pred staklom, a jak mlaz vode udario mu u leđa. Otvorila je vrata i pozvala ga unutra. Ušao je tiho i pozdravio. Plavi brčići micali se, pružio joj ruku, predstavio se tiho, sramežljivo, tek je čula ime: »Pavao...« Nikoga nije bilo, gospodari se odmarali iza objeda, a Maca i Anka otišle su u kina. Donesla mu je čaj i nagovarala ga da pije. Stala ga ispitivati i kad se malo sabrao pričao joj svoju prošlost:

— ...I tako — uzdahnuo je sumorno — umro mi otac, a majka me poslala u škole da studiram medicinu. Bili smo bogati, ali otac rastepao sav imetak kartanjem. Sada živim od instrukcija. Moram vam reći, zašto sam došao... Vi se ne srdite... je li? ... — šaputao je tiho, a ona se smiješila i vruće joj suze kapale niz lice. — Eto, došao sam da se oprostim. Majka mi je obolila, moram kući. Jednako bih vas molio, budite tako dobri i pođite sa mnom u kino. Moguće sam drzak, oprostite... — i ustane. Ona je gledala u njega, smješkala se kao u snu i onda nenadano potrčala u svoju sobu i izašla obučena pred njega. Uhvatila ga za ruku, otvorila kišobran i poslala s njime.

*

Vraćala se kući. Bila je noć. Pavao je otišao vlakom k majci; još joj sada zvone u ušima njegove tople, tako sjetne riječi...

Osjećala je svu težinu života, svu gorčinu rastanka... Ušla je u restaurant, sala za goste bijaše puna, dim, vika, smijeh širili se među zidovima. Pošla je naglo u sobu, a za njom gospođa, mrka i užasna pogleda. Škrgutala je zubima, raširila debele ruke, a vrata se za njom zalupila.

— Ti, razvratnica, da, da, poštena djevojčura, to si ti ona nevinost, ha, tako, skitaš se po noći s propalicama, a bogatu gospodu odbijaš, tjeraš ih od sebe... Čekaj, ja ću tebi pokazati, smjesta da si se sutradan odavle izgubila! Ti, varalico, ostavljaš kuću samu i odlaziš na pustolovine s podrapancima. Gubi se!

Zalupila je vratima i nestala iz sobe. Marica se bacila licem na krevet i plakala, gorko, ko da će joj pluća iskočiti, kao da će oči isplakati... Tako je plakala do jutra. Pokupila je svoje stvari, uzela košaru i izašla, a gospođa joj preko Anke poslala zaslužanih 200 dinara. Anka je plakala, otpratila je Maricu i turnula joj od svoje i Macine plaće 100 dinara. Poljubila je u lice i ušla u restaurant.

Marica je hodala ulicama i vukla za sobom košaru... Blijeda, slaba, hodala je tako sve do podneva. Prolaznici je pratili sumnjivim pogledom, a nekoji klimali glavama. Prolazila je alejom gradskom, a jesenje lišće kapalo je na nju. Nije osjećala okoline, nije mogla da misli, tek je tupo gledala pred sebe i tro-mo, korak za korakom, vukla se po mokroj ulici. Najednom zastane... Sastala se s nekim visokim gospodinom, udarila je glavom u njegova prsa. Pogledala gore i užasnula se, pred njom je stajao onaj stari i bogati direktor bankovni, kojeg je one večeri udarila. I sada se lukavo smješka i nagne se nad nju:

— Kuda, gospodice? Šta ste bez mjesta?...

Marica je šutila, blijeda i nemoćna.

— Zar se srdite, nemojte, molim vas, znam, bio sam bezobrazan, šta ćete, vino i najpametnijeg zaludi. Ja sam oženjen čovjek, otac, pa si nećete valjda o meni loše misliti. Ako ste bez službe, uzet će vas moja žena, a za uzvrat na onu nezgodu dat ću vam 600 dinara mjesečno. Hoćete li?

Marica je stala očarana, kako li uvjerljivo govori taj stari gospodin, kako je uopće mogla o njemu loše misliti? Eto, nudi joj službu... i uzme iz njegovih debelih ruku posjetnicu.

Još je čula, kako joj je viknuo odlazeći:

— Javite se ženi u jedanaest sati ujutro... vila Mira, Vidikovac broj...

*

Često je opažala da se gospođa upušta u razne ljubavne avanture, ali je uvijek šutila. Danas su otišli u kazalište, a ona je ostala sama. Uto netko pokuca na vrata. Ona ih otvori i uđe gospo-

din. Reče da je nešto zaboravio, ona mu je pomogla tražiti. Nije ni opazila da je za sobom zatvorio vrata. Pogledala je njegovo strašću iskrivljeno lice, tek sada je opet osjetila onaj lukav, zmijski pogled... Skidao je kaput. Ona je skočila i kriknula... Stala je bježati oko stola i onda ju uhvatio među stolom i ormarom, ogrlio je debelim rukama i rastrgao košulju na prsima. Pograbio je i ponese na divan, bijele jedre grudi prsnuše ispod poderane košulje van, a ona ga grizla, štipala i udarala nogama. Tek je osjetila njegov oduran, hladan poljubac i pade u nesvijest...

*

Rano ujutro našla se na svom krevetu... U polutami vidjela je ormar, da, bila je u svojoj sobi! »Zar je to bio samo strašni san?! Ne, ne, nije« — nešto joj šaptalo u duši. Uto uđe kuharica i zovne je:

— Marica, ustanite, milostiva zove!

Ustala je, bilo joj je teško, čitav kaos od misli motao joj se mozgom. Slutila je strašnu nesreću. Jest, sada se sjetila onoga događaja, bilo joj je da očaja... Lagano je stupila u sobu, gospođa je nešto vikala, okrenula se prema vratima i izdere se:

— Slušajte vi, dok sam ja bila u kazalištu, nestao je moj zlatni sat, vi za njega morate znati!?...

Marica se snebivala, blijedo lice još jače pobijelilo, do prozirnosti. Stajala je nijemo, kroz suzne oči kao kroz maglu vidjela je gospođu, kako maše rukama, i onda je uzela jednu limenu škatulju i bacila je prema njoj. Marica je vrisnula i crvena krv poteče joj niz lice...

— Van... — vikala je gospođa. — Tatica, kradljivka, van!...

Uto uđe gospodin, turne Maricu van i umiri ženu.

— Dobit ćeš, ženice, drugu ljepšu uru, isplati je pa neka ide...

Dozove kuharicu i daje joj 600 dinara za onu »kradljivku«, da se izgubi...

*

Opet na ulici, propala, prezrena... Niti oči više ne suze, presušile su... Mozak ne radi, otupila je... Kuće, auti, drveće, njihalo joj se pred očima, a noge i ruke odrvenile, svaki čas može da se sruši... Jedan elegantni auto strašno je zatrubio, malo da je nije pogazio. Ona je stajala i nepomično motrila auto, kao da ga ne vidi, ne čuje zov nekog mladića...

— Marice, Marice... — zaori očajan krik bučnom ulicom.

— Marice, šta ti je, čuj me... — kriknuo je mladi i bogato obučen gospodin.

— Čuj, Marice, ja sam, ja, tvoj Pavao — tepao joj je u uši... — Čuj, oženit ću te, sada sam bogat, moćan. Ujak iz Amerike namro mi golem imetak...

Ona je stajala tupa, bez osjećaja, kao bez života... Drmao je i grlio, tek je lagano pomakla oči i šanula: »Pavao«... te pala u nesvijest.

Auto je jurio ulicama, očajno trubljenje orilo se među palačama... Naglo je stao pred jednom kućom, i bogati mladić, uz pomoć jednog čovjeka, iznese iz kola mladu djevojku.

...Pavao je nervozno čekao pred vratima liječnikove kancelarije. Vrata se lagano otvorila, tiho je izašao liječnik i rekao mladiću:

— Gospodine, oprostite, šta je gospođica vama?

— Zaručnica... — šane ovaj.

Doktor je klimao glavom i reče pogledavši začuđenog mladića:

— Žalim, gospodine, ali ona je... zaražena!

— Za... ra... že... na... — krikne očajno mladić dugim hodnikom.

Primio je liječnika i drmao ga kao luđak:

— Gospodine... zaražena, recite, je li istina?...

— Jest... — odvrati liječnik mirno.

Mladić je potrčao na ulicu i odjurio luđačkom brzinom u auto. Isti dan primio je liječnik od mladića list, u kojem mu šalje ček na novce da izliječi djevojku i da joj saopći da je sve među njima zauvijek svršeno — — —

*

Tumara ulicama lijepa i blijeda djevojka... Zvonilo joj u ušima pismo Pavlovo... »sve je među nama zauvijek svršeno...« i bi joj da se ubije. Lutala je bez cilja, i najednom opazi ispred sebe poznatu osobu... Brzo se okrene i htjede natrag, ali uto se ova okrene i veselo je zovne:

— Marice, Marice... ti si to, otkako te već nisam vidjela?!

Lijepo se lice orosilo suzama...

— Ti si tako blijeda, daj mi pričaj, molim te, pričaj... Ja i Anka uvijek smo tamo. Onih gospodara više nema, jer je stara gazdarica umrla od kapi. Lijepo nam je, vlasnik je jedan dobar gospodin, sada imamo mnogo novaca...

I Marica je ispričala o svojoj nesreći, o Pavlu, o bolesti... i kako je strašno gladna.

— Tek bih jedno želila: makar kada otkupiti kuću svojih roditelja... Eto, Anka, ovaj sat su mi podmetnuli i sada sam ga našla, uzmi ga kao spomen na moj dosadanji život...

— Dođi, Marice, dođi, u gradu ne može sirota biti poštena, budi pametna i tvoja želja bit će ostvarena!...

Primila ju je ispod ruke i uvela u restaurant.

*

Lijepa je djevojka stajala za velikim prozorskim staklom, i kad bi koji bogataš upiljio požudni pogled u nju, zavjesa se nije maknula.

KONAK

Oštra je zimska noć. Na nebu titraju zvijezde, a mjesec plovi kao lađa među njima. Na seoskoj cesti miču se volovi s vozom, sanjke škripe po tvrdom snijegu.

— Štis, Peran, na... — viče Mato, a na dugačke brke ispod pocrvenjela od zime nosa nahvatalo se kristalno inje.

Uz cestu seoska kućica, sve spava. Mato stane pred kućom, popne se po stepenicama do vratā i vikne:

— Oj, Joso, otvaraj.

Sve šuti. Opet će Mato:

— Ej, otvaraj, Josipe, da volove spremim u staju, daleko mi je do kuće.

Ne da se Josi ustati, zima je, a krevet topal.

— Čuj, Joso, ako ne otvoriš, vidjet ćeš, šta ću učiniti.

Poboja se Joso, pa pomisli:

— Znao bi mi lopov kuću zapaliti! — i ustane.

Kada su volove spremili i Mato skidao zamrznute obojke, upita ga Joso:

— A šta bi ti, Mate, učinio, da te nisam pustio u kuću?

Mato se nasmije, pa će veselo:

— Ma što bih, po Bogu brate, učinio; udario bih Lisu i Perana da idem dalje konak tražiti!...

»ŽIDOVSKA HIŽA«

Već je tome više godina kako sam čuo da se nedaleko od našega sela nalazi jedna spilja. Ljudi su mnogo pričali o njoj, ali nitko se nije ufao u nju: nekoji iz praznovjerja, drugi se bojali poteškoća da dođu do nje, i tako je ostala nepoznata. Zvali su je »židovska hiža«. Lovci su vrh nje lovili lasice, kune i lisice, a mnoge su nestale u njoj i tako se spasile. Koliko je srndaća i srna skrhalo vrat u bijegu niz »Židovsku stenu«. Tako je jednom moj otac natjerao srndaća u škripac kod te stijene, ali je skoro sâm platio glavom. Ranio je srndaća, a ovaj u bijegu poleti strelovitom brzinom i nestane u dubini, a moj otac ne znajući za tu opasnost potrči prema stijeni, posklizne se po ledu, i da se nije uhvatio za jedan bukvić nestao bi u provaliji... Kad su to pričali bio sam malen i uvijek sam čeznuo za tom spiljom, za provalijom kraj Kupe. — Moje se rodno selo Lukovdol nalazi nekih deset kilometara od Vrbovskog, a spada pod općinu Severin na Kupi. Još se i danas nalazi tamo nekadanji krasni Frankopanov, a kasnije Vranicanijev dvorac sa prekrasnim gajem u kome su nekada trčale šumske zvižeri — danas je uništen, pust. Selo Lukovdol bilo je pogranično mjesto knezova Frankopana prema Sloveniji, a nekada je bio dvorac, koji se vremenom pretvorio u župni dvor, a maleni dvorac s par kmetova u veliko selo.

Jednoga dana u velikim praznicima zamolih strica da ide u lov, a usput da pogledamo »židovsku hižu«. Bilo je više lovaca, ali svi nisu bili za taj plan; radije pođu oni poslije lova na ribe s dinamitom nego da skrhaju vrat za kakvu rupu. Poslije lova pošli smo stric, seoski slikar, jedan lovac, mali brat i ja, do spilje. Kad bi se motrila sa slovenske obale, vidio bi se mali dio spilje isklesan u strmoj hridini, a sakriven bukvama i šikarom, pa nedaleko od nje strma i vrlo visoka stijena, kako se ruši do Kupe. Na prvi pogled ne bi čovjek ništa primijetio; pomislio

bi na običnu pukotinu, kakvih se u krasu na hiljade nalazi. Ali meni je zvonilo uvijek u uhu da je to hiža tj. kuća. — Kada bi pošli od Kupe gore, bilo bi vrlo teško, doduše imade bukava i kamenja, ali je vrlo strmo. Od obale do spilje imade kakvih osamdeset metara visine, a od šume, koja se nalazi povrh spilje i stijene, 50—60 metara. Svakako je zgodnije poći odozgor i spuštati se mjesto penjati, a k tome kraćim putem. Bilo je dosta teško; goleme kamene naslage kao kakvi stražari priječili su nam put, a češće koja strma stijena silila nas je da je obiđemo. I tako smo se polagano spuštali, a od spilje sve više udaljivali. Već smo gubili nadu, a stric se nasmijao i rekao pokazavši u smjeru spilje: »Hodi tamo — po zraku!« Ja sam išao sa slikarom naprijed, ne bi li našli put. Najednom, našli smo se pred strmom pećinom i dok smo stajali zapanjeni opazi brat između stijene i provalije stazu. Prava staza kao stvorena za hodanje. Vodila je u smjeru spilje, doduše bilo je malo opasno ići njome, ali svi odlučismo poći. Stric je rekao: »Zgodno bi bilo da malo zakusimo i gucnemo, prije nego se strovalimo«. Nije ni bilo poslije tako teško ići, jer je nestalo provalije i pod stazom bijahu bukve — nema straha za glavu! Išli smo kojih deset minuta, najednom se staza digla, i za kojih petnaest metara puta zinu nam pred očima golemo zjalo, velika vrata, crna udubina i gore visoko masivna pećina. Tko bi i sanjao da je ulaz tako velik, a prostor spilje tako golem! Srce mi zaigralo, pomislih: prava pravcata hiža, koju je sagradio sjajan i najmoćniji arhitekt... Priroda. — Spilja spada pod općinu Severin. Tu Kupa teče dubokim koritom, a sa svake strane dižu se hridine, ili gole ili pošumljene, a na vrhu njegovom vijuga se krasna cesta i kruži jastreb ponosno i smjelo... Te pećine potječu iz mezozoičke periode, a starije triaske formacije i to iz donjeg triasa. Većinom se naime u severinskoj općini nalaze vapnenac i dolomiti, a samo u najbližoj okolici, i uz Kupu kraj Klanca, hallstattsko vapno. Pred spiljom je mali prostor poput balkona iz kojega se kroz bukove grane pruža pogled na Kupu i slovensku obalu, koja je također visoka, s malenim seocem i crkvenim tornjićem na vrhu. Ulaz u spilju širok je šest, a visok 8—9 metara. Pošli smo u spilju: ulaz i prednji dio glatki su, bez ukrasa, tek koja travčica ili paukova mreža u pukotinama. Najednom zavine spilja nalijevo, a kad smo neko vrijeme išli, opazim u kutu visoku udubinu i u njoj kao neki veći kameni stô s kojeg se spuštala kao neka kamena plahta. Na njemu sa svake strane bijahu sige poput svijećnjaka, a između njih dizao se od samih siga lijepi oltarić... Kao da si u hramu, svuda tišina; i nehotice pružio bih ruku da zapalim kamene svijeće... Malo dalje, na istoj strani, nalazi se veliko orlovo krilo, tako lijepo da možeš svako pero raspoznati.

Čovjek bi se zareko da se u pradobi kakav golemi reptil naslonio na meku stijenu i ostavio otisak — takva je umjetnica Priroda. Spilja je duga 24 metra, a visina iznaša 6—8 metara. Kad smo došli do kraja, pred nama stijena sva načičkana i mrka. Tek kada zapalismo svjetiljku, opazili smo debele ljestve iz crna i čvrsta grabra, kako vode prema stropu. Penjali smo se oprezno nekih deset metara i onda zapalismo svjetiljku. Slabo električno svjetlo nije doseglo drugoga kraja, progutala ga tama... Zamislite si šupljinu ograđenu zidom uokrug, s dva i pò metra promjerom. Stepence su bile duge samo deset metara, a dalje tamno zjalo, i kad smo zaviknuli, čula se mukla jeka i krik sove. Taj bi toranj mogao biti visok kojih 45 metara; stric je htio da opali iz puške u tamu, ali se predomislio. Sišli smo dolje, pregledali pod i stijene. Sva je zemlja na podu prokopana, kako se to i na slici* može vidjeti, a mjestimice je i stijena povrijeđena. Kad smo došli van, gledali smo začuđeno u zagonetnu crnu udubinu i u srebropjenu Kupu, kako se smiješi sa zadnjim zrakama sunca. Sunce je već zapalo, kada pođosmo od spilje, a malo kasnije širio je suton svoje tamno velo dubokim koritom. Vrh slovenske obale zacilikalo je zvonce iz malog seoskog tornjića večernji »Angelus« ...

Zgodno bi bilo da pokušam protumačiti to čudno ime spilje. — Godine 1577. hara Kapidži-paša sav predio oko Korane. U isto vrijeme provali beg od Livna sve do Lukovdola na Kupi. Bogati i siromasi bježali su pred Turcima i skrivali se po spiljama, šumama i pećinama. Kod Lukovdola sukobe se Turci s Hrvatima, a kranjski staleži su skrštenih ruku slušali ratne strahote. Pobjegli Ličani i tamošnji Hrvati potuku Turke, pa i danas čuo sam spomenicu na taj dan iz ustâ jednoga starca: »Da nije bilo Slunja i Tounja, sve bi tursko do Poljana bilo...« Bogati se skrivahu u pećinama, pa je moguće koja četa Židova u bijegu našla tu spilju i nastanila se u njoj. Svakako će biti tako, jer je u vezi s time da je čitava spilja, naročito pod, prerovan, ali već pred mnogo godina. Sigurno su mislili: gdje je Židova, tu je i novca. I nekoje narodne priče u uskoj su vezi sa tom spiljom, no bit će da je hajduke, koji stanovahu u njoj, stvorila narodna mašta, kao i za druge spilje. Bogzna, otkada je ta spilja poznata ljudima ili bolje reći čovjeku? Neću da tvrdim, već si sami stvorite sud, kad vam spomenem da sam u šumi Plazanici, koja je povrh spilje, prilikom pravljenja šumskog puta, našao kamen u sjekiru iz neolitskog doba. Eto jedne zanimive spilje koja stotine godina leži pusta, nepoznata.

* Ta je slika u ovom izdanju izostavljena (*Op. ur.*).

A koliko li imade još spiljā koje su daleko ljepše od ove. Tako se na slovenskoj strani nalazi spilja puna prekrasnih oblika, a duga je, kako neki tvrde, kao polovica širine brijega. Tamošnji mlinari, kad je vrlo jaka suša, nemaju vode pa idu duboko u spilju po nju, s fenjerom u ruci. Tako je jedan od njih lutao dugo po njoj, i kad se sjetio da mora van, jedva je izišao. Pričao mi je da je unutra mjestimice vrlo širokih mjesta, punih prekrasnih oblika, a na nekim mjestima, a osobito u jednom većem prostoru, čitavo maleno jezerce. I sâm sam bio unutra, za kupanja u ljetu. No, kako je unutra hladno, a nisam imao niti sredstava niti vremena, nisam išao dublje u nju. A to ću, ako bog dade, svakako učiniti čim mi se prva prilika pruži.

8. XI. 1930.

BOR NA SMETIŠTU

Minuli su božićni blagdani. U gospodskim palačama, uz veliki prozor, još pada bujna jelina grana, a u njenom zelenilu, kao baršunast leptirić u šumici, leluja se svileni anđelak. I tako će biti, dok djeca hoće, djeca bogataša. Uz nisko deblo na svijetlom parketu bleji bijelo janješce u pastirovim rukama, a u stajici djetešce mazi svilenu i žutu slamu... Onda je skočio mali bogatašev sinčić, opalio iz nove puške na anđela, pojeo bombone, polupao kristalne nakite, zaklao janješce i — nestalo bora.

Tako je razmišljao mali Vlado gledajući, snužden, polomljeni bor na gradskom smeću. Još je lepršao na jednoj svinutoj grančici svileni anđelak, tek mu nestalo krilašca i stoga — mislio je — ne može da poleti. Kako bi ga on samo čuvao! Zbilja, on ga može slobodno, sasvim slobodno uzeti... Kleknuo je na zamazani snijeg, provukao se pod borovu granu i digao zamazani, od zime crveni nosić do grančice. I već je tetošio malenog anđelka, gladeći mu rumene i hladne obraze ručicama... Kod kuće imadu još bor, ne takav, već samo granu u čađavom kutu male ne izbice, ali je toplo u njoj, ne od peći, već od zadaha, bolesnih zadaha...

Ali što je to? Malo da mu nisu suze poletjele na oči — na grani njihalo se obješeno, kao razbojnik s užetom oko vrata, dijete iz svete stajice pod borom... Objesila ga bogataševa djeca! Kako mu se to pričinjalo čudnim i užasnim — umjesto da ga čuvaju i paze, oni su ga objesili kao zločinca...

Njegova sušičava baka leži već mnogo godina u krevetu, a on stisnut uza zid sluša svake večeri uz hroptanje njezinih bolesnih grudi divne i čarobne priče u kojima je saznao za anđele, za maleno dijete u stajici — i za daleke šume pune snijega, patuljaka, kraljevna i groznih divljačkih vladara. O tom je najvolio slušati. Dok se ugasila zagušljiva petrolejska svjetiljka, a baka pipala zrnca krunice, sanjao je budan o divnoj i bijeloj šumi. Tu

je jedno golemo drvo, kome zaleđeno i ogromno korijenje sakriva prekrasne hodnike i dvorane, gdje žive patuljci, vile, zmajevi i junaci. U njima je tišina, tek negdje u najzadnjoj i najljepšoj sobici bleji pastirovo jagnje. A na zlatnoj slami djetešce — samo jedno ga smetalo, jedno, a to je bilo uže na nježnom vratu... .

Te večeri nije mogao da zaspi. Tek je stisnuo sjenaste vjeđe, već je začuo neskladno prhanje anđelka s polomljenim kriocem... . Onda je suh bakin kašalj prekinuo te njegove sanje i poplašio, prekinuo krilatanje... .

Hladno mu se čeoce oznojilo, grbio ga je i širio, ne bi li se nečemu dosjetio. Bojao se oca, matore pijanice. Sutra bi morao otići na smetište, ali boji se — nedjelja je, doći će otac pijan, razjaren i onda će psovati gospodu, baku, Boga, i možda će još zlostavljati majku kad se vrati umorna od pranja.

Da, nedjelja je za njega strašna — ali on će na smeće, mora! Pozvat će ložačeva Jožicu, pa će onamo zajedno. Na mozak sjela mu neka težina, i ne može oči raširiti, a u polusnu čuo je neskladno klepetanje, dok nije usnuo tvrdim snom.

Već je rano ujutro ustao. Otac se nije još povratio. Tiho se obukao i obuo poderane cipele. Ova lijeva dulja je, šuplja i tvrda kao kamen; natezao je debelu čarapu i omatao oko nje obojak. Tiho se provukao ispod klimava stola i šmugnuo dugim hodnikom u magleno dvorište. Kod ugla sreo se s Jožicom, mršavim dječakom koji je uvijek ratovao. Sve praskalice, žabice i samokresi, koje je Vlado dobivao, svršile bi u njegovim rukama. Najviše je uživao u pomorskom ratu. I igrao se sâm. Vlado je tek slušao što govori i motrio što radi.

— Čuj, Jožica, idemo na smeće.

— Pošto?

— Znaš, našao sam anđela, dijete, i jedan bor iz grada, a još zelen. Pa bismo mogli potrgati zelene grančice.

— Pa što bismo s njima? — podigne Jožica nemirne oči i obriše rukavom nos.

— Ne pitaj me! Prodat ćemo i onda novac podijeliti. Ako hoćeš, pođi sa mnom. — Jožica ga začuđeno pogledao, slegnuo koščatim, uzdignutim ramenima i zakročio svojim tankim nožicama za Vladom.

Vraćali se u grad. Vlado je šutio, okruglo se lišce uozbiljilo. Jožica se čudio — još ga nije takova vidio. Samo šuti, griska tanke usnice i stišće uza se jelove grane. Zakrenuli su iza jednog ugla u glavnu ulicu i stali pred izloženim staklom jedne mesnice.

— Evo, Jožica, mesar treba grane u izlogu; vidiš li, kako se ova pod šunkom osušila?

I tu je do sada odlučni Vlado zakolebao. Gle, sunulo mu malenom glavicom, a tko će mu ponuditi?! Hoće li htjeti da ku-

pi? Neće li ga otjerati? Probljedio, tanka se i prozirna kožica na čelu nabrala, a plave, svilene obrve skupile. U donju je punu usnicu zagrizao sitnim zubićima i pogledao Jožicu.

— Na, idi ti!

Jožica se ustručavao, ali zamamne Vladine riječi o žabicama, praskavicama i samokresima na čepove osokolile ga. Naglo se sagnuo i pograbio grančice iz Vladinih ruku. Potrčao je u dućan. Za klupom sjedio je mesar, crven, pun, ali ne predebeo. Jožica se prepao, drhtao je čitavim tijelom. Opajao ga onako ustrašena divan miris osušene mesnate robe. Ali kad se mesar nasmijao i upitao ga namignuvši lijevim okom:

— Kaj buš, mali, ha? — Jožica se odlučio, silom je rastavio zgrčene čeljusti i izrekao u drhtavici:

— Pro-pro-sim, akko bi htjeli kupiti gran-ččice?

— Kaj buš, vušivec, iskal za to?

— Deset dinara — izlane na dušak Jožica.

— Dam ti pet dinara, i da si to zmeta hitil! ...

Mali se prepao i instinktivno spustio grančice. Pred očima sinulo mu pet dinara i — žabice. Mesar se nasmijao, povukao mu crvena uha ispod vunene kape i potresao ga za njih.

— Na, vušivec, tu imaš kobase i daj ih onom tvojem pajdašu.

Jožica se zacrvenio, primio novac i kobasu, pa šmugnuo presretan kroz vrata na ulicu.

*

Četvrt sata kasnije odigrala se na nekoj periferijskoj ulici pomorska bitka. U malenom kanalu punom vode pucale su morske mine i topovi. Engleske i turske lađe stajale su jedne prema drugima i rušile se, praskale, gorjele ...

— Hura, napreeeed ... — vikao je Jožica, a ozeble mu ručice palile zadnju žabicu u jednoj velikoj papirnoj lađi — engleske države. Dok je na turskoj lađi planula vatra.

A Vlado? On je presretan motrio, kako djetješce ispod gospodskog bora spava u novoj stajici uz malo janješce.

I dok je baka kašljucala u krevetu, jedući kobasicu, Vlado je usnuo na podu i snivao plave sne, a otac mu u krčmi časomice sladio svoj mučan život.

ŠTEF DROŽDEK

— Imate, gospa, kaj za večerat? Vre nisem dolgo nič jel, pa bi vezda malo.

Svi su gosti pogledali na malog čovjeka sa širokim, od samih krpa sašitim hlačama. Turi ih u kožnate »gamašne«, a ipak još su se spustile niz koljena poput dviju vreća. Navukao je na se po izbor poderanih prsluka i kaputa, dok je leđa ogrnuo žutim, izlizanim i dugačkim kaputom. Ponudili mu pečenke, variva, juhe, ali on je odabrao samo jedan mali »faširani šnicl«. Sjeo je za stol i lagano odložio mastan šeširić, kojemu je falio čitav obod na jednoj strani. Pritom su ga ljudi sa zanimanjem motrili, a on se nenadano nasmijao, bljesnuvši sivim očima, i pokazao šeširić.

— Vražja Ruma, huda krava, tako ga žmehko jela i malo falilo da mi ga ni pojela...

I onda se počeo grčevito smijati, nagnut nad tanjurom, a nožem je komadao »šnicl«, kao da mu nije do njega stalo.

— Kaj vi, kume, ne jedete, a tako malo ste zeli... — upita ga jedan od gostiju kome se sviđao.

— Je, kaj bi, gospon, em ja nisem velik kak vi, ja sem majnši, vusto i majnše jedem!...

— A kaj vi, kume, delate?

— Kaj bi delal. Pelam pesek na Savi. — Tu se malo namrgodi, podigne male poput miša, a jako sive oči i nadoveže nakostrušivši rijetke obrve... — Da, pak su me oni hajduci dole prevarili. Delam celi dan i mučim se, a zabadaf. Denes sem dobio deset dinarov, a »gibira« me dvajspet.

— Zakaj ih ne tužite?

— Bum vre! Zutra jutro grem gradskom zastupniku i rekel bum mu vse. Kaj buju ti vušivci moje peneze jeli. Em me dost boliju ruke i noge za nih. I još i ne dobim... A znate, sam ne znam, gdo je vrag zmislio tu noć.

— Zakaj?
— Celu bogu noć ne spim. Zakaj ni navek dan?!
— Pa vi onda ne bi niš spali?
— Niš! Ja nemrem spati. Navek mislim i prebiram — a niš ne smislim. Neki me vrag kezma po glavi, a spat nemrem, pa nemrem...

Zamislio se. Nisko čelo, koje podsjeća na majmuna, nekud se zgrbilo, kao da kani u nešto prodrijeti mozgom, a ne može.

— Je, gospon, tomu je lahko pomoći. Zemite u apoteki praške i spali bute kak top; noć i dan... — nadoda jedan ljevački radnik, željan šale.

— Kaj velite!? I niš mi ne bu potlem... a bi mogel curu, oču reći babu, zet k sebi.

— Za niš... Bi vas pokle natukla ve ste spali.

— Onda dobro, bum si ja to kupil... Samo me boliju ruke i noge, a doktori niš ne znadu, vrag ih zel...

— Kak ne bi znali!

— Kaj bi znali. Zemeju 500, 600 rajnčki, oču reć forinti, polukneju na on vražji »rentgen« i tam, gde vidi črno veli: ni belo. A zlečit ni vražji ne zna.

— Praf imate.

— Nekaj! Em sem i ja duktor, još bolji. Imel sem, znate, jednu lektričnu lampicu, vužgal ju i videl sem si preknafrek ruke. Na jeni me strani bolilo i tam sem videl črno. Tako si kupim samo jenu vekšu i išel bum od sela do sela, pa bum ozdravljival. Uh, samo da sem ja velik i jak, kak drugi ludi...

— Kak bute lečili?

— Svetlel bum s lampom preknafrek. Če koga boli oko, rekel bum, naj fest ž nim žmiga. Če noge, naj hopše. Če glava, naj tuče z njom v zid.

— A kaj bi rekli za sušicu?

— Najpre bi ga posvetlel i če bi videl črno, rekel bi: dragi moj »pacijent«, dobre jušice pa nutri jajce, pa mesa, pa luka i onda vina. Samo malo, ne preveć...

— To bi bil dobar posel...

— Kak ne!

Htjeli su da skrenu razgovor na drugo, pa ga upitali:

— A imate li vi kaj penez?

— Imam 60 dinari i to si stiščem vre 4 nedelje. Moram si to spraviti za put v Zagorje. Moram fiškalu, vrag i nega pocukal, cucek jeden! Vre tri leta tiram brata da mi grunt plati, kaj sem mu ga za tri jezere prodal — i niš... Hintereš na hintereš raste, a on samo čkomi pa čkomi. Vuz to sem posudil Štefu Kunšteku z Savske ceste 3.000 forinti da si kupi konja i homot, a vezda gda ima neće mi vrnut.

Malo je zastao; čovjek bi rekao da se snuždio. Skupio je usne i uzdigao ih pod šiljati nos, a kratki i oštri, sivkasti brci zaboli se poput četkice u nozdrve.

— To ni dobro da se puntate jen i drugi. Kaj ne bi mogli živet lepo v slogi. Pa ne bi bili vi tako pohabani i pocukani, a bome i lačen. Lepo bi mogli imat ženu, pa bi brat malo, vi malo, i zišlo bi se kraj s krajem.

On ga slušao pokunjen, nagnut nad tanjirom i činilo se: kanut će mu suze. Jedva je gutao zalogaj, pun suza i grcanja...

— Zbilam. Kaj vi niste bili oženjeni?

Pogledao je malog pekarskog pomoćnika, koji je odložio nevoljko »šnapsl« karte, očito dirnut događajem. Vidjelo se da ne voli o tome pričati. Šutio je držeći viljušku nad tanjurom, pa se stresao i bacio natrag na tanjur zalogaj, što ga je baš htio primesti ustima.

— Kak ne bi bil. Prokleta coprnjica, vrag ju mater zell!

— Vi nu niste sigurno imali rad? Morti vam je vumrla, pa ste udovec...

— Nisem. Ftekla je od mene. Sam mi črni Lucifer dal nu »za muž«. Bil sem ja još dečko. Oča je moj bil vdovec. Starejši je brat bil velik i jak, a ja zakržlavec i niškoristi, kako mi on rekal, gda me haril. I jenega je dana prešel za zeta vu Veliku Ves, zebрал si je najlepšu deklu. Ali je bil i on zmožen dečko, a ja sem siromaček ostal zakržlanec. Vumrl mi oča i ostavil mi grunt; pol rali gorice i hižicu. Živel sem i mučil se. Grunt sem dal »nafprek«. Brat me ni nigdar pogledal, a bogata mi sneha rekla:

— Kaj ti, krmežlivec, prihajaš k nam? Matek vre ne spada vu vašu bagru. On se vre ne imenuje Droždek, kak ti!

Bil sem čisto sam. Vre sem navršil dvajset i pet let, a bil sem bez žene. Rad bi zaprosil, ali puklave i žmuklave nis htel; a bome ni stare. Zdrave i mlade su se pak z menom spoprdivale i nisem se ih vufal zaiskati. Ali jenega je dana prišla v moju hižu — ona. Zvala se Bara. Bila je ojaka i debela cura. Čist sem se zasramil, i je ona prišla k meni na vežu i rekla mi:

— Znaš, Štef, ti si sâm i ja sem sama. Ti imaš grunt i ja imam grunt. Pa zakaj se ne bi zeli i imeli se radi; bu nam lakše, a i grunt i gorice bumo sami delali. Hodi ti lepo k popu i daj mu, ovih na, pet forinti pa bu nas najemput ozival da se brže zememo.

Bil sem pokloplen. Sejnal sem i prevračal se predi navek na posteli. Mislal sem da je za me prevelika i prejaka, ali sem mudroval: mlad se i zmožen, lahko za to. Rekel sem da pristajem. Ali, sejeno nisem bil tako bedast. Mislal sem celu noć: bogzna, je li Bara poštena? Bum se ja malo med ljudi popital. Tak sem i naredil, ali mi vsaki rekel:

— Ona ti je huda cura dotepenka. Gda sem prišel popu, rekel mi je polehko i mirno: — Dragi Štef, ja se brinem za vse moje farnike. Farof je vaša hiža, a ja vaš drugi oča. Ja forinte ne bum zel samo zato da se ne bi ti spremislil. Rekel bum ti samo jeno! Bara ti je skroz na skroz pokvarena dekla. Ja ju dobro znam, ali neču ti dale divanit da ne bi rekli da te pop spuntal. Forinte ja ne bum zel, a ti se buš spremislil. — Mislil sem si ja, gda sem zišel s farofa: »Neki je vrag, vsi mi veliju da je huda. Bum se ja malo bol propital.« I zestal sem kuma Martina Papeka. Zdalek mi se nasmijal i viknul: — Kaj čujem, Štef, očeš se ženiti s Barom. Nemoj, slušaj svojega kumeka. Znam ja nu dobro; bila ti je ona cura biležnikova. A negova je gospa nu i nega našla vu štali — i bilo bi vraga; biležnikofka ih je tirala čez gorice z velikim nožem, kome je Bara ftekla. Potle je prešla stricu i tam se nacukavala z dečki, dok je ni i on stiral. A vezda se oče tebe sprijeti. Ali ti nemoj, slušaj, Štefek, svojega kuma! —

Rekel sem sam sebi: — Ne bum je zel. Ali gda sem prišel domov i to joj pripovedal, počela me kuševat, a ja sem dišel nejni pot — i čist sem se nekam smotal... Tak mi je rekla: — Štefek, oni ti vsi zlo želiju. Naj ti veruvat. Mi se bumo zeli, i Bog. I vezda bumo živeli skupa, a ja bum ti dala pismo.

Bil sem zadovolen. Prešli smo biležniku. On je naredil pismo, vu kojem Bara Tiček daje Štefu Drožđeku svoj grunt, čini se zemlju. Ona je potpisala, ja i svedoki.

Vu dve nedele tri put nas pop ozval i četvrtu nedelu išli smo vu cirkvu. Htel sem vujti: z brega talambasali su moj brat i negova žena, kum i celo selo v lonce, zdele i kotle... A ona mi je samo rekla: — Naj se niš jadt, hodi ti samo, oni su jalni, kaj bumo sretni.

I tako smo se venčali. Osam je dani bila nekak dobra, a deveti dan ko da je vrag vu nu zišel. Rekla mi je: — Kaj ti, mulec, misliš da te ja imam rada. Če očeš da ostanem pri tebi, prepishi na me grunt. — I ja sem šel brzo vu žep da zemem on list z općine, ali ga ona vre strgla. Vu meni je krv zakipela i ja zgrabim lopatu pa vudri, vudri po pleći, gda je htela ona mene tuć. Bila je jača i smrvila bi me da je nisem tako sklamal s lopatom.

Osam dan je ni bilo, a osmi sem dan išel s pandurom po nu k stricu. Bojala me se ko vraga i išla je doma. Tako smo se tukli teden dana, a onda je pak prešla. Pozvali su me vu općinu. Tam sem našel nu, njenog strica i pisare. Rekli su mi: — Viš, Štefek, tu je jeno pismo i ti deni križ, a Bara bu za navek pri tebi. —

Ja sem rekel:

— Kaj vi, tati, bute mene varali, neću dat križa. Vre sem spametnejši. — Skočil sem k Bari i fest je heznil po gubcu. Onda je skočil stric, a ja sem bežal. Zel je motiku i hitil ju meni v hrbat. Jedva sem se meknul, pa je vu to prišel moj brat i vudri po Tičeku, pa po Bari i biležniku.

Onda sem prodal nemu grunt za tri »jezere«, oču reć tri hiljade forinti. To mi je imal platit vu dva leta. A če ne, onda ga morem tužit. I tako sem naredil; predal sem ga fiškalu.

Opet se smirio. Kao da je nestalo žalosti u njemu. Onda je tiše dodao:

— Ne, ne, šel bum ja bratu i rekel bum mu: »Matek, daj mi barem nekaj, samo da se imam zakaj otpelat v Zagreb. Grem pelat pesek po deset dinari na dan. A na Jarunu, na senu, bum spal.«

Čas kasnije guckao je iz čaše vino i zapjevao kreštavim, hrapavim glasom:

— *Vu subotu stari mlinar
mlel bu mi za dinar...*

*

Tjedan dana kasnije, kad se vratio iz Svetoga Križa, od kuće, i donesao od brata sto dinara, sjedio je u mutnoj, punoj smrdljivog dima, krčmi. Gledao je, kako radnici troše svoje teško zaslužene pare na vino i djevojčure. Pitali su ga opet za ženu.

On je snuždeno rekao:

— Negde se vu Posavini potepa...

Njemu je trebala samo čaša da bude pijan. I kad je iskapio donešenu čašu vina, čuo je kao kroz san bečarsku pjesmu jednog mladog radnika:

*Volio bih da me više nema,
Neg da mi se uz djevojku drema...*

A on se gušio u beskrajnom hropcu suza i bola...

ZVONCE

(Legenda)

Iz tmurna neba lepršao je bijeli meki sniježak. Sva se polja zabijelila, slamnati se krovovi ogrnuli snježnim pokrivačem, a klonulo drveće s raširenim granama požudno hvatalo pahuljice vunaste i meke. I drveni se tornjić seoske crkvice zabijelio, a maleno se zvonce zanjihalo i streslo sa sebe zapuhani sniježak. Kolike li su ptičice našle u zvoniku topline, a kolike smrt! ... I tada se zvonce zanjihalo i razlijeglo snježnim obroncima turobni glas. Ljudi se čudili toj zvonjavi, a neko plavo dijete reče: da to zvone nebeski anđeli...

Svijet nije zapamtio takove zime. Drveće se zamrzlo, tek je zakićeno divnim kristalnim injem. Po putovima padale su siromašne ptičice zaleđenih krila, a jadne srne i zecovi nađoše strašnu smrt u dubokom šumskom snijegu. I ono plavo dijete ostalo je bez roditelja i tumaralo bijelim putovima, a strašna snježna vijavica zakopala ga pod malenom jelom, koja ga sjećala na proljeće, na mrtvu majku ... I on je poletio s ptičicama u rajске dvore ... Sjedio je zatrpan snijegom, sklopljenih ručica, modar od zime. Tako ga nađoše ljudi...

... Te je večeri zvonce tužno jecalo, tužnije nego ikada. Nestalo je srebrenog mu glasa, a metalna zlačana boja pomodrila od zime. Iste večeri rasprsko se modro anđeosko zvonu ... Pričalo se da je puklo u žalosti za siromašnim plavim dječakom. I ljudi zakopaše zvonce pod istu jelu pod kojom je umrlo dijete ležalo. Spavali su u jednom grobu. Koliko se puta čulo neko rajsko zvonjenje pod mladom jelom, vrh koje je ležao bijeli snijeg. Prepoznali su glas zvonca s drvenog tornjića. Plavi je anđeo zvonio s njime...

... Osvanulo je proljeće. Lastavice kruže oko zvonika i čude se: nestalo im malog prijatelja — zvonca. Novo veće zvonu njiše se na tornjiću i bruji. Nema više onog nježnog srebrenog gla-

sića... Cvijeće se šareni i miri čarobnim mirisom. Zlaćane pčele i šareni leptiri ljube ga. Djeca se igrala pod onom malenom jelom na kojoj pjevaju mali četinari prekrasnih boja. Pod njom se njišu na ovisokoj zlatnozelenoj stabljici dva prekrasna cvijeta, dva modrikastoljubičasta zvonca. Bumbar je pjevajući sjeo na jedno i svojom ga težinom prignuo drugom — i oni se zagrljše...

Jedno je dušica dječakova, a drugo je modro zvonce s crkvice. Mnogo je prohujalo godina, a plavi je cvijetak ostao »zvonce«. (I danas se tako zove.) Cijelo se proljeće, ljeto i jesen, pa sve do zime leluja na lahoru...

...Ali kada dođe ljuta zima sakrije se u utrobu zemaljsku, a ljudi opet čuju tajanstveno zvonjenje modrog anđeoskog zvonca...

SNI DJETINSTVA

... djetinski dani, puni veselja i sreće. Sjedili smo pod starom bukvom, na crvenoj zemlji, i držali noževe u ruci, one male, rđave »kosturice«. Drugi su bacali noževe o zemlju, a ja sam sjedio na glini i rezao suhu zemlju, pravio kuće, dimnjake, ceste, ograde i uživao...

Iz jedne velike kuće, bit će palače nekog bogataša, vodile su stepenice, a po njima išli su ljudi, maleni kao mravi. I bio sam očaran, bio sam ushićen, kad pomislih da je to moje djelo, da mogu sve u času uništiti: te sitne kućice, stepenice, veličanstvenu palaču i te malene ljude, zaista mrave! Sjajio sam se od sreće, ali što je to prema onome, što ću ja učiniti, kad odrastem, kad ću drmati svijetom koji će tada biti još manji, ljudi još sitniji!...

... Odrastao sam i sjetio se onog glinenog seoca pod bukvom, kad bijah gospodar, gospodar ljudi, njihova života i njihove smrti. A sada? Sada sam velik, a slab... Bože, kuće poodrasle, a veće su nego ja, toliko su veće da bi me jedna, da se sruši uništila, na mjestu ubila... A ljudi, čijom sam se sudbinom igrao, čiji sam život i smrt imao u šaci, smiju mi se, igraju se mojim životom, mojim siromašnim životom!... Zbilja, prevarih se! Oh, da sam još onako jak kao onomadne pod bukvom, pomogao bih onim sitnim i jadnim stvorovima, i ne bih im se grozio. Sjetio bih se, kako sam bio i ja malen, slab i nemoćan... Oh! da sam!...

MAJKE BOŽJE SUZICE

(Legenda)

Nepreglednom pustinjom po žarkom suncu Palestine išli su ljudi. To su bili prognanici koje je snašla srdžba kralja Heroda koji se pobojavao za svoj kraljevski prijesto. I dok su se širom njegova kraljevstva orili krikovi očajnih majki i nevine dječice, pustinjom punom divljih zvijeri bježali su sveti putnici. On, starac bijele brade i brkova, sveta i uzvišena lica, stupao je laganim korakom uz magarca na kome je jašila sveta Marija. Njezino se božansko lice sjalo na suncu, a niz obraze su joj kapale biserne suze. Na rukama je držala malog Spasitelja, Otkupitelja ljudi, onih ljudi koji prezreše dobrotu Svevišnjega.

Vladala je strašna omara. Mala je karavana tražila mjesto da otpočine i da nađe vode. I zbilja, Svemogućí ih je doveo do malene oaze na kojoj je nekoliko zelenih palmi spuštalo sjene svojih lepezastih listova na zeleno tlo. Pod jednom su palmom našli vode. Tu se umorna Majka Božja spustila da otpočine, a biserne suze kapahu neprestano na travu.

Sveta je Majka plakala. Ali ona nije plakala zato što je znala za budućnost svoga Jedinca. Ona je poštivala tu uzvišenu žrtvu svoga Sina. Suze su kapale za ljudske grijehе, za ljude koji će u svojoj zabludi i pakosti razapeti svog Učitelja i svoga Boga na sramotno drvo. Ona je znala za Judinu nevjeru, za nepostojanost Petrovu, slabost Pilatovu i muke Kristove. Ona je plakala, jer je žalila ljude i njihovu slabost, ali je znala da će On uskrsnuti i dovesti Nju, bez grijehа začetu, u svoje kraljevstvo.

Kad je Majka ustala, pogledala je na tlo i ražalilo joj se. Divna zelena trava širila se oko palme, a tek gdjegdje izrasla je po koja vlat meke žute trave, koju su resile kapljice, biserne

suze žalosne Majke. Mali Isus prešao je tihano bijelom ručicom preko njih i one, presvete suze, ostale su vječno na biljkama kao ukras, da ovjekovječe žalost Marijinu.

Silni vjetrovi i ptice selice raznesoše njezino sjeme zrakom i raširiše ga po čitavom svijetu. I kad grane proljeće, među mirisnim i raznobojnim poljskim cvijećem titraju na toplom sunašću Majke Božje suzice.

USKRSLO PROLJEĆE

Danas je kod Krupićevih sve nekuda tužno. Kao da se i stara kuća snuždila, prem je mazi po slamnatu krovu orahova grana i kao da šapuće presretna:

— Proljeće je; eto pupova, eto lišća, zelenila... života!

A u maloj izbici podbočila se o prozor mlada Janja, majka, žena, a vruće je čelo prislonila uz hladno staklo; jer to blaži bol, i suze teku lakše, slobodnije... Da, proljeće je, i sad na će procvjetati jorgovan onim divnim mirisom, onim mirisom koji je natapao njegove mlade grudi blaženstvom, srećom. Sjeća se, nebo je bilo modro, prekrasno modro, a mlada se trava zelenila i šuštila, pjevala — proljeću... Hiljade je i hiljade cvjetova sagibalo poljima i vrhovima svoje nježne glavice, i kao da je s lastama, s vrapcima, šumom i ljudima pjevalo u zanosu pjesmu Bogu i Uskrsnuću: Aleluja! Aleluja! A vjetrić je put nebesa nosio dar cvijeća i proljeća — miris i pjesmu...

— Ivane! — šaputale su njezine usne, a mlado je sunce zlatilo njenu plavu kosu, mlado je nebo sipalo svoju modrinu u njene duboke sanjarske oči.

— Janjo, nebo moje... — otrglo mu se iz širokih grudi, a crne su oči pile njenu ljepotu i nektar s purpurnih usana njenih.

— Aleluja! Aleluja! — zapjevala je ševa, dok se digla od jorgovana i plovila povrh kuća.

Janja je bila sretna i presretna; osjećala je tek jedno, osjećala je svetu proljetnu ljubav. Njeno je srce igralo, poskakivalo, titralo, ko površina tihog jezerca za lahora.

Ona, sirota i jedinica boležljivog starca udovca, ljubila je Ivana Krupića, sina seoskog bogataša. Koliko je samo prezirnih pogleda podnesla i pogrđnih riječi iz usta nemilosrdnog gavana. Otac je grdio sina što miluje siromašnu djevojku, jer njegov imetak nije zato stečen da tuđu golotinju oblači.

Ali došao je onaj gorki čas koji bi morao biti pun blaženstva; Ivan je Janju oženio. Stari je Krupić gorio od srdžbe i jada, a nakon par dana pronio se selom glas, da je stari mladog Ivana razbaštinio.

Janja ga molila da poslušā oca, da je ostavi, da je zaboravi. Ali Ivan je ostao kod svoje riječi:

— Janjo, živjet ćemo u tvojoj siromašnoj kući uz starca oca, prehranjivat ćemo se ovom mrvicom oskudne zemlje, ali ćemo biti svoji.

I živjeli su. Stasiti je Ivan pograbio ručicu i lemeš, te zarezao oštrim plugom prvu brazdu, a Janja je zasadila uzdahom i molitvom.

Prolazio je mjesec za mjesecom, godina za godinom u oskudnom življenju. Stari je djedo, otac Janjin, zibao jednogodišnju Ružu, majčin pupoljak, uvijek nasmijanu i tihu. A mali Milivoj sjeo bi mu na koljena i za dosadnih zimskih večeri slušao bi priče iz starih zlatnih dana.

Bilo je to za jednog tužnog jesenjeg dana. Sve je opustjelo, vjetar je pjevao opijelo čitavoj prirodi, a bjelokosi je djedo iskašljao zadnju snagu iz svojih staračkih grudi.

— Djedo, djedo... — jecala su djeca, a siromašna je majka nemoćno lomila ruke sama, prezrena.

Ivan je otišao po drva i pobrao nešto suhих grana u zajedničkoj šumi. Došao je sav mokar i iznemogao, a na lijepom licu odrazivala mu se bol, golema bol.

Kad je začuo za smrt starčevu, poletio je u sobu i ogrlio ženu i djecu, a na usnama lebdila mu utjeha, nemoćne i lijepe riječi:

— Moram vam pomoći!

Nekoliko dana iza starčeve smrti obilazili su sva okolna sela agenti, koji su tražili ljude Gorane za Francusku. Javilo se mnogo mladića i muževa spremnih da zaslužuju u tuđini koricu hljeba za sebe i svoju obitelj. Javio se i Ivan. Potrčao je kući i presretan ogrlio ženu, te joj sve na dušak ispričao. Janja je samo probljedila i gledala u nj kao da ga ne razumije, poražena u svojoj nutrini.

— Ivane, istina je, poljane su puste, drveće golo i crno, pa i naše ljubljene laste ostavile su gnijezdo pod našim krovom; ali ne ostavi ga ti. Ne, ne, Ivane, čuj me, svanut će opet naše proljeće. Ne ostavi me!

U njenom se plavom oku caklila suza, njene su se grudi nadimale, širile, a srce se stislo kao malena ptičica koja dršće pred zimom.

Ivan je stajao pognut, crne mu kose pale na sumorno čelo, a duge se trepavice rasklopile i pod njima zasja oko molbom, dok mu se s usana otkinule blage riječi:

— Moram, ne traži od mene ono što je nemoguće, vjeruj mi, odlazim samo zbog naše sreće, jer tamo ću raditi kao crv i donesti kući ono što je nama najpotrebnije — novac. Pokazat ću ocu, da me ništa ne sprečava u životnoj borbi; a ja ću jednog proljeća doći zajedno s našom lastom pod krov našega doma.

Došao je dan odlaska Ivanova. Kada je onako mlad, vitak i lijep, stajao na vratima vagona, a lokomotiva kriknula u maglu, njeno se srce stislo i objesilo o suho grlo.

Ivana je progutala jesenja magla.

Minula je zima u molitvi i strahu. Granulo je proljeće, a došle su i laste. Čekala ih: a one kao da su joj pričale o Ivanu, o njegovoj borbi, o njegovoj velikoj ljubavi...

Stizao je list za listom, pun topline, muke i utjeha, a jednoga dana je primila novce.

»To ti je za Uskrs...« — pisao je Ivan. Ona je grlila njegove retke, upijala svako slovo u svoju dušu.

Svaki bi čas koji listić, kao komet, rasvijetlio tamu njenog životarenja, a djeca su rasla i proljeća odmicala...

»Ivane, pisala mu je, mali će Milivoj ove godine u školu.« Jedan list iza toga, jedna pošiljka, i Ivan se nije više javljao. —

Već je stigao kući Marin Joso, Mikićev Frane, Barini sinovi i Nevenkin zaručnik Pavle. Svi se vratili sretni, nasmijani, i sa mnogo novaca. Ali njega nema. Bježala je od jednog do drugog Ivanovog prijatelja, ali svi su rekli samo jedno:

— Bio je s nama u šumama i dobro zarađivao, ali eto, to-mu će biti naskoro tri godine, kako je nestao. Nitko ne zna, kuda i kamo. Sigurno u koji grad, u tvornicu, gdje je moguće i nastradao.

— Zar ti ljudi nemaju srca — jecala je — da tako nehajno nagađaju o njegovoj smrti.

— Moguće, moguće — ridala je dane i dane — da mu je srce zdrobio koji golemi stroj, da je nestao u dubljini kojega rudnika...

Iz Francuske su stizale vijesti o poplavama, o orkanima, o vatrama koje su zahvatile goleme površine šuma. I njeno je srce pucalo, slabilo je; briga, bolovi, žalost i rad iscrpili su njeno zdravlje i jedno je jutro ostala u krevetu. Bijela ko bijeli krin, iznemogla i bolesna...

— Majčice — tetošila je kćerka svojim sitnim glasićem — ne plači, vidiš li, kako je bratac velik, eno pošao je u šumu po drva da ti bude toplo... On je tako dobar.

Jedina su bila njezina sreća i utjeha djeca, ona su hrabrila njenu polomljenu dušu i časom joj porastoše krila, te bi se opet vinula u sanjarenje, u nadu. Mislila je... ne, nije umro, doći će on velik i lijep, doći će k meni, k djeci...

Ali je opet kruta stvarnost razorila njene nade i maštanja i bolna joj duša šaputala: »Da, doći će, doći će k tebi i zagrliti križ vrh tvoga groba...« Čitavu je zimu sproveda u krevetu, a mali joj Milivoj nosio jelo od bakice koja plače dane i dane, jer je otac nemilosrdan. Poslala bi joj drva, kolača i pregršt utjehe, utjehe od njezine nesuđene majke. To je blažilo njenu dušu ko melem, i ona je osjećala, kako nestaje leda s njena srca, kao što i snijeg ostavlja gore i doline, a led puca ugrijan proljetnim suncem...

Još je jednom naslonjena o prozor proživjela sav svoj život, i sreću i nesreću.

— Nebo, nebo, oh to modro nebo — jecala je za prozorom. — Lasto — šaputala je lasti što je lebdila oko kuće — jesi li ponela s proljećem i pozdrav na svojim krilima?

— Aleluja! Aleluja! — zapjevala je ševa...

Pošla je k jorgovanu i sjela na klupu, prvi put nakon šest mjeseci ustala. I opet je jorgovan mirio, i opet je leptir ljubio ljubičaste čaške, a njega nema...

— Majko! — potrči Ruža k njojzi, sva sretna, sva nasmijana... Kao da je pjesma prohujala preko njenih usana.

— Janjo — viknuo je netko i zagrli je svojim snažnim rukama. — Janjo, nebo moje!

A ona je osjetila žar crnih očiju i dugi cjelov u mirisu jorgovana... Baš kao i onog proljeća...

— Ivane — otelo joj se iz grudiju, više nije mogla, zanijemila je od sreće i blaženstva. Njen lijepi Ivan vratio se kući, sretan, jak. Njezina sreća...

Još je jače jorgovan zamirio, još je ljepše zapjevala ševa, a iz tornja seoske crkvice zapjevala su prvi put zvona proljetnu pjesmu: Aleluja! Aleluja!

Otac je zagrlio sina koji je u tuđoj domovini našao zaradu, prem je ukrasila crnu njegovu kosu po koja srebrna nit, a meko je i bijelo lice pocrnilo, otvrdnulo...

— Željo moja — plakala je od radosti majka. — Gdje si bio? Zašto se nisi javljao?

— Parobrod me ponio preko oceana u Argentinu kao mornara, gdje sam ostao, a nisam se smio javljati. I eto me, rudnici su crpili moju mladost, ali danas može moja kuća da proslavi Uskrsnuće.

— Sinko — javi se stari Krupić, a glas mu zadržće — kćeri, oprostite, ja sam to skrivio, ja i moja pohlepnost. Vidim što može ljubav i sloga. — I starac suznim okom zagrla Janju, djecu i Ivana, te ih pozove da zajedno proslave Uskrsnuće Sina Božjega.

Ivan se odazvao. Oprostio je sve, a Janja se u času preobrazila, jer je uskrsnuo onaj koji je posjedovao dio njezina života.

Danas je kod Krupićevih veselje i radost, a priroda kliče:

— Proljeće je, eto pupova, eto cvijeća, eto pjesme, zelenila... života!

A zvonovi su skladno zapjevali pjesmu uskrsla proljeća...

SLOM

Živio je u velikom gradu. Živio, da, prosto živio onako kako mnogi od njih žive. Svakog je jutro, podneva i večeri pješice odvijao svoj dugi put od stana u jednoj zabačenoj ulici periferije pa do fakulteta, negdje na sasvim protivnom dijelu grada. Malen, skoro neugledan, s isto tako neuglednom i rastrganom torbom pod pazuhom, koračao bi odmjerenim koracima svojim dugim, više dosadnim putem.

I uvijek tako, uvijek isto. Kod prvog zavoja od njegova stana dočekala bi ga buka vagona, pisak lokomotive, pa onda ispružena ruka stalno pijane prosjakinje i složna vika radnika koji dižu balvane u dvorištu neke velike pilane. I tako redom. Slika za slikom, nepromijenjena, ista, tek ako bi je prekinula kakova obična zgodica, prometna neprilika, nezgoda ili škrgut radničkih zubi pred ulazom u tvornicu što ga je uostalom i najviše zanimalo.

To ga je često i potaklo da malo razmisli o tim ljudima tvrdih mišica, stalna koraka, odsječena pogleda i skrivenih bolova.

On je s njima suosjećao, barem mu se tako pričinjalo. Taj mu je bol godio, jer bi se tada redovito sjetio svojih banatskih nizina, livada, sela i pjesama. Da, baš pjesama, često tako bolnih, mekanih i nježnih, a njemu tako milih i blizih... Često je prazna želuca lunjao periferijom gdje je mogao da promatra barem komad slobodna neba, a stezanje i rastezanje trbušnih mišića i crijeva izvađalo bi potmule glasove koji su ga sjećali na prve faze vulkanske provale. No, on se tome priučio, bolje morao se priučiti, a u ritmu koraka i kruljenja prazna želuca čuo bi jecaje svoje violine što leži negdje u ormaru nekog bogatog seljaka kao zalag za dug. Tako je zaboravljao na glad.

Usto se držao, ukoliko je mogao, one slavne i prokušane rečenice: jutro prespi, objed prošetaj, a za večeru lezi u krpe.

Pa ipak je bio zadovoljan, da, bio je zadovoljan čašicom mlijeka i komadićem kruha na dan. O dobrim ženskim dušicama, on sićušan, ponešto ružan i govorom nenadaren, nije mogao ni da sniva. Od ono par dinara što su mu roditelji mjesečno slali uz list suzama zapečaćen, podigao si krov nad glavom; dao ih za stanarinu.

Oh, koliko bi mu oni više dali, ali eto golem je dug morio roditelje, zaostaci na porezima, mršave godine i što je najgore, ovogodišnja bezvrijednost žita.

Kada je čitao majčin list, osjećao je da mu se srce objesilo o grlo i stislo se, pa vrisnulo nečujnim krikom.

Ali samo da on svrši, bit će svega. I novaca i blagostanja. Tek kada će to da bude! Malo bi se lecnuo na to pitanje i uto-nuo u očajne misli kao u mlaku žutu, kaljavu i smrdljivu. Daleko, daleko... A pitanje je hoće li sve to i tako glatko da prođe. Nema on vezā, nema novaca, a što je najgore svi ga smatraju tuđincem, pa i sami drugovi. A zašto? Eh, nije ni teško odgonetnuti, ta on ne zna dobro ni njihova jezika. Doduše on nije tome kriv, nije kriv da je godine i godine, sve od svoga rođenja, čamio pod tuđinom, morao govoriti po njegovu i tako se prilagoditi prilika-ma. Zar je on kriv da nije znao za svoju braću, za njihov jezik, za njihove prilike? Ali oni to nisu uvažili, nisu! Pa niti profesori. Dok je radio, svi bi ga gnjavili, mučili, sprdali se, predbacivali mu nepravilnost njegovu izgovora.

On je šutio, tek bi mu kod one kapljice mlijeka, što je u stanu zagrijao, zapinjali gutljaji i tištali ga u grudima kao neka lopta, suha, tvrda i krupna...

Na stanu je s njime bio neki mladić koji je moguće jedini razumio njegove patnje. Bio je još srednjoškolic. Tek ga je jednom napao radi njegovu podrijetla i zagorčio mu onaj oskudni zalogaj:

— Vi, vi ste kroz stoljeća mučili naše očeve, djedove i nas... Ali sad smo mi tu, mi smo tu da gnjavimo, mučimo i prigovaramo!

No suze u oku prijatelja, koje je ovaj obično progutao onako slane i gorke, presjekle su njegov napad i on je ostao podignutih ruku, zabezeknut i nijem.

Otad su se razumjeli.

Došlo je na red seciranje leševa. Slijedio je preparat za preparatom. Redalo se ime za imenom u njegovu malu bilježnicu i uslijedile bi češće šetnje kroz predgrađe gdje bi učio latinska imena i nazive.

Prijatelj gimnazijalac ispitivao bi ga pomoću slikā u atlasu i tako bi mu uvijek uspjelo da svladava pitanja postavljena od profesora i da dobije novi preparat.

Bilo je to upravo o podne. Vjetar je vijao prašinu uzanim ulicama. On je koračao nekuda tromo, više se vukao, više ga vjetar turao pred sobom.

— Joška, šta ti je? — pitao ga prijatelj tihim i bojažljivim glasom.

Joška je klonuo na stolac. Muk. Osjećali su da stara ura kuca sumorno, zagušljivo, kao njihova zgrčena srca. Istim ritmom teškim i tromim.

Marijan je slutio. Riječ po riječ tiskao je iz Joške.

Danas ga profesor odbio da kolokvira i uz sarkastičan smijeh dao mu do znanja da se za prekosutra pripravi. Napomenuo mu da će taj isti preparat, ruku, još jednom ponovno izraditi.

Joška se pripravlja, Marijan ga ispitivao, tješio, sokolio. Ali Joška je ponovno pao. Kod trećega pokušaja da kolokvira izjavio mu profesor da ne kani više s njime imati posla. Uzalud molbe da ga ispita, da mu dade drugi preparat. Jedan je njegov zemljak, jedinac u siromašne majke, poludio čuvši da je izgubio čitavi jedan semestar.

I Joška je uvidio da je ututanj gacao svakog dana do fakulteta, da je zaludu potrošio krvavo stečene roditeljske novce. Uvidio je da je izgubio jedan semestar. Pa da je zaslužio? Ali samo zbog lične antipatije, zbog lošeg izgovora, zbog svoje nekrivnje...

Potučen u svojoj nutrini, očajan do ludila. Šta će reći majka? Da li sluti?... On je osjećao da znade, ta ona je naslutila svaku njegovu željicu, svaku nezgodu, svaku bol...

Dovukao se do stana. Marijan je posudio od jednog druga gusle. Pružio je ruku, namjestio ih i začas razlijegala se sobicom plačljiva melodija, divna, uzvišena. To je bila njegova vlastita kompozicija. Da, on je komponirao i nastojao je prodrijeti; ali eto, svako mu veli: — Lijepo je to, lijepo, ali nije za nas, nije... Ta, gdje je njegovo ime, publika i još mnogo toga!

Tako plače njegova majka. Ovi biserni, drhtavi zvuci njene su suze, taj val krikova, ta divlja svirka jeka je razrovanje njegove nutrine, njegove duše.

Val do vala udara o kamenitu obalu, more buči, zapljuskuje, a on se bori, maše, i smije se i plače... I kada uz tihe zvukove zamriješe zadnji sunčevi traci, on je potonuo...

On, njegov Ja, njegova osoba, njegova nada, budućnost... On je potonuo, on, on i njegovi bolovi...

Čelo mu gorilo, a sat je kucao sumorno i bolesno...

Pošao je po otpusnicu, jer je odlučio da ode. Da ode od braće, od svojih drugova, od onih koji su ga mrzili. Tražio je braću, ali nije ih našao, ne...

Istoga je dana sakrio u torbu dva preparata. Suha, zgrčena, smrdljiva. Bila je noga i šaka s dijelom podlaktice.

Odlučio je da ode onamo, da ode onima koje je mrzio, zbog kojih je omražen i tjeran od vlastite braće.

Istoga je dana Marijan otpratio Joška na kolodvor.

*

Godina je dana iza njegova odlaska. Marijan prevrće po staroj škrinji gdje je našao prepariranu ruku i bilježnicu. Nesvjesno je čitajući ponavljao one riječi, one imenice koje se Joška vježbao:

os naviculare, os lunatum, os triquetrum, os multagulum maius...

Joška je rekao da će nestati. Samo kada kukuruz poodraste, bijeg je siguran.

Ali nije uspio. Juče su donijele novine vijest da je jedan mladić ubijen na granici. Bio je to Joška.

MLINARI

I

Dolje duboko iz mračne i hladne kotline čuje se šum slapa, katkada kao jauk bolesnika, a kada užareno sunce rastjera sivu i hladnu pučinu sumraka, čuje se šum kao vječan smijeh bogova.

Do mlina vodi put strm, kao isklesan u kamenu, kroz šumu bukava, koje su kao grbave, iznemogle starice nagnule svoje guste krošnje nad puteljak i prave s njime kao neki hodnik u kojem stalno leži siv, gnjecav sumrak i ugodna hladovina sparnih ljetnih dana. Tu vlada mrtva tišina. Samo odmnijevaju izdaleka udarci slapa o kamenje i lopatice mlinskih kola, a daleko u šumi kljuje žuna po deblima i kuka kukavica.

Kroz krošnje bukava ljeska se na suncu Kupa kao rastaljeno srebro, a mirni zavoji crne se među visokim, strmim i pošumljenim koritom kao da su iz ocjeli.

Uz samu obalu poleglo se par kućica pokrivenih slamom, a nedaleko od njih žute se zelene i crvene pačetvorine, četvorine i trokuti zasijanih protegnutih njiva.

Mlin je bio star, trošan, više sličan kakvoj prastaraj kuli u kojoj stanuju noćne ptice, a pet je velikih krezubih mlinskih kola drijemalo vrh vode, i samo je trebalo drvom podići zapor da se voda napusti, kolo pokrene i mlinski kamen zavrti uz buku i štropt... .

Tu žive od starine mlinari Despoti, nekada jedna porodica, jedna kuća i jedan gospodar. Toga se oni već i ne sjećaju. Tek starci spominju, kako je prije bilo i kako su njihovi djedovi pričali. A kada se djeca razmnožila, tražio svaki od njih svoj kamen, svoju njivu i ognjište. Zadruga se rastepla.

Tako je već od starine. Pet je sinova Despota razdijelilo među sobom mlin i gospodarstvo. Ali ni ta dioba nije ih smetala

da živu kroz stoljeća u slozi i miru. Voljeli su se i dalje kao braća, a to bratstvo i ta sloga širila se i nasljeđivala od koljena na koljeno, od djedova na unuke.

Danas je drugačije. Te se rodbinske veze stale prekidati, momci se stali ženiti iz okolnih sela oko riječne kotline, a djevojke se udavale i udaljivale od otaca i matera. Snahe se počele svađati i mrziti među sobom, i tako je od mirnog i sretnog kućišta postalo seoce mržnje i grijeha.

Starci su kimali s negodovanjem svojim bijelim glavama i sa stali se često da makar kako izmire zavađenu djecu i povrate staru slogu i ljubav. Djeca su stala grditi svoje roditelje i djedove da šuruju s neprijateljima kuće. Starci su bespomoćno šutjeli, i bijeli od brašna vrzli se po mlinu, dizali zapor, sipali žito i punili vreće.

Seoce je bilo bogato. Mjerica do mjerice brašna punila je njihove smočnice. Sva su okolna sela već od pamtivijeka donosila pšenicu, ječam, heljdu i kukuruz u mlin. Drugih mlinara nije bilo.

— Uzoholili se! — viknuo bi starac mlinar Matija, ustremivši pogled u pod. — Imaju kruha, pa još izjedaju jedni druge, još nisu siti! Pa čemu onda kruh?! On je dar Božji, Tijelo Njegovo, a oni ga oskvrnjuju. Svetogrđe. Prokletstvo!... — gundao je bez prekida.

— Šuti, šuti, Mate, kaznit će njih Bog! On nikom dužan ne ostaje! — šapne stari Petar Despot iz vratnica mlina, a Matija podigne zapor, i voda bijesno poteče niz žlijeb u lopatice mlinskog kola.

Buka i štropot mlinskih kamenova zagluše njihov razgovor.

II

U okolnim selima zavlada očaj. Nekoliko zadnjih godina uništiše sav živež, izjedoše sve novce. Jedna je godina gora od druge. Ljeti suša kakove svijet ne pamti, a zimi snijeg zatrpao kuće i putove da ne možeš iz kuće. Sve puca od studeni. Jeseni mokre, kišne, kao da dolazi potop. Sve će da sagnjije. S proljeća mraz, a kasnije kiša, kiša i opet kiša.

Ova je godina najstrašnija. Proljeće je podalo nade bijednim ljudima, toplo je sunce već rano probilo svu svoju toplinu, pa ljudi stali i ono malo krumpira i žita, što ga nisu pojeli i što su za sjeme sačuvali, saditi, njive orati, gnoj navoziti.

Ali dojurilo strahovito ljeto. Ono je, ko vjetar umornom pauku, koji se namučio gradnjom mreže, pa da sada uživa, pokidao sve niti koje su mrežu držale, i sve su nade iščezle netragom. Sve je pošlo rakovim tragom!

— Sodoma i Gomora! — krstio se neki starac pred mlinom, a na leđima mu malena vrećica brašna da je upravo smiješno pogledati.

Nebo je kao razbijeljena mjed, nisko i vrelo. Sunce se usijalo kao žeravica, i peče, peče, kao da ga tko pritisnuo na kožu, glavu i leđa. Košenice su puste, trava je blijeda, izgorjela, i runi se i puca sama od sebe. Izvori presušili, blago će da skapava od žeđe. Kukuruz pobijelio i zakržljao, pa onako slab i blijed izbacio se i stao venuti. Sve će da se užge. Nebo se ovjesilo maćuhinski na zemlju i pretvorilo se čitavo u žarko, blijedo i sušno sunce.

Vinogradi, jedina još nada, stali venuti, grožđe se počelo sušiti i otpadati, a bolesti ga spopale ko muhe strvinu, i ne pomaže mu ni galica ni sumpor.

— Grijech, grijeh, naš preveliki grijeh... — jecao je starčić, prignuo lice na grudi i stao se bogobojazno tući šakom o prsa.

— Imaš pravo! — doda Matija. — Kako neće? Svijet ne vjeruje, psuje da je strahota. Mlađi stare ne poštuju. Crkva je prazna. Eto, kreću svake nedjelje procesije na njive, u šume, pa sve do nas, ali uzalud. Kako i neće?! Antikrist je zaveo vjernike, potari ga križ božji! Svijet se mrzi i tuži. Mržnja vlada umjesto ljubavi.

— Oh... Oh... Oh!... — začudio se starac, zanjihao se do pojasa i u čudu zatvrtio glavom. Pogledao u zapaljeno nebo, udahnuo vrelim zrakom zapah vode, sijena, ribe i gnojnica.

— Bog... Bog... — šapne kroz suho grlo i stane se penjati strmim, kamenim puteljkom na brijeg.

I u mlinarskom seocu nije bolje. Od njivā nema nade. Ljudi ne idu u mlin, jer nemaju što donositi. Onaj koji ima blago, zakolje tele, kravu, i ovcu, i proda jedan drugom, na vjeru, u zamjenu, već kako može, samo da se meso ne usmrđi.

Kud će s blagom na zimu! Sijena nema, vode nema, zobi nema. Ništa, ništa doli suše i sunca, i upaljenog, razbijeljenog neba.

...Golemi jadi stali još više ljude rastavljati. Kad bi koji seljak iz okolnih sela donio koju vrećicu žita u mlin, svi bi se strčali i stali otimati jadniku žito s glave, pa ne zna sâm kuda će s njime.

— Lakomice, lakomice, prokletnici!... — čulo se s jedne strane suho i piskutljivo grlo bijesne žene.

— Hajduci, lopovi, Antikristi!... — vikala je druga i razmahivala se s praga kuće metlom po uzduhu.

— Najedite se, Bog da prosti! — jecala je jedna trudna žena ispred kuće, a suze joj curile od jeda i grižnje na pregaču.

Starci se skupili, prignuli glave, rastrčali se po mlinu, krstili se i ustremili, očajnički blijedi, staračke oči u strop mlina, u daske, u pukotine i kroz njih u nebo vrelo, suho i blijedo.

— Jao, jao!... jeste li čuli, Frane, Jože, Mate? — zaintači Petar.

— Zlo, golemo zlo! Mjesto da se pokorimo i pokajemo, a mi ovako! Grijeh, grijeh. Eto, što dočekasmo pod starost...

Pa se stali opet svi vrtjeti oko mlina, makar i bez potrebe. Vadili kola iz stroja, mazali ih mašču, štikali. Klepali kamen, mijenjali lopatice kolu, dizali i spuštali zastoje, kao da se igraju i tetoše mlin, što je to dočekao...

III

Ogroman se mjesec digao na zeleno, pusto i mrtvo nebo. Površinom se riječnom širio topal miris smolavih hvoja, a zvijezde se ko dječje oči smješke i zrcalile. Ulični se put slabo svjetlucao, kao da se fino, sanjivo smješka. Slap je šumio čudnije, sablasnije i nepovjerljivo iz tmine. Vršci su drveća grozno šumjeli. Bijeli se kamen ogledavao u staklenoj i crnoj površini, kao da bijela, prignuta žena prebire nepomično zrnje svoje krunice, zvijezde u dubljini rijeke — i šapuće sablasne, grozne molitve sa šumom slapa i ledenim šaptom hvoja.

Na mirnoj metalnoj površini zastoja pljusne voda, strugne veslo o dasku, i čamac izleti iz tame, a ogroman ga mjesec zalije mlijekom. Tiho udari o kamenje slapa, jedna se mala sjena nagne, izvadi vrše i oprezno ih spusti u vodu. Čamac se tiho okrene, bljesne na mjesecini, i crni ga mrak vrh zastoja pokrije.

... Svjetlo je jutarnjeg sunca plivalo na površini rijeke. Kod zastoja zazveči lanac i padne na dno čamca, veslo strugne i pljusne vrh vode. Čun je plovio do slapa. Mali Žarko i Bogdan zastali su nepomično i oprezno se približili vršama. Jedan podigne mreže, drugi turne ruku... i par velikih riba stade se koprcati po dnu čamca.

— Vidi, vidi!... Petrovi kopilani, hajdučine, kriomice hvataju ribe. Ej! Ljudi, ovamo!... — zazove žena mladog Frana. Brzo čučne, uhvati šakom kamen i baci se do čamca. Dijete vrisne, padne na dno, a drugo se stane prestrašeno derati i zvati roditelje.

Petrov sin Ivan, visok i jak muž, pojuri niz kamene stepenice do obale. Oči mu se zažare ko žeravice, šaka mu se skvrči od grča, i jednim zamahom šake obori Danu. Žena krikne, i krv je oblije po licu. Ivan skoči u rijeku, zapliva do čamca i podigne Bogdana, koji je ležao bez svijesti. Polije ga vodom, otare rukom i posjedne ga kraj sebe na sjedalo.

Na obali nastane graja; skupili se mlinari i stali dozivati ženu k svijesti. Muž njezin Antun i sin Jožin stajali su nepomično i čekali.

Čamac lupi o obalu, Ivan iznese djecu i zgrabi ih za ruke. Joža i Mirko stajali su ko ukopani, kao da su htjeli nešto izreći, a nisu smogli glasa.

— Oni se Ivana boje, budale i kukavice! — reče mati Dani u uho. Ova se naglo osovi, raširi ruke, raskrene usta i kao luđakinja vikne kreštavo:

— Sudu, sudu... vidjet ćemo, tko ima pravo!

Joža se i Mirko pokunje i lagano krenu kući. Slap je šumio kao da se podrugljivo smije, a iz kuće čule se pogrde Danine nad mužem.

Stari su Petar i Matija jadovali i klimali nevoljko glavama:

— Zlo je, zlo, Mate! — krv nije voda...

— Žalost! — odgovori Matija i zašuti.

IV

Grozne su vijesti ustrašile ljude. Novine javljaju: U Engleskoj i Americi vlada strahovita vrućina. Svijet umire po poljima i na putu. Hiljade ljudi stradavaju od sunčanice; blago skapava od žeđe i gladi... U Americi gore silne površine prerija i savana, a strašni elemenat ne prijete samo farmama, već i gradovima.

Seljaci se stali plašiti vatre, a naročito novih vijesti naših novina, koje javljaju o groznom građu, koji je potukao žetvu, i o vihoru u Hrvatskom Zagorju.

Pandur je čitao u nedjelju poslije mise, na zidu kraj crkve, nalog općinara da seljaci paze na djecu, kad idu na pašu da ne bi nosila sa sobom žigice. Jer, čitao je dalje pandur, rastavljujući riječi na slogove, u najnovije vrijeme gore košenice i stelnici u našoj općini, a i sela, koja ponajčešće nisu ni osigurana! — To je u vašem vlastitom interesu! — završi pandur obavijest i skoči sa zida. Ljudi su međusobno mrmljali, i na svačijem licu mogao si čitati brigu i strah.

— Treba paziti! Da nam izgori mlin, kuda ćemo? — zapita s užasom Jože drugare, pa se lagano nagne, oprezno ogleda i tiše kroz stisnute zube nastavi:

— Danas je, Mate, tvoj Antun začudo došao k nama i razgovarao se s mojim Mirkom i Danom u komori pokraj moje sobe o Vranićevima iz Gornjih Sela, koji su, kako zna čitavo selo, sami zapalili svoje kuće i dobili osigurninu. On im je nešto predlagao, a oni su pristali, samo su dodali da je Ivan Petrov čvrsta karaktera kao i otac mu, i s njim će biti teško. Još je naglasio da je selo po strani, a sa starcima je lako...

— Palikuće!... — rikne bijesno Petar, a žile mu po čelu iskoče i nabreknu.

— Sudnji dan. Sudnji dan... Grije! Antikrist... — jaukne tiho Matija i pobožno se prekrsti.

...Tiho se prišuljala noć. Vladao je dubok muk neba, kao da je i priroda drhtala u strahovitoj slutnji i mramorkom šutjela. Slap tiše šumi kao da se suzdržava, kao da ga neka ruka, meka i baršunasta, dočekuje na dlanu šake.

Mladići, snahe i djeca otišli su, kao da su se dogovorili, iz sela, jedni roditeljima, drugi svekru, treći djedu. Samo su starci ostali u kućama i u strahu slušali tišinu. Ona im se pričinjala groznom.

Stari Petar zamišljeno i starački ušetao se po sobi. Svjetiljka je žmirkala, prolijevala žuto, mrtvačko svjetlo i noćni su leptirići, »vješnice«, glupo udarali o staklo. Njegova se velika sjena micala po bijelim stijenama, sad je bivala kraća, sad dulja, sad je dopirala do svoda i sablasno se prelamala. Netko je blijedim očima zavirivao u prozore. Petar dopre u tišini svojih koraka do veže. Nebo je zeleno, zeleno, a vrh crnih vršaka drveća lebdi obrnut lik mlađaka. Tišina kao u sobi. Iz daljine čulo se suho pucketanje i šum, kao da dolazi kakova strašna zvijer. Petar se zgrozi i strese. Tiho se vrati u sobu, prigasi svjetlo i prisloni vruće staračko čelo na jastuk.

Pričinilo mu se da čuje iz daljine doziv, krik, plač, što li...?

Brzo skoči, zalupi vratima i jurne kroz tamu.

— Mate! Petre! Jože!... — vikao je plačljiv glas iz tmine.

— Vatra! Umol gori!...

Petra nešto stegne u grlu, pogled mu se ukoči, on uši napnu, i udovi odrvene. Hoće da potrči, a ne može. Hoće da krikne, a glas mu zataji... Kroz crnu mreću noći vidio je, daleko gore u strmcu Umola, visok plamen, i bijel se oblak dima digao u zelenu kupolu neba. Plamen se spuštao sve niže i niže po lišću. Čulo se pucketanje i šum vatre. Negdje na vrhu Umola srušila se visoka goruća bukva, a stup ognja i iskara lizne u nebo. Meke su i sitne pahuljice pepela letjele kroz tminu i padale po selu. Petar nije mogao da misli. Brzo pojuri do dozivača. Bio je njegov sin Ivan.

— Oče! — vikne iznemoglo. — Blago iz stajā! Vatra dolazi iz stelnika Kravljače. Nedjelja je, ljudi nema. Niko nije slu-tio...

Petar se okrene i potrči kući uz viku i dozivanje. Sanjivo je blago tužno mukalo i glupo stajalo po njivama. Dotrče Joža i Matija. Franina je kuća bila šumi najbliže. Iz nje lizne plamen, a Frane očajno vikne za pomoć. Oni pojure do kuće, istjeraju blago, izvuku nešto pokućstva — i u času je zgrada planula. Pod

krovom se upalilo spremljeno sijeno, i gust se dim motao po zraku, od vrućine pucale su i padale daske, a upaljene su slamke lebdjele vrh sela. Odmah se uhvati štagalj, pa od njega Matina kuća, a s druge strane došla je vatra do Petrova sjenika i kuće. U času je selo planulo. Gust dim i velika vrućina nisu im dali disati, a znoj je curkom tekao po tijelu. Goveđa su uplašeno bježala po strništu. Negdje su zaboravili pustiti svinje, pa su krulile i udarale bjesomučno i jezovito u kocu.

— Do mlina! — vikne Petar i pojuri sa starcima kroz dim. Krpe su njihova odijela lepršale u bijegu kao žalobne zastavice. Ivan je otišao u susret muževima i ženama da im javi nesreću.

Plamen je lizao stijene mlina. Suhe, prastare, stoljetne daske hvatale se kao slama i gorjele. Jadni su starci pojurili u mlin, stali rušiti goruće stijene, micati škrinje, dizati mlinsko kamenje i lijevke uvis.

Krov im je gorio nad glavom, oni to nisu opazili: jedno im je lebdjelo pred očima, vrzlo se u glavi, da spasu mlin, »naš krušac«, kako su ga od milja zvali. Petar se popeo na gredu, ali mu se noga omakne, i on padne kao vreća iz visine na tvrdu i nabijenu zemlju. Drugovi se slete. Matija ga iznesao iz mlina, a Joža i Fran stajali su na gredama i vukli teško kamenje pod rožnike.

Matija je bio čas kod Petra, ali opazi, kako se krov razgorio i da prijeti opasnost. Bilo je prekasno. Upravo je viknuo iz vratnića u zadimljeni prostor, kadli prsnu grede, i čitav se gorući krov strovali u unutrašnjost...

Cula se kratka vika i jauk, pa opet sve utihne. Tek su sablasno pucale daske, vatra šumjela, i širio se zapah.

Matija je slijepo jurnuo u vatru, i stao dizati goruće grede i daske. Dim je stao u grlu, a suze mu iskočiše na oči. Topio se od vrućine. Htio je van, a nije znao kuda. Htio je da uhvati zraka, ali mu gust dim uđe u pluća i stao ga daviti. Pipao je po zidu, spotakao se o gorući kup drvlja i pao bez svijesti uz vatru.

... Petar je lagano otvorio oči. Rijeka se bijelila poput mlijeke od dima, sive su mu pahuljice padale po licu. Nad njega se nagnuo Ivan. Muškarci, žene i djeca gledali su u vatru, mirni ko kipovi, beščutni i tihi.

— Matija se zadušio! — dahne Ivan, i suze smoče starčeve obraze. On pogleda sina, otvori usta i digne ruku, kao da će mu nešto reći, ali se tek blago nasmije i padne naznak o tle.

V

Selo je bilo dobro osigurano. Na garište, koje se crnilo kao otvorena raka i gdje se širio zapah ugljena i paljevine, dođe ko-

misija. Sve je izgorjelo. Ustanove uzrok i štetu od vatre, te požrtvovnost, kojom su jadnici oganj sprečavali. Četvorica su životom postradala. Pastiri, igrajući se, upalili su stelnik na vrhu Umola, a od njega primila se šuma, pa selo.

O podne navukli se na nebo teški željezni oblaci, a jugo je tulilo žalosno garištem kao na sprovodu.

Blijedo je svjetlo plaho probilo iza oblakā kao posmijeh bolesnika na umoru...

VI

Pogorelci su pravili nove kuće. Mlina nisu više gradili. Gore u jednom od okolnih sela soptao je stroj mlina i pilane.

Negdašnje se mlinarsko seoce stalo baviti ratarstvom. S mlinarima je i slap zašutio. Zidari su kamenje upotrebili za gradnju kuća.

— Bilo je dobro osigurano! — šapne povjerljivo jedan seljak iz okolice. — Isplatilo se.

A četiri se groba na župnom groblju crnila kao kletve...

SMUŠENI OBJEŠENJAK

Sve, sve, ali — žena!

Gospodin Joži Skok stanovao je u centru velikoga grada kao pravi pravcati gospodin, ali (uostalom, to je sporedna stvar) u podrumu, koji je naličio više staji nego nastambi za jedno božje biće, nadareno razumom i slobodnom voljom.

Bio je neobično sitan, i glas je imao sitan, a vječno se vrtio oko sebe, često se smješkao, neumorno brbljao, dok se na ulici njihao o bokovima i jurio sićušnim koracima poput umišljene gospojice.

Njegovo se mršavo tjelešće neprestano zibalo naprijed — u natrag, od peta pa na prste. Lice upalo, lične kosti izbočene, vrh vječno načubelih usana par kratkih, brižno njegovanih dlačica, što se zvale brcima. Zelene oči, nad njima ovisoko čelo s par duboko usječenih brazda, a te bi se, kojom prilikom, nenadano nabrale, oči jače zazelenile, od nosnice do vrha brade urezale dvije brazde i usne naškubile u drven, malone zvrkast smijeh, kao u starih usidjelica, kada se nastoje svidjeti muškarcu. Pritom bi ispuštio iglato tanke glasove, skvrčio ramena, nagnuo vragoljasto glavu i stiskao ruke, kao da ga tko iznenada pošakljavao.

Nosio je svakakvo, ali uvijek čisto, fino zakrpano, brižno okefano i ponajčešće tijesno odijelo, u kojem se pokušavao ponášati kao kicoš skorojević.

Upitate li ga, čime se bavi ili kakvo mu je zanimanje, ispričat će vam čitav historijat i pravu litaniju svih mogućih i nemogućih zvanja, znanja i zanimanja. Izučio je za peka, radio je par godina, pekao je da je milina, ali je skoro odustao, jer mu je počela škoditi vrućina. Sâm je često, uz onaj svoj upravo drsko zvrkasti smijeh, rekao za pekariju:

— Po zimi je kako tako, ali ljeti naopako!

Da, zbilja! Pomislite si, on je izvanredan stihotvorac, siplje rime kao iz rukava, pa i ne govori drugačije nego u stihovima.

Upitate li ga za njegovu domovinu ili za rodbinu, lijepo vam otkreše kao na pozornici:

*Ja sam svagdje, ja sam svuda
I skićem se kojekuda.
A rodbina?! Riječ kraća:
Svi su ljudi moja braća!*

Velim vam: pravi čovjekoljubac! Dok je bio kondukter (oko tri godine) na zagrebačkom tramvaju, izgovorio je na bini, prilikom tramvajske zabave, pravu bujicu riječi, događaja, opažanja, zgoda i nezgoda za vrijeme svoje službe, a sve u pjesmi. Spomenuo je vitke gospojice, bušenje karti, pudranje, šminkanje, ruž, nožice, cipelice, itd. ... Čemu da nabrajam: on je bio, i to morate znati, obožavatelj nježnoga spola!

No, to ćete mi oprostiti (najposlije, to je sâm u pjesmi spomenuo), jedna mu je rekla da sumnja u njegovu muškost.

Kuhao je i pekao ko kuharica, a to mu je još najbolje pristajalo. Svirao je glasovir ko Orfej na liru, da bi kamen proplakao. Ta, molim vas, on je bio i učitelj glasovira i jezika! Govorio je njemački bolje nego hrvatski; a sve je to hvalio svojim dobrim, sad već pokojnim starcima. Kada se žalostio, govorio je u prozi:

— Oni su mene učinili mužem, još za mala dali su me učiti glasovir i njemački. E, da su mi oni ostali živi, bio bih ja danas najmanje... biskup ili kazališni glumac!

Često je, sav uprljan i poliven vapnom i bojom (ličio je i slikao sobe), skočio na brzo u gradsko kupalište, oprao se, počešljao na mokro svoju neposlušnu i rijetku kosu. Preobukao se u najbolje odijelo i otišao k svojim đacima.

Milostive bi mu dale jesti, i kakvu prnjicu, koja se nije mogla upotrebiti, a s time je on bio zadovoljan. Plaćao mu je tko što i kako je htio. Radio je kao crv, a nije ubio ni muhe. U ratu, veli, pušku stalno... izgubio!

No, sada je nastao preokret u životu gospodina Skoka — on se oženio! Već je nakon nekoliko dana osjetio nježne šake svoje također nježne i bolje polovice. Kuhao je i pekao, ribao, pomivao, meo i spremao. Sve rado, sve uz smiješak i uz bogodane udarce nogom. Ali sve ga usrećivalo u iščekivanju djeteta.

— Samo — rekao je povjerljivo i tiho gospi, kod koje je podučavao — ne znam, tko će ga od nas dvoje roditi!...

Zadnje se vrijeme tako bunio da je uvečer palio bocu mjesto lampe, navlačio rukave kaputa mjesto hlaća i sjedao na vlastiti slamnati šešir...

— Smela ga žena... — sažalno su govorili susjedi, kad bi ga vidjeli, gdje se čudi, kako mu se vuče peta u hodu i kad bi ga čuli da sâm sobom razgovara, naklapa, smije se i jauče.

Jednoga se dana sveznani gospodin Joži Skok objesio u tamnom hodniku podruma. Ljudi su se čudili da se tako dobar čovjek može na ovom svijetu dosađivati ili očajati. — Sve su pripisivali ženi.

A ona? Ona je jednom rekla trzajući usnama i trepavicama da se jadnik zabunio: — mjesto da je objesio uže na čavao u hodniku, kako mu je ona rekla, objesio se zajedno s njime!...

PRED CRKVOM

(Crta iz seoskog života)

Nedjelja je. Zeleni se brežuljci nekuda smirili, tek mire, mire, divno, žestoko! Ni da bi lahor pirnuo, a nebo je modro i ne znaš, bi li se napajao njegovom modrinom ili bi gledao u divne plave gore, što su se poredale na obzoru. Svaki bi čas ko uskrсна pisanica šareni, baršunasti leptir prnuo od ruže do ruže ili bi se upiljio u grumen jabučina cvijeta, te mu sisao svu slast sa čarobnih usana.

Prvi put zazvonila zvona u tornjiću župne crkve, a starci se zaputili troma koraka, pognutih leđa, svi u svetačkom odijelu, pod prastaru lipu, što se raširila pred crkvom. Onda bi sjeli na zid uokolo lipe, te bi stali važno klimati svojim sijedim glavama, a u zubima im lula bijela i nakićena; kupljena još negdje u Njemačkoj, Češkoj ili donesena iz Amerike. Pa, gdje nisu oni bili?! I tu bi stali pričati svoje zgrade i nezgrade, na putovanju, kućarenju i prebivanju u tuđini. Pa bi se svrnuli na današnju mlađariju, a svaki ima nešto da kaže, da se potuži, začudi ili samo zavrti nemorno glavom...

— Da, takova su ti današnja djeca, snahe, sinovi i zetovi! Nitko ne poštuje starca. Ali prije, dok smo još mi bili djeca... kud starci okom mi skokom! Pa te cure; a mladež? Samo da se jedno drugom naruga!...

Ali lastavica, što je baš cvrknula svojim iglatim glasom, opomenu ih da je proljeće, i njihove se glave podignu, a u očima zasja im smiješak... Mladi dani. Loza pupa, i jabuke, kruške i trešnje procvale, a šljive sve šute i miruju, pa će sad na svojom bjelinom iznenaditi...

I opet je počeo razgovor. Sve drugom spominje svoje gospodarsko iskustvo i nabraja rad, koji će se ovih dana najbolje izvršiti.

— Ma, ljudi, jeste li čuli, došlo iz Amerike da je Frane Lovrićev umro.

I svi se uzvrpoljiše, svaki pljučne, namjesti lulu i nagne se da bolje čuje, što to Đuro priča.

Stari njihov drug i mještanin, pa da je umro?...

— Jest, duše mi — tvrdi Đuro — eno sin mu kuka i tuguje, ali nije mu sile, starci treba da umiru... ta Frane je bio bogat...

Pa jedan drugog pogleda i spomene nekuda sjetno dva tri puta Lovrićevo ime kroz dim lule.

— Iznevjerila nam se Amerika, zlo je i naopako, i tamo nije dobro... — zakuka stari Fran.

— Eto, kako neće — produži Đuro — nema rada, a onda ne možeš zaraditi, pa se slabo šalje.

Uz drugi poziv zvona i krik djece svi su jače pognuli glave, a vjetrić se igrao bijelim i mekanim vlasima.

Prošli su zlatni dani, dani njihove mladosti, dok se još svi nalazili na okupu i onda raštrkali po svijetu, kud koji, pa bi se opet nakon godinu dvije sastali. A sada, eto, jedan za drugim gasne i hrli za onim drugim i boljim svijetom...

Vika se pojačala. Eno, hita mlađarija do zvonika u smijehu i prepiranju, pa se razdijeliše u hrpe, a svagdje vika, smijeh, zadirkivanje i prepirka.

Joža Lesac, šaljivdžija i zadirkivač, našao je svake nedjelje kakvu zgodu da nekoga opali. Sve oprezno, izdaleka i lagano... a on da pukne od smijeha!...

Svi se skupili oko njega. Koga će, bogzna, danas?... I svima se nekud srce stislo — neće li njega uzeti na nišan...

Čim bi zinuo, svi bi zijevnuli u njega, a on se nasmije sitno, meketljivo, kao jare, pa za njim ostali.

Starci bi podigli glave i malo mrko pogledali na grupu, a sve im na usnama riječi: — Šta ćeš, mladost ludost!...

A iz hrpe ori se smijeh, ramena se tresu, trbusi poskakuju od radosti.

— Ljudi moji, teško lovcu kad gora zazeleni!...

Svakomu stao smiješak na usnama ko prikovan i sve motri jedan drugog, što bi to imalo da znači... Vitki se Mato isprsio, a lahor mu poigrava crnim pramom po visokom i bijelom čelu. Ta on je na glasu lovac — neće li njega?... Tajac.

— Ma, eto, prošo sam kroz goru, bilo je to u petak, kadli nešto šušne kraj mene u grmu. Svuda zelenilo i šipražje: grm gust, trava visoka, pa ne vidiš ništa. Zec ili srna? — nehotice sunu mi glavom...

Vitki Mato planuo crnim okom, a žile mu nabrekle, kako je stisnuo gvozdenu šaku; nozdrve mu zadrhtale...

Svi se nekako bojažljivo svrnu na Matu, pa na pripovjedača, koji, kao da nije ništa opazio, nastavi:

— Ha, znam, ta eno za grmom se nešto crni i miče... Uh, bit će da je vuk — sigurno jest, pomislim — kadli puška puče, za grmom nešto hropne i sruši se o tle...

Svima neka uzrujanost na licu. A Mate pocrvenio, noge mu odrvenile, a usne sve samo dršču, poskakuju i krvare od ugri-za...

— Kadli naš lovac tamo, a to ti grdosija od vuka! Rep tanak i dug, na nogama papci, a iz glave curi krv. A u toj proklesoj vučjoj glavi golemi volovski rogovi i krvava gubica...

Ko da je grom udario među njih, zaori bučan smijeh i zubi se bijele, noge premeću, trbusi poskakuju.

— A joj, a joj... — krevelji se jedan i svojim dubokim smijehom prati Jožino meketanje. Svima udariše suze na oči od velika smijeha. Tu se puše, rupčići vade, nosovi brišu i ramena podrhtavaju. Ni kraja ni konca...

A tek kada Jože, sav zapuhan i crven, nadoda kroz meketanje:

— I...i...i...Jože-ee-e pp...platio-o-o dvije hi-hi-hi-ljade za volovskog vuka... — pa prasne u smijeh, a čitava se hrpa zavalila na kamenu ogradu, pa se pružila, ne bi li olakšala napuhivanje. Ta već se trbuh okamenio, a oči nabrekle i hoće da iskoče...

— Ajme... Ajme, ljudi goolema smiiijeha — zamekeće Jože i svali se na tratinu...

Svi dršču ko hladetina, kada se takne prstom.

Mato je stajao golem i mrk, crne mu se obrve skupile, a pod vjedama planule oči i prodiru u hrpu, što se povalila na kamen i sve se ceri, pa izvjedljivo zirka na njega.

Zna, šala je to, ali zar njegova puška, koja gađa jastreba u letu i srnu u skoku, pa da se izvrgava ruglu?!... Ma istina je, ali zar se to mora znati? A široka mu se leđa pognula i kao da hoće zgrabiti pušku s ramena, kako je bio vičan, pa da ih sve redom posmica... I bio bi to učinio da je imao pušku uz sebe. Taj Jože — jare ga oblizalo, našao je baš njega, ali bit će plača iza smijeha.

I sve se jače stade mrčiti. A gomila se smije i smije ko pomamna.

No, najviše je Matu srdilo, što se Milan smije, on, koga je prošle nedjelje opuknuo Jože. Ta on je kravu kamenom ubio, kad je htio iz kvara da zavrne.

A oni su se mrzili — upravo strašno — nekada najbolji drugovi, sada najveći krvnici!

Znao ih je Jože, pa bi, onako nasamo, njima dvojici zapjevao na ruglo: — Oj, djevojko, ružo moja... Pa i jeste, posvadili

se zbog djevojke, ali kada se dva tuku, treći dobiva — i obojica ostaše kratkih rukava. Lijepa je Mare smuknula u Ameriku i tamo se bogato udala.

Uz te misli svrne sav jad na Milana, koji se prestao smijati i samo odrvenio. Plave mu valovite kose lebdile na lahoru, a mekani se brčić trzao vrh crvenih usana.

I on je momak od oka, ali nešto niži i slabiji od Mate. Nastao je tajac. Svi su zašutili — tek koji poravna remen, što se rastegao od napinjanja. Jože se lukavo smješka, svi misle — sad na će dva lava skočiti jedan na drugog... ali on se nije bojao. Ta to je njegov plan, niti on ne može da trpi da se dvije najmoćnije kuće u selu prepiru. Trebalo je raspršiti ovaj teški tajac, raspiriti stari smijeh i dati ikakvu zadovoljštinu Mati.

— Ajde, Mate, nije to ništa, gdje si ti do Milana!... On uzme šljunak, pljucne na njega i krava se sroza, bila ona crna ili... bijela...

Jože se obazre — trebalo je samo jedan glas, pa da se ponovno zaori smijeh. Čulo se meketanje Jožino, a za njime smijeh sviju momaka — zdrav, vedar i lijep. Milan se nasmije i pođe uz Matu, a ovaj pristane uz njega.

...Treći puta je zazvonilo zvono, a žene, djeca i djevojke pohite u crkvu.

Laste se uskomešale i vrtile u plavoj visini oko bakrene jabeke na vrhu tornja. Za ženama pođoše starci i smjeste se na protivnoj strani u visoke klupe, mirni i tihi, tek bi koji starački zakašljao. Zatim uđu muževi i na kraju momci, crveni, zadovoljni i mladi. Sama je mladost, nestašna, živa i vesela, izbijala iz njih.

— Ne taru ih brige! — šanuo bi starac Luka.

— Aleluja, Aleluja!... — zapjevao je svećenik, a za njim zvonka djevojačka grla, dok se tamjan u mirisu širio lađom.

— Mato — šanuo je Milan, a njemu crno oko bliješti... suze ga radosnice zalile biserom...

— Milane — odgovori ovaj, i dvije se ruke sklopile u znaku vječnog prijateljstva...

Zagreb, 1931.

IZA UGLA

Tamo, gdje su tračnice pjevale o daljinama i sunčale se o podnevu kao dvije srebrne zmiје, tamo iza ugla, za plotom tvornice, na zavoju ceste, smjestio se on. Tko? On, prosjak, bože mili, ta tko bi to mogao drugi i da bude? Tko bi mogao iščekivati proljeće u blatnim jesenjim danima periferije, dok su se jadne potleušice šćućurile ko stare bolesne žene, dok su s večeri pokisli radnici nosili kući srca puna bolova i oči mutne od jesenjih kiša.

Tko bi izdržao u zimi tako zavodljivo bijeloj, a tako nemilosrdnoj prema jadnome periferijskom svijetu? Zimi, kada je vjetar kao za sprdnju zavijao njegov otrcani šešir zvjezdastim srebrnjacima i peckao ga kao za uzvrat, dok bi odložio šešir sa golcate glave.

Tko bi izdržao na sumornoj ljetnoj žegi, kada se mozgovi upale i želuci življe zaištu od svojih vlasnika goriva materijala, kada on svira na svom jednoličnom instrumentu i tješi raspjevala crijeva srodnom svirkom kao djedo tepanjem zaplakano dijete.

Zar je itko, za bolesnih sutona, kada se klone i umire, mogao bolje ublažiti nepoznate rane i duboke bolove monotonom vrtjom željezne ručice? Sve je to činio on, prosjak, tješitelj i spasitelj.

Sve je to on trpio. Ali bio je i nagrađivan. Kad bi koji prolaznik, spuštene glave, teških olovnih vjeđa i troma koraka, išao uz njega, zastao bi, prisluhnuo, okrenuo se i nadario ga kojim dinarom ili bi mu dobacio pogled u kom je plivao mir staložene, olakšane nutrine...

Pa koliki su tuda prolazili i koliki su od njih zastali da olakšaju preteško breme ranjava srca! A on je svirao neumorno, s čuvstvom kao da im sugerira duševno ozdravljenje.

Zar je on tražio plaću? Nije, ta on je uživao, kad bi mu tko dobacio zahvalni pogled; time se zadovoljio. Njegov je stari

instrumenat pio do besvijesti tuđe bolove i nosio ih u onoj gruboj škrinjici kao nešto škodljivo, opasno i neprijateljsko. On ih je uništavao.

Tako je bilo kroz godine. Uvijek u predgrađu. Zašto je tu, čemu, da li mu se isplati, da li može životariti, to su pitanja bez odgovora.

Jer bi se mogao naći čovjek da ga upita, zašto ne zasniva gospodi, zašto ne zaverla pod njihovim oknom; ta oni su bogatiji, imućniji, i mogu ga stoga bolje nagraditi.

Ali blistave ulice nisu ga privlačile, gospoda su nervozna, profinjena drugom, ljepšom, uzvišenijom glazbom, koju on nije shvaćao. Njegovo bi glazbalo deralo njihove živce, palilo bijesom komplicirane mozgove. Oni ne razumiju njegovu pjesmu, njegovu bol, kao protulijek one duboke, beznadne perifernijske boli.

Eto, to je razlog, što neprestano navija i stoji za plotom, na zavoju, blag, miran i tih, svjestan svoje snage i dužnosti.

Pali ljeto gole ulice, boluju jesenji dani ko trudne žene, zebu podmukle zime ko zmiје hladne, zlobne, duge i otrovne.

A onda dolazi mlada djevojka, mirisava, divna; prozirna ko ledac, nježna ko maćuhica, meka ko svila, tiha ko radost, blaga ko maglica, mirisna ko cvijet — proljetna dob.

Ona cjeliva rane, ona, blaga Samaritanka, tješi, ublažuje, liječi i miri. Ona puni prazno srce nadom, utjehom, srećom, da mu bude kao pričuvna hrana za dane borbe, za godišta nesklona siromašnim, potištenim, popljuvanim ljudima.

Ona daje cvijet bez ploda, jer tamo, gdje oni žive i pate, plodova nema, oni se tek iščekuju, vječno iščekuju.

Tada on ne svira, ne dosađuje, jer se priroda pobrinula za utjehu, jer mirisne večeri ne pobuđuju samrtni sumor, jer proljetne kiše ne vuku dušu čovječju do kaljavih ulica; one su tako meke, nježne, blage i tihe kao balzam spušan na rane koje zacjeljuju.

I drva u zagrađenim dvorištima ne sličje više bolesnim kuljavim ženama, jer kliću od mladosti, kade nebesa i sličje radostima mladog, sretnog proljeća.

A njega vuku srebrne zmiје, što poju daljine, vuku ga tamo negdje u drugi kraj svijeta, gdje ima još tuge, gdje treba utjehe, jer tamo nema proljeća.

Tako je sanjario za blagih proljetnih noći, pod otvorenim krovom osamljene kućice, uz kreketanje žaba u okolici.

— — Našao se besposlen. Zar je mogao kvariti sretnje osjećaje izliječenih ljudi i sjećati ih bolesnih dana? Zar je mogao svirati tako dugo, dok im ne dosadi, dok ih ne razjari i ne sjeti da je potreban života, zahvalnosti, kruha; da, kruha!

Ne, on to nije htio. Trpio je, gutao i čekao svoje proljeće, kad drugima život dosađivao.

Ali ovoga se proljeća on drugačije osjećao. Čudno — čudno, ali istinito; sasvim drugačije.

On je želio rada, istinskog rada. A zašto? Čemu? Što ga je potaklo, što razuvjerilo da je ovakav način života parazitski, nečovječan, nedostojan i vrijedan prijekora? Zar moguće stoga, što je radije gladovao, nego se držao one, za njega glupe rečenice: Pokucaj i otvorit će ti se!

Ne, ne, bilo je nešto sasma drugo, nešto što je poništilo njegovu dosadanje vjerovanje, mišljenje i poštivanje samoga sebe, kad je smatrao da je prijeko potreban ljudskom društvu.

On je mrzio svoje prvošnje naziranje, on ga je osuđivao, proklinjao, mrzio duboko i iskreno.

Svi su ga u predgrađu poštivali kao dobričinu, spasitelja, a on je, siromah, sasma zaboravio da je obični prosjak, prosti parazitski prosjak. Da pije krv, zaslužbu, novac blijedih, izmučenih radnika, a sve na račun svoje neke umišljene i utjelovljene potrebe da živi za njih, za njihove bolove.

Tek je sada uvidio da živi na račun svoje nestale desne noge u bogzna kojem rovu. On je, jadnik, mislio da se ljudi tješe njegovim glazbalom, da mu zahvaljuju pogledima i novcem, što je otjerao duboke patnje, a on se njima, on, prosjak, ražalio — on, invalid! Moguće su pomišljali: pa ipak još nismo tako duboko pali, još imamo zdrave udove, zdravlje, život, pa su postali vrediji. To ga je boljelo. On je živio na račun propalih udova!

— — Sjetio se zdravlja, mladosti. Buknuo je rat. Vagoni natrpani, pjesme, vino, suze, pozdravi. Tuđi krajevi. Rovovi. Bombe. Juriši, bombe, topovi, granate i njegova nesreća. Lazaret. Krika, vika, uzdasi, mrmljanje i životinjski krikovi poludjelih. Krv. Prvi puta na štakama. Drvena noga. Prazan rukav. Novi verglec. Lutanja. Stradanja. Predgrađe. Prosjak.

...I jednoga dana u proljeće pokušao je da nešto zaradi. Prosto zaradi, jer u proljeće nije osjećao onog svetog čuvstva.

Vidio ga iz daljine. Pa sve bliže i bliže. Vedar, veseo, a sav rastrgan, osakaćen, polomljen.

Onda se upiljile u nj zelene oči i ubo ga tih, trpak, miran i otrovni glas:

— Druže, kako poslovi, a...?

A on je šutio, gledao je njegovu štaku, izrezano lice i svo isprebijano, polomljeno i zgrčeno tijelo. Ali on je osjećao da iz tog tijela struji život, prijekor, molba.

— Rat, je li? Da, da, znao sam, ono životinjsko klanje, ona stoglava zvijer ljudske pohlepe, zlobe i zavisti. He, he, pravo se kaže: Tukli se čobani preko magarećih leđa... I ja sam od

onih jadnika, što bih trebao gacati dalekim svijetom, bez kuće i kućišta. I ja sam od onih koji su došli olakšani za polovinu tijela, koji su našli garište, smrt, tugu i pustoš u rođenoj kolibici... Ja sam od onih, što putuju s danima u nepovrat, što udišu težak tvornički zrak, što se znoje izmučeni; tek ja, bi-jednik, služim se polovicom tijela, udova, života...

Malo je zastao, a glas mu postao niži. Kao da je vjetar zaur-lao negdje preko garišta pustog mu doma. Kao da je duga cijev topa pljunula metak u gungulu i onda tužno prsila u komadiće.

— Ja sam ti, brate, Milićev Đuro iz Lovnika — izbaci s uz-dahom.

— Đuro, Đuro... — razmahao se prosjak — to si ti, Milićev Đuro, Marin muž, Ivičin otac. Je li istina? Bog te očuvao, po-milovao, posvetio. Ti si to, ti, Đuro, Đuro Milićev!

Htio je dalje, htio je da se začudi, kuda je nestala njegova mladost, snaga, kakove se nadaleko ne nalazi — ali je razumio njegov pogled.

— Ja sam Milan, zar me ne znaš? Milan Bokić, tamo iz Lisi-ne. Zar se ne sjećaš, kad smo ganjali plašljivog Talijana, ležali u rovovima i onda se rastali. Ti si, čini mi se, otišao s dvadeset-titrećom na rusku frontu.

— Sve, sve je tako, i ja sam te odmah prepoznao. Ta kako i ne bih druga iz djetinjstva, kad smo goli golcati čeprkali u seo-skoj bari, a ja sam te jednom iščupao iz blata, dok si se utapao. Ta mi smo vršnjaci!

Milan je šutio i postidjen motrio svoj instrumenat i bojao se, neće li Đuro izreći onu kobnu, mrsku mu riječ: — A ti prosjak, a...?

No, Đuro je šutio, nešto mu zveknulo u ruci i kapnulo Mila-nu u šešir kao u dol pun bola i praznine. Kao da ga onako hladnog i zveketljivog stavio u njegovo srce, prazno i rascviljeno.

Zatim se bez riječi, tek nešto, možda, više tužan, prigutiji i očajniji, udaljio.

...Mjesec je krvario i cerio se ko ranjenik sred bojišta. Bezdana je tišina šutila u tamnim ulicama, samo je katkada prekidalo zavijanje, režanje i štektanje pasa iz ograđenih dvo-rišta. Za uglom čulo se nejednako udaranje drva i škripa proteze. Sjena se produlji i pobjegne duž puta, te se opet stane vraćati natrag, a Milan odhramlje zamišljen i pogrbljen u crno zjalo uske uličice. Vraćao se kao obično na svoje ležište, pod krov osamljene kućice, gdje se čuje kreketanje žaba i sanjivo zrikanje livada.

Još nije nikada prošao tako polako, tako poguren, očajan i žalostan. Što li se zbivalo u njegovoj ranjenoj duši! Sve se sroza-

lo ko kula od karata, i on nije nalazio više svrhe svoga života. Boljela ga ona beskrajna laž, ona samozataja za koju je moguće i prije znao, ali je blažio, prikrivao, sakrivao kao zmija noge. Njegovu je srce udaralo u praznim, bešćutnim, ojađenim i ranjenim grudima. Došuljao se do ležaja, svalio nemoćno na oštar miris stara sijena i nastojao misliti. Glava mu gorjela, a tijelom mu strujala ugodna umornost.

...Đuro, sakat, polomljen. Zveket novca, koji ga ranio duboko u srce, u srce...

Milan je jauknuo tiho, bezglasno; krik je prohujao njegovim bićem i on je ustao bijesan, razjaren. Proteza je škripala kruto, resko, a nagli su udarci drva muklo odzvanjali ulicom. Milan je jurio zaparen, uznojen i razjaren ko zvijer, ranjena smrtno i beznadno. O leđa mu udarala škrinja, instrumenat i kao kosti škripala i jecala beskrajno. Milan je stigao do ugla, napetih živaca do klonuća, a srce mu udaralo i gorjelo u glavi. Skinuo je naglo škrinju, digao je do mjeseca, koji se cerio i krvario, pa je bacio snažno o plot. Mukli udarac, i utroba se škrinje zveketljivo prospe po travi i putu. Neko je vrijeme stajao nepomično, šutljiv i nijem kao kamen, a onda se maknuo, prislonio leđima o plot, zagledao se u velik, krvav mjesec i zaplakao kao dijete...

Milan je sve razumio.

Nitko ga nije viđao sve od onog dana, kad se sa »šepavim Durom« sastao. I opet su krikovi sirena za jesenjih dana sličili glasnicima smrti, opet su srca boljela, kuće bile slične kuljavim periferijskim ženama i stisle se na jesenjoj kiši. Opet su sumorni radnici gacali blatnjavom cestom.

Ali prosjaka nije bilo. Uz plot, u blatu i u kržljivoj travi, virili su komadići razbijena vergla i polupane škrinjice.

— Marko — reče drug drugu, prolazeći — znaš li, šta je s Durom i našim verglašem?

— A, što? — upita radnik sa zanimanjem.

— Vidio sam ih, gdje koračaju, jedan na drugog naslonjeni, na protivnoj strani grada, a čine ti se, bože mili, ko da su sretni.

— Pa, što rade?

— Nose u tvornici sapuna robu na stovarište. Žive zajedno, stanuju, jedu i tuguju nad životom. Ali sretniji su, mnogo sretniji...

— Gle, gle — izlane drugi i produlji iza ugla. A ulica je opet tiha, žalosna, no prosjaka nema i čitavo već predgrađe znade, što je s njim. A to ih i najviše sokoli da ne obole.

— — Tamo, gdje tračnice pjevaju o daljinama, a nebo visi ko dojka puna mutnih kiša, jedno je prazno mjesto...

PROBUĐENJE

Za njim se u grohotu upaljenih žarulja povalio grad. Ne pružaju za njim kažiprste i ne prostiru preda nj smiješak.

Sumrak je razapeo vlažni kišobran neba.

Jelik: šumica japanskih kuća. Svaka jela sličí na japansku kućicu. Njene se grane njišu i zvone kaplje kiše: mala gejša pjeva pod krovom zelenih grana i zvoní njen glas uz zvonjavu instrumenta.

Gejšine oči su divne: u njima je vječan smiješak, a u tom smiješku tuga.

Njene su grudi: dva mirisna oblaka tajni, dva bijela oblaka japanskog neba.

Njene su kose tamne i teške. Mrtvački tamne.

Smiješe se i plaču njene oči, mirišu tajnom njene grudi i njene mrtvačke kose privlače vrat.

Sjedi gejša kao Budha pod čudnim japanskim krovom, bijeli se njeno raskošno tijelo i iz njega izvire zvonjava pjesme.

Jasno se ocrtava krov: kao da je stala ptica na pticu raširivši tamna krila.

Iza tih krila skriva se mjesec, zlatni japanski mjesec, i ona su još tamnija, još jasnija.

Pjesnik je hodao — i ozvanjali su poljupci blata o potplate. Kaplje kiše su zvonile, i magla je obavijala jelik.

— Ne, nema mjeseca! Nema gejše. Nema ničega! Sve je tužno, sve je prazno, i sutonski sivo!

Ozvanjali su poljupci blata i odurnošću su prožimali njegovu nutrinu. Ovo je sjeverna zemlja. Tužna sjeverna zemlja. Vječna magla, vječna kiša i vječna tuga!

Tu smijeh zvuči kao plač, pjesma kao jecanje, usklici kao kletve.

Tu su žene tužne: njihove su oči plave i zamagljene suzama. Njihov je smiješak usiljen, a njihove radosti namještene. One su najtužnije, najljepše, najumnije, najbliže i najudaljenije žene za jednog sanjara.

Pjesnik je hodao s bolnom i slatkom prazninom u grudima.

Na cesti, kraj šumice, stajala je divna i tužna žena. Žena sjeverne zemlje. Ona je tako daleka i tako bliza!

Brzo su ozvanjali poljupci blata, i mlazovi kiše udarali mu u lice. Sanjar je bježao. Za njim se povalio bludnik grad u grohotu upaljenih žarulja. Stoji tako žena i ne miče se. Tamna je, tužna i pokisla; kao jela pod kojom se nalazi.

Bježi pjesnik i žena je sve bliža.

FARIZEJ

Mati je cijepala staru stolicu da njome naloži vatru, cijepala ju ravnodušno, kao što je ravnodušno prodavala komad po komad rublja, odjeće, posteljine i pribora. Sin je znao da to mati radi zbog njega, znao je da ga ona ne može vidjeti gdje dršće u sobi došavši iz škole i previja se od gladi na starom divanu. Ali njega je sve to boljelo, sva njihova bijeda, i u njemu se zametnu strašan bijes, a nije znao na kome bi ga iskalio, pa vidjevši mater, kako šutljivo cijepa, on osjeti mržnju spram nje i prosikta:

— Sve si ti kriva, ti i nitko drugi! Ti si kriva da mene zovu u školi lopovom i prevarantom i svinjom. Posudim knjigu da učim, a ti je odneseš prodati. Dovedem prijatelja i upoznam te s njegovom majkom, a ti posудиš od nje novce, koje nikada ne vratiš! Da, tako ti radiš. A gadom ne ostaješ ti nego ja, ja, razumiješ! Svi me isprijecka gledaju, svi me mrze i preziru, kao šugava psa! Zašto si me rodila...

I sin je, zelen od bijesa, nasrnuo na mater s mržnjom, s golemom mržnjom. On je znao da je mati prodala tuđu knjigu da on ne bude gladan. On je znao da je mati bila svjesna te njegove vike i napadaja kolega, ali ona je držala manje bolnim ovu viku nego onu, kada bi on došao kući iz škole, umoran i gladan, a ne bi imao što da založi. Jer mati je mislila i na njegovo zdravlje, koje se od briga stalo brzo narušavati, a pogotovo bi stradao, kada bar jednom na dan ne bi jeo.

— Meni je svega dosta! Ja ću se ustrijeliti, ustrijelit ću se pred tobom, gle, ovako pred tobom, da znaš kako te mrzim...

Odjednom zaori sobom glasni jecaj, grčeviti plač.

Tiha, mirna majka bacila se licem na divan i grcala.

Sin se ukoči i zagleda u sijedu majčinu kosu, koja podrhtavaše i blistaše, kao suzama orošena...

— Mama, mamica, oprost mi. Ne ljuti se...
Pao je na nju i zajedno s njome bolno, bolno zaridao.

*

No, čujte, kako to skandirate! — slušao je sutradan profesora iz latinskog, gdje opominje ispitanika — i razmišljao o tom, kako bi trebalo napisati jedno veliko djelo o njemu i o majci, jednu veliku optužbu. Nestao je razred u njegovoj svijesti, i on gledaše svoje lice u najborbenijim scenama, slušao je njegove plamene govore...

— No, neka iziđe naš literat! — trpko se oglasi profesor zastavši na njegovu imenu. On ga zvao literatom, jer je naslutio pred godinu dana u novelici svoga đaka, koja bijaše štampana u srednjoškolskom listu, sebe i svoje postupke.

— No, zar vam je pegaz oglušio?!

Netko ga gurne pod rebra i on se trgne iz sanjarija.

Izišao je van.

— Dakle, čitajte!

On je šutio.

— Oho, a gdje vam knjiga?!

Đak obori glavu i stisne vilice.

— No, uzmite ovu i počnite novu strofu.

»Literat« zapne, osjeti da se prevario — i umukne.

— Hm, dobro. Kada ne znate praktički, znate sigurno teoretski. Jer bit će da nemate sluha, i to se događa... — primijeti profesor zlobno, pa ga stane ispitivati o stopama, o heksametri-
ma, o strofama.

— Slušajte, recite mi glavne karakteristike alkejske strofe. — Nooo?! — Onda, na primjer, kada vam to ne ide, okarakterizirajte mi Saphinu strofu.

Đak se smrknu, uporno šutljiv, i začuje svoga junaka, gdje govori, govori. Grmi! Onda mu padnu na um njegovi stihovi, te mu bude toplo u srcu od njihove bolne ljepote.

— No, to prevršuje sve! — prekinu ga u snatrenju profesora uzvik. — Dragi moj, vi želite pjevati, vi želite pisati stihove, koje li drskosti — a ne znate i nemate smisla za temelje, za osnove poezije! Nemate pojma o građenju stiha, o stopi, o strofi. Ne shvaćate krasote Virgila i Horaca. Vi niste pjesnik, vi nećete biti književnik nikada — vi ste farizej! Farizej!

MLADI PROROCI

Seljaku Karlu Harči umrlo osmo dijete.

Treba da pošalje župniku glas. Zvonar mora cinkušem oglasiti mrtviče.

Karlo Harča ima sedmero djece, a sva su kao pilad. On ima jednu osminu zemlje; od toga polovinu stelnikā, krša, šiprage, vrtača i ledine. A ono malo oračice, tvrda je i jalova zemlja. Iz te škrte zemlje treba iscijediti toliko da nahrani junca, sedmero djece, ženu, sebe i gospodu.

Karlo Harča nije dospio javiti djetinju smrt.

I njegova se žena pečali. Mora paziti djecu i zasijati njive, pognati mužu blago uz plug, pometati nasad, jamičati za krumpir i kukuruz. Treba pograbljati, pomesti, nakrmiti, iskidati. Ujutro iskuhati palentu, o podne krumpir ili grah.

I žena nema vremena.

A najstariji sin, jedanaestgodišnji Mata, pase tuđe koze i ovce. Pastirči za hranu i prnje. A da ga i pusti gazda na dva sata, on ne bi znao do župe, jer nije nikada išao dalje od seoskih stelnika, košenica i šuma.

Oblaci se raspuzili po svodu kao golemi puževi slinavci. Započelo sitno jesenje daždenje. Komini življe zadimili, omotali se dimom kao ogrtačem, koji se žalosno vukao po slanim i gnjilim krovovima, po kalovitu putu, kržljavoj travi i blatnim njivama. Zavladala maglena nevidjelica. Iz vrha Rese ne dopire oko, kao za ljetnih dana, do Bosiljeva i Vinice, do Metlike i Kleka. Visoka Resa provirila je onako teška i okrugla kao stô iz maglenog mora. Cijedi se na kiši poput divovske čele. Iz Rese vidi se samo Litorić. Samo vršak proviruje; on je taman, jelovit i zašiljen kao tane. Daleko je, na drugom kraju, i podno njega uskomešala se magla te, čini se, poletjet će ravno u nebo!

Resa i Litorić su župski međnici. Između njih je na brežuljku župna crkva. Njen se zvonik izgubio u magli. Tu je Bog i kuća

božja; a Resa je visoka, divlja, opasna — i na njoj je glupo još nomadsko selo u kojem seljakuje neka sirotinja Karlo Harča. Kolibaš i klasober. Jednovolnik i napoličar. On ima sedmero djece, jednu mršavu kravu (koja vozi teret i ore), junca (kog su radi djece silom odbili od vimena) i ženu (koja bi trebala ruke boga Sive).

A osmo mu dijete već dva dana leži na odru.

Petnaest kilometara pod Resom, na jednom vinorodnom brežuljku, izgubio se u magli gospodin Bog, kuća božja i župni dvor. Tamo pozovu lijepo popa i on korakne preko dvorišnog praga u crkvu. Pod kišobranom ode na groblje, otpjeva, izmoli. Gurne grudu zemlje u raku i (kao grnalom na gumnu) punom šakom u džep.

A Resi nije rekao samo Bog, nego vrag i pop: laku noć!

— Ajme, Karlo, neće ni kusata sreća kroza sirotinjska vrata! Ma, da makar ne daješ gospodi! Da je ostalo ovo živo, pa još jedno... i evo ih devet! Ostalo bi ti za sô — zajezičila Luca Hrga, stara vještica.

— Ljudi, ne griješite volju božju! Ali, gdje je popo? Ne da se on ovamo, kao ni jare pod nož! Ajte da pošaljemo nekoga u faru. Krštenika ostaviti ovako da se raspadne kao strvina, nebu je vapijući grijeh! Ded, Luca, zajaši metlu! — predloži stari Javor stupivši pod tavanske rogove.

Uza svijeće mirisala je uparena kostrijet i vuna kožuhâ.

Selo Draga uznemiruje gospodina župnika. Zabrinjuje na-božne muževe. Ražešćuje stare bogomoljke. Ono je uzrok da dršću ocevi i matere nad kćerima i sinovima, da djecu uče vjerske rugalice. Ono je kao Sodoma i Gomora — i teško onome, tko se ogleda!

Otkada su Gorani napustili kâd pod lipom i udahnuli tamjan, nije se u župi pojavio drugi bog i druga vjera. A sad su iskršli neki đavolji ljudi s teškim knjigama nad kojima bdiju noću, i okupljaju narod govoreći o danu božje srdžbe, o gnjevu božjem, o potiranju otimača, prodavalaca, globarâ i varalicâ. Vele oni da dvije tisuće godina stara crkva nije prava; i da su pomazanici božji trgovci, koje bi Isus išibao. A te knjige, iz kojih govore paklenici, kažu da su riječi božje!

Odvajaju se otpadnici.

I sâm gospodin načelnik govori da je sveti Ivan jeo skakavce. On tvrdi da će ljudi biti sretni, kad se opet budu hranili skakavcima i stanili po livadama.

Draga je kao pakao!

Između njenih stanovnika i župljana vlada šutnja. Odvrgli se jedni od drugih. Njihove se kuće obilaze. — Oni rade nedjeljom, oni kao Židovi svetkuju subotu! — Mrzav se obara na njih.

Danju katolici odvrćaju oči od krivovjernih doljana. Noću je Draga zagonetna. U tom paklu gori oganj, koji privlači toplinom. — Ne mrze se ti ljudi međusobno, nisu protivnici. Ljube svoje suprotnike. Ne kunu. Ne opijaju se. Blijedi su, doduše, neispavani su. Crni su im podočnjaci, kao okviri očala. Ali znadu napamet čitave glave iz Biblije! Ne boje se preći sa župnikom! Govore jedan drugom: brate, sestro! Ne gizdaju se, ne kite se; a govore tiho, zamišljeno. Ne blebeću. — Novi svijet dolazi, novi ljudi, novo nebo! Idu dani, kad će orač stizati žeteoca, i koji gazi grožđe sijača!

Prikradaju se noću župljani kroz grmlje u Dragu, ulaze neopazice u kuće, gdje petrolejke bacaju svjetlo na blijeda, voštana lica. Slušaju kako jedan od njihovih bivših župljana čita polako, poluglasno iz debele knjižurine. Odlaze u mraku. Čini im se da vide svjetlost. — Uveče kazuju ženama ili roditeljima da idu pripaziti vinograd, jer tama je lopovska. A dohode u dražanske stanove. Slušaju svete pjesme, prilažu svojim grlom. Oči su im orošene suzama.

Mjesecima tako varaju svoje. Kupuju Biblije od bratske zajednice, naručuju vjerski glasnik. Odlaze na skrivna mjesta i čitaju. Znadu naizust Izaiju, Jeremiju, Joba. Služe se Danielom, Joelom. U crkvi su sve rjeđe. Otuduju se od onih koji su još uvijek pogani. Doživljuju razdor sa ženom. S vremenom postaje i ona blijeda, patničkog izgleda. Brani muža pred nasrtačima, odlazi s njime u dolinu. Spremaju se na krst u Kupi. Idu župniku po razrešnicu.

Župljani se okupljaju podbodeni zaprepaštenjem.

Dolaze misionari. Vode raspru s tumačima neprijateljske vjere. Čitava župa napunja crkvu. Puno je crkveno predvorje. Oblaze procesije, utvrđuju se kolebljivci.

Žene su gorljive, odlučne. Rekao je časni otac misionar: — Žene, na vama je krivnja s bezboštva! Vi ste mužu, kao kosa Samsonu!

Netko je došao i osnovao križarsko društvo.

Budni su roditelji nad sinovima i kćerima.

Prodika velečasni: — Raširite ruke, katolici, isprsite se na vratima! Vičite: ne damo, ne ulazite, sotone! Krivovjerci!

Otpadnici dolaze u grupama pred župnikov dvor. Izrabljuju jutarnji sumrak, jer se boje napadača. Idu po razrešnice vođeni od jednog novovjerca.

Selo se budi. Žene viču. Izvlače kotlove, lonce, kante. Udaraju, bubnjaju, grme. Tjeraju muževe da odvrćaju ljude; da se

parbe s njima: — Neka rašire ruke! Neka se isprse! O gadovi krivovjerci! Zaludili ih, izgledaju kao leševi! Njihovi popovi jedu masne šunke i odnose pune košare jaja. Vele im da ne piju, da ne puše, da ne jedu — samo da njima više ostane.

— Ha, ha, ha! Gle Julke Socove! Misli da će ravno u nebo! A u mladosti joj bilo nebo pod svakom jabukom, pod svakim zelenim drvetom! Svetica!

— Pa Anka Makinova! Da zna Joža kuda nestaju njegovi dolari!

Župnik prima odvrženičke. Odgovara ih.

Oni traže otpusnicu. Onda odlaze. Za njima buče kotlovi, lete pljuvačke, ropotaju kante, viču djeca. Prskaju ih blagoslovljenom vodom. Buka i lomot, smijeh i sprdačina prati im put.

Za petnaest dana dolaze u selo žandari. Traže napadače. »Ne smiju više župljani, pod prijetnjom zatvora, vikati, pljuvati i bubnjati na kotlovima«.

Mržnja je porasla.

Roditelji su doskočili prijetnji: upućuju djecu. Podaju im u ruke lonce, limene kutije, kotlove. Govore djeci: — udri, pljuni!

A djeca viču u koru:

*Novovjerci
Svrakoperci!
Cijela Draga
Sluša vraga.*

Djeca bubnjaju, vrište, pljuju, udaraju.

I ona, koja još ne polaze školu, tepaju za povorkom: — Novovjelci, slakopelci!

Roditelji uživaju; smiju se ljudi s prozorā, odobravaju s kućnih pragova.

Tko će zatvoriti djecu?!

Stolar Močan — koji se nedavno morao vratiti iz američkih tvornica — govori kratkim, čvrstim rečenicama. Katkada seljaci ne shvaćaju po koju riječ, ali on je brzo objasni. Mnogi su se čudili da ne kandidira za načelnika. — Njemu nije čudno, što su se pojavili novovjerci. Nije to kar božji! On govori da kraj nije nikad osjećao tako jaku krizu kao sada. — Ona drma čitavim svijetom. Ona je kao toljaga udarila ljude po glavi. Boli, ali ljudi misle! Traže izlaz! — Zna gospodin načelnik, što misli pričom o skakavcima; zna gospodin župnik, što govori, znadu novovjerski podbadači kuda vode one, što ne znaju. — Govore oni, kako će

Gospodin promijeniti nebo i zemlju kao haljinu. Da će doći dan srdžbe božje, dan kada će biti pustošenje i zatiranje, dan kad će Gospodinu biti pravda pojas po bedrima i istina pojas po bocima.

— A — veli Močan — gdje je Gospod sada, gdje su pojasi?!

Znadu oni što hoće: — Zašto da makneš prstom, kad će za te mahnuti Gospodin nad vojskama mišicom mjedenom! Zašto da ti misliš, kad umuje za te, koji je skupio vjetar u pregršti svoje i vode u plašt svoj — govore mutioci.

Znadu oni što hoće.

Gospodin župnik je predsjednik vatrogasnog društva.

Seoski trgovac i gostioničar imade čast vojvode.

Tajnik je seoski fotograf. Blagajnik pekar.

Jednoga dana zaključí odbor da svi članovi društva pođu velečasnom predsjedniku na besplatnu košnju.

Stolara Močana mrzi seoski trgovac.

Prezire fotograf.

Izbjegava pekar.

Stolar Močan upućuje ljude, kako je seoski trgovac dobro zaradio na njihovim uniformama i na priredbama. Kako je izrabio ovogodišnji državni popust vinogradarima na šećeru i kupio slador u Zagrebu. Danas prodaje vlastiti seljački šećer, kupljen po pet dinara kilogram, za četrnaest!

Stolar Močan kaže da je u glavi njihova tajnika kao u kameri njegova aparata. — Pa ipak, i on ih izrabljuje!

Stolar Močan odvrća ljude da zabadava kostolome župniku.

— Ako je za čast predsjednik — neka se veseli. Ali, da mu vi zato radite, dok vaše sijeno izgara po košenicama i vaše žito strepi pred vihorom, a loze se hvata oidium — bili biste lude!

Dočuo to župnik.

Šanu netko trgovcu.

Natuknu pekaru.

I velečasni javno, s propovjedaonice, naruži stolara. Podnio i tužbu zbog smetanja javnog mira, oskvrnuća svetinje i ličnog vrijeđanja.

— Moskovi narod! Nemirnik!

Trgovac, pekar i fotograf iskazali su javno mišljenje:

— Neprijatelj napretka vlastitog sela!

— Budala koja misli da je posisala pamet svijeta, ako znade reći: gud baj! štrajk! šihta!

— Gangster američki!

Ali članovi nisu župniku kosili.

I novovjerci ne trpe Močana. — Milije im da se svađaju s katolicima o ispravnom shvaćanju Svetoga pisma.

Močan je mudar kao rajska zmiya! On udara bočke. U slabine.

— Močan je buntovnik! Bogonijekalac! Bogoborac!

Dobacuje mu novovjernik: — Strpljenjem se ublažava knez, i mek jezik lomi kosti — veli Salamon.

Odgovara Močan: — Nije li zapisano: I bit će svećenik kao narod, gospodar kao sluga, gospođa kao sluškinja, prodavač kao kupac, koji daje zajam kao koji uzaima, koji uzima dobit kao koji daje. — Neće jedni graditi, a drugi se naseliti; neće saditi, a drugi jesti!

— Hoće li to učiniti strpljenje i mek jezik? — napada Močan.

Ljudi bolje razumiju stolara, i riječ novovjercara slabi. On osvjetla te stare, te nerazumljive riječi kao blanjom pljesnivu dasku!

— Oni zamućuju — pomišlja narod. — Isus je govorio ribarima i razumjeli su ga. Oni nisu znali više od nas! Pa čemu nam onda takovi tumači? S blanjom preko svega! — pravo govori Močan.

Zato i novovjerci mrze stolara.

Vještica Luca ustrčala se župom:

— Ljudi, pop neće na pokop! On traži od sirotinje dvije stotine za mrtvinu. Krstio ga, na krstu se napio i sad neće na pokop!

Seljaci su pošli na pragove, neki dotrčaše k babi i stadoše je ispitivati. Negdje su gakale guske i kreštale kokoši:

— Ga! ga! ga! Kokokokodak!

— E, Luca, neće velečasni na Vrh? Neće on k sirotinji, a?

— Ga! ga! ga! Kokokokodak!

Ljudi se okupili na galamu. Dotrčala djeca. Uskomešale se babe.

A stolar Močan i seoski cipelar (koji je bio pet godina tvornički radnik) gledali su jedan drugoga.

— On mora! Zašto sam mu dao deset dinara za kobilu? Nitko nije izostao! Kupili mu hamove i kočiju!

— I ja sam dao deset dinara i balu sijena!

— I ja! I ja! I ja!

— Svi smo mu kupili kobilu i natrpali staju sijenom!

— I on sada traži od nas dvjesto dinara za pokop, za krst, za vjeridbu!

— A kobilu i kočiju je prisvojio! Kobila i kočija su crkveno dobro. Naše vlasništvo.

— Iz propovjedaonice govori o razvratu, a...

— Ga! ga! ga!

Babe se okupile oko Luce.

Nagrnule i stare djevojke:

— Da! Nas ogovara!

— Priča po selima da me uhvatio pod crkvenom lipom! A on laže! Cijeli svijet zna da sam poštena! Da ne idem iz kuće iza Zdrave Marije! — uzvikala se sva rumena, puna i okretna Jela Tkalčeva.

Momci se naslonili na jabuke pred kućom Hilde Bukač — i prasnuše u smijeh. Vršci krošanja su podrhtavali i kaplje su rosile kosu, vratove i lica.

— Istina je živa, svi su nam globari!

— Ima Jela pravo, neka on mete pred svojim vratima!

— Misli on da mi ne znamo, kad je ono rekao slugi u Jarku neka zaustavi kola. Veli: idem prigledati u vinograd, a ti vozi kući! — Drugi je dan pričala Anđela Dokša da joj pop došao u zidanicu!

— Aha! Samo da dođe Pero iz Kansasa!

— Ej, ljudi! Tko je to vidio?! Što tako udarate po velečasnem? Potro vaš križ božji! Ako je ušao u pivnicu — išao čovjek da malo gucne! Pomiluj vas dobri Bog, pa tko to od vas neće! — opravdao župnika krštalnik Nikola Sabljak.

— Da, da! Moguće je išao i pipu da umetne! — nadoveže stolar, a čitavo selo zagrohoće.

Po putovima pali ljudi kao kamenje.

Iz Drage stizahu novovjerci.

Stolar Močan i cipelar Kosink promatrali su novovjersku hrpicu. — Šimun Golub je među njima! On se znade okoristiti prilikom.

Močan ga zaskoči:

— Ljudi, slušajte! Pop ne ide na pokop, jer Karlo Harča ne može platiti dvije stotine dinara! Dobro! Pođimo sami, svi seljaci na Vrh i pokopajmo dijete!

Selo je ostalo mirno i zapanjeno. Čulo se kako rokću svinje i grme kocevi.

— Nevjerniče! Bog je dao svojim slugama službu obreda da mu ugađaju molitvom i da šalju u nebo duše čiste od grijeha! Oni čuvaju stado božje da se ne rastepe.

— E, starče. Stadu treba pastir, treba bič i kijača! Stadu treba nož u grkljan, kad podivlja, odeblja, oboli. Vô se ne zna

svući — njemu se mora oderati koža! Ali nama ne! Mi nismo stado! — odbija stolar krštalnika Nikolu (koji pije sa župnikom po kućama na Tri kralja i na Novu godinu, na krstikama i na svadbama).

— Ne, ljudi! I pop je čovjek! I on je pod kožom krvav! Ne treba da se našem popu pokorimo, ne treba da idemo u crkvu, dok je ovdje. Ali hajdmo biskupu! On će nam dati novog župnika. I sve će biti dobro! Zašto da griješimo? — iskočio kao odapet lukom stari Žagar, inače miran, sabran i pošten čovjek.

Njegova kćerka Marija je najljepša djevojka u selu. Voli stolaru. Upravo savjetuje djevojkama da se ne razidu, da i one odluče.

— Nitko vas ne sili! Ali nama je dosta tužaba i molbā. Ne hrani biskup popa, nego mi! Već je peti na redu; a svi su jednaki! Što će nam šesti?! — pristane uz Močana Martin Knez, čovjek koji u selu uživa rijetko poštovanje.

Nenadano dovikne novovjerac Golub:

— Kršćani, bezakonja vaša rastaviše vas s Bogom vašim, i grijesi vaši zakloniše lice njegovo od vas da ne čuje — veli prorok Izaija, glava 59, redak treći. — Farizeji i carinici su vaši pastiri — ali zato računajte s dušom djeteta, koja će pred Gospodina nad vojskama.

— Golube, reci, nije li rekao Salamon: tko zna da duh sinova ljudskih ide gore, a duh stoke da ide dolje pod zemlju? — I Salamon je sumnjao! A odonda do danas prošle su tisuće godina! — Ljudi, tko će s nama, neka ide! A tko drži da je to grijeh, neka put od dvadeset kilometara po blatu i gudarama uzme kao pokoru! Hajdmo! — zaključio stolar i skočio sa stepenica.

Baba Luca pođe prva, a djevojke, neke snahe, žene, momci i muževi za njom. Većina je ostala. Neki su krmali. Drugi su istrčali iz grupā i pošli za povorkom.

A cipelar i stolar su malo zastali, i onda pošli svojim radionicama.

— Vlado, kuda?! Slab si mi ti svećenik! Nagovoriš ljude, a sâm ne ideš! — posprdno će Nikola.

— Ja nisam pop, nego stolar! Mi idemo u radionice i popodne krećemo kolima na Vrh! A ako te zanima, zašto činimo tako... pitaj sutra susjede!

Kad je povorka bila na dnu sela i zakrenula krivajem ceste u dolinu, ljudi se u selu trgnuli, razvikali, krstili i na glas saziivali svece. Oko ljudi okupila se djeca i onda naglo potrčala kroza selo za povorkom. Netko je kušao zazvoniti, ali se od crkvenog trijema začule kletve.

Nikola Sabljak otrči u župni dvor.

Oko brvnare Karla Harče iskupio se narod.

Stigla povorka iz fare.

Karlo Harča je pristao.

Baba Luca obznanila svim selima izokola, i seljaci su u grupama dolazili pred slamnu potleušicu — koja se činila kao kup svježega đubra, što se isparuje na suncu. Iskišilo se. Zablistalo modro kube neba, kao da ga neki golemi perilac oprao krpa-ma oblakā. Uхватила se maglica vrhova Lovnika i Litorića — kô da su im stare šume osijedile.

U stajskoj polutami paluckali volovi blagim, velikim očima u čuđenju, što ih danas gonič ne ujarmljuje. Konji su zadovoljno frfkali pred punim jaslama i zveketali lančićem od ulara — kao da plaše crvene oči zečića, što nečujno lete u tami pod koritom, slične krijesnicama. Šareni teoci prepuštahu sretno kovrčasta čela mokrom milovanju majčinskih jezika, čija su vimena inače uzalud tužno dozivali blekom sve do povratka s večernje ispaše.

Kao da je svetac!

Seljaci su odmorno protezali umorne udove na povaljenim deblima. Činilo se, kao da leže trupci na trupcima s raščihanim korama. Pripaljivahu žuke novinske cigarete — kao praznikom. Momci i djevojke stajali u hrpama. Nemirno su uza smijeh i nestašenje izgledali događaje. U dvorištu se hvalila kokoš na snesenom jajetu. Ali uzalud očekivaše zlatnu plaću gospodaričinih pregršti.

I žene su uzbudljivo larmale i radoznalo zirkale na strmac puta, gdje se gubio pogled. Čulo se mrmljanje protiv župnika, dozivanje svetaca i potopa. Netko je vikao, kako je to bezbožno pokopati kršteno čeljade kao mrcinu.

A svi su iščekivali stolara Močana i cipelara Kosinka.

— Idu, idu! — zakriještalo uplašeno seosko čobanče, grunuvši, onako kuštravo i s obrnutim kožuhom, kao ovan među ljude.

Po kamenitu putu zagrmješe kola. Dovezli se stolar Močan i cipelar Kosink.

Skočili sa sjedala, a narod se razdvojio.

— Karlo, dođi bliže! — pozove stolar Harču i pogleda prisutnike koji ga okružise.

— Zdravo, Karlo! Evo, donijeli smo ti obol Kosink i ja! — i pruži mu veliku bešicu, a Harča je lagano spusti na tle, i ona se zaljulja.

— A ja sam donio cipelice! Kad osmo odraste, bit će mu kao salivene! — i Kosink objesi Harči o vrat par crnih i teških cipela od kravetine. — Harči zavonja mastan kožni miris. Bacio pogled nadno zipke i oči mu se zanjihale u ritmu njenog ljuljanja. Lagano se nasmiješio.

— Dobro! Hvala, Vlado i Martine! Bit će i osmo! — Ali mi vas čekamo da sahranimo mrtvo!

— Ne zahvaljuj, Karlo! Svatko ima pravo da živi! Svaki onaj koji radi! Ali kad si spomenuo mrtvo da nadovežem. Dobro znaš, što je pop rekao! On hoće dvjesta dinara. A otkuda tebi? Za njih rušiš, cijepaš, nalažeš i voziš drva čitav tjedan. Mučiš u šumi marvu, ženu i sebe. — Pa, da imaš, ne ide da ih daješ njemu! Nije krst, vjerenje i pokop za tebe i za nas dobit! Da i jest tako, nije tvoja dužnost nositi popu pare — da njemu cvjeta trbuh, dok tebi raste grbača! Čemu da tužimo?! Nego, odlučimo, kako ćemo odsade! Evo krštenja: zapišeš sisanče u knjigu i nadjeneš mu ime! Ako bude bistro, razlikovat će se od govoda i bez krsta i bez popa! Ako ga othraniš i uščuvaš, napasivat će tvoju stoku, poći u školu i onda pritisnuti ručice pluga.

— Evo ti, sotonu! — i stari Mucak opali volovskim bičem po stolarovim leđima. Odjeknu gromki pucanj i onda bučan grohot:

— Ha! ha! ha! Stari! Star si! I bog tvoj već stopalom pričepkuje bradu! Pod vama je provalija.

Ali starac se ražestio i udarao bi još uvijek po stolaru da ga nisu uhvatila dva mlada seljaka i odnijela postrance. On je vikao, plakao, proklinjao i mahao dugom bijelom bradom kao pregačom. K njemu dotrčali neki starci i žene. Pljuvali su i vikali na stolara. Ali njihov se nemoćan glas razbijao o zid seljačkih leđa, koja su ogradila Kosinka i Močana.

Stolar pogleda ljude, zgrabi Karla Harču za ramena i viknu:

— A sad na pogreb!

I svi polako krenu.

Bučno se nasmijale krošnje drveća. Vrapci i lišće koprcali se po zraku i padali na zemlju.

Stolar sagne glavu i korakne preko praga u vežu. Iz kuće je izišao s malenim čamovim lijesom pod pazuhom. Držao ga kao čas prije bešiku.

Za stolarom zakroči Harča i pođe narod.

Pred grobljem zaustavi netko povorku i predloži da zakapaju ubuduće izvan zidina groblja. Svi pristanu.

Zablistale srebrno lopate i zasjikle u ilovaču kao u hljeb.

Maleni lijes bi položen u zemlju. Kad su ljudi zatrpali raku i podigli hum, polože djevojke na nj vijence. Vjetar je zalahorio po lišću i činilo se kao da grob diše...

— Hajdemo! — mekano prošapće stolar i uhvati Harču ispod ruke.

A kad se povorka našla na briješku, odakle se u daljini vidio grobni humak, svi su seljaci zastali i okrenuli se.

Gledajući onu hrpu svježe zemlje u zagroblju, mnogi su od njih znali, što su ondje zakopali.

Strmim i kamenitim putem na Resu, do sela Vrh, napinje župnikova Koka svoje kobilje mišice i u žurbi pjene joj se leđa.

Blistaju bodeži zabodeni u nebo. Sjaji se krst na župnikovim prsima.

— Treba grob iskopati. I onda blagosloviti mrtvacu. Da! Ako nisu dijete zakopali u groblje, treba ga prenijeti unutra! — hripao je na studenom jutarnjem uzduhu velečasni žandarima.

Prazno zvone limene korice na bokovima i kanta s blagoslovljenom vodom.

DANI GNJEVA

1936

MRAK NA SVIJETLIM STAZAMA

Jačica Šafran čobanovao selu do starosti, bez drenovače u šaci, bez roga u ustima, bez riječi pogrdne:

— Što će batinica, što će šipčica voliću božjem, što će kravici krotkoj? A rog plaši ptičice u šumici i ušutkava ih. I magarčić stidno obara uške pred gnusnom riječi.

Iz njegovih su ruku, pitomo kao golubi, lizali sô najpakosniji bodači volovi; na njegov poziv pristupale bi mu najupornije junice, i najjogunastiji teoci turali bi glavu u njegovu pastirsku prtenjaču. Na polasku iz sela i za lučenja obređalo bi se kod njega čitavo stado na solilo.

Malena tijela, kudrave duge kose i okrugle mahovinaste brade, sličio je grmičku koji se podigao iz čučnja i gegavo popošao. Ali grmičku koji je gdjegdje bjelkasto procvjetao.

Čitavo ljeto plandovao bi visoko u košenicama, vječito opružena dlana — koji su neprekidno izmjenično ljubili volovi, krave, telad. U suton silazio bi s blagom na pojilo i čekao da bik-predvodnik Jakan, napivši se, snažno othukne kroz nozdrve, podigne vrat i, dok mu kaplje voda s otvorene gubice, prodorno rikne spram sela. — Ljepše duva u rožić Jakan od Jačice! — smijao bi se bikovljemu mûku, zabacivši još dublje na rame obramnicu pastirskog roga.

U selo je rijetko dolazio. Tražio je da mu ručak šalju po gončinu dnevničaru — kako je redom koju kuću patriilo. A na večeru nije ni išao, samo da se ni s kim ne susretne, i da ga ne draže kosci, žetelice ili drvosječe, ispitkujući napasno o šumskim dusima i pastirskim vilama. — Imaš li i ti, Jačica, svoju vilu? — upitala ga jednom u momaštvu, za večere, neka vragoljanka, zagrcnuvši se nad zdjelom od smijeha. Prosuo se zveketljiv prask tanjurâ i zdjelâ po stolu. Tuckale su grohotljivo žlice u lončićima. — Odonda je ljeti i s jeseni večerao rosom ohladnjele jago-

de po krčevinama, zobao trešnje divljake na poljima i tražio slatke trnjinice uzduž ograda. Zimi je sa sjenika gledao zvijezde — tako slične žutim, rasprosutim mrvicama žganaca.

Dočuo za nj i velečasni, pa se duhovnik snebio što jedan od stada njegova ne dolazi u crkvu, ne ide, kao ostali pričesnici, da spere grijehe sa sebe i umilostivi Boga slušajući riječ njegovu s prodikaonice! Vabio župnik Jačicu nekoliko puta k sebi, ali se ovaj uvijek oglušivao njegovih poziva. Napokon se velečasni odlučio i uz pomoć crkvarovu popne se do plandovišta. Jačica je sjedio pod borovima, na kojima su visjeli češeri kao nakiti na crkvenim lusterima, i gledao plave oči Jakana, koji je pokorno lizao pruženi dlan. Čoban se nije osvrtao na dolaznike.

— Grešna duša — pomisli velečasni; — grub kao gorska trava i nijem kao zvijer — prošapta crkvaru u uho, a ovaj zaklima glavom.

Sjeli su mučke kraj njega.

— No, Jačica — otpoče velečasni — da se malo porazgovorimo o dragom Bogu. Znaš li ti, na primjer, koliko ima bogova?

— Koliko borova, toliko bogova! — odvrati mrgodno Jačica, podigne rog, zabaci kaput i izgubi se u grmlju.

Odsada je još rjeđe dolazio u selo.

Svake godine o Martinju ubirali su govedari svih okolnih sela pastirinu. Obilazili bi kuću po kuću, broj po broj, veselo bi praskali dugim konopljastim bičevima vitlajući ih oko sebe i puhali u svinute rogove.

Ali Jačica nije već trideset godina dolazio u selo o Martinju — jer su njegovu čuvarinu polizali kroz godinu volovi s dlanova, pozobale ptice u šumama i raznijeli sijači vjetrovi što je ovima preteklo.

Kada je onemoćao, i obezubio, zaglavinjao na staračkim, spaktljivim nogama, i izdao ga glas — dogovori se selo da mu nađe zamjenika koji će moći, kao i u ostalim selima, bučno bičkarati korbačem, glasno hajkati blago i duvati u rog jače od Jakanova mûka. — Naš govedar tuli najljepše i najjače! — hvalisat će se odsada seoska dječica pred djecom iz okolnih sela.

Otišli su do Jačice, razložili mu svoje stajalište i ponudili za dugotrajanu službu staru kravicu Golubu (koja bijaše bezuba, bez doma i bez gospodara, kao i on) — pružili mu nekoliko polovnikā kukuruze i uputili ga da se nastani u ruševnoj samotnoj kućici s vrtom, daleko od selâ, povrh općinske ceste.

Te je večeri Jačica Šafran izljubio na lučenju redom sva goveda, pomilovao teoce i napokon objesio se o vrat Jakanu zagušujući na dlaci grčevite jecaje. Jakan je nakrivio visoko podignutu glavu i načulivši uši začuđeno ga gledao.

Napokon se Jačica pomirio sa sudbinom.

Iz početka je ustajao u predjutarje (dok su zvijezde, poput cvjetova, blijedeći venule na nebu) i bježao je kao urekнут u goru, da gleda kako se dolovi i obronci osipaju stadima. Potajice bi odlazio u koševine i dugo promatrao iza grma kako Jakan sagiblje snažni vrat i čvrsto raskrečenih nogu s uživanjem prisrkuje jutarnju rosu na travi. (Činilo mu se kao da srče suze s njegovih očiju.) Pomišljao je: kako bi bilo dobro da postoje vilenjaci i pastirski dusi koji bi odnijeli novoga govedara unepovrat, pa da on i dalje miluje Jakana pod borovima i ljubi male kovrčaste teoce u čelo, u slinastu im njuškicu.

Kasno uveče vratio bi se slomljen kući, dok je Goluba iznemoglo mukala za praznim jaslama. — Tako se jednom zagledao u njene turobne, pačeničke oči, i poniknu pred njom skrušeno kao pokajnik. — Golubo, Golubice, Golubičice moja, žalosnice stara — tepao joj ganuto — ne treba Jakan Jačice, ne žudi on za mojom krhkom starosti; podaju se meke travčice njegovu jeziku. Jako je stado, prejako, Golubice! — dragao je njene uške koje se podatno povijale pod njegovim dlanovima, milovao joj tupe, okršene rogove koji kao da su postajali meki od dragosti. Tako je glasno, tako je veselo žvatala dobra, bezuba kravica tvrdu gorsku travu — kao da su joj počeli upravo sada nicati mliječnjaci.

Tada zaljubi Golubu.

Isplijevio je korov u zaraštenom vrtiću, prekopao ga i zasijao kukuruzom, zasadio krumpirom i graham čučavcem. Nedaleko od kolibice iskrčio šikaru i pretvorio je u usjev. Prevrne zemlju i posije pšenicu. Poljubilo toplo sunce sočne klice i izvuklo za vrat iz zemlje zelene klasove i zlatnim šibama istjeralo kukuruzne stabljike iz tame, da ne ljenčare. Raspjevale se ptičice po šumama, dolepršali oblačići bijeli kao anđeli i porosili pšenicu, osvježili livadu u boku nad kućom. Nju će Jačica da pokosi dva, tri puta za krmu Golubi.

Čim bi se rasvanulo, odvezao bi Golubu i odveo je kraj puta da pase. Pogladio bi je, pomilovao, i onda otrčao u vrt da radi.

Isvalali se kukuruzi, ubradali kao Jačica. — Rastite, bradonjice, plodite se, mili. Pomoći će vam kišica da ozrnate, da se pozlatite — šaptao je gladeći im duge, svilene brade.

Odgrnuo jedno jutro lišće na klipu, a ovaj se nasmijao prpošno Jačici u brk bijelim, mliječnim zubčićima.

Otrčao Jačica radosno do krave i zagrlio je: — Golubice, Golubičice moja, raste pšeničica, podiže se krušac kukuruzni, milena!

A uz vrtnu ogradu zacrvenjele se jagode od sunčanih poljubaca, i ciklame raskalašeno zapušile na svoje lulice da je mirisalo, da je mirisalo uokolo...

Ali jedno jutro poglela grdna oblačina iznad sunčane kolibice; zamuti oči Jačićine, smrknu mu vedro čelo i otre smiješak s usana.

Bio to Franina Brdar, ugljenar i drvosječa, čovjek koji se u mladosti zavladio pod kirijaška kola, nakrcana drvom, i dizao ih na orijaškim plećima. Hodao je uvijek razgaljen, gologlav i zavrnutih hlačnica, s velikom sjekirom pod golom, nabrekлом miškom. Dok su drugi drvosječe cvokotali zubima i tiskali se oko vatrišta u šumskoj drvenjari, on je mahao ogromnom sjekirom oko sebe i obarao hrastove, rušio visoke bukve — a inje mu se hvatalo rutavih prsa i kratke četinaste kose. Prozvali ga Oblačina, jer bijaše uvijek namrštena lica i neprestano s kletvom, kao s gromom, na ustima. Pobožnici, sklonuti za oluje pod dretom, krstili bi se plašljivo u njegovu prisuću, da ih strijela s neba ne uništi. Ali baš onda psovao bi Brdar najviše i grmio svojim dubokim, teškim glasom.

Pričaju starci da je još kao dijete volio krupne riječi. Dok su se kao pastirčići igrali s njime, a već onda bijaše u njega neobična snaga, zvali su ga u igru: — Frane, Franica... idemo se igrati »vjeverice«. — On bi mrko odvratio: — Nisam ja Franica, ja sam Franina!... Franina! — ponovio bi bijesno i otišao u šumu, gdje se popeo na najvišu bukvu i do noći promatrao s visoka daljine za brdima. — Ostala djeca strahovala su da se ne izgubi ili ne ode u kvar koje njegovo govedo, jer bi ih inače sve ispremlatio, pometao na kup i rastrkao njihovo blago.

Franina Brdar nije poznavao rano umrle matere, a oca nije imao. Prva riječ koju je razumio bijaše: kopile, a druga: slugo!

Kao momak nije zavolio nijednu djevojku. A i djevojke bi se raspršile pred njime kao golubice: — Ženetine! — mumljao je s mržnjom za njima, sjećajući se kako su mu te vršnjakinje dobacivale par godina unazad: kopile, Franina, kopile! A njihove matere zgražale se šapćući gnusno o njegovoj majci koja je ležala u grobnom mraku i u tami njegova djetinjstva.

Lugari su strahovali pred njim i nikada nisu nadzirali šumski predio u kojem je ozvanjala njegova sjekira. Seljaci, znajući za to, odlazili bi s kolima na takova mjesta i nesmetano rušili najravnije jele i najdeblje hrastove.

Pred starost, kada mu se ukrutiše kosti i utromi tijelo, zadesi ga nesreća. Oborena jela oklizla se naglo o susjedno drvo i odbivši se panu na nj. Prebila mu nogu.

— Ne možeš bez nožurine! — rekne sebi jednoga dana, dohvati bradvu i sjekiru, te se uputi ravničici i bočini pod šumom.

Dovuče nekoliko tankih jela, okljaštri ih i obradvi, pa podigne brvnaru kraj Jačićine kolibice.

Prve dane nije se Jačica ni osvrtao na susjeda. Redio je vrtić, dragao Golubu i tepao joj mile riječi — ali sada tiše, mnogo tiše. Metnuo joj povodac oko rogova (što dosad nije činio), samo da može biti razložno u njenoj blizini.

Ipak, on je snažno osjećao neprijatno susjedstvo i kao grozničavac drhtao na svaku susjedovu riječ, na svaku njegovu kretanju. Radeći u svom zabranu, sagnut nad zasađene gredice, doprle bi do njega psovke razljučena Brdara, i on bi se svaki put trgnuo kao udaren knutom, zamrmljivši glasnije bujnoj ljetini drage, sitne riječi.

Iz početka niti se novi susjedi pozdravljali objutro, opodne ili navečer, niti se riječ zametnu između njih. Stoviše, oni se nisu ni pogledali, ili, bolje, Jačica bi uporno promatrao kako zrnaju klipovi, kako se glaviča kupusna lijeha, i kako puni klasovi, poput mudraca, zamišljeno obaraju teške glave. — Ipak, on je čutio neugodne susjedove oči na svome potiljku i prezir njihova pogleda.

Ali desetog dana u svitanje nasloni se Franina Brdar na ogradu branjevine (da je zaškripala mučno) i grmnu spram Jačice, koji je upravo izvodio Golubu na pašu:

— Kuda ćeš s tom kravetinom?

Jačica se skupi i ne odgovori.

— Kuda vodiš tu kravetinu? — podviknu Franina jarosno, a Jačica mučke zakrili kravicu... kao... da je zaštititi od udarca.

Brdar je grohotao za bjeguncima.

Jačica bijaše sretan kada je susjed odlazio u šumu na obdanicu i vraćao se tek kasno u noć.

Ali ponovnom ruganju nije mogao izbjeći:

— Hej Jače, ljudino čobanska... što ruješ po tom blatu. Udari lopovske gazde po tikvi i pokolji im stado kao vuk, pa se nažderi mesine. Ti natravio bikove u koševinama, ti si, junačino, utovio krda njihova! — A to je posao za ženetine!

Jačica je osjećao da padaju Brdarove riječi na gredice kao tuča.

— Zori, pšeničice, zrnajte, bradonjice, zlatite se, mili! — sipio je njegov šapat na ljetinu kao kišica koja ublažava nanese-nu bol.

To se često ponavljalo.

— O Jače, Jačino — tom starom strvinom ti začepiše gubicu, tom kravetinom mrhavom, umjesto da im kao ljudina rečeš: nećemo tako, vojsko, stani, svjetino bućoglava, ja sam bio vaš sluga dosad, a sada, kad mi bradurina posivjela, i zubi poispadali, i nogetine me izdale, i očurine obnevidjele — sad biste vi ovakovu mrhu, ovakovu strvinu bacili preda me! Nećeš, vojsko, nećeš, narode; kada toliko izgubih za te nenaplaćeno, neka ode k đavolu i ovo što ostade — pa da ti glavurdu odsiječem i tu srčevinu smrdljivu izvadim iz prsiju!

A Jačica bi nehotice surovo povukao Golubu, samo da poskoči i uteče ispred nemilosrdnih udaraca.

— Vidiš, jade, gledaj, sirotinjo kratkoruka, izbulji oči, bijedo tupoglava, evo, nožurinu sam prebio, ali ne za drugoga, ne za drugoga! Nije kriv nitko tome nego jela, jeletina koja se isklizla. A ja, da se osvetim, rušim hrastove, obaram bukve, sijechem šumi nožurde za svoju jednu! — A da sam drugom služio i u njegovoj službi nogu izgubio, pa da mi je ne naplati — ja bih mu tako noge podsjekao — kao deblo jeli! — Nisi valjda djetetina da buncaš toj milodarnoj mrcini prosjačkoj riječi nedostojne čovjeka!

— Golubo, Golubice moja! — tepao je žalostivo uvrijeđeni Jačica kravici, gladeći joj rukom sjajnu zlačanu dlaku na nabreklom steonom trbuhu koji se teško ljuljao o hodu. — Milosnice moja stara, i opet će Jačica ljubiti teoce u čelo kovrčavo, u vlažnu gubičicu! — grlio ju radosno dok je mučno stenjala u brzanju.

— Patuljak, a ne ljudina! — promrsi Brdar za Jačicom i svali s ramena trupac za ogrjev, koji popraćen kletvom bučno udari o ledinu.

Pred jesen zakola selima vijest da će ubirati vojnici od onih koji nisu odslužili svoju dužnost.

Već su čoravi Nikola Lugar i Stopar Mata primili poziv.

Među popisanim bijaše i Jačica Šafran.

Ušao jedno veče pandur u njegovu kolibicu i bacio preda nj cedulju, ljutit što je zbog toga morao tako daleko pješaćiti.

Jačica je uzdrhtao pogledavši papir isprijeka, i velika tjeskoba uđe u nj. Bijelio se papir pred njim u mraku, sličan komadu leda koji je ohladio sobu kao kosturnicu i ledenio mu srce. Čuje se izvana kako Franina Brdar cijepa na mjesečini, i udarci sjekire odjekuju u sobici kao u mrtvačkom sanduku kada grobar čekićem zakiva čavle na pokrovu.

Pomisli: Franina je bio sposoban i pjevao je u kolima okićen trobojkama:

— Hej, ženetine!

Jačica je kočio kola u nizbrdicama i sjedio na rubu lotre, blizu kočnice.

Kada su došli natrag u selo, Franina je digao harmonikaša uvis i unio ga u gostionicu: — Sviraj, banda! Rastegni joj gubicu! — Hej ženetine!

Jačica je stajao vani kod konjâ, jer nije bio uzet, i slušao kako harmonika pijano grohoće i trešti u tamu.

— Ha, ha, ha! — hohotao je za stolom na pregledbi zakopčani gospodin s dугōm na hlačnicama kada je goli Jačica šafran na poziv istupio preda nj. — Ha, ha, ha! — gušio se pocrvenjevši od smijeha i otkapčao si oko vrata stegnutu bluzu na kojoj su sitno zveckale kolajne.

Grohotali su Jačićini vršnjaci oko njega, podrhtavali im goli trbusi, napinjale se vratne žile.

— Hi, hi, hi! — pištio je slinavo grbavi pisarčić u kutu zapisujući njegovo ime.

Zaspao je s glavom na stolu i nemirno sanjao čitavu noć. Pred jutro iskrnsu pred njim onaj zakopčani gospodin i zablistale mu kolajne na prsima da je morao prekriti oči. — Jačica šafran! — grmnuo je mrko s visokog trona, a on se sruši ničice i grčevito zaplače. Uokolo stajali su mračni vojnici s isukanim mačevima, a ispred svih Franina Brdar, držeći ogromnu bradvu u ruci. — Milost! Milost! — jecao je Jačica i previjao se na podu.

Kroz visoka vrata uđe tiho Goluba i promrsi mu vlažnim jezikom dugačku kosu.

— Kravetina! — vikne Franina Brdar i nabrekli kravičin trbuh strašno posiječe sjekirom.

— Muu-u! — zamukala je bolno kravica srušivši se do njega, a krv poteče potokom iz nje, te poplavi sobu, potopi vojnike i stade se dizati do visokog ležišta na kojemu se svijao od smijeha gospodin s duginim hlačama, obuhvativši rukama trbušinu.

Jačica se probudi uplakanih očiju i skoči:

— Muu-u! — mukala je tužno gladna kravica u štali.

Potrči k njoj i snažno je zagrlj.

Za tri tjedna pokazivao je seoski starješina gospodi kuće dužnikâ.

Toga je dana Franina Brdar otišao rano u šumu i nije se vratio do noći.

Jačica je dopodne kosio travu na livadi, a na njivici oponašali ga vjetrom zanjihani kukuruzi, koji su u ritmu s njime, poređani poput kosaca, mahali zelenim kosama, i o bokovima ljuljali im se klipovi kao golemi vodiri.

— Ja-či-či-či-ca!

— Ja-či-či-či-ca! — zvala ga ptičica s ograde. Ali on je bio žalostan.

Strašna slutnja uvukla se u njegovo srce. Užasna strepnja prožimala ga čitava. Svaki bi čas trčkarao u štalu i uvjeravao se da li je zasun dobro prebačen, da li Goluba u polutmini zvekeće lančićem na koritu.

Danas nije, štoviše, razmišljao niti o tome kako će se na Đurđevo Goluba oteliti; nije razmišljao s radošću kakovo će ime nadjenuti telčiću — a te su mu misli inače dane ispunjavale.

O podne je dovukao teški potporanj i navalio ga na stajska vrata.

Čitavo je popodne odlazio malo podalje na put i onda se žurno vraćao do kravice.

Predveče stavi uho na cestu, i zamre mu srce: cesta je tutnjila, i tutanj se naglo približavao kao prijjetnja.

Jačica otrči u štalu, dovuče unutra potporanj i čvrsto podupre vrata.

Glasno mu tuklo srce u polutami, a Goluba je položila glavu na njegovo rame i mazila se.

Pred kućom su stala kola.

Gore nad njim u sobi grmio je pod od nogu.

— Hej, Jačica! — viknu ga starješina.

Jačica čvršće privine kravičinu glavu i ukoči se.

— Jačica, hej! — vikao je starješina oko kuće, a gospoda su nešto mrmljala i smijući se sjedala na krhke, iscrvotočene predmete.

Netko je snažno prodrmao stajskim vratima.

— Jačica, otvori!

Jačica se pritaji i užasnuto pogleda na vrata.

Doletio pandur i pomogao starješini. Uprli snažno ramenima — i vrata se bučno stropoštaju. Goluba skoči preplašeno i stane Jačici na bosu nogu. Toplo mu tekla krv iz ogrebotine — ali boli nije osjećao.

— Jačica! — viknu starješina. — Gospoda te traže za dug, a ti ljenčariš zatvoren.

Jačica je tiho ustao i zakrilio Golubu.

— Plati vojnicu! Vojnicu plati!

Općinski pisar protumači:

— Nisi vršio dužnost domovinsku — nego si zarađivao govedarenjem punih trideset godina, dok su drugi padali mrtvi i osakaćeni. Ostale su udovice i nejačad.

— Od svoje ušteđevine ćeš lako otrgnuti. — Hajde hajde, žuri — gospoda će okasnuti, noć je! — podviknu starješina.

Jačica je stajao bez riječi.

— Ako ne platite, morat ćemo vam nešto zaplijeniti — reče strogo jedan od gospode, a Jačica zarida i baci mu se pred noge.

Starješina pokaže prstom na čelo i šane gospodinu kraj sebe: — S oproštenjem rečeno, malo mu se vrti već od djetinjstva!

— Dakle, nećeš da platiš?! — Dobro! — Vodite kravu! — zapovjedi gospodin panduru.

Jačica je skočio do Golube i objesio joj se o vrat. Pandur mu otkine ruke i surovo ga strovali na kup stelje, onda odveže povodac i odvuče kravu kroz vrata.

— Hajde, mrcino! — izdere se i udari je nogom.

Kad su došli na cestu, priveže je starješina za lotru, i svi posjedaju u kola.

— Dođi po nju s parama! — viknu gospodin Jačici.

Kola krenu.

Tiho je došla noć, tamna, crna noć.

Jačica je sjedio u staji na hrpi stelje; beščutan, nepokretan. Najednom mu zamiriše mlijeko, i bol mu probije srce.

Izleti van.

Luđački je trčao cestom.

Franina Brdar vraćao se iz šume sa sjekirom o ramenu. Vidio je iz drvnika gdje prolaze kola s gospodom. Prepoznao je Golubu.

Sjede mrko na prag i počeka Jačicu.

Šepao je cestom kući, ranjen, slomljen. Ubijen.

Kad je stigao pred kuću, priđe mu Franina blizu i stavi ruku na pleće:

— Odveli su ti, Jače, kravu... Odveli su ti kravicu...

Onda se naglo okrene od njega i, mahnuvši visoko u nebo, zabije sjekiru do uške u cjepalo.

SEDAM ZVONARA MAJKE MARIJE

U nedjelju ujutro sjedne Jura Grešnik za stol s olovkom u ruci. Dugo je gladio papir pred sobom, otpuhivao s njega palu prašinu i namještao među oteklim, tvrdim prstima odviše tanku i laku olovku. (Da mu je prvenac Branko kod kuće, on bi samo preletio pisaljkom po papiru!). Stade se već ljutiti i gužvati rubove arka te zamalo da ne skoči u vežu i iskali se na ženi. Mogla je prokletnica da dokraja istraje u borbi s njime, pa ne bi Branko po opetovnici otišao u šegrte, daleko od njega! Ionako je njegovo srce malone odmekšalo i prionulo za sinovlji ostanak.

Opotio se i nabogohulio. Napokon zovne ženu i pročita joj pismo:

Dragi brate!

Javljam ti da sam po kosio do plota i daje kodnas suša. Zemlja je rupičasta poput rešeta kroz koje jesve Propalo što smo posijali i Zasadili. Blago samo slini i neće ko ni strvina da Mahne repom na muhe. njive zjape žedno na hiljade usta. sjenokošesu tamne kao garišta a sijeno je Pusto i kržljivo poput dlake. Volovi ga mogu U gubicama ponijeti kući. kukuruzi Su do koljena a Klipovi se na njima kese Mrtvački. Vodu ljudi voze u Bačvama iz Riblja. ali Treba zato imati Volve i Kola i vinske bačve! ti znaš kakoje daleko do kupe cestom. Voda za dva Dana o bljutavi i zalegne se uskoro crvima. žene Kukaju i strežu Pitku vodu na vrelima po čitave noći, a kaplje Kap pokap kaodaje Rakija. Vinogradi nisu bolesni Ali su grozdovi patuljasti i rijetki. Ozrnali se sitno kao borovica.

Dragi moj Brate menije naj gore. Djeca Razjazila usta kao pilići. Da im utolim Izgrčem krumpir Akad bi ga vidio Rekao bi tosu lješniki. Pare niotkuda. kravu Dojim i na njoj Vozim Ako pođem drugom nanadnicu zasol i za šaku Palente Kotkuće sve poleti natrag kao kola niza strmac.

A sada je Brate došlo i Najgore. Žena mi je pred tri dana Rodila osmo dijete. Dreči se Nebilo ga i neda joj ma knuti odsebe. Hoćeš li u polje trče zatobom po putu. Jauču za materom. Danije žene već bi ih po bio kao Miševe.

Dragi moj brate imam još tebe Jedinog nema nade Ni odneba ni od zemlje. Smiluj se djeci pa ot kini odsvojih usta. Znam da i kodvas necvatu pečeni Hljevovi Ali tisi već dvadeset godina tamo i svi kažu Koji dođu kući da dobro živiš.

Dragi moj brate toma Ovoj osmoj sirotici na djelismo tvoje Ime pa se i Ti sjeti nas

tvoj brat
jura

Materi navreše suze i odlazeći za poslom krišom ih otirala i šmrkala u djetinjku krpju. Muž sjedne još smrknutiji natrag za stol i ispiše pažljivo adresu kakovu je dobio od Amerikanaca:

Mr.

Thomas Greshnick

100 W. 10 th street
Johnston city
Ill
U. S. A.

Otkako je poslao pismo, Jura se češće propitkivao kod trgovca, koji dijeli seosku poštu, da li je za nj stigla kakova pošiljka. Stare vještice koje redovito primaju dolare od sinova i kćeri, a okrutne su kamatnice čitavom selu, ismijavahu njegovu brižljivost. Neke od njih bocnuše ga: — Jura, ne bi li ti, kažeš, još deveto poštom poslali, a?! Ali najednom pročita trgovac među dobitnicima američanskih listova i Juru.

Mr.

Juraj Grešnik
selo Grešniki

Post Lukovdol
Gorski kotar
Europe

Croatia

Jura odrbza kući, vikne uzradošten ženu i razdrilji grozničavo veliku kuvertu, crnu od žigova. Počeo je čitati visoko, drhtavim grlom. Ujedanput prelomi mu se glas, potamni, utihne. Donja mu usnica uzdrhtala i pomodрила. U grčevito stisnutoj šaci drpao je list.

Brat mu odgovori ukratko:

Dragi Jura!

Pišeš mi da imaš sedmero djece.

Dragi brate, pljuni preko praga, a ne u kuću, pa ih više nećeš imati!

T o m a

Stari Rok, zvonar župne crkve Majke Marije, već trideset godina užije svijetnjake nažigačem, dodaje župniku škropilicu s blagoslovljenom vodom, prostire oltarnike i oprašuje sjedobrade božje ugodnike po žrtvenicima. Neće se oni naljutiti na njega, bili nam na pomoći sada i u času smrti naše, ako im otare nos prljavim otarkom i opraši svete postole — jer je i Rokova brada bijela i časna. Čini se kao da je sišao s oltara svoga nebeskog zaštitnika i ushodao se hramom da izgrdi sramotnike, okudi pretvorice i opadnike, da naruži spletkaruše i suložnicama pokaže metlom vrata kuće gospodnje. On prima darivaocce i obećava hvale svetačke. Sveti Ilija, ti ćeš poštediti njive Valenta Muhe, poklonika Tvojega! Sveta Agato, čuvaj svinju Magde Mlač, pokornice Tvoje, koja je donijela Tebi u slavu zdravo, debelo pile; i (ako se krme po Tvojjoj milosti, zagovornice naša, iskoji i utovi) mora Magda Mlač na čast Tebi donijeti o kolinju jednu nožicu ili rebarce. Sveti Rok, čuj me i usliši me, Ti, koji dopuštaš imenjaku svome nedostojnom, crvu zemaljskom, da Ti očisti presvetu obuču Tvoju prije nego drugim svecima, da utamani pauka nečistog što skvrni Tvoju bradu prečasnju. Sveti Roče, ugodniče božji i rajski imenjače moj, čuvaj bika Mike Fabca iz Močila, kuće broj 34. (Da se ne bi, ne daj Bože, zabunio i štitio onoga gađa, onu propalicu i nevjernika iz Jadrča koji Ti nikad ne donosi poklon nego ismijava sljednike zapovijesti Gospodnjih; a Tebe — potari ga Sveti križ — stoput na dan sruši s prijestolja Tvojega!) Sveta Lucija, Sveti Toma, Sveti Franjo, Sveta Ano, Sveta Marijo, majčice božja! — On nagoviješta već trideset godina godove svetačke i prebire sitno čekićima na velikom zvonu o objavi Uskrsa i Božića, na dane slave i dike Gospodnje. A za djelatnikā trnu na golemom nebeskom lusteru ustreptale zvijezde od njegove zvonjave o pozdravljenju sunca. U gorama i na oranicama zaustavlja o podne težake da založe. Svakoga sumraka probudi u poljima hiljade cvrčaka, i njihovi srebrni praporci pozvekuju prateći raspjevalo zvono kao ministrantska zvonca za podizanja. Zadnji glasovi tuže s tornja za pokojnicima i neutješljivo oplakivanje sa zvonika razveseljuje srca nasljednikā tim dulje što više novčića, spuštenih njihovom rukom, zvecka u Rokovim džepovima.

Posljednjih godina ostavi staroga razbornika rasudljivost, ili — kako tvrdi ženski svijet župe — opsjednu ga đavao. Za svete

mise, dok bi se u općoj šutnji čuo samo glas svećenika i brujanje ministrantskih odgovora, on stane iznenada iz puna grla kleti lemozinu koja se negdje zavrгла; ili počne ružiti kojega od prisutnika da mu je dužan zvonarinu i kako ga prikratio za dar o Trim Kraljevima. Čuli su ga često župljani gdje za vrijeme čišćenja crkve razgovara sa svecima u molitvi i naziva župnika sveto-kradicom, jer je — Bože, očuvaj nas od kuge, glada i rata — potajice prodao drva iz župne zajednice i prisvojio crkvene prostirke! — Oružnike ću mu dovesti, sveti Roče, oružnike! ... Oče naš, koji jesi na nebesima... Cigan! Nije znao ni da se okrene pred oltarom dok mu nije Tvoj imenjак preponizni pokazao... Neka se sveti ime Tvoje i neka dođe... A sada u litanijama spominje neke svece golobradce koji nisu spodobni ni za vaše šegrte... Sveti Ilija, sveti Petre, sveti Matija, sveti Luka... Fuj, lopovi, prevaranti, lupeži idu u crkvu i kleče, prokletnici, gnusnici, idolopoklonici, sinovi đavolji... Na čast majčici božjoj snježnoj, majčici božjoj bistričkoj...

A župnik ga optužio pred krštalicima da neprestano ispija pričesno vino i onda pjan svetogrdi. Pobitanžio se! Ne može da bude takav čovjek crkvarom!

Ali crkveni odbor uze Roka u zaštitu. — Neka ostane — rekoše — do jeseni; pa kada primi crkvarinu, uzet ćemo novoga zvonara.

Velečasni se usprotivi i prijavi žandarima krađu u svetohraništu.

Međutim, za par dana udari ga srčana kap na propovjedaonici, i umre.

— Rok je božji ugodnik! — zaključe na sprovodu ukopnice, potvrde svjedoče i pobožnici pod nosilima.

Ispod iskićenog slavoluka uđe novi duhovnik kočijom u župno selo. Mlad i okretan iskoči iz vozila, preleti ružama osut put i skrušeno klekne pred crkvom.

Drugi dan stari Rok okreše brkove i obrije bradu. Ponuždi se pred novodošlim župnikom i zaište blagoslov. Videći skrušenika, podigne mladi svećenik ruke i obrati k nebu oči.

Zajecaše bogomoljke.

— Rok nam navijestio da je novi svećenik u milosti nebeskoj!

— Kako je lijep zaručnik crkve Marijine! — zažagori u grupama.

Dva dana klečao je Rok nepomično pred svetištem i savijao se do tálā govoreći: — Blagoslovljeno ime njegovo!

Nitko se ne usudi da ga smeta.

Treće jutro našli su ga kruta i hladna, poklečke naslonjena na toranjski zid.

Mladi župnik održi svoju prvu propovijed i rasplaka vjernike Rokovim primjerom:

— Gani srca naša, Ti koji si nad oblacima, da nam nikada ne zaklone Tvoje lice, kako bi uzmogli slijediti usku stazu kojom je pošla duša Rokova! Onda, kršćanska braćo, nikada neće biti oluje, tuče, ni zla vremena, i bilo kakove nesreće u ovoj župi; dok budem, milošću Previšnjega, ja među vama, i dok nitko od vas bogumrsko ne sagriješi! Amen.

I, zaista, proroštvo se ispunilo!

Te iste nedjelje velečasni priredi veliku procesiju da blagoslovi žedna polja, usahla vrela i žute livade. Stade pod nebo, koje su nosila četiri momka, i povede divnim grlom drhtavu pjesmu.

Nebo je gorjelo u suncu.

Ali kada procesija krenu kući, osvanu iznenada laki oblaci, zastru vrelo sunce: jarnosno oko božje; i orose polja, tiho kao malo prije molitveni šapat vjernikā.

— Bog ga uslišao! Bog nam odgovara!

Kod razlaza pričali su nebonoše kako se velečasni stužio nad žalosnim usjevima, a niz obraze potekle mu suze te kapahu na zemlju. — Onaj čas pomrkne nebo i zakiša.

Tri dana sipila je blaga porosica. A četvrto jutro ustavi se dažd. Podigli se raskinuti oblaci kao krošnje nebeske, i sunce, zlatna jabuka, zablista među njima.

Ozelenješe livade, uspravi se kukuruz, okrupnja krumpir i sočne jagode u grozdovima. Nabreknu mati zemlja kao dobra roditelja. Potoci zažuborili, vrela se natočila, a Kupa nabujala i zagrabila snažno lopatice mlinskih točkova. Okrenuli se žrvnjevi i samljeli ranicu raž, dok su dosada žitelji siromaški tucali zrnelje u koritima, da se prehrane.

Sazrenule naskoro njive, ožutjeli voćnjaci. Granu bogata jesen!

Djeca Jure Grešnika igrahu se povazdan na brežuljku oko župne crkve, jer njihov je dom najbliže svetištu. Sve sedmero su djevojčice, jedna drugoj do ramena, a jedini brat im Branko živi tamo daleko, za planinama, kuda pokazuje prstićem trogodišnja Tuga kada je tko upita za bracu. Deset godina stara Branka čuva sestrice: Zorku, Ankicu, Nevenku, Tugu, a na rukama nosi šesnaestmjesečnu Tončicu.

Kao lastavice što oblijeću jabuku na tornju, lete i cvrkuću djevojčice igrajući se okolo zidina Majke Marije. Mala Tončica zagrcu se u smijehu kada je koja od sestrica hoće da dohvati,

dok je Branka podiže na rukama, odmiče u trku ispred njih i sakriva se s Tončicom u naručju za zvoničke stupove.

Od svih igara najradije bi se djeca igrala »raja«.

Jedna od njih bila bi paklenik, đavao koji traži sakrivenu žrtvu; a kada je otkrije, bježi ova u raj, da se spasi. »Spas« je nisko spušteno uže maloga cinkuša koje mora »duša« da dohvati. Tako bi cinkuš svaki čas kroz dan sitno zajecao, a djeca bi se strčala i nagnula pod zvonik u strepnji da ih vrag ne zarobi.

Utrčavala bi u crkvu pod klupe, sjedala u mrak ispovjedaonice i sakrivala se uvrh kora, iza orgulja. Gledali ih strogo sveci s pilama, mačevima i kopljima u ruci. Ovo nije igraonica! Sad ćemo vam otpiliti glavu, odsjeći uho, grešnice, nestašnice! Gledaju isto tako kao Rok dok je vikao na njih kada su htjele samo malo, samo malo da zavire izbliza u male anđele koji prše po oltarima, dižu nestašno nožice i hvataju jedan drugoga u letu.

— Koji je od njih vražić? — koptalo dugo u maloj Tugi, ali se nije usudila zapitati Branku, koja stavlja prst na napuće-na usta i ušutkava Tončicu što pokazuje na sliku svetog Alojzija i glasno brblja: tata! tata!

A Nevenka bi snivala čitave noći kako se igra s anđelima i leti oko oltara. Probudivši se ujutro, posezala bi ručicom za svojim lopaticama i onda se prikradala do oltara da vidi gdje rastu anđelima krila — ali anđelići su letjeli visoko, previsoko da bi ih mogla dirnuti rukom ili pogledati izbliza.

O podne odlazile bi kući, jer se onda mati i otac vraćaju s polja. Mati stavi na stolić zdjelicu repe ili zelja, pa komadić kruha ili krumpira pred svaku.

Tuga bi redovito ostajala gladna, jer Branka ima najveću žlicu, a Nevenka jede brzo kao zec. Kad su opet roditelji otišli na njive, ona se pitala: bi li se koji od anđela nasitio jednim krumpirom? Onda odluči da u podne neće otići na objed, nego će ostati u crkvi sakrivena, da vidi. Ali stari Rok je uvijek baš o ručku dolazio pod zvonik da odzvoni, obilazio oltare, skidao paučinu i tako strašno vikao na anđele u crkvi kao otac na njih kada se svađaju o kruh.

— Sigurno je jedan od anđela ostao gladan! — zaključi Tuga.

A kada je Rok umro, ona zaboravi da to istraži, jer su sada nesmetano ulazile u crkvu i bez bojazni skakutale okolo bradatih svetaca koji su tako ljutito sijevali očima, i sigurno bi se izderali na njih — kao Rok — da nije na velikoj slici o pročelju (kako im rastumačila mati) dragi Isus, okružen dječicom, digao ruku govoreći: Pustite k meni malene!

— A starog Roka zato više nema jer nije slušao dragoga Isusa, pa ga Bog pozvao preda se! — rastumači Zorka sestricama.

U kasnu jesen posjeti g. župnika visoki crkveni dostojanstvenik. »Vaša presvjetlosti« govorio mu velečasni i strepio da se ne ukalja duga haljina gostova sa crvenim optocima, o pasu usko stegnuta širokim svilenim pâsnikom, također crvenim, koji mu lijepo padao niza suknju.

Dolazeći iz šetnje u crkvu, opaze Jurinu djecu kako se igraju i ređaju uza zid jer ih je »đavao« zarobio.

Župnik se nađe u neprilici i požali što nije izvidio stanje crkve prije nego su k njoj svratili.

— Ta su djeca tako slična! — udivi se dostojanstvenik.

Župnik odahne:

— Da, Vaša presvjetlosti, to su djeca jedne matere!

— Kako su lijepa! Ne čine li vam se, kada su ovako poređana, sitna i jedno drugom doramče, kao pisnici na orguljama? Bit će da su im glasovi takovi! Divan kor anđela!

Velečasni potvrdi i pozove blago najmanju:

— Tugo, dođi ovamo!

Brankica i sestrice, zbunjene u igri, klecnu koljenom i pozdrave.

Tuga pođe prestravljeno spram g. župnika, netremice gledajući u njega, zaprepaštena prisustvom gospodina s crvenim pojašom.

— Daj, Tugice, zapjevaj onu lijepu pjesmu.

Dijete malo porumeni, pa onda plaho podigne ustreptali glasić:

*Ticice lijepo pjevaju,
Nocu na gnijezda sjedaju;
Takova tica jesam ja,
Sto pjeva zdlavo Malija!*

— A onu o tvom braci?

Mala sigurnije zapjeva novu pjesmu.

— Lijepo, lijepo, Tugice! — reče Njegova presvjetlost i podigne dijete.

Na povratku zanimao se uzvišeni gost za dječje roditelje.

— Imaju samo oca i mater, Vaša presvjetlosti!

— I slabo žive?

— Mati, Vaša presvjetlosti, često plače, jer muž u ljutosti saziva pomor, a djeca su zdrava kao drijen. I pametna su!

Dostojanstvenik prekine župnika:

— Vi nemate zvonara?

— Ne, Vaša presvjetlosti! Ljetos je stari zvonar umro, a po običaju ovoga kraja župljani biraju zvonara o Svim Svetima. Zasad vrše tu službu krštalnici, naizmjenice.

— Dakle, nastojte da bude otac ove dječice zvonar!

Tako po Svim Svetima crkveni odbor pozove preda se Juru Grešnika i ponudi mu zvonarsku službu.

— Pet dinara po kući godišnje ili namirnicā u toj vrijednosti. Pet dinara po novokršteniku i pokojniku. A što ti je dužnost, znaš! — reče Luka Leš, odbornik.

— Pazi da zvoniš na oblake. Ako zanemariš zvono, razjarit ćemo Boga, i pobit će nam tuča ljetinu!

— Onda nema zvonarije, nema plaće!

— Nema plaće! — slože se ostali.

— Rekao je velečasni, posvetilo mu se ime, kada je k nama došao: Nikada neće biti tuče, ni zla vremena, i bilo kakove nesreće u ovoj župi, dok budem, milošću Previšnjega, ja među vama — i dok nitko od vas bogumrsko ne sagriješi! — opomene prisutne drugi odbornik.

— Ne zvoniti u znak pokornosti i straha pred božjom sve-mogućnosti, za vrijeme srdnje Njegove, velik je grijeh!

— Velik grijeh!

Te večeri je Jura Grešnik prvi put povukao za užad pod zvonikom, okružen radosnim gugutom svoje djece, koja su povlačila zajedno s ocem za okrajak užeta.

— Bom! bom! — zvonila je brbljajući mala Tončica u Bran-kinu naručju i radosno pljeskala ručicama.

— Lako je biti zvonarom — govorili Juri bogomoljci na ranim misama. — Kod kuće odeš u štalu, uzmeš dojljnicu i muzeš, natežeš pusto vime — a mlijeko poput rose jedvice poprska dno. Odeš li malo pod zvonik, potegneš za užeta bez žurbe, polako, kao pod najpodatnijom muzarom (jer si siguran da ti neće kablicu prevaliti, mlijeko isuti) — a s jeseni otkidaju se desetake od ruku vjernikā kao lišće s grana; kaplje milo sitniš — da ne trebaš u to doba u crkvi kod pričesti posezati za zvončićima, nego samo zavezkečeš potresavši punim džepovima dinara i dvodinarki!

— Mati Božja sedam žalosti — dodavale bi snebivljive trećoretkinje krsteći se lijevom i desnom: — Na rešeto, Jura, na rešeto više dočekaš pod zvonikom! Ogazdit ćeš se zvonarijom, mili!

Podiđe Juru želja da otrovnice stare tresne po lajalu — ali uvijek sobom ovlada.

Opomene se kako je pred dva sata ostavio vreli krevet. Podigavši se na rukama i nogama, nečujno se odmaknu od ženina

tijela i cvokoćući zubima otrči kroz mrak, da prvi put oglasi službu božju, izbudi pijetlove po stajama i mlade parove pripoji u grč ljubavi.

Usnuo bi na užetima od umora da ga grmljavina u tornju ne osvješćuje, i da mu poluga razmahanih zvona ne povlači za sobom olovno tijelo i kruto ga obara natrag na noge. Zatim ode u štalu, baci volovima u jasje nekoliko rukoveti sijena, pogladi kravu, koja se bučno podiže s ležaja, i odvuče se k hrpi bujadi gdje klone dremovan do druge zvonjave. Bori se tako s teškim utegom sna i umora. Odzvoni drugi put. Sada već stižu prve babe i po klupama šušketaju zrnjem krunica kao miševi lješnicima po crkvenim rupama.

Mora svakoj tiho nazvati Isusa.

Prolazeći crkvom između njih, mora pokleknuti pred svakim oltarom, pred svakom slikom.

Mora umočiti ruku u svaku zdjelicu sa svetom vodom. — Zvonar, a svetogrdi! — govore bi zlovoljno da tako ne čini.

Mora dobro paziti da se ne prenagli, jer mogao bi u žurbi pred glavnim oltarom površno oboriti glavu i tek dotaći se šakom prsa — a one budno prate zelenim okom koliko će pasti odmjerenih udaraca. — Zvonar, a nevjernik! — crnile bi ga inače na izlasku, ogovarale po kućama.

U sakristiji obuče gospodina župnika, stegne mu tanku suknju u pojasu, izravna lijepe nabore. Tada pod modrim smrznutim jagodicama prsta osjeti toplu, debelu odjeću, u kojoj neće velečasni zadrhtati makar mu kod svake riječi za molitve izlazi iz usta vidljiv dah. Gospodin župnik kleči na debelom ćilimu, i još mu podmetne svileni jastučić, da ne ozebe. A on ne smije da se približi velečasnom na sag. Ledene mu se koljena. Kada treba da prenese evanđelje, čini mu se da hoda po štakama. Nesiguran je. Zelene vještice oči u klupama blistaju ispod vunastih rubaca, nadziru svaku njegovu kretnju. Golijen mu pucketa, ali on ga mora sviti s teškom knjigom u naručju. — Stari Rok je koljenom udario o stepenicu da je zatutnjilo! — padali bi u protivnom slučajju prigovori vjernica.

Dobacuju mu župljani:

— Svi mi uzimamo sebi da tebi damo u jesen. Kao gospodin šetaš crkvom. Neprestano si u blizini milosti Gospodnje i moći Svetootajstva. Moliš mnogo i gradiš stepenice svojoj duši u raj — a molitve su ti plaćene!

Sluga ima jednoga gospodara, a njemu stotine zapovijedaju. I oni najljepiji i najnevredniji u selu mogu ga pozvati na red, mogu mu reći: ja te plaćam; mogu ga ražalostiti, mogu ga ismi-jati. Onaj sluga smije da se otrese na konje, na govedo, na psa, na mačku, smije da kletvom iskali svoj bijes zbog nepravde.

A on mora nazivati blago Isusa i odgovarati smjerno na molitve kad ga obuzima drhat jarosti i gnjeva.

Mati jedanput u mjesecu presvlači žrtvenike, preodijeva male anđeliće, svece i svetece. Blistaju od bijelosti ukrućeni kaležnjaci, svetački oprsnici, oltarnici, trpežnjaci i sitno načipkane koprene, te se ne razlikuju od pjene sapunice. Oprane zavjese, vrpce, upleci, svilene haljine i dugačka providna povlaka s kipa Majke Marije — sniježe se na kupu nalik na oblak kojim Ona plovi u nebo.

Jednom se Tuga rasplakala nad haljinicom nekoga anđela: — Mama ga više voli nego mene. On je ljepše obučen! — Kad je mati iz grcavih riječi uplakanog djeteta razabrala što se zbiva u maloj glavici, tješila ju: — Tugice, Majka Marija je mati svima anđelkima. Ona ih oblači. A kad budeš tako dobra kao anđelak, i molila se mnogo Majčici božjoj, dobit ćeš i ti još ljepšu opravicu od ove.

Otada je Tuga svake večeri dugo ponavljala u krevetu par naučenih molitvenih rečenica i ustrajno se krstila.

Ipak nije već anđeliće onako jako voljela.

Ni svetaca se nisu više plašile. Gledale su kako otac pere vodom njihova mrka lica i metlicom im oprašuje haljine — a oni samo šute i strpljivo podnose. Otac ih nazuva i razuva kao pokojnog djeda koji je bio nemoćan od starosti, pa se neprestano ljutio na sebe, na njih i zvao Boga da ga k sebi uzme, da umre.

— Naš se tata ne boji ni svetoga Ilije ni svetoga Petra! — oholila se Nevenka u djetinjem društvu.

Za studene zime ne mogu djevojčice Jure Grešnika van, dok druga djeca vrište spuštajući se na saonicama niza seoski put. Slušale su kako otac tiho kune i s mržnjom izgovara imena svetaca, vrativši se gladan, promrzao i ukočen iz crkve.

Grdna bijela neman pružila šapetine s dugačkim ledenim kandžama u selo, položila ih preko pečina i krovova. Kitnjast, igličast rep savila po vrhovima šuma. Ali, eto, potegnu silna sunčeva vojska zlatne mačeve, baci s visine dugačka usijana koplja i tisuće sitnih, plamenih strelica sasu na strašnu grdosiju. Provalj krv: zagrgoli po putovima, zašumi po livadama, zabučti niz planinske proplanke i strmine gorske.

Odjednom zacvrkutaše oko toranjske jabuke laste, a vrapci počеше krasti slamke ispred štalā, s gnojištā. Zorka dobila novu zadaću. Učila je napamet: *Proljeće je.*

Na brežuljcima pozdravljale toplo sunce fanfare žutih jaglaca.

Iz Šepčičeva tora iskočili bijeli kovrčasti jaganjci i zazveketali sitnim praporcima o vratu.

Cudile se njihovoj igri snježne georgine u cvijetnjaku, pruživši radoznalo visoke, tanke vratove preko niskoga plota.

Matica Cvrčak, nazvan Pištalica, opet je klečao kod ploče, jer je orahovom fućkalicom smetao obuku.

A Toša Tičar, Maglica — ustao u praskozorje, pogledao iz svoje samotne kolibe plavo nebo, zasukao hlačnice do koljena, zadjenuo za klobuk zelenu grančicu — i odlutao u bijeli svijet.

I Jurina djeca pridružila se lastavičjem cvrkutu. Poletjela oko tornja, navalila pod zvonik, potegla za tanko uže, i na jecaj maloga zvonca pocikivala radosno.

Ali već drugi dan, prije odlaska s majkom u polje, pozvao otac ozbiljno Branku preda se i naložio joj da potiče vatru i pristavi objed — a što je najglavnije, neka otrči u župni dvor, neka pogleda na sat i onda odzvoni na vrijeme podne. — Poslovi se nagomilali. Ja nemam vremena, mati još manje — dosta je bilo igre.

— Zorice, ti otjeraj Svilenu na pašu. Nemoj se zaigrati, pa da ti kravu poljar izagna iz kvara! A ti, Ankice, obazri se za pilićima. Juče je jastreb Mikićima pred samom kućom ugrabio pače. Čuvaj Tončicu! Ne misli samo na cvijeće u polju! — naređivala je strogo mati s motikom o ramenu.

Otac je na puna kola đubra bacio plug i ornice, a mati pošla iza voza, da zakrene zaviračem u nizdolici.

— Bogumila trgovčeva — pomisli Branka — šivat će danas haljinicu svojoj bebi.

— Da sam još makar tako mala kao Tuga ili Tončica — željela je Zorka — ne bih morala na pašu.

Po dalekim prisojjima i dolinama izvlače orači teške plugove. Sijačice mašu desnicama širom njiva. A volovi se mučno pomiču uzduž brazda.

Iz dana u dan nakupljaju se poslovi. Zvonar odlazi sa ženom na njive, u polje, u koševine. Izbiva preko dana, a crkvene poslove prepušta djeci.

Branka zvoni podne, »zadnje glasove« za mrtvacem. Naviješta blagdane. Redi crkvu: otire prašinu s klupā i klecalā. Zorka odnosi na smetnici uhrpano smeće. U čabru donosi vodu za odapiranje čaša, očađenih tuljaka, kamenih ograda i oltarskog stepeništa. Mala Tončica četveronoži po pločama, brblja nerazumljivo i praska skupljenim ustašcima. Zavlači se u ispovjedaonice, gamiže u mračne zakutke. Ostale sestrice igraju se oko crkve, ulaze

na prstima u lađu, penju se na prodikaonicu, na kor, u toranj, i smiju se, vode razgovorke, pocikuju. Bivaju sve glasnije, sve nestašnije.

Uzbjesne pričesnice, božje skrušenice. Uzbučaše bogobojznicе:

— Žene drage, zirnite malo u crkvu, odškrinite vrata, za ime božje!

— Gazdama reci, Bara, gazdama. U krčmi paze da li su čaše čiste, hulnici, lupeži, da li su stolnjaci prostrti, samo da mogu pozvati kelnericu preda se, da zadirkuju, da je osmotre, poglade razvratnicu; a hram božji, a svetece nebeske, djevice rajske — deseta im briga!

— Za pet rana božjih, Mare, ne štiti gnusnice. Gle Boženu! Dobro kaže Bara — one su krive, one! Zašto muža ne privežu za kuću?! Ali da — i njima je mila čašica! I u njih je kosmat jezik, krv prljava.

— Slatke moje, djeca crkvom gospodare. Derčad skvrni oltare, onečišća svetinje. O Bože, o Bože! Zvonara imamo, a on đubre prevrće, krmku podastire. Žena mu odlazi ispod vimena kravljega pred lica svetačka. Ona mijesi tijesto za hostiju.

— Ne spominje velečasni uzaman s poštovanjem ime Rokovo. Rekao mi neki dan: Draga Mare, vi znate — je li on ikada ostavio crkvu, je li ju ikad zapostavio svjetovnim stvarima?! — Nije, velečasni, nije nikada — potvrdila sam. — Nikad nije odlazio u krčmu, nego je naglas napadao besramnike i suložnice, i spletkaruše i pretvorice. Upadao im grdnjama usred lažnog molitvanja, tjerao ih iz hrama božjega. A ovaj — odlazi s njima u gostionicu, kune krišom kod kuće i kroza zube promrsuje kletve za volovima, kao da je Mata Gorše, kao da nije zvonar Majke Marije. Sveta Bogorodice, odvjetnice grešnika — pa da nas ne zapustiš, pa da nas ne kazniš!

— Djeca mu se hvale po kućama kako njihov otac ne strahuje ni pred Bogom ni pred svetim Ilijom!

— Isuse blaga i ponizna srca!

— Smiluj nam se, Gospodine!

— O babetine, lajavice, čađava vam duša, garava jezičina. Kreposnice — u mladosti hodate noću na brst u šumu, iza kućnih uglova za strancima zviždukate, a sada prevrćete očima, pretvorice, pocikuše stare. Nije li vam dosta što ste Roka u ludilo natjerale?!

— Grba, grbavo ti ime, nakazo.

— Gade, trčao si za nama, nametao se, dosado.

— Aha! Krivo ti još i danas, nevoljo. Trčalico sirotinjska, naprosio se po čitavom kotaru — a nijedna se ne nađe da otrije bi gamad u tvom ušinjaku, u buharnici pustoj; da s tobom srče smrdljivo kozje mlijeko, gladnice, dobjeglice!

Adam Grba, samac, okrene se prezrivo.

Iza krupnih lipa izvirivala rasplašena dječica.

Odbornik Luka Leš nagovori još iste večeri zvonara:

— Gadovi su babe, dragi Jura, ali valja da i sâm priznaš: tako se dalje ne može. Nego ti gledaj da uzmeš težaka na pozajmicu, ili da ti dade koja kuća nadničara u ime zvonarije. Božji su poslovi, dragi, važniji, njihovo je prvenstvo. Predbacuju da točno ne uzvraćaš kod obreda — a ti nauči. Odbit ćeš i velečasnoga od sebe, koji ti je toliku milost iskazao. Znamo svi mi, teško je gledati kako usjeve korov zagušuje, kako zalisci grozdove zasjenjuju a kukuruz žuti neokopan. Hiljade poslova, hiljade briga. Ali, dragi, zato te postavismo crkvarom — da za nas Bogu služiš, da mu ugađaš, a mi da mirne savjesti vršimo zemaljske radove. Upamti proročanstvo koje je velečasni izrekao — na tebi leži odgovornost.

— I to je — — zausti Jura istiha, upre oči u podnice i zani-jemi.

Kada je prijekornik otišao, zvonar gurne grubo nogom Tugu — koja se držala njegove hlačnice i promatrala crkvenog oca — opsuje teško i nestane u noći.

Za njim je poletio dječji vrisak, skočio mu na pleća i kao kobac zabo oštre pandže u vrat, u hrptenicu.

Uzbujala ljetina. Gospodarice miluju očima sočne zelenike u kojima se zazelenio prijesad. Zašumjela po dragama jezera lana i konopalja. Pošuškujе kukuruz o bokovima brežuljaka. Na poljima talasa vjetar kao more oklašene usjeve: dižu se i padaju teški valovi u svijetlotamnim prelivima gubeći se unedogled. Gospodari se utruđuju uzbuđljivim šetnjama kroz vinograde u kojima su mladice visoko šiknule, a na gustim grozdovima otrunio se cvijet te bubre jagode. Mirišu bujni travnici, i savijaju se do tala oplodene grane po voćnjacima.

Susretnu se zadivljene gazde:

— Sreću Bog daj!

— Dao Bog, susjede, pozlatila nam se muka, eto, posrebrio plug i motika!

Negdje u hladu krošnje kosac klepa kosu, i padaju odmjereni odjeci kao da srce zemlje radosno udara.

Baka prigrnula u tople večeri unuke pred vratima i raspričala se blagosiljući:

— Oh, dječice, ne pamtim takove godine. Nego pričao mi djed, dok sam bila sićušna kao vi, mili, da je jednom urodila godina tako te su morali ubirati zelene jabuke da plod prorijede, jer grane stadoše pucati od obilja, mladice se kršiti, a potpornji

se žitko svijali kao lukovi. Spominjali starci da su gdjegdje i zlatne jabuke i srebrni grozdovi iznikli.

Okomile se žene na muževe:

— Dao Bog, dao Bog! Ali može On i da uzme. Ne valja vam pamet ko ni jelo nezasoljeno, mlakonje. A tko vam prorekao sreću, tko? Tko vam ju izmolio? Po vašoj duši — koprive bi zastrle oranice. Ne molite, ne darujete, gnusovi. Kletva, tuđa žena, gadna riječ — to su vaše putnice!

— Udri, Magda, udri! Velečasni o svecima govori klupama — a, gle, kako mirišu njegove molitve po poljima, kako zore na trsovima i krošnjama! Da nije njega, ugodnika, kukali bi po kućama, naricali iznad njiva.

Uplete se i Luka Leš:

— Dogodi se, dragi, da trn rodi — a žena pametnu reče. Mimoišao nas mraz pobitan — razvili se cvijeci, ocvali, oplodili. Kišica natopila korijen koliko treba, i sunašce podgrijalo poželjno. Močaline nije bilo da nam muku sagnjili, žega nam ju nije sažgala. Evo, zori, buji — ali možda (očuvaj nas, Bože i sveti Ilija) kojom nesrećom zgriješimo, a led nedozrelo u zemlju zabije ili pokosi vjhor. Treba Boga umilostiviti, udobrovoljiti, dragi!

Martin Kablar pridometne:

— Na župnikova usta!

— U, đavle! — otegnu žene koreći.

Prve nedjelje obiđe procesija njive u Rodinama, Pod selom, u Srednjoj drazi. Župnik poškropi usjeve u znaku križa i izmoli s narodom molitve zahvalnice.

Slijedeće nedjelje imale se pričestiti sve župljanke i mnogo vjernika.

Te sedmice, u očekivanju velikog odrješenja, začela se nesreća Jure Grešnika.

Jedne večeri, odzvonivši Zdravomariju, pružio se umoran po crkvenom zidu. Čitav dan nije mogao do cigarete, a gospodari su prolazili mimo njega ostavljajući za sobom plavičast miris koji ga draškao. Isprevrtao je džepove, ali ne nađe ništa, jer je juče par opušaka i džepne istresine smotao u novinski papir. Dolje, pod zidom, pada svjetlo dućanskih vrata, i čuju se glasovi gdje traže cigarete, duhan. — Da zaište?! Rekli bi mu sigurno: — Prosjaciš kao da si mutan Komparov! — Ili: — Imaš službu, kupi! — Zbilja — dosjeti se — imam u džepu dinar! — Trgnuo je odlučno glavom i svrnuo pogled od dućanske svjetlosti, koja buknu kao požar. Zagleda se u nebo. Iskrile se tisuće zvijezda, žario se mjesec. Nametnu mu se čudna misao: ne, to se anđelima krijese užgane cigarete u zubima, a sveti Petar zadimio cigaru.

Skoči sa zida, uleti u dućan i baci novac na banak.

Kada se vratio kući, žena ga zaište sô.

— Popušio sam! — odvrati mirno.
 — Popušio?! — žena probljedi.
 Juru nešto podiđe, ubode i, željan svađe, promrsi:
 — Da, popušio, pa?! Nisam li zavrijedio?!
 Žena vrisne, zaplače i sasu brzorečicu:
 — Popušio, popušio, zavrijedio. A djeca gladna. A čime ću začiniti? Jaja još topla od gnijezda prodala sam jajčaru za sol — a ti popušio. Zavrijedio! Ja sam dinar privrijedila! Ja!
 — Začepi!
 — Začepi ti djeci da ne vrište od gladi. Posoli im duhanom, nahrani ih dimom, raspikućo!
 Padne kletva.
 — Kuni, psuj, gade! Raznio si nas na bablje jezike. Viči, proklinji, zvoni — neka čuju odbornici, neka zna velečasni!
 Juri se smrknu pred očima, poleti k ženi, obori se na nju.
 Djeca zavrištala, zajecala razdražljivo, sitno, piskutljivo, kao stotine zvoncadi, kao hiljade zvečaka.
 Mati pobježe od kuće.
 Branka podranjuje da odzvoni pozdravljenje jutarnje. Branka kuha i odlazi k ocu u polje.
 Proču se selom da je zvonar isprebijao ženu.
 — I pravo joj je — složno govorele žene. — Prenemaže se kada je upitaš kakav je muž. Dobar, siromah moj, dobar! Eto ti dobroće, budalo!
 Dopro glas i do župnika: spremao se da u nedjeljnu propovijed uplete zvonarov slučaj.
 Nevenka, Tuga i Ančica bile su jako gladne. Pred materom mogle su i zaplakati i zaiskati, a otac samo šuti mrk, ljutit, opor.
 U subotu, pred veliku pričest, uđu one u crkvu kriomice, ušuljaju se u sakristiju i stanu prevrtati ladice s ljubičastim, crvenim, plavim i zlatnim vrpcama, misnim haljinama, ministrantskim odjećama. Tražile su otkitke hostijā, koje im često davao otac napekavši pričesni kruh.
 Velika kliješta s četiri okrugla pečata odlijevala su četiri bijela otiska, nalik na srebrnike. To je za pričesnice i pričesnike. A druga kliješta za pečenje misne hostije, u znak lomljenja hljeba, otiskivahu veliki okrugli pečat. Kada bi mati na utopljenu zdjelicu izlila tanki sloj tekućeg tijesta, te ono stade bijeljati — nestrpljivo bi čekale da otac oslobodi lijepe forme, a slasne, ljepljive odlomke pruži njima.
 — Joj! — vrisnu Ančica ugledavši mrtvačku glavu na molitveniku.
 — Ona ne vidi — reče mirno Nevenka i oturi lubanju u zakutak.

Tuga radosno cikne te pozove sestrice. Našla je hostiju.

— Ne smijemo sve pojesti. Sutra je pričest — opominjala je Ančica.

— Strina Bara i kuma Magda nisu gladne — odvrati Nevenka i nastavi jesti pohlepno.

Sutradan doveze se župnik iz Vrbovskog da bude na pomoć kolegi. Uranio narod i hrpimice pohitao u crkvu. Pred ispovjedaonicama stajahu troredi pokajnika, a odriješeni ponikli pred oltarom.

Već su zadnji skrušenici padali na klecalo pred odrješiteljima kad se zaprepasteni Luka Leš prišulja uhu velečasnoga i odšapta drhtavo:

— Velečasni, nemamo hostije. Ni za misu!

Župnik uzrujano ustane. Ostavi začuđena vjernika s grijehom na jeziku i othita u sakristiju.

— Jura, pa što je to s vama, za Boga dragoga?!

— Velečasni, netko je pokrao sve hostije.

— Nije istina, lažete; izbili ste ženu, pa nije imao tko da napeče.

— Velečasni, hostije su ukradene.

— Isuse! — velečasni padne ničice.

Svi prisutni u sakristiji kleknu oborivši glave.

— Šta je?

— Što se dogodilo?! — šuštao je šapat lađom.

— Hostije nema!

— Hostije su pokradene! — javljalo se od usta do usta.

— Bože!

— Isuse!

— Marijo! — dizahu pokajnici oči u nebo.

I sveci po oltarima obratili k Bogu pogled, zaprepasteni.

Kipovi ugodnika i svetica skameniše se od presenećenja.

Po podne, za večernjice, užesti se g. župnik pred oltarom i iskali jad u govoru:

— Za taj grijeh stići će vas golema kazna!

Grešniče, na onom svijetu jest ćeš žeravku, pit ćeš žeravku! Lijegat ćeš na žeravku, hodat ćeš po žeravici! U očima bit će ti žeravka, u ušima bit će ti žeravka! U nozdrvama imat ćeš žeravke! Žeravka bit će ti sunce, žeravka bit će ti mjesec! Žeravka bit će ti kruh, žeravka bit će ti voda!

Grešniče, spasi dušu na ovome svijetu!

Ti, koji si počinio svetogrđe, odaj se, pokaj se, skruši se, udari se u grudi — da spasiš sebe i svoju braću od jarosti božje, od srdnje Njegove!

Pali vjernici ničice, duboko sagnuti, i moljahu se pokorno sa suzama u očima. Ali nijedan se ne mače da bi kazao: Ja sam!

Gospodin župnik uzme žličicom par zrnaca tamjana iz tamjanika i prosu ih na žar kadionice. U oblaku mirisava tamjana otpjeva blagoslov i nađe smirenje.

U sakristiji, okružen crkvenim ocima, obrati se zvonaru strogošću suca:

— Recite istinu, Jura; je li vaša žena napekla hostije?

— Da, velečasni!

— Dobro, naredite neka dođe sutra u župni ured.

A crkvenim ocima govorio je nasamo:

— Kaže li žena da ju je izbio muž, morat će priznati da nije napekla hostije! Onda pada krivnja na zvonara! Na ovom svijetu sudit ćemo mu mi, a na drugom položit će obračun Svemogućemu. Ne prizna li zvonarica, i ako ne saznamo za krivca — Bog će se oboriti na nas!

Zene plakahu u crkvi, naricahu pred crkvenim vratima. Muškarci ušutjeli uokolo svetišta. Sa zebnjom u srcu pomišljahu na prerodna polja i vinograde.

A dan bijaše blistav i radostan.

Branka otrčala u drugu župu po majku.

Otac potjera rano djecu da legnu, pa se i sâm sruši premoren u postelju.

Čitavu noć sanjale su Ančica, Nevenka i Tuga strašne sne: otvorile su ladicu u sakristiji, a u njoj zablista, zažari hiljadu žeravica kao hiljadu paklenih očiju. Isule se žeravke same po kamenom podu, zavlčile im se u odjeću, skakale na njih. Kušale su da pobjegnu, ali zažareni ugljen pekao im stopala, prljio kožu, palio ih u nosnicama, žario u ustima i ušima. Plakale su, vrištale, zvale mater kričljivo.

Izbudiše bukom oca. On se izdere na njih, a djevojčice se pripiše ustreptale, zagrcane jedna uz drugu i tako probdiju groznu noć.

U zoru prispjela žalosna majka, a one padnu pred nju i dršćući priznadu grijeh. Mati ih pomilova, ušutka i nahrani.

Otac ode zarana mučke s kosom u sjenokos i ne vrati se do podneva.

Kada je mati ušla u župni dvor i nazvala tiho Isusa, velečasni se dobroćudno smješkao. Ponudi joj stolicu:

— No, Grešnikovka, priznajte otvoreno, zašto ste pobjegli od kuće?

— Velečasni, oboljela mi naglo sestra u Bosiljevu.

— Ali prije toga ste napekli hostije?

— Da, velečasni!

Kada se u župi pročulo za zvonaričino zatajenje, razjariše se bogomoljne domačice:

— Unizit će nas pred Bogom, đavoli!

— Hoće, ljudi, hoće! Čuli ste velečasnoga?!

Blista ogromni nebeski brojčanik, i pomiče se po njemu zlatna sunčeva kazaljka nad poljima i šumama, nad njivama i selima.

Izmlačeni su snopovi ječma i raži. Požnjevena i ovršena je pšenica. Spremišta su krcata.

Mlinovi: dobri zmajevi, mašu uz Kupu mokrim krilima, gutajući vreće žitka. Nadaleko se čuje kako melju ujednačeno, teškim zubalom.

— Nažderat će se, siromasi, za sedam godina! — obraćaju se blaženo mlinari nosačima i nosačicama.

— Dao Bog da se i bačve naloču. Spremamo im goleme trbuhe! — odgovaraju sa smiješkom vinogradari.

Sela su tiha i pusta.

Gospodari kose i suše sijeno u gorama. Pred podne polaze žene u košenice, s teškim košarama na glavi. Na njivama saginju se pljetvarice i kopačice pod žarkim suncem. Gazde obilaze sa štrcaljkom od trsa do trsa i galiče. Mòdrě im se poprskani šeširi. Plave se ogaličeni vinogradi po bočinama — kao da su komadi neba na njih popadali.

Stoka je na paši ili preorava strnokos za heljdu i repu. Ili izvlači u šumi iz drągā vlake. Ili je u Vrbovskom na kiriji.

Bijelost seoskih kuća u suncu zažima oči, a teška ljetna sparina umara. Zakevta pas u hladu. Zakvoca kvočka u krleci. Zaplače probuđeno dijete u mokrim pelenama, sólo zatvoreno u pustoj kući.

I zvonar se iskrada sa ženom u polje. Ili zar da pusti lipsati kravu bez krme, uvenuti kukuruz koji je dobro pokazao? Nema tko da ga nadzire; a ako bi i došao netko da upita za nj, upućuje djecu neka kažu: — Otišli su u drvnik, sutra peru crkvenu rubeninu; — ili: — Otac oprauje župnikov vinograd, a mati otišla s ječmom u mlin. — Znadu i djeca da pozvone za mrtvacem ili, Bože sačuvaj, ako se grdni oblaci navuku.

Sedam djevojčica raduje se seoskoj osami.

Znadu, nema bojazni da će netko povikati na njih i raspršiti ih s mržnjom. Nema nikoga koji bi im dogrdivao u igri i presijecao vesele pjesmice brojanice koje odlučuju na koga će pasti red da bude vražić:

*Tri mesara buhu klala,
buha tu, buha tam —
pa izišla ipak van!*

Ili:

*en ten tini
savaraka mini
savaraka tika taka
bija bija
bum*

A najradije bi, ovako nesmetane, kazivale onu kiticu zbog koje su stara Magda i Mare vikale za njihovom materom da i djecu uči huliti; a njih bi razgonile: — Iš, gnusnice, u štalu s tim, a ne pred crkvu! — Tu pjesmicu govorile bi inače tiho, sa strepnjom — a sada je izvikuju bučno. Poredavši sestrice uokrug, izbacuje Nevenka slog po slog i uzgred prelazi kažiprstom od jedne na drugu:

*Mare pere na potoku,
Pero jaše na kokotu.
Kupila mu zelen trak,
Prišila mu na škrļjak.
Ode k misi ko junak,
Dođe kući ko bedak!*

— Tugica je vražić! — viknu prhnuvši pod toranj i povuku za uže.

Prosu se brecao radosni smijeh zvonceta.

Omara biva iz dana u dan sve teža, sve nesnosnija. Dani postaje sparni kao u kuhinji. Zrak oteža, disanje se uspori. Narojile se muhe, pa obadaju tromo blago, dosađuju umornim ljudima.

— Frče se lišće kukuruzno kao cigareta. Nedostaje kiše, pa ako ne zadaždi, ote nam se glavna hrana od usta! — tuže gospodari.

Na blijedom, žarkom nebu blistaju sijevci od vrućine.

I toga dana granu vedro jutro.

Još u sumraku porazbježali se težaci i težakinje sjenokošama i njivama. Jedni, da zgrnu sasušeno sijeno i otavu. Drugi, da osumpore lozu vinovu kako bi — ne bilo je — bolest predušreli. A treći, da popuču konoplje i razgrnu ih po rosištima, da okisnu. Ili odoše prorijediti repu, neka okrupnja.

Zvonar i zvonarica ujarmili marvu i otišli po voz sijena, daleko od sela.

Najednom, tek što se odjutrilo, pritisnu strašna zapara.

Podmuklo grunu grom iza gora.
Banuše naglo crni, krupni oblaci.
Pomrknu, stmuri se iznenada.

Munje zablistale zmijoliko i stadoše cijepati nebo.

Kao mravi u mravinjaku, pred olujom užurbali se ljudi po poljima. Težaci potrčali bezglavo, težakinje uprle bjesomučno, gospodari se uzvikali, a gazdarice stale izbezumljeno zapomagati:

— Isuse Kriste!

— Sveti Ilija! Sveti Roče!

Podiže se vihor i stade kršiti grane, savijati krošnje, krčiti vočke.

U selu zagakale guske, uskokodakale se kokoši, zakreštale kvočke, zavrištala djeca.

Bogobojazne bake kleknule na pragove i podigle k nebu sklopljene ruke, poprskivale svetom vodicom kroz prozore. Druge su vračale bacajući na put kroz vrata sjekire, prevrnute stolice i živo ugljevlje.

— Majčice božja, smiluj se!

— Sveti Ilija, poštedi nas! — obraćale se Bogu i svecima, blaženima i sveticama.

— Zašto ne zvoni na oluju?! — bjesnjele gazde po njivama.

— Zvon! Zvon! Ne čuje se zvon! — povikaše težakinje, zaplakaše gospodarice.

A u selu Branka potrčala pod zvonik sa sestrama. Potegoše za užad: zagrmio zvon Majka Marija, zakriknuo Sveti Ilija, zajecao sitno Sveti Rok. Zinuli panično i teškim klatnima, kao jezičinama, usklatili ždrijelom.

U ogromnu lipu kraj tornja udari grom. Liznu plamen i otkrši se pola vrška, te se s bukom surva pred crkvu.

Djeca zavrištala, pustila užeta i pobjegla u hram.

Sasu se građ.

Krupna, gusta tuča šibala je plodne njive, razbijala stakla na prozorima, kršila grančice, obarala plodove. Tukla su teška zrna leda po krovovima, koturala se niz putove, odskakivala od tijela udarajući bolno po plećima i glavama. Goveda okrenula tvrda čela vihoru i sagnula glave.

Strašna buka, lomljava i kršenje ugušivahu jauk i vrisak po poljima, naricanje po kućama.

Istom brzinom minu oluja.

Izgrmjelo se. Ispadalo. Izbjesnjelo.

Sunce veselo prosinu preostale oblačiće i rasvijetli sela i tužnu okolicu.

Po putovima grgolji žuta mutna vodurina valjajući okršene mladice, noseći oklaćene plodove. Bijele se kupovi leda uz plo-

tove i pod kapovima. Djeca zagalila hlačiće i rukave te grabe dlanovima ledene bonbone i krišom ih unose u kuću na pregršti.

Operušane i okljaštrene voćke, izrešetani kukuruzi i pobijeni vinogradi snuždili se žalosno.

Jauci odjekivahu s njiva, plač se širio kroza sela.

Vraćali se promočeni vozovi sijena, istučeno blago i skršeni ljudi.

Vinogradari otrčali u vinograde. Ostadoše osupnuti gledajući u boli zelene grozdove na zemlji i prebijene odvođe krcate groždem.

Gospodarice naricahu izaglasa u šljivicima i jabučnjacima berući s tla hrpe zelenih jabuka i krušaka, nedozrelih šljiva i breskava.

— Gdje je Jura?! — zavikao netko.

— Držite ga, ljudi! On nas je upropastio!

Otrčalo nekoliko bijesnih gospodara od volova i upravilo k zvonarevoj kući. Za njima jurnule žene, zatapkala djeca.

Jura je upravo ispalčio volove.

— Ha, lopove! Ti si zvonio po šumi i sjenokoši! Za to te plaćamo, gade!

— On nas pobio! Upropastio nas, uništio, izrod!

— Zavrijedio je da ga rastrgamo! — vikale su žene, prijetili muškarci.

Na Juru se prospu zeleni plodovi i oblomljene grane:

— Evo ti plaće, ništarijo!

Porasla buka. Podigla se vika.

Padali su plodovi po zvonaru, razbijali mu okna na kući, udarali po crijepu i ulijetali u sobu.

— Ništarija!

— Skvrnik!

— Svetokradica!

— Nevjernik!

— Evo ti plaće, evo ti zvonarije! Nažderi se! Naloči se! — pružala je rulja Juri otkinute grančice i odvođe s grozdovima.

Bližila se jesen, a prirod se oporavljao.

— Ljudi, kako možete ovako ludovati: zvonar nas je upropastio! Zar nije onda uništio i sebe?! Popljuvali ste ga, izgrdili, poharčili mu kuću. Evo, jesen se pomolila, a on nema čime da utaži dječju glad. Promislite: da Jura znade praviti led, ili bilo koji od nas, da je ta moć u njegovim rukama — ne bi li ga prosoo radije na one gospodske glavurde koje nama kroje? Stiglo nas je zlo u obilju, ali, eto, neće nam ipak nedostajati ze-

nila, ni palente, pa i vina bit će toliko da nam noge otkazu poslušnost. A njega, jasnika, bacili ste ni kriva ni dužna iz službe. Da si je makar privrijedio žitka, da mu niste i to priječili — ne bih rekao! — savjetovao Adam Grba crkvenjacima.

— Adame dragi, zaludu ti muka. Nećeš valjda kazati da je naš velečasni krivo rasudio! Istina je, nije onako zlo kako smo predviđali, ali mnogo je tu, dragi, pozlatila njegova molitva. Rekao je lijepo: Koga kara Bog, onoga i miluje. To će mu se riječi kao biser. Anđeli bi prignuli uši da ih poslušaju, nekmoli mi smrtnici. Dragi, promisli i ti dobro, rasudljiv si čovjek, na glasu razumnik, pa vagni: opominjao sam Juru, ne idi u polje, budi kod kuće, blizu crkve, jer ljudi su te i odabrali da za njih Bogu ugađaš, da Ga ne razjare, pa da mogu skrbiti za sebe, a tebi će tvoje namaknuti kako je dogovoreno. Ali on nije poslušao. Uz to je psovao krišom! A tko će biti za to Bogu kriv nego mi, dragi?! — uzvrpolji se Luka Leš.

Stari crkvenjak Janko Troha, bivši općinski pandur, podupre osudu:

— U mojoj mladosti pazile su i svjetovne vlasti na psovače. Da! u mojoj mladosti, ako bih koga čuo gdje spominje ime Gospodnje uzalud, otkresao bih mu službeno: Javno psovati Boga, sveca, anđela, krst, grob, vjeru, Majku božju — strogo je zabranjeno, te se prekršitelji imadu kazniti po ces. naredbi od 20. IV. 1854. globom od 140 kruna, odnosno zatvorom od 1—14 dana. Koliko puta je Mata Gorše sjedio! Kolike sam ja tako uhvatio za ovratnik i dovukao ih pred bilježnika. A danas, kada su ološale ljudske odredbe, da mi kao izvršitelji božjih zakona griješimo — bilo bi svetogrdno. Da! svetogrdno.

— Popovi, popovi prave građ. Pitajte vi ludoga Vilka. Veli on: »Župnik svaki dan pravi tuču u župnom dvoru, pa ako zaboravi pritvrditi prozor ili začepiti ključanicu — pobjegne mu tuča na polja i haračil« — podvali Martin Kablar.

Odbornici ušute smrknuti i razidu se.

Zvonareva djeca ne smiju da se igraju oko crkve naočigled vjernicima:

— Nećete više obješenjačiti pred kućom božjom! Dosta nas stiglo zarad vas, kopiladi! — govore trećoretkinje u grupama kada ih opaze.

Mati mnogo plače.

Vide sestrice kako razgovara s ocem te joj suze kaplju na pregaču:

— Zima je pred vratima, a djeca su gola i bosa. Ti si u krpa ma i bez obuće. Naskoro nećemo imati što da založimo.

Tuga je odlučila da neće cijelu zimu iz kuće, samo da se može mama obući.

Minu berba. Uzavreo mošt.

Ljudi počeli kršiti kukuruz i dovoziti kući pune vozove klipova, a na njima se žute okrugle bundeve.

Svako veče odlaze momci kojoj djevojci na bijeljenje, perušanje kukuruza, a slasne, krezube klipove mekanog zrneljva prevrcu na žeravci i zaslađuju vesele razgovore, zalivene mladom rakijom.

Odavna su već tukačice prebile tukačama i isjeckale trlicama sasušene konoplje.

Tako stižu daždvi Svisveti, kada se pričinjaju tužni obronci, mokre, izrovane njive, izlokani putovi i crne vrtače kao rake i grobovi, a čitava je zemlja nalik na groblje osuto zlatnim vijencima popadalog lišća.

Iza Svisveta blisnulo nekoliko sunčanih dana, pa velečasni odluči da u pratnji crkvenog oca Luke Leša, koji vrši poslove zvonara, pokupi lukno.

Ujutro upregnu odbornik konja, sjedne do gospodina župnika i zapute se u donji dio župe po bir.

Cio dan metali su dočekljivi župljani nadarbinu u kola, nukali velečasnog i odbornika zakuskom, moštom i rakijom govoreći:

— Dobar je božji blagoslov, velečasni. Kaznio nas Bog, ali i pomilovao! Evo, u ime Njegovo!

Odborniku dodavaahu:

— Pazite ljetos koga ćete izabrati zvonarom! Skoro nas uništio ona nesreća Jura. Skoro nam obratio sav trud i muku u ništa!

A velečasni bi dijelio obilno blagoslov opraštajući se.

Sumrak se šuljao u župno selo i obavijao ga u tamnu jesenju koprenu.

Nevenka, Tuga, Zorka i Ančica potrčale su od kuće k crkvi da se igraju, jer sad su ljudi u domovima.

U tornju jedva čujno zabruja zvono.

— Branka je dala znak!

— Branka je prva dotrčala i uhvatila se »spasa«. Prevarila nas! — pomisle veselo djevojčice i jurnu pod zvonik.

Nevenka vrisne jezivo:

— Tata!

Tuga, Zorka i Ančica zavrište, zacvile, zaridaju kao ranjene.

— Tata! tata! — vikala je Nevenka iza glasa.

Strahovit vrisak uzbuni obližnje seoske kuće.

Neki seljani dotrčali pred crkvu.

— Što se derete! — vikao je zaduвано Janko Troha.

Kada je došao bliže, ustukne: na zvoničkom užetu visio je Jura Grešnik.

— Nož! Dajte nož! — derao se van sebe na dolaznike.

Netko skoči, podigne pod obješenikom prevaljeno klecalo i prereže užu.

Martin Kablar dočeka u naručaj teško, ukočeno tijelo i polagne ga na kameni pod.

— Vode! vode!

— Skinite mu užu s vrata! — padali su povici u ženskom zapomaganju i dječjem dozivanju majke.

— Isuse Bože! Marijo! — govorila je stara Magda jednolično. — Koliki grijeh, koliki grijeh!

Adam Grba izdere se na nju bijesno, i žene ušute.

Čulo se samo kako tiho i iznemoglo cvile djeca u mračnom kutu.

— Gotov je! — reče muklo Martin Kablar, a djeca ponovno zavrište.

Začu se sve bliži jauk Jurine žene, koja je bježala do crkve.

Gospodin župnik i Luka Leš ulazili su u selo s punim kolima birčevine.

— Lijepa noć, dragi naš velečasni! — reče sa smiješkom pripiti odbornik i stade pjevušiti viknuv na konja.

Na nebu, žalosno kao svijeće, palile se prve zvijezde.

Sinoć odniješe zvonaricu obeznanjenu kući.

Noću skoči u bulažnjenju s kreveta i udari glavom u zid. Dugo su vrištala djeca u noći nad majkom ne mogavši je dozvati k svijesti i poleći u krevet. Tek pred zoru podigla ju susjeda i krvavo joj tje me isprala vodom. Obrezala kosu unaokolo i stavila melem. Ali mati se ne pomače iz duboke nesvjesticе.

A samoubici prebaciše ponjavu preko glave i preniješe ga pod lipu da prenoći, jer u grobljanskoj mrtvačnici mogu ležati samo poginuli sa svetim sakramentima. Govoruše začele šaptati prepirući se da li smiju užgati svijeću onome koji je samovoljno položio na se vlastitu ruku. Napokon se slože i utisnu mu više glave neblagoslovljenu svijeću da se pakleni tihohoda ne prikrađe truplu.

Ipak su čuvarice koješta vidjele.

Oko ponoći zastrli oblaci zvijezde i zašumjele crne krošnje sablasno. Vjetar je prigašivao plamen svijeće koji su žene s mu-

kom zaštićivale dlanovima da ne utrne. Ponjava na obješenikovu licu bubrila je i podizala se dok je nije jedan jači vjetreni zamah zbacio s lica i prehitio na svijeću.

Nakesi se samoubičino lice.

Pomrkne svjetlo.

Babe zakrešte, vrisnu i strovalivši se niza zid odjure kući.

— Obesvećenje! obesvećenje! — ponavljala je stara Magda i kazivala ženama kako se glava dizala, i onda najednom skočio vampir, bacio ponjavu na svijeću i grohotom se nasmijao.

— Hu, hu, hu! — odjekuje još uvijek od crkvenih lipa.

A pod njihovim krošnjama leži strahovito sâm i ostavljen Jura Grešnik, nabuhla, pomodrela lica, podrugljivo isplazivši jezik. Oblak mu bacio crnu koprenu preko glave, i samoubičino lice kao da se ublažilo, prelilo čudesnim smiješkom. Nedaleko od njega crni se ždrijelo zvoničkog ulaza, te se čini — kao da je toranj zinuo u čudu. — Hu! hu! — plašila je sova s lipe, ali zvonar se nije bojao, dalek, nepokretan, nepomičan, neosjetljiv! Njegovo srce nije moglo ni da mrzi.

— Gle! gle — drhtala je praznovjerica stisnuvši se k ženama.

— Gospode, pomiluj! Gospode, pomiluj — lipa se njiše!

— Past će na toranj!

— Survat će hram božji!

Baba Mare šane:

— Trebalo bi vampiru kolcem probosti srce!

Kada svanu dan, potrče radoznalice do lipā.

— Evo, evo da je istina! — tvrdila je Magda muškarcima, podigavši ponjavu s prevaljene svijeće.

— I ruku je pomakao, nije bila tako daleko od trupla!

— Gle, i list mu se priljepio na potplat!

Janko Troha razastre ponjavu na lešinu:

— Sve će to oblasti utvrditi službeno, a vi — razmaknite se. Da! To stoji u zakonu.

Crkveni otac Lesac raspršivao je radoznanu djecu.

Pridolazili su članovi crkvenog i grobljanskog odbora:

— Treba lešinu što prije pokopati!

— Treba obavijestiti kotarsku oblast!

Mrtvozornik bijaše seoski starješina, a tu svjetovnu dužnost vršio je također Janko Troha.

Ovaj se sagne i izjavi:

— Po § 1. nalazim da je pokojnik počinio samoubojstvo, kojemu su uzroci nepoznati, a počinio ga u ubrojivom stanju.

Crkvenjaci se slože s razgledačem, a Troha izda »mrtvačku razglednicu«.

— Sada treba da izvršimo ukop! — zaključí Luka Leš. — Grobljanski odbor neka odluči gdje ćemo iskopati raku.

Odbornici zanijemíše u neprilici.

— U groblje ne može! — izlane napokon jedan od njih.

Skočiše babe:

— Kako možete i spomenuti groblje!

Adam Grba htjede da se obori na odluku grobljanskog odbora, ali ga Martin Kablar povuče iz grupe:

— Ostavi, Adame! To je njemu ionako svejedno! Pođi do mene, pa će nam žena zgotoviti što god toplo.

A Luka Leš obrati se Trohi.

— Janko, ti ćeš znati paragraf koji o tome govori!

— Da! Znam jednu naredbu broj 18681, koja kaže: ako nastane spor između političke i crkvene vlasti u pogledu ubrojivog ili neubrojivog stanja — imade politička oblast takov slučaj prijaviti kr. zemaljskoj vladi, koja će glede toga raspravu provesti s ordinarijatom. A ako se prizna ubrojivo stanje dotičnika, imade se odmah obaviti denifitivni pokop van groblja. Da! Ali kod nas nije bilo toga spora, i odluka je pravomoćna.

— Ljudi, što bulaznite, nije on samo počinio samoubojstvo, on je ujedno izvršio svetogrđe! Crkveni oci, prosvijetli vas Duh sveti! U mojoj mladosti pričao mi djed kako se ubio čovjek svojom rukom, pa ga župljani sahranili tako daleko od crkve da se nije moglo čuti zvono. O, pamet vam se ukisala, navalit ćete na nas još goru nesreću!

— Urazumi ih, Magda, kaži im! Ne daj, zaboga, da opet stradam! — navalile žene.

— Znali su naši stari što čine — nadoveže grobljanski odbornik Lesac — i ja se toga sjećam. Kazivali starci kako su nosači uprtili lijes i nosili ga tako dugo kroza šume dok se mogla razaznati zvonjava. Tamo ga pokopaše. Odonda, kažu, plodilo i rodilo izobila!

Vijećao odbor nekoliko časaka, povukavši se od mase, i onda dade Luka naredbu da se spremi čamov lijes i odrede nosači.

— Trud i dangubu razgledaču, rakar u nosačima, kako naređuje zakon, isplatit će općinska blagajna — izjavi starješina.

Odmah iza podneva donese stolar lijes posut blanjevinom. Polože u nj lešinu i začavle pokrov.

— Treba požuriti. Tko zna gdje ćemo stati! Jak je glas zvana!

Četiri težaka uprte lijes na brzo zbijenim nosilima.

Zagrmí zvono.

Iza truge pođe golemo mnoštvo žena, staraca, muževa, djevojaka i momaka.

Povorka je ulazila u šumu korak po korak, i svi naprezahu uši, pazeći kako pada jačina zvonjave.

Kasno popodne, duboko u planinama naredi Luka Leš da povorka stane. Zvono je zanijemilo.

Rakar baci svijetlu lopatu s ramena i zasiječe u mekanu šumsku crnicu kraj puta.

— Samo duboko iskopaj, zbog zvjeradi! — opominjali ga odbornici.

Vrh visoke jele opazila vjeverica svjetinu, podigla se začuđeno na stražnje nožice i preplašena odbacila se preko vršaka.

U sumraku vraćali se ukopnici domovima.

Adam Grba prebaci na se vreću kukuruza i svrati k Martinu Kablaru.

— Hajde, Martine!

Kablar iziđe iz kuće sa ženom, također noseći teret na ramenu.

Krenuše zvonarevoj kući.

Uđu u hodnik i otvore sobna vrata.

— Brankica — reče Martin Kablar — evo, donijeli smo vam zvonarinu. Da sprtimo!

Branka se podigne od materina kreveta i, razumjevši, zajeca.

Zvonarica ležaše bez svijesti, tek od časa na čas trgne rukom ili bolno nategne lice.

Martinova žena podijeli djeci kolače iz kotarice.

— Branka, ne plači, tata je imao veći sprovod od velečasno-ga. I zvono je za njim dulje zvonilo! — tješila ju Tuga, pružajući joj dobiveni kolač.

Kablarova žena zarida i ogrli dječicu.

SMRT U ČIZMAMA

Banu proljetos glas u općinu da je gospodin Klar, veleposjednik i veleindustrijalac, kupio dvorac nad Kupom. Stari zamak Frankopana i Vraniczanyja.

Volari i konjari stadoše rediti ormu i mazati točkove na kolima. Besposleni nadrizanatnici i obrtnici željno ga izgledahu. Načuli svašta o dolazniku. Širile se priče o njegovu postupku s radnicima u gradu. Kako je ovaj i onaj siromah imao s njime gorko iskustvo.

Ali seoski trgovac upućivaše seljake u dućanu:

— Dobro je to da dolazi takova zvjerka. Zaradit ćemo svi! Samo treba s njime ravnati! Ne trpi on, dabome, kojekakve gradske buništare i prkosice da se jače s njime! — Gdje će se šutonja s rogatim bodačem! — Rekoh, treba se poniziti! Naše novoosnovano vatrogasno društvo, kome sam ja predsjednik, nema pokrovitelja. Skupit ćemo četu, iznajmiti vrbovsku muziku i dočekati ga svečano. Treba nam štrcaljka, sprema. Ha, bogami, i lija se lavu umilila! Trebat će i vama! Bit će bolje nadnice, uposlit će naše ljude kad vidi tko smo. Ulickat će staru podrtinu! Neće se on samo tako nastaniti gdje su se bavile sove i miševi. Načuo sam nešto i o telefonu, o električnoj centrali u Riblju, pa o nekim kupnjama. — Zato, držite se! Dođite i vi, što više da vas dođe! Pala vam sjekira u med! Samo, rekoh, ne draži pčele! Ode med kroz prste, i još si izboden! Nego ponizno, dočekljivo s njime!

— Nema meda, Mato, ako nisi izboden! Ostavi ti svoju poniznost! Nismo mi trgovci, koji mašu repom na zveket džepova a inače zube kese! — odvrati Ivan Tuča trgovcu i prekorakne prag.

Utihnulo dućanski mrmor.

Seljaci požudno srkahu miris pečene kave, sapuna, kože i duhana. Promatrahu bojažljivo smrknuta trgovca za bankom. Zamjeriti se njemu znači: ne doručkovati palentu, biti bez brusa, ognjila i kose, pušiti bukov list ili borovičino liko.

— Veli tako i pekar — obrati se Miha Rabar trgovcu; — ide nam vraški traljavo! Kirije nema, drva ni sô ne naplaćuju. A kamoli da tebe nema! Da je takih i više! Dobro nam došao novi imatnik! A ostavi Tuču, mrmrlja on uvijek u narodu, kao val u moru. Ali i talas se razbije o stijenu!

— Ne vjerujem ja njemu — reče nasamo ljudima Joža Kasun, kolibaš i otac šestero djece; — ima Tuča pravo! Ali znadu Mato i pekar da, ako nas uposle, kapat će zarada u njihove kese. Pa što i da kažeš na to?! Kimni glavom i šuti! Čuo si Mihu kako se oblizuje! Maslo mu na jeziku — ako izlaneš, ostat ćeš u zapečku. Doušivača ima napretek!

I jednoga dana bi rečeno da dolazi g. Klar glavom.

Iskupio se narod; poredali trgovac, pekar i fotograf vatrogasce u novim uniformama. Stav mirno!

G. načelnik Glavan privezao zaglađene brkove mrežastim pozezačem i prošpavao tako noć. Ujutro obukao debele hlače od čohhe koja se u njegovoj općini već izobičajila.

— Ja, sin ove općine, seljački sin, treba da narodu dajem primjer valjanoga gospodarenja, da se narod ugleda u me! Mani gospodske krpe i šarenilo! Naši su preci bili vrsni tkači. Nosili opanke, čohu i konoplju. Matere naše znale prebijati lan sjeckalicom, umjele grebenati, imale stan i brdila u kući. A danas!? Zato je tako seljaku. Sami potpomažete gospodu. Da vidiš, kad bi seljaci prestali kupovati dućanska odijela, rupce, pregače i obuću; da vidiš što bi bilo za sto godina! Da vidiš! — govorio uvijek g. načelnik narodu, upirući prstom na svoje čohane hlače i lanenu rubaču:

— Opipni, majčin sine, nategni! Kao koža! Ha, seljačke to ruke otkāše! Ne zapinje to o trn, ne grize kroz to zima!

Otkada mu dobacio Ivan Tuča kako milijuni seljaka u svijetu i kod nas nose lan i konoplju, nazuvaju opanke i pletene čarape, pa su uvijek gladni i bijedni, baš kao svi oni koji nose gradske tralje — odonda šuti Glavan pred narodom o takvu boljitku. Ali hlače od čohhe i lanenu rubaču nije nikako skidao.

— Ogrknuo mi već taj narod! Svađa se, prepire se međusobno, parbi se, a fiškali trbušaju. Jedu zemlju kao gujavice. Promeće se jadan seljak kojekako — a ne dolazi k pameti! A što činjahu naši stari!? Došao gazda sa svojim parbenikom u općinu — k svojim ljudima. Veli, tako i tako; reci, načelniče, pravdu! A načelnik gleda jednoga, gleda drugoga, pa misli, promišlja! Ha, znade čovjek što je krivo, a što pravo! Poznao bi i

po očima! — I odmjeri on pošteno, po pravici! Izmiriše se suprotnici — i odonda najbolji prijatelj! Eto, i bez suda i bez advokata. Zato, draga braćo, ne idite kaišarima, gulikožama! Pođite k meni, u općinu — k svom čovjeku čija vaga pravo važe, u kog nisu krivi utezi! Pa da vidiš kako će se crnjeti tvoja zemljica u proljeće, a zlatjeti s jeseni!

Poslušao, kažu, pokoji parbenik i pošao u općinu, da ne bude troška.

Ali jednoga dana osvanu na zidu općinske zgrade velika, nevjesta slova:

Stoj!
Tu se pravda kroji.
Pitaš pravdi kraj?
Jo!

Odonda je i načelnik spremio svoju vagu.

Danas dolazi g. Klar.

— Gospodine veleindustrijalče! ...

— Ne, bolje je: Gospodine ...

— Ma, kuda ja to stalno s gospodinom? Treba ovako: Dragi naš susjede, župljane, žitelju općinski. Ja kao načelnik ...

Izišao pred općinu, gdje se iskupio narod. Salutirali mu vatrogasci. Rastupilo se mnoštvo.

— Zdravo, Joža! Bog, Pavle! Živio, Miha! Kako je, braćo?! Ako je Klar mudar, nismo ni mi bene! Je li? He, he, he!

Prišao mu predsjednik vatrogasnog društva i prišapnuo mu da u govoru spomene vatrogasce i njihovu molbu.

— Samo onako, znaš, izdaleka. Da se ne uplaši ... A ja ću onda raportirati!

— Ne boj se! Doći će on još sa mnom do tebe na koju čašicu!

Redovi uz cestu ustalasalali se kao klasje: — Auto! Auto!

— Dolazi!

G. načelnik se nakašljao.

G. predsjednik ufutiljio drhtavo brkove.

A fotograf stao za aparat i bacio preko glave crnu krpu da fotografira — ili da sakrije uplašeno srce?

G. načelnik stajaše na čelu dočekivača i smješкао se, okretao slobodno, neusiljeno.

Auto se zaustavi na zakrčenoj Luizijani.

Šofer se stao uzrujavati.

Ali uto zatrubiše trube, zagrmi bubanj.

G. načelnik se smješкао i jedva vidljivo klanjao.

U zatvorenom automobilu sjedio krupan čovjek, debele glave i kratkih ruku. Utonula pod njim sjedalica.

Jedno je vrijeme mirno promatrao, a onda naglo položi ruku na vratašca automobila i otkotrlja se van.

G. načelnik zalamatao rukama spram glazbenika.

Buka utihne.

G. načelnik, nasmiješen, neusiljen, obrati se niskom debeljaku u krznu, koji je zabezeknuto stao preda nj.

— Dragi naš susjede, župljane, žitelju općinski. Ja, kao načelnik...

Debeljko se još više odebelio, zaoblio. Navrla mu krv u kesičasta lica, zalila ušesa. Male se oči svinjski usitnile, vrat potpuno nestao.

— Was für ein Zirkus ist das?! Was soll das heißen!? Vi, kreten jedan! Maaarš!

Množina se skamenila kao u priči.

Brkati načelnik, prekinut u govoru, zinuo kao morž.

Gospodinu predsjedniku spustio se jedan brk — i nije to ni opazio.

Fotograf je zažmirio pod crnim zastorom.

— Izvolite, gospodine direktore! — uslužno pozove šofer uzrujana gospodina.

Čovjek se zavrti, i kao lopta padne na sjedište.

— So etwas, so ein Zirkus!

Tu! Tu! narugala se truba.

Zagrohota bučno vjetar na cesti i stade se valjati od smijeha podižući oblake prašine.

Osam dana nakon direktorova dolaska doselio se i sâm veleindustrijalac. Stao je popravljati dvorac i obnavljati žičanu ogradu Rastika, nekada bogatog zvjerinjaka. Vodenicu na Kupi, koja nalikovaše na pticu polomljenih krila, prerušio je. Žrnjevi, lijevci, mučnice, sita i brbljava čeketala ležala su na vodeničičistu kao prosuta utroba. A ustave i gazove učvrstio je. Golemo novo kolo vrtjelo se na teškoj osovini. Još je uvijek sve mirisalo mljevenom pšenicom i kukuruzom, ali mlivo nije više nitko donosio, niti su žrnjevi žrnjali.

Bjelje bijaše sada mlinsko brašno — ono je rasvjetljavalo crni dom bogatašev. Mlinari, kojima je prodana vodenica na dražbi, proklinjali su kupca i nemoćni gledahu izdaleka bol koja im se nanosi.

— Proklet njegov dolazak! Tko bi drugi kupio ovaj mišinjak, tko bi drugi izbrojio banci kao bratu?! O, da nije nikada taj zloduh upao u ovu jarugu — ubirali bi mi još uvijek mlinarinu, i kuće bi nam hljebom mirisale. A sada pred nas baciše mlinsko kamenje da ga o vrat objesimo... Proklet da je dan kada se na

noge osovio — jadikovahu starci sjedeći na teškim žrvnjevima, misleći o danima svog mlinarenja, kad su bijeli iz mlina izlazili — dok su im sada samo glave brašnom osute...

A Kupa je i dalje tekla mirno, slična teškoj zelenoj kosi u koju je slap kao biserni češalj zadjenut.

Volari su strmenom iz Kupe dovozili mulj, a krečari rušili drvnike i krčili kamen, trpajući ga u vapnenice. Drvari iskrca-vahu uz Luizijanu pažljivo okresane i obijeljene telefonske stu-pove, gdje ih mazahu katranom.

Najednom planu riječ o kupnji g. Klara nekih općinskih dobara uz dvorac. Načelnik je šutio, a nitko nije izvlačio iz njega priznanje. Vidjeli ga ljudi u društvu veleindustrijalčevu, ali nisu mnogo razmišljali o tom druženju. On je samo porastao u na-rodnim očima.

Osam dana nakon tih glasina bilo je objavljeno da je veleposje-dnik g. Klar kupio dva metra općinskog zemljišta uz rukav Luizi-jane koji kreće dvorcu.

Petnaest dana nakon toga veleindustrijalac ograđivaše čitavo općinsko dobro, stara vrtišta uokolo zamka.

Ljudi se oborili na odbornike i predbacivali im svotu pogodbe i objavu. Odbornici uzdizahu ramena, sukahu brkove i upućiva-hu na Glavana. Ali načelniku nije nitko ni riječi dobio.

Dokora bijaše dvorac potpuno preuređen. Velikim dvorana-ma hodala je po teškim sagovima gospođa Klar i pjevala uz pratnju. Veleindustrijalac je sjedio za telefonom i upravljao svo-jim tvornicama. Sobari su trčkarali ložnicama, a dvorjanici zvec-kahu čitav dan srebrnim poslužavnicima i priborom. U kuhinji se kuhar ljutio na sluškinju, a u garaži je šofer psovao glupavog kočijaša, koji se, pun stajskog đubra, zavalio u automobil.

A vani ispred dvoračkih ulaznih vrata — čekali su otpušteni težaci, volari, konjari, neplaćeni vapnari i drvari. G. Klar je poslao slugu da kroz vrata javi vikačima neka se izgube, jer još neće isplaćivati. Ljudi su neko vrijeme čekali, a onda se šutke razidoše.

Drugi dan je palo par povika kroz rešetke, ali i opet odoše bez dnevnica. Tri puta se to ponovilo, a četvrti put ih veleposjed-nik prozivaše redom i isplaćivaše u kancelariji. G. Klar je ne-milosrdno snizivao pogođene nadnice. Odbijao je tobožnje zabu-šivanje vremena i manjkavost izradbe. Poslenici su smrknuti, jedan po jedan, tiho izlazili, a onda se svi uzvikaše pred vratima:

— Dajte nam našu zaradu! Ugrabili ste našu muku! Otimači! Ljudi, svi smo izvarani!

G. Klar je izletio iz kancelarije s dvocijevkom u ruci. Tre-perila mu četinjasta kefica na lovačkom šeširiću.

— Gubite se, ništarije! Htjeli biste da vam pišivo drvo zlatom platim! Razbojnici! U Zagrebu ima na tisuće besposlenih, gladnih, koji bi to za mrvu kruha uradili! Otale!

— Mi smo se pogodili s direktorom drugačije!

— Tko je Klar, boga vam, ja ili direktor!? Tužite me!

Za veleindustrialčevim leđima iskupilo se kućno osoblje: šofer je držao revolver, sobari i dvorjanići stajahu u raskoraku.

Miha Rabar se nezapaženo udaljio od uzurjana mnoštva i otrčao u općinu načelniku.

Cestom su dolazili oružnici.

Ljudi se uz mrmor razilazili. Padale psovke kao kamenje iz ogromnih šaka.

Razočarao se i trgovac:

— Osilio se, razgoropadio se naš imatnik! Rekoh li vam: kuća ovaki prođu, ne niče trava! Evo, već dva mjeseca bavi se u nas, a nije kod mene kupio ni žlicu brašna, ni kolut žice. A narod izvarao!... I njemu htjedosmo ponuditi pokroviteljsku čast!?

Pekar jednom ispekao dvije peći kruha i pripremio mliječne roščiće i rumene žemičke, a g. Klar nije uzео ni jedan komad. Njegov hljebar peče u krušnici i pecivo, i kruh, i kolače.

Fotografu je odbio snimanje dvorca, jer će ga umjetnik izraditi u ulju, a aparat imade i sam.

Razjarilo se vodstvo vatrogasnog društva: samo da bi mu dvorac planuo — ne bi ni prstom makli!

I gospodin župnik je promijenio svoje mišljenje. Govorio on jednom ljudima kako je to »hvalevrijedno nastojanje sačuvati naše narodne spomenike«, a otkada je veleindustrialac pozvao na posvetu dvorca i dvorske kapele samoga biskupa, te kasnije uz biskupsku dozvolu dao služiti u njoj misu nekom zagrebačkom kanoniku (protiv čega nisu koristila ni sva župnička prava), češće je s prodikaonice naglašavao kako će prije deva kroz ušicu igle nego bogataš u kraljevstvo nebesko.

Ratari su trojačili po pristrancima.

Ivan Tuča gurne nogom vrata svoje kolibe i, pognuvši se pred dovratnikom, iziđe van.

Vjetar mu nenadano uleti u razgaljenu košulju i stade u njoj prhati kao ulovljena ptica. Zapleo se o runjava prsa i, oslobodivši se, otprhne.

Uvrh krova klanjao se golub golubici. Njihali se cvijet i leptir u sladostrasnom poljupcu.

Tuča, uzradošten mirisima ucvalih trešanja, slatko protegne svoje divovsko tijelo.

Na škripanje kućnih vrata doleti iz staje golema kuja nabreklih sisâ i baci se šapetinama na Tučina prsa.

— Bura! — veselo uzvikne Tuča i čvrsto prigrli životinju.

Dug, mokat jezik zacrveni se radosno.

Kuja se kušala istrgnuti, ali je gospodar čvrsto držaše.

— Ajde, Bura, iskaži se! Navali! Ha, ha, navali, Bura! ...

Obori!

Nakostriješila se sjajna dlaka pod napetom igrom leđnih mišića. Oprezno je kesila zube u gvozdanim rukama najgoropadnija čuvarica i najbrži lovski gonič.

— Pazi, Bura — čuvaj da ne izvrgneš! Ne mori mlade, Bura!

I Tuča snažnim pokretom oprezno povali silno tijelo.

— Oho! Oho! A kuda trbuh, Bura?! Oho, Bura!

Kliknuvši iznenađeno, naglo ispusti kuju, koja golemim skokovima upravi štali, te luđački pojuri za njom.

Blekne šareno teoce i poskoči na lančiću.

Ali Tuča krene ravno na hrpu stelje, gdje se poglela kuja, samosvjesno podigavši glavu i bljesnuvši žarkim očima.

Gospodar klekne na bujad i lagano se nadnese: na mekanu logu puzalo petero štenadi. Upinjali se o dno ležaja i malim, vlažnim njuškicama slijepo brljahu za mirisom mlijeka. Péli se jedan na drugoga i sitno stenjali.

— Hop! — klikne Tuča i nasmije se grohotljivo jednome malom slijepcu koji se popeo na svoga brata i onda frknuo poleđaške natrag udno loga.

— Ho, ho, ho! Diži se, mali! Potrči! Ne daj se! — djetinjom radošću tepao Tuča postradalom psetancu.

— Bleel! — ljubomorno zableji tele i, kao uvrijeđeno, okrene se od Tuče podigavši repić.

A Bura podatno prepuštaše nabrekle bradavice vlažnoj strasti bezubih čeljusti. Svojim ogromnim jezikom milovala je mališe i velike gazdine nadlanice.

Tuna Čoban, seoski bogalj, opružio vrat s praga i viknu Tuču:

— O Ivane! Zakreni vrat slijepcima dok svijet ne ugledaju. O, jadan kamen, o, jadni ljudi... ohromila općina, kao i ja, eto! Prebio joj Klar nogu Glavanovom drenovačom. O, o, Ivane!

— Evo, Tuna, zapali! — pružio Tuča hromcu duhan, znajući zašto Čoban tuguje.

— Hoću, hoću, Ivane; o, tužan li sam ti! Znaš, krenuo ja u općinu zarad onoga komada na Ravni koji mi agrarnom reformom dodijeliše... pa onda oteše. Krenuh Glavanu da ga upitam za pravicu, a on meni kratko odreže: Što će, Tuna, tebi zemlja kad pluga nemaš da izoreš, ni volova da popaseš!? Zato smo zem-

lju Klaru prodali, neka je njome bar što živiš plaćeno... O, jadan li se tamo isplakah! Još mi ni ovom nogom ne daju da zemlju dotičem...

— A zašto veliš da štenadi vratom zakrenem!?

— Ne rekoh uvjetar, Ivane! Došli u općinu na poziv Topol, Kađan i Matus. Kazano im je da nisu još ni dinara u ime lovopozupstva uplatili — i stoga da je lov Klaru dopao. Stali oni da se kavže s Glavanom što je bez njihova znanja prodao lov i dao im puške u srez odnijeti. Ne znam kako je dalje bilo, tek pomislih na te, kada ti je puška — i ralo i volovi.

Digao se Tuča s loga i natmuren izašao pokraj Čobana. Zaputio se Petru Kađanu.

— O, o, jadni puzavci! — mrmljao Tuna štenadi, povalivši se teško na hrpu stelje. Do njega se pružila kuja i zarila mu zube u drvenu nogu.

— Neće, Bura, oni za drvo... U meso ujedaju, za srce. O, o, Bura, za srce...

Uskoro je g. Klar stao tražiti lovopazitelje. Nitko od gladnih potrebnjaka nije se odazvao pozivu. Ali veleindustrijalac je htio da uposlji domaće ljude. Stranac ne bi poznavao zvjerokradice i njihova skrovišta. Stranac nema doušljive rodbine.

I već se g. Klar užestio što ne dolaze na vabac naletice.

Dometnuo je mjesečnom prihodu godišnju odjeću.

Tako bijahu skršeni upornici.

Jedno jutro uvede Glavan u veliku blagovaonicu dvorca na kliski parket prvu pristalicu.

— G. Klar, naš Miha Rabar — prvi pazitelj! Vjeran kao psot, žustar kao mačka, mudar kao lija — stara zvjerokradica!... On garantira još za dvojicu!

Šesti dan je Miha Rabar obišao sva sela s dvocijevkom na miški, u zelenom odijelu, s izvezenim hrastovim lišćem na ovratniku i koštanim pucetima. Dokoljenice zaturio u ulaštene sare.

Podjarilo to neke žene.

Sastale se pokaraljice na perilu i zametnuše kavgu.

— Laju babe, mile moje, evo — kao ove pralice! A gle Mihui! Zeleni se kao bor, nove čizme navukao, prebacio pušku preko ramena. Što mu fali? Neka sirotinja sirotuje, neka prkosice budalē — a on pušku o rame, zeca u torbak i svakoga mjeseca pare u džep! — Muška glava, tvrda kao kamen, udara o zid. Pokaži mu vrata — slijep je! — izbroji karačica Dana Sečan, raskrečivši se nad vodom.

Zastale vodarice s čabrima na glavi, penjući se uzgoricom u selo. Pljuštala im voda preko rubova i kvasila obraze, zalijevala grudi.

Bjelasale se u vodi debele noge praljâ pod uzgrnutim suknjama.

Okružile ih žabe i radoznalo izbuljile oči.

— Dobro Dana kreše! — odobri jedna vodarica.

Zaklimate ostale glavama:

— Kreše! Kreše!

— Kreke! Kreke! — zaređaste važno žabe, zaronivši naglo u mlaku.

Klopot pratljača, uz bučno jezičanje i glasni kikut ženâ, razlijegeše se perilom.

Još isti mjesec javila se u paziteljsku službu dvojica seljaka, Joža Sečan i Mika Brežan.

G. Klar je stao nanovo ograđeni zvjerinjak oživljavati jelenima, srnama i košutama. Pazitelji su ih naizredice čuvali i hranili.

U Kupu je bacio par stotina ribica za rasplod.

U lovište je pustio nekoliko stotina zečeva da se razmnože.

U isto je vrijeme pročitao pandur sa crkvenog zida naredbu općinskog poglavarstva »Na znanje i ravnanje općinstva«:

— Svi seoski psi imaju se držati na strogom vezu. Zatekne li se koji od pasa izvan sela, na zakupštini g. Klara, veleindustrijalca i veleposjednika, može ga lovopazitelj smjesti ustrijeliti. Isto tako bit će i s mačkama izvan kućišta. Upozoravaju se napose žitelji da će se sa zvjerokradicama i ribolovcima, prestupnicima lovozakupničkih prava, najstrože, bez ikakvih obzira, postupati.

Pazitelji lova slušali su oštru naredbu.

Veleposjednik je učvrstio njihovu revnost posebnom nagradom: svaki od njih trojice morao je ubijenu psu ili mački odrezati njušku, navesti je na žicu i donijeti je kao dokaz pred njega. Nagrada je iznosila pet dinara po psećem, i tri po mačjem nosu.

Time su izazvali bijes naroda.

Ljudi se u proljeće nalazili na poljima, a s njima i psi, praćeci kola i volove. Lovopazitelji su ih strijeljali ljudima naoči. Događalo se da su ubili psa čovjeku koji ga u polju držao za ovratnik. Često su gađali mačke pred kućom.

Za mjesec dana bijaše pas u selu rijetkost.

Utihnulo je sasvim mačje mijaukanje.

Nakotilo se mnoštvo miševa i štakora po smočnicama i ambarima. U jatima trčkarali noću po izbočinama kuća, vrpaljili se u žljebovima, cviljeli po rupama. Mišomor nije koristio.

Po livadama uhiljadili se poljski miševi. Mišinjaci se crnjeli po travnicima. Seljaci gazili stopalima sitne potrkušce koji cvrku-

tahu po rupama. Drugi put sijali su kukuruz, jer prvi put bačeno zrnevlje, još neizniklo, izjedoše množine glodavaca. I druga sjetva bi uništena. Pšenica i ječam nestadoše na pomolu. Presadni kupus popasoše zečevi. Lisice i tvorci pljačkali su kokošinjce.

Čuvali ih lovopazitelji, štitila ih naredba općinskog poglavarstva.

Ljetno sunce izgaraše kao mučenik na lomači. Pred veličinom njegove boli ognjene vjetrovi i krošnjje ustaviše dah. Utihnule ptice.

Zelene planine, lijeno izvaljene, sunčale se slične divovskim pragušterima, nazubljenih hrbata, što spavaju svoj vjekovni san.

Drhtaše usijani uzduh nad žarkim poljima. Vreli, žuti usjevi pušili se poput ogromnih, upravo dopečenih hljebova. Dolina, kao krušnica, po njima toplo zamirisala.

Stazom se vukla Tučina Bura isplazivši dug, crven jezik, kao užaren vrućinom. Isticala je rumene, od mlijeka nabubrele bradavice — slične velikim ružinim pupoljcima.

Naglo skrene u žito i stade se probijati gustinom. Šušтали su klasovi, krúnile se latice maka. Najednom joj postaje kretnje žustre, nagle. Topla zemlja ranoga ljeta zavonjala tragom. Svinući snažan vrat pojuri vijugavo usjevom.

Pred njom iskoči zec. Frkne iz gustine i nagne ugarom. Kuja se odbaci za njim.

Prasne puška.

Bura se prevali u skoku i teško bubne o oranicu.

Obliznja šuma muklo zatutnjila. Nad jednim grmom zabiljelo se prstenast oblačić dima.

U busenu na bočini kucalo uplašeno zečje srce.

Miha Rabar iziđe iz skrovišta. Zakroči preoricom i zaustavi se kod lešine. Na širokim prsima životinje poprskala je bijelu dlaku sitna, crvena rosa. Iz nabreklih bradavica kapalo je mlijeko i krv. Miha udari kundakom o golemo truplo. Prebaci pušku o rame i potegne nož iz korica. Poklekne pred kuju, stisne joj šakom gubicu, a nožem u drugoj ruci vješto zaokruži oko njuške. Na gubici zasrebrenila se pjena, koju stadoše rumenjeti dva tanka traka krvi, potekla iz nosnica.

Silno tijelo zadržće grčevito. Miha Rabar otrgne krvavu njušku i kroz nozdrvu provede žicu.

— Evo ti za gazdu... ružu u gubici! — promrmlja.

Pod strašnom krvavom ranom jezivo se iskesili zubi.

Miha se obazre, obriše krvav nož o mekanu dlaku i onda brzo otkorača njivom. Nestade ga u grmlju.

Pognulo je glavu mnoštvo klasova, i kao rane zakrvariše makovi.

Nebo: saneno oko, umoreno vrelinom dana, zastiralo se trepavicama sumraka. Bližio se selu sve glasniji smijeh i govor vraćalaca: kosaca, goniča i žetelica.

Od kuće u kojoj stanovaše Ivan Tuča prodiralo je bijesno režanje.

Kao nož parao je seosku tišinu paklenski lavež.

Kako ne bijaše gospodara kod kuće, otrčaoše neki do stana mu, te ne opazivši nikoga pred kućom pohitješe za zalede. Golema sjena bacala se bijesno na zakračunana stajska vrata i, uz potmulo režanje, strugali su resko kruti nokti po krilima.

— Bura pobjesnjela! — vrisne netko, razaznavši kuju u sumraku, i bezglavo zagrabi putem. Rastrkali se za njim svjedoci s povicima:

— Bura pobjesnjela!

— Bura pobjesnjela!

Prepanute matere grčevito pograbiše djecu i zamandališe vrata. Razrakolile se ustrašeno prenete kokoši po kokošinjcima, i razdrećaoše se djeca po sobama.

Petar Lenac iščupa iz hrpe na drvljaniku kolčinu i pojuri između kuća.

— Pero, stoj, Pero... evo Tuče! — razvikali se za njim ljudi, i zaista, kraj njega se nađe zaprepašten Ivan Tuča s dvocijevkom u ruci.

Poskoriše za njim.

Zaustavili se pred kućom.

Grozni, bezoblični lavež izlazio je iz životinje u sve mlitavijem obaranju na vrata — a iznutra odzivala se gladna štenad sitnim, nemoćnim cviljenjem.

— Bura! — vikne Tuča mahnito, a životinja zamukne, odbije se od vratâ i baci se nemoćno pred njega.

Tiho, tužno režanje pratilo je umorno mahanje repom.

Tuča zanijemî.

Seljani, s kosama i sjekirama u ruci, odrvenješe:

Pod krvavom ranom na njušci jezivo se iskesili zubi. Gole-mim jezikom liznula bi kuja kadikad nakupljenu krv.

U groznoj šutnji čuo se samo sve tiši i tiši lavež gladne štenadi.

Tuča nijemo uperi pušku preda se i odapne.

Kao prijetnja zagrmi tutanj — i još se dugo razlijegeše planinama.

— Živina! — izbaci drhtavo Petar Lenac — da barem nije s patronama štedio!

— Ne bi se digla da joj nije njušku skinuo — nadoda netko.

Negdje u mraku glasno zaridala žena.

Tuča naglo odbaci pušku, trgne sjekiru iz nečije ruke i otrči nizbrdicom.

— Isuse! — zavapiše žene, a nekoliko muškaraca se otisne za njim.

Tužnim, dalekim mukanjem javljahu se goveda s pojila.

Osilio se g. Klar, uzobijestili se pazitelji.

Srditost obuze narod.

Uzaman su gorštaci procjenjivali štetu po njivama, uzalud sazivahu odbornike procjenitelje da podupru njihovu tražbinu; zaludu bijahu sve tužbe, sve molbe, sve prijetnje. Načelnik je primao pritužbe općinskih područnika i, dvoličeći, odobravao seljacima, a zatim bi odlazio veleindustrijalcu i nosio mu »glasove vapilaca u lovištu«.

A gdje su sredstva narodu da se parniči s njime?! Ima Klar novaca da bi njima, nanizavši ih, čitavu općinu opasao.

Komu da kažu: evo, okasnila pšenica i ostala sitnoklasa zbog miševa. Stao se kupus glavičati, a zečevi ga prije reda pobrstiše. Izjalovio se krumpir ranič, i podbacio grah na kolcima? Tko će povjerovati: Klar je kriv da je slab žitorod, da je utajila berba, da su prazni kokošinjci i kace u podrumima? Tko će priznati da to nije potvora?

Tko će suditi po pravici?

Jednoga dana odlučiše ljudi, po uputi pijanice Mate Goršeta, da sami sastave molbu i da je uprave izravno, bez posrednika. Gorše je bio mnogo godina općinski pisar, a štoviše, postao bi bilježnikom znajući sastaviti napamet molbu na mađarskom i hrvatskom jeziku, da ga zbog nedopuštenog rukovanja pasošima ne otpustiše. Sastavio on u krčmi molbu, iskitio je krasopisom i pozivaše redom stradalnike od najuglednijih do onih što stavljahu križ.

Prilazili ljudi oprezno k stolu, nalakćivali se, uzgrtali rukave, umakali polako pero u tintarnicu (ogledajući ga pažljivo sa svih strana) i, malo isplazivši jezik, stavljali bi redom svoja imena, da je pero škripalo prijeteći veleindustrijalcu.

Ali ruka gospodina Klara je dalekosežna, svedohvatljiva. Njemu ne može ništa ni župnik, ni učitelj, ni Glavan, ni odbornici. On ne treba Goršu ispičašu da mu sastavi i napiše molbu, da ga uputi kuda će s njome i kako će izmoliti oprost od biljegovine. On se ne brine da li je trava na livadi dopojasna ili kržljava, da li su vočke rodne ili bezlisne, da li su čokoti teški ili potrveni. On vodi strijelu žicom u zemlju (kao kravu u štalu) — ne boji se da će mu dvorac sažeći.

Kako će onda molba mimo njegovo znanje, kako će pasti odluka bez njegova odobrenja, kako će dobiti seljaci?! Jer, ne samo da rješenje nije stiglo već su nakon osmog dana žandari obišli sela da saznadu tko je poticalac molbi, budući »nije po zakonu zatraženo u srezu dopuštenje u svrhu kupljenja potpisa«. Mata Gorše odsjedio je četrnaest dana u kotarskom zatvoru.

Dotešćao seljacima pritisak, užestile ih nepravde.

— Kad neće nitko da procijeni i da kažnjava, ostaje to na nama! — predloži Jakov Tišina.

— Jučer je Miha u Bregu odnio mlinarima vrše s ribama. Istrčali pred njega mladi Petar i stari Mata, a on na njih cijev uperio da se ne primiču. I odnio mreže u grad — ispriča Luka Kočan, livadar seoske zajednice.

Upleo se, pocrvenjevši, i jedan od mladića iz prikrajka:

— I Tuču odveli žandari na Klarovu tužbu, jer da prijeti Mihi sjekirom. Kažu, silili ga da oda gdje mu je puška, ali nijesu saznali. Pa i u selu nema odajnika!

— Jadan Miha u svojoj koži!

— Teško njemu kraj Tuče! — zaredaše.

Sva sela živjela u omrazi s lovopaziteljima. Hladno zaziranjne od njih prometnu se u zluradu mrzost, osvetljivost. Ako je jučer ostala nečija mačka u polju, ili pseto na livadi, našao bi Miha ili Brežan u vrtu vočku okresanu ili u kolnici kola sasječena, ili bi natrapao na kokoš raščehanu u komadiće, s naznačenom cijenom 3 ili 5 dinara.

Jedno jutro opazi Glavan na svome prozoru kutiju. A kad ju je otvorio, bili u njoj srneći papci, zečje uši i perje jarebičino sa ceduljicom: Evo ti nogu, da me hvataš, evo uši, da me čuješ, i krila, da poletiš za mnom! Pozdravi Klara, a ti omasti brke, pa ih zavilaši — da lakše budeš!

Žandari hodali po selima prateći lovopazitelje koji obilažahu kuće i štagljeve. Vraćali bi se ili prazni ili s dvocijevka i ostragušama jednocijevka o ramenima koje bijahu zarđale i manjkave.

Lovopazitelji se u tami prikradahu Kupi. Gađali bi noćne lovce iz busije. Joža Sečan nastrijelio dvojicu Kranjaca koji su na kranjskoj strani ribali (a ona ne pripada veleposjednikovoj zakupštini). Par sumještana Brežanovih žvatalo je jezik u boli, vadeći ispaljenim nožem sačmu ispod kože.

Nedugo nakon toga našli su čuvari Klarova gaja prerezanu žicu i kožu košutinu pribitu o deblo. Na čavao bijaše naboden papirić: Poklon Klaru za ćilim, da si nogu ne natisne! Lovopaziteljima je zaustavljena dvomjesečna plaća u ime nadoknade, a zbog nepažnje.

Zaludu su cedulje s rukopisima sumnjivaca, uzetih iz općinskih arhiva, slali u Zagreb grafolozima — osvetljivač nije pronađen.

I župnik, i trgovac, i pekar radostili se iz potaje prkosu upornika. Doduše, nikada nisu povlačivali, ali šutjeli su. Usudili se nekoji te ponudiše trgovcu divljačinu, krzna i ribe. Neki su, što više, dobivali od njega prah i upaljivače, pa dinamit s vrpcom. Umilostivili i župnika, »jer sve je to božje, i nitko ne hrani i ne poji, niti štiti — osim boga«. Petkom mu donosili ribu, a blagdanom divljačinu.

Ali jednoga dana dovezao se Klar u župu. Pogledao crkvu, uspeo se do oltara i promotrio okolicu sa crkvenog zida. Onda se uputio do župnika. Kažu, nadario je crkvu i pozvao velečasnog da, kao u stara vremena, odsluži misu u dvorskoj kapelici.

Nikola Sabljak, crkvenjak, ispričao ljudima kako su gospoda bila dobre volje, i kako je velečasni fino Klaru odgovorio.

Upita ga on:

— A kako je, velečasni, s onim vašim završetkom u propovjedima: I prije će...

— I prije će deva kroz ušicu igle nego g. Klar! — uskoči mu brzo gospodin župnik u riječ i, nasmijavši se, položi ruku na Klarovu trbušinu.

Dugo su se gospoda smijala župnikovoj šali. G. Klar se još u automobilu tresao grohoćući.

Javio je načelnik po odbornicima trgovcu da pripremi za g. Klara nekoliko vreća posijâ za krave i kukuruze za kokoši. Od pekara je svaki dan uzimao pecivo. Jedino fotograf se srdio što je njega mimoišao. Ali tješio se u nadi pekarovim ili trgovčevim zauzimanjem — i strpljivo je šutio.

Odsada su djeca češće dolazila iz škole uplakana, jer velečasni kaže da su lažljivci, a laž je smrtni grijeh. Od trgovaca bi donosila pune pregršti ljepljivih bonbona — a roditelji bi ih silili da to odbace kao kužno. Unaprijed su spremali djeci odgovore na župnikova i trgovčeva pitanja.

Međutim, i Tuča se povratio. Mrgodan i natušten. Izbivajući tjedan dana, mislio je da mu pšenicom zasijana njivica, ostavši nepožnjevena, prezorila i otrusila se. Pobjojao se da su mu ono par brajda bez pudara pozobale ptice i obrali brentonose. Ipak nije se obradovao kad je našao žito ovršeno i u vreće nabijeno, a prazne snopove zdjenute u krstine. Nije se uzradostio ni sočnim jagodama u grozdovima, koje se šećerile zoreći na suncu, netaknute. Nije pitao tko mu učini dobro, nije davao znaka od sebe. Tek su ga još manje viđali danju kod kuće, a kad bi se vraćao s danika, jedini susretnici u selu bijahu mu tvorci koji su se šuljali oko kokošinjaka; a i oni ga izbjegavahu.

Uto je porezao netko četiri reda trsova u Mihinu vinogradu i otrovao mu svinje utovljene kukuruzom.

Slijedeći dan u zoru izvršena je u Tučinoj kući premetačina. Tražili su škare kojima se obrezuje loza, isprevtali mu ladice i ispraznili niše, da nađu otrov. Našli su jedne škare zardale, bez pera.

Kad su zaškakali da pođe s njima, Tučin je glas zvučao oporo, i na obnaženim mišicama nabreknule su žile:

— Ja nisam besposlac da dangubim! — okomio se i gledao ispitivača netremice u oči.

Odostraga sakupljali se uzbuđeni seljaci, i množina se crnjela za njima kao oblak. Tučine su riječi tutnjile muklo kao grmljavina, oči sjekle poput munje.

Vodič se izdere na gomilu i zazveketa oružjem — ali ga uporna šutnja i podmukao njezin mir smete.

Uzme škare, othukne bučno kroz brčine i koraknuvši udalji se s pratnjom.

Zajesenilo iznenada.

Nebo nasumoriše oblaci, kao da ga se uhvatili golemi lišajevi. Dugačko zrcalo Kupe presvuklo se maglicom od hladna daha jeseni koja se naglo nada nj nadazrela. Po krošnjama drveća, nalik na operušane ptice, visio je, žalosno kao suza, po koji orošeni list. Raskišilo se i zastudjelo. Po raskvašenim i ukaljanim putovima žuborili mutni potoci i vukla se pokisla goveda, polegnute dlake, uz tužno mukanje. Pastirčići tapkahu za njima bosim nogama ve-seleći se mukloj ornjavi nabujale vodurine i vatri na slobodnim, razmeđenim livadama i poljima, bez poljara i zabrana, bez kvara i procjenâ, bez obadâ i plača, danih na ispust volovima i ovcama — jer su obrana i pusta. Raskrilit će nad vatrom promočen kaput na kolcima, a onda će na dimljivoj žeravici peći ispaljetkovane klipove kukuruza i popabirčene krumpire s izrovanih krumpirišta, dok će goveda hrapavim jezicima sabirati kržljivu travu i drpati je iz korijena. Ne oglašuju se klepke niti zvoncad, jer su zvečke i klatna ili uklonjena ili travom zadušena — tek se otužno rasteže graktanje vrana i bleka ovogodišnje jagnjadi, koja se privijaju uz majčino runo, drščući na studeni. Pušile se pušnice po selima i širile miris sušenih šljiva i krušaka. Iz pecara izbijao dah raki-je i vonjali po njoj seoski prolazi. Tučina krovinjara divno je mirisala topljenim pušjim salom, a na tavanu, umjesto žutih klipova, zlatila se obješena krznašca. Čitavu jesen obilazio je šume i vadio iz nestrutih, žirom nakrcanih dupalja gojazne puhove ili bi ih hva-

tao zamkama natopljenim uljem i omirisanim kriškom jabuke. Krznari, naučeni da se k njemu svake godine svrate, i ljetos bi odlazili zadovoljni.

Miha Rabar bi se svako jutro prije zore šuljao oko Tučine slamnjure, a kada bi zarudjelo, on se skupi uza zid i nagnuvši pažljivo glavu napinjao bi oči gledajući u sobnu polutminu. Nije opažao ništa; niti da zvjerokradica izvlači pušku negdje ispod gredâ, niti da je prelama i vješa o vrat pod kaputom. Iza prozorskih stakala prkosno se rumenjele krupne, okrugle jabuke branice, kao obrazi tek probuđenih djevojčica koje su radoznalo priklonile glave uz okna.

Miha bi ljutit odlazio.

Isprva zadaždjela susnježica. Mokre, velike pahulje rušile se okomito s neba, kao bijele mrtve ptice. Uskoro se zemlja skrutila, a pahuljice usitnile, zagustile i, zalepršavši ukoso, pokrile crninu. Kaciga crkvenog zvonika pretvorila se u bijelu šubaru i bečarski se naherila od nanosa.

Tih je hod po putovima, nečujno lete sanice i bezglavo promiču konji uzagrapce. Mekan je put srni i zecu, gluho se primiču kradljive lisice i provalnici tvorci. Zadušen je prasak puške u prodolici i kroza šume, snijegom obložene, ne odjekuje. Nečujnost i mekoća pritajuju vuka, ne odaju zvjerokradice.

I jedini izdajica je trag. On vodi vuka do zečjeg skrovišta. Po njemu otkriva lovac srnu i saznaje kada je na pašu krenula. Njega slijedi čuvar, da prepadne zvjerokradicu ili da ukrijepi svoje sumnje veličinom otisaka i smjerom bijega. Miha Rabar je čeznuo da zasniježi. I kada se pojavio prvi snijeg, on je kradom obišao kuće nekih sumnjivaca i zabilježio širinu i duljinu njihovih otisaka. Tako će žandari lako provjeriti njegove sumnje, i nestat će njihove kolebljivosti. Odredio je hod i korak. Jedan hoda rastavljeno, na široko, i korak mu je velik. Drugi stavlja ravno nogu do noge, i korak mu je sitan kao u lasice. A treći ševrlja poput zeca i korača sad sigurno i nadugo, sad labavo i nakratko. Na primjer, Ivan Tuča sastavlja pete, vrhove neznatno rastavlja. Otisak svake noge položen mu je malo u stranu i gazi prilično duboko. Hod mu je siguran i kao nepregibljiv u koljenima. Jače staje na prste nego na pete. Duljina otiska desne noge iznosi 35 centimetara, a širina stopala 14. Korak ogroman. Katkada ostavlja za otiskom u snijegu ogrebotinu pete.

Sjajile se Mihine čizme veselo dok je prtinao snijeg slijedeći tragove. Ukraj nezgrapnih seljačkih stopala ocrtavale se uske, kicoški zašiljene slike njegovih đonova i ženskasto zaokružene pete. U njih se ne trusi snijeg, jer su sare visoke i ne navire voda

kroza čvrsto sašivene i isklinčane šavove na potplatima. Mihine čizme! Koliki su, gledajući ih, ukrutili i nakrenuli opruženu nogu zamišljajući ih na sebi.

Ali nakon prvog neuspjelog prepada na temelju otisaka, Mihi na lukavština bijaše otkrivena. Odsada je bio žrtva vlastite stupice.

Pratio jednom neke svježije stope u snijegu, upravljene k lovištu. Po mjeri bijaše trag Petra Lenca, susjeda Tučinog i poznatog zvjerokradice. Kružio je trag neprestano oko svih draga, peo se na najviše pećine, spuštao se u najdublje vrtače i gubio se duboko u šumi, vijugajući među deblima. Satovi su prolazili. Miha se zaduhao, zasopio — a nema tragu kraja. Napokon nestade za stijenom punom pukotina koju je Miha znao kao leglo lisičje — i nije mu bilo vidjeti odlaska. Šuljao se tiho oko pećine, zaobišao ju oprezno s naperenom dvocijevkom. Sigurno će ga zaskočiti! Zaletio se naglo spram ulaza spilje.

Miha je pozelenio i ostao kao ukopan: pred samom jamom netko se opoganio.

Kada je malo pažljivije pogledao, opazi da se drznik udaljio na krpļama i tako ga dovedavši u zabunu — nasamario.

Dugo su sela grohotala za Mihom, a Petar Lenac mu se jednom u lice unesao prsnuvši u smijeh.

U mrkoj tami žmirkaju užežene lampe po kućama. Puše se utuljene petrolejke štedeći petroleum, i škaklja u podgrlcu žuka, gusta čađa udahnuta sa zrakom. Dremljivo svjetlo titra sjenama, i sklapaju se njima uljuljane trepavice. Vani pada snijeg, snijeg i snijeg — neprestano, neprekidno. Čini se, padaju oblaci, ruše se nebesa. Krckaju grane pod teretom, i lome se vršci voćaka. Gaze muškarci u šljivike ili jabučnjake i tresu prenatrpane voćke — kao u jeseni plodom prebogate. Penju se na kućna sljemena i grnalom ruše s krovova snijeg koji se bučno uhrpava pod kapovima. Od kuće do kuće vode kao tuneli duboki prosjeci u snijegu, a sela vežu uske prtine, visokih, nagnutih stijena. Muški noću odlaze među goveda i konje u štale da se utople i prištete drva; a žene i djeca lijegaju oko peći. Muževi su već petnaest dana prikovanani uz dom i štalu, slušajući mrgodno kuknjavu i zapomaganje žena, koje se vrzu po kući, trčkaraju u susjedstvo i uzimaju sô ili zamjenjuju vunu za šećer. Kad pritijesni, izvlače iz škrinja, bez muževa znanja, pričuvan po koji američki dolar, i odlaze trgovcu. Djeca izlaze pred kućni prag i sahranjuju mrtve vrapce i sjenice, a kada ozebu, povlače se u kuću i kradom otvaraju prozorsko kri-lo da se skloni izgladnjela i prozebla ptičica.

Velečasni ne napušta župni dvor.

G. učitelj praznuje zatvoren u toploj sobici.

Seoski trgovac podigao cijene namirnicama. Pekar stavio na dućanska vrata prijevornicu s lokotom.

G. Klar psuje u dvorcu sluge i pazitelje što mu uginuo u gaju najljepši jelen, kune seljake jer su od snijega i studeni popucale žice na telefonskim stupovima. A lovopazitelji navukli krplje i teško se kreću po dubokom snijegu.

Gladni zečevi dolaze u seoske zabrane i vrtove. Hvataju ih seljaci noću na zamke ili izmorene okružuju danju u dubokom, prhkom snijegu, oboružani batinama.

Čekači između puške sa sjenikā na izgladnjele srne koje je želja za sijenom privukla.

U selo Osojnik nagrnuti vuci.

Ljudi ih s mukom odbili od torova. Toljagama i vilama potisnuli ih u šumu. Kojima su rđale dvocijevke i karabinke na gredama štagljeva, bojali se da ih izvade.

Ivan Tuča naviljčio vuka i podigao ga na držalici rogalja. Bijesno urlikanje ranjene zvijeri rastolegnu selom.

Čopor uplašeno nagne u bijeg krosred Osojnika, praćen vi-
kom, lelekom i udarcima toljaga.

Tuča, koji je neprestano u čvrstom raskoraku držao naviljčena vuka, naglo baci nabodenu životinju na put i duboko u led zabije rogove.

Tako priklještena zvijer nemoćno režaše. Tučine čelične ručetine, raširenih prstā, ogrezle u krvi, ocrtavale se na bijeloj, snježnoj pozadini kao dvije grozne, crvene ruže.

Od Lemešove kuće prodiraše žensko naricanje i jezovit lelek.

Provalili mu vuci u tor. Tri su ovce priklali, jednu raskinuli. Čitava livada iza kuće bijaše kao golemo pismo osuto crvenim pečatima.

U Lenčevu staju uletio nezapaženo kroz pritvorena vrata vuk i napao privezanu kravu. U divljoj trci za čoporom nije nitko primijetio bolno mukanje.

Kada je Petar Lenac zloslutno ušao kroz otvorena vrata — u polutmini blistala su dva plamena žiška povrh bijelog, nadutog trbuha oborene krave.

Petar se baci na krvnika.

Pred kućom je vrištala žena. Strčali se goniči i navalili u štalu. Vuk je prednjim nogama stajao na truplu krave i krvoločno režao.

Jedan puščani hitac prevali ga.

Iznijeli su Lenca na svjetlo. Duboka, tamna rana zjala mu na vratu. Cijedila se žuta krv kroza sitne zube. Režala mu otkinuta mišica desne ruke.

Žena je luđački izvalila oči i kriknuvši srušila se.

Petar Lenac je ležao mirno kao u lijesu, bijelom lijesu — opkoljen ružama koje se rumenjele, rasprosute.

Tiho, tiho je šuštao snijeg — tako se valjda čuju krila duše kad zalepršaju.

Noću se vukovi javljaju urlikom s vijališta.

Noću ne islušuju pazitelji g. Klara.

Noću ne vide žandari.

Zato čekači uzimlju u mraku s gredâ i ispod rožnikā pohranjene sačmenjače i karabinke. Iščekuju mrke sjene krvoločnih dolznika.

Zato i vukovi ne navaljuju noću.

Danju strepe seljani. Stõtînē se vukovi, pritajuju se u bliskoj šumi, spremni da nagrnu — a oni su oboružani kolcima i sje-kirama.

Stigao glas iz okolnih sela da je g. Klar zahohotao čuvši o nesreći u Osojniku. Ujedno je obaviješteno žiteljstvo da su po šumama postavljene otrovne meke za kurjake.

Kažu, poslao je lovozakupnik svoje pazitelje da se nađu na domaku sela kada vuci navale — i zapraskaju puške.

Miha Rabar se jednom zavukao na vrh osojničkog sjenika i probdio noć. Sutradan odveli su oružnici Tomu Levara s lovačkom puškom o ramenu.

Smrtimice omrznuše Miha.

— Da mu sudimo! — predloži Jakov Tišina.

— Govorili smo mu lijepo: nemoj, Miha, budi mekanijeg srca, ne obaraj se na nas kao na kurjake! Seljak si kao i mi, gladovao si i oskudijevao s nama, išao si u šumsku štetu kada te prazan želudac natjerao. Miha, brate, kako možeš — govorili smo mu u gostionici, nutkali ga vinom kao prijatelja. Nestat će Klara, susjede, nestat će, dragi, dvorca i žice, izbrisat će se međaši njegovu lovozakupstvu — ali mi ćemo ostati, mi, prijatelju, seljaci, tvoji suseljani, tvoji zemljaci, tvoja braća, krv tvoja i ovih planina! Mani, družo, ne budi ulažica, ne budi pripuz gospodski, ne budi pseto njihovo, ne budi krvnik naš za ono par dinara, za ono koprivnato odijelo i sare ulaštene! Budi čovjek! Zažmiri malo na jedno oko i sve će biti dobro. Reci: ljudi, znam, gladni ste, znam, pusta i mršava je hrana vaša, znam da i vi morate barem jednom založiti krepkije, obilnije. Evo vam, braćo, sama je zemlja rodila. Nitko nije tovio, nitko čuvao niti pojio. Uzmite, dragi, uzmite iz njedara zemljinih! A kad bi nadodao: samo, mili, znate da je paziteljstvo kruh moj i krov moj — pa čuvajte da ne dođe do ušiju opakih. Vjeruj, Miha, mi bismo stisli zube, mi bismo stegli remen i rekli: čovjek je, pa neka mu bude! I, vjeruj, dragi, pustili

bismo zečeve kao kokoši u svoja dvorišta da se domaćē — i ne bismo ih dirali. Pazili bismo strogo jedan na drugoga da ti se nepravda ne nanosi! A ovako, Miha, ubijamo za inat tebi, za inat i uprkos! Zašto, brate, da djeca za tobom viču: nosorezac, kučkoder, njuškorezac, mačkoder! Zašto da praviš sprdačinu iz sebe, zašto da navlačiš oblačine nada se?!

— A on je sutradan žandare doveo!

— Ubio je Buru Tučinu i njuškao za njim. U zatvor ga str-pao!

— Nastrijelio je Tomu Levara i na Matusa pucao!

— Kriv je smrti Lenčevoj!

— Poubijao je naše mačke i pse za sramnu nagradu! — izbrojiše jarosno.

— Da mu sudimo! — zaključē.

— Da mu sudimo!

Na sâm Badnjak predveče uletio Jakov Tišina u Tučinu kuću:

— Ivane! Miha te vrebā u Jelenjaku. Popeo se na Oštarov sjenik. Stražimo od podneva. Kaže Matus da ga prepustimo tebi.

— Skoči po Levara, trebam pogoniča! — ustane mirno Tuča i otvori mu vrata. Zatim podigne jednu podnicu, segne u otvor i izvuče dvocijevku. Prelomi je i nabije, onda skine kaput i zabaci remen o vrat. Dohvati bundu s klinčanika i zaogrne se.

Uđe Toma Levar.

— Sniježi! — naglasi Tuča značajno, opazivši sitne zvjezdice na Tominu kaputu koje se topile kao od poljubaca.

— Od prekojuče kao da je nebo usahlo. Okorjela se površina, i tragovi iščezli. Već sam se pobjojao da ne bude zgrade. Ali jutros zalepršalo, i sipa divno kô u mlinu!

Tuča navuče šubaru i pruži Levaru pogoničku batinu:

— Evo ti — pa da mi plašiš zečeve!

— Bit će i obuvenih! — nasmije se Toma, i začudi se Tučinu nenadanom grohotu! Odvikao se već odavna od njegova smijeha, gledajući ga trajno nevesela i natmurena.

Kada su došli na put, vjetar ih gurnuo u leđa da poskore, i jogunasto zaprašivši površinom zavrtio se kao plesač, preskočio kuće i odjurio brežuljcima veselo zviždukajući. Za njim se vitlao dugi, bijeli plašt. Pahuljice se zaletavale u oči kao mušice, uvlačile se u brkove i upijale u svaki nabor odjeće, željne da se utople. A pod njihovim donovima resko je škripio snijeg, i oni koračajući škrgutahu čvrsto stisnutim zubima.

Stigoše do Jelenjaka. Uspinjali se visokim zapusima i spustili se u Jarak, lovačko zborište. Odavde su mogli nezapaženo promatrati Oštarov sjenik koji se kao kakva zlokobna neman zalatio u snijeg.

S tavanskog prozora na začelju spuštao se po ljestvama Miha Rabar. Zamače naglo za prosjek i nestane.

Tuča i Levar izađu iz zaklona i požure sredinom doline, držeći se vidnih i nezastrih mjesta.

Miha ih nazorce slijedio izdaleka i budno promatrao, vesela srca, kako se saginju, zaustavljaju i sašaptavaju međusobno. — Sigurno su naišli na trag. Sad će raskopčati kapute i provući puščanu naramenicu preko glave! Ustopice pratio ih uzbuđeno, zastajao i jurio s njima, sklanjajući se naglo za grm ili kamene kada bi naslutio da će se obazreti. Služio se svom lovačkom vještinom koju je stekao kao zvjerokradica, gonjen od žandara i pazitelja. Ali Tuča i Toma se nisu mnogo zaustavljali niti ogledali.

— Sigurni su, i ne slute! — razveseli se Miha. Morao je upravo trčati, jer su krivolovci brzali uspinjući se po tragu i zalazeći sve dublje u šumu.

— Hoće da još prije mraka ulove! — sinu potjerniku, i on još krepče zagrabi za njima. Veselo su ulaštene čizme skakutale snijegom.

Kao da se i snijeg dao u potjeru. Žurio se i padao sve gušći, sve nagliji. Vjetar je podigao tek doletjele pahuljice uvis i vitlao ih u svim smjerovima. Činilo se načas kao da snijeg izvire iz zemlje, a načas kao da se s neba obara na nju. Nebo se borilo sa zemljom. Sopio je teško vjetar u koštacu s drvećem koje je u borbi mučno škripalo razmahanim granama.

Zaduhao se Miha, a pred njim brzo odmicahu prokletnici. Daleko je g. Klar, daleko su žandari — a ove su šume podmukle, pakosne. I vjetar je neobuzdan, prkošjiv. Mrak se bliža — a on je lopovski prislušnik i zatajuje djela razbojnička. Miha uzdrhti i naglo odluči da se povrati. Ali uto opazi kako je Tuča zastao, kako je odgrnuo kaput i preko šubare podigao pušku. U njemu toplo zakola krv. Pojuri naglo od debla do debla, pretrči jednu čistinicu, probije se kroz gustiš i pomamice jurne spram Tuče.

— Bježi! — povikne Toma Levar i dade se u bijeg.

Tuča skoči za jedno deblo.

— Stoj! — zagrmí Miha i opali.

Levar se glavačke sruši u snijeg.

Miha svrnu svu pažnju na deblo pred sobom. Uperio je pušku, zapeo kokot i, zaklonivši se čitav, čekao da se pomoli ruka, noga, glava.

U krošnjama tulio je jezivo vjetar, kloparale grane i škljocale kao kosti. Uokolo između debala vukao se sablasno mrak.

S bliskih vijalištâ dopiraše na mahove urlikanje kurjakâ, done-
seno vjetrom. Pred njim se izazovno isprsilu deblo hrasta, i kao
da se krošnja na njemu paklenski smijala, kloparala svojim ko-
sturom i orguljala mrtvačke pjesme.

Miha protrne.

— O, Ivane! — poviče izaglasa.

— Ivane, izidi, neću ti ništa! — produži drhtavo, a u sebi
pomisli kako bi odapeo pušku i onda brzo pobjegao iz šume, za-
obišao izdaleka Osojnik i preko stelnikâ utrčao u žandarmerijsku
stanicu.

Ali iza debela nije se nitko pomakao, niti odazvao. Grohotala
je i dalje krošnja, škljocale su kosti, urlikao vjetar i mrak za-
tvarao prostor kao u grobu.

— Miha! ha! ha! ha!

— Miha! ha! ha! ha! — presiječe šumom jezovit grohot.

Mihu oblije znoj.

— Miha! ha! ha! ha! — smijala se šuma, grohotao vjetar.

On zaškilji stravično iza debela i užasne se: mrtvi Levar di-
gao se iz snijega i mahao batinom iznad glave.

Miha zaboravi položaj, iskoči iz zaklona i drhtavom rukom
podigne cijev.

Iza hrasta plane podmuklo puška.

Miha se bezglasno sroza nauznačice.

Tuča brzo ostavi deblo i nadvisi se nad lešinu. Mirisalo je
oštro po barutu. Čitavo lice bijaše krvavo i pocrnjelo. Iz duboke,
okrugle rupe na sljepoočici lopila je crna krv. Zbog blizine hica
zabio se papirnati čep u tijelo, a barut je spržio kožu i vlasi.

Dotrči Levar i mrko se nažme nad mrtvača.

Obojica se iznenada sagnu, pograbe lešinu za noge i odvuku
je na čistinu.

U bliskoj šikari naslućivali se vukovi. Dokasali na pucanj.

Tamilo se.

Tuča prisloni lešinu uz deblo. Toma mučke čučne, izuje Mi-
hi čizme i usadi ih čvrsto u snijeg.

— Šteta je obuće! — protumači.

Tuča prebaci pušku i, ne obazrevši se, krenu.

Toma mu se priključi.

Fučkao je vjetar koračnicu, plesale su veselo pahuljice, i
bjelasali se u tami snježni nanosi — kao da se noć smješka.

Sa čistine razlijegalo se kroz tamu radosno vučje zavijanje.

Do zore zamest će uslužno snijeg ponovac tragove, a vukovi
će sahraniti Miha.

Ostat će samo, u borbi s kurjacima, izmetnuta puška, i po-
kraj nje laštit će se na danu Mihine čizme.

VELIKI OSVETNIK

Koliba Jože Kasuna naherila se podalje od sela Rt, na najvišem brežuljku; kao da ju je netko odgurnuo od seoskih kuća da ih ne skvrni. Budući da je bila položena na sjeverno mjesto, neprestano se na nju obaraše vjetar; i grane jelā, raskriljene nad brvnikom, jednako su, kao ruke, dragale slamnu strehu.

Nitko drugi nije bio tako milostiv Joži. Djed mu se kao potukač smirio na ovom brežuljku podigavši pod jelikom kolibu. A otac ju ogradio pleterom, prislonivši joj staju za kozu — zaradenu težačenjem. Mati mu čitav život nadničarila po selu, i jedno je oko kao težakinja izgubila na tuđoj žetvi. Osjevina joj se zabolala na sagibu u zjenicu. Onda je otac odlutao u svijet i nikad se više nije vratio. Ostavio majci dvoje djece: Jožu i sestru u naručju.

Odmah po očevu odlasku dala ga majka da selu pastirči. Ispočetka je seoskom govedaru bosonog zavraćao blago po stelnicima, jer mu bila preslaba sapa da sâm dune u govedarski rog za uranka i na večernjem pojilu. Govedar ga tukao, kad nije mogao da potrči za rastrkanim krdom imajući pune tabane trnja i razbijen nožni palac. A kasnije postade slugom u seoskog gazde, za jedno odijelo, jedno rublje i cipele na godišće. — Na izmaku prve godine pala mu u rijeku razigrana telica. Izvukoše je na obalu sami dječaci konopima od divljega hmelja. Kada se uveče povratio s blagom, sav prokisao i prozebao, doznao gazda za slučaj, i odbivši mu plaćene procjene šteta, otjerao ga bez ičega majci.

Ranio je u četiri sata i odlazio s gazdinim blagom na pašu. Oko osmog sata smijenio ga stari gospodarov otac. Za doručak nije bilo vremena, jer bi zakasnio u školu — pa bi ga batinom platio. Radije je gladovao. Poslije podne vraćao se nakon obuke natrag na plandovište.

U školi ga učitelj volio zbog bistrine, ali se ljutio i snebivao, kad bi mu bar dvaput u mjesecu pao čelom na klupu i blijed tvrdo usnuo. — Razdrativši se tiho bi jecao u dlanove.

Jedamput ga zapita učitelj:

— Nabroj mi papkare, Joža!

Joža sve izređa, samo ne spomene vola, jer je Garonju iz dna duše mrzio.

— Još si jednog zaboravio!

Joža ne odgovori.

— Vidi budalu, šuti... a danomice ga za rep drži!

Joža se ponovno sjetio Garonje, i još ga veća mržnja obuze. Pekao ga vršak palca, sjetivši se koliko je puta nokat zbog nje-ga odbio.

Šutio je.

Učitelj uzbjesni i šibom ga izudara. Joža nije zaplakao.

Osvetio se Garonji.

Kinio se tako čitavo djetinjstvo, a revnitelji njegovi bijahu glad i batina.

Kao mlad momak otišao je u rat.

Nakon dvije godine, proboravljene u prvim redovima, do-pade talijanskog ropstva. Vratio se kasno iza primirja — našavši u kući vjetar, koji je izlazio i ulazio lupajući gazdinski nakrivlje-nim vratima. Mater mu pokopali, plativši ukop ostavinom. Izdah-nula je berući zimi suvarke u šumi. Pao s drveta ojužnio snijeg i oborio ju. A sestra mu još prije materine smrti odlutala u grad, gdje joj se zametnu trag.

Dvije godine prometao se tuđim oranicama, koševinama i drvnica, dok nije slamom pokrpio krov, pričvrstio vrata, namjestio praznu sobu jelovinom i privezao povocem šestakinju kra-vu. Onda je doveo iz treće župe nepoznatu djevojku — i tako zavr-šio momkovanje.

Uskoro rodi s njome šestero muške djece. U kući bila tri para polovnih cipelica na dvanaest nogu. Zimi su ih izmjenično nazuvali. Krava ih dojila o doručku i večeri; a roditelji su napoličarili od zore do sumraka za vagan graha, par vreća krumpira te nekoliko trapova repe u polju.

Najstariji Pero pošao očevim putem. Kadikad bi nedjeljom od gazde kući umakao, među braću, čitajući im iz školske knjige. — Manji brat počeo natucati slova gledajući preko bratova rame-na u čitanku.

— Čaća, usnilo mi se da ste junce kupili. Šarene, lijepe... mili bože! A ja ih na pašu gonio! — reče Pero.

Mali Branko zapjeva s peći goneći svoje voliče:

*Hujca, hujca!
Baba vozi vujsca
na pisane vole,
na železne kole.
Štis! Ča!*

U općini su često govorili:

— Zašto baš seoski nakrajkuće i potrebnjaci gomilaju toliku djecu? Eto, Jožina se zibalica neprestano njiše. Dobar je on rade-
nik, i žena mu vrijedna... ali ne može jedna krava da ih tolike
nadoji. Krast će kao čvorci, kad poodrastu. A u starosti, čim one-
moćaju — plati, općino, bolnicu i ukopninu!

I Kasun je kao dijete sanjao o volovima.

Gledao je, kako jogunasti teoci rastu u teška rogata gove-
da... i znao je da će siromah doći do volova... ako mu ih krava
oteli. — Krvavi su bili novci od žuljeva, kojima je Rumenku
platio. Kada se prviput otelila, čuvario je na mlijeku uskrativši
doručak sebi i ženi. Tri su koze muzenice hranile djecu.

— Imao bi Joža volove da se koze otele! — bockali ga seljaci
nedjeljom, pod crkvenom lipom.

Tri su godine minule, dok je sparao dva mlada vjetrenjasta
junca. Jednom posudio laka kola u selu i ujarmio ih, ali se junci
uplašili i prevalili kola u drāgu, a jarmice i spone polomili. —
Prodao je kozu da namiri popravak.

Kosio je u gori noću i danju da prekrmi junce — a ispolci
mu davahu lošiji dio, liščem i steljom izmiješan. Šutio Joža, i
nikada se ružna riječ ne otkinu s njegova jezika.

Gledali neki seljaci, kako se Joža noktima uspinje, i predloži-
še starješini, neka zatraži od općine da Kasunu dodijeli građevno
drvo iz zajedničke šume. — Neka siromah podupre kućne rogove,
neka sjenik sagradi i nešto proda u Vrbovskom da djecu i ženu
odjene.

Godinu dana zavlačilo se rješenje u općini. Odbornici su lista-
li župske i općinske knjige da nađu, otkuda pravo Kasunu zatra-
žiti općinsku pomoć.

— Doklatili mu se preci ovamo, a i otac mu bio namjernik
i lotalica. Ne velim da ne zavređuje našu pomoć, ali čim to uči-
nimo, mi smo mu priznali zavičajnost, na koju će se kasnije nje-
gova djeca pozivati. Zašto da nas rod naš na grobu proklinje?
Dosta je da im knjige i kamenčiće darujemo... a za drvo imamo
dosta svojih gladnica! — ispriječio se načelnik.

— Kokošarā i dugoprstićā imamo! Neće da kosom mahnu, ni
plugom da zabrazde! Ljeti pod krošnjama hladuju, a s jeseni ha-

rače. A komu je Joža grozdić otkinuo, jabuku ubrao?! Djeca mi prvi daci... mudraci čitavi! Jedva prohodaju... već krušac zarađuju!... Ne legu, načelnice, ptice zmajeve! — odupro se odbornik Luka Jelen.

I zacijelo bi Joža dobio lijes iz šume da mu slučaj nade ne obori.

Razglasio načelnik općinom da će biti održan govor seljaštvu u kom će čuti »mnogo mudrih i potrebnih riječi«.

Sabrao se narod u gostionici da čuje »svoju« riječ. Napokon se dovezli iz općine govornik i načelnik. Zabo narodoljubac trn u košulju i čizme navukao. Seljaci se kuckali čašama i pili vino, koje je kao potok teklo iz krčmarova podruma. — I Joža Kasun smjestio se kod jednog stola u kutu sobe. Mislio je na drvo koje će primiti. Najednom ustane načelnik i zatraži od naroda, neka pažljivo sasluša govornika, čiji roditelji još i sad pluže, đubre i grabljaju. Zato, štogod on reče, bit će seljačka želja, seljačka misao, seljačko dobro.

— Živio!

Govornik je ustao, prešao dlanom preko čela, i podigavši glavu, pogledao narod.

— Oduvijek me vukla vruća želja da s tobom, narode, porazgovorim; i evo me u tvom kolu da bratski izmijenimo misli o teškom životu, o ralu i o žulju, o bijedi i o tuzi koja te snalazi!

— Tako je! Živio! — viknu iz kuta Grga Kmet, gladuš seoski.

— Živio! — prihvati nekolicina i Joža Kasun među njima.

Pomislio Kasun: gle, Grgu; viknuo mudrac da mu što prije drvo dodijele!

Kada se povici stišali, nastavi govornik:

— Ali ne tuguaj, narode; škrtost zemlje, koju ti Bog odredio, naplaćena je ljepotom ovih krajeva, svježinom uzduha i zdravljem junačkim. Ti nastavaš zemlju koju čitav svijet slavi i divi joj se! Nisu je uzalud prozvali Švica... naša Švica!

— Tako je! Švica se ovdje, švica, gospodine! — upadne Joža iza glasa, misleći na drvo iz zajednice.

Kod govorničkog stola prasne u smijeh mladi općinski blagajnik... i za njim, doznajući u čem je šaljivost, zagrohoću svi stolovi.

Kad je razljućen govornik sio u kola s načelnikom, uvidio je Joža da su mu drva izgorjela.

Otada Kasunu postala nesreća vjernom pratilicom.

Jednog dana probudio ga zorom lugar s dvojicom oružnika. Joža se začudi posjetiocima, ali mu ovi pokazahu dvije jelove vlâke u voćnjaku, pokrivene suvarcima.

Naže se žandar kao oblak nada nj i zagrmi:

— Reci, Joža, kako si oborio državnu šumu? Tko ti bio pomagač, i kuda si ostale trupe smijestio?!

Kasun se nasmije na upit i mirno odgovori:

— Ni u snu ne vidjeh šumu! A da sam i srušio jele, valjda bih bio toliko pametan da ih svijetu na nos ne objesim!

— Vidjet ćemo, hoćeš li još o šumi snivati! — prihvati drugi, i ulanči ga. Odveli ga u oružničku postaju.

Dva se mjeseca žena sama patila s djecom i blagom, mučila se po njivama i košenicama.

Treći mjesec vratio se Joža. Sud ga riješio. Upali mu obrazi, potamnjele oči.

— Razvrijedio se Joža! — napominjali nekoji, videći ga gdje se pred kućom na klupi odmara.

Odobrio načelnik Grgi Kmetu da posiječe drvo. Pilio Grga čitavu jesen vláke i smijao se Kasunu:

— Švica, brate, budala! — Uči od gospode: ti lijepo novcem pozvekuješ, a drugi za te odsjedi!

Uskoro je postao općinski pandur — —

Zapao preko noći dubok snijeg, zavladała nezapamćena čića.

Uzaman je u toplom razredu učiteljica očekivala djecu. Snijeg je dosezao do prozorskog okvira i kao brašno sitnio s neba. Gospođica zaboravi djecu i zagleda se presretna na divnu bijelu prostirku koja se zemljom razastrla. Ukrašavao je dražestan vez kune zlatice, uz promišljen rad vezilje gospođe lisice... repom diskretno podragan. Njen je vez sadržavao misao. Srne plahovito utisnuše trag svoga djevojačkog majstorluka, svoje vezilačke vještine. A prekrasne čipke, koje su visjele na rubovima ogromne prostirke, izatkaše vjeverke, vrapci, zebe i sjenice.

Lijepa gospođica bijaše velika ljubiteljica vezova i čipaka.

I velečasni se uzradostio pred svitanje. Još mamuran otvorio je teška nadvorna vrata — i ugazio u snijeg do pojasa. Obnevidio je starac od bjeline. Osjetivši gologlav da mu studene zvjezdice protkivaju kosu protepa:

— O, o, bijela je već, bijela je već! — i brzo otkorača u hodnik potresavši dugom, srebrnom kosom. — Nabio šubaru na glavu i užurbano se popeo navrh dvora. Otvorio jedno okno zagledavši se van. Čula gazdarica, kako je djetinjnski sretno prošaptao:

— Gospode, o Gospode, kako je moja župa bijela! Kao u pričesti!

Župljani su proklinjali bijelost studene nebeske mane. Već je petnaest dana neprestano sipilo. Nitko od seljaka nije bio skoro čitav mjesec u drvniku. Vukovi se načetili i stadoše gladni provaljivati u torove, zaletavati se u sela. Seljaci su rušili voćke oko kuća za ogrijev. — Tko će ići u šumu po smrt?!

Kleli su sjekiraši i drvodjelje bijelu vezenu prostirku — i oni tragovi pričinjaahu im se kao stope smrti.

Kasunova se žena razboljela od napora i legla u krevet. Djeca su dijelila žute, suhe mrvice palente vrapcima, koji cvrkutahu veselo u njihovim toplim ručicama — izbjegavši bijeloj sablasti.

Jednog popodneva odluči Kasun da prkosi zimi i ljudima.

— Joža, ugledaj se u gospodu!

Kada je ušao u sobu, žena podigne glavu. Na crnoj pozadini rasprosute kose žutilo se mrtvačko, zemljano lice. Podigla je spram njega ruke kao dvije voštane svijeće.

— Kuda?! — prošapće.

— U šumu! — mrko će Kasun.

— Ne idi! Ostavi, Joža! Nitko ne polazi šumu! Ne znaš ti, ali ja čujem. Ti noću tvrdo spavaš, ali meni ne da bolest snu na oči. Urliču, zavijaju čitavu bogovetnu noć vuci vrh Lovnika, na Križanju, u Vukavi...

— Mani! Nećeš valjda otegnuti na slami zbog moga straha. Besolice smo! Moram! Imam capin i sjekiru! Ubio sam vuka još kao pastir... sjekiricom! Plaši se on čovjeka! — A lugari griju noge u zapečku. Kada dovučem bukvu do Luizijane, počekat ću par dana da se malo slegne snijeg. Onda ću je otpremiti u Vrbovsko. Donijet ću ti lijek, kupit kukuruze. Idem! — doklopi Joža i izide.

Ujarmio voliče u vlačice, ručice opleo lancima i ponio sa sjekirom lopatu.

Išao Kasun po davno srušenu bukvu. Već prepiljenu i okresanu. Oborio ju on trgovcu za dug. — To je bio djelić općinske pomoći bogatunu.

S Jožina brijega spuštala se dva puteljka, jedan vodi u šumu, a drugi u drvnik. Brdeljak je priječio seoskim očima da vide, tko polazi u šumu i izlazi iz nje.

Pred volićima gazio Joža s lopatom i na okukama odgrinjao lagani, škripavi sušac da učini prolaz sanicama. Jarmići su puckarali, a volovi sopili.

Napokon prokrči Kasun put do bukvika. Prtinom je veselo skakao pas čuvarkuća.

Suma je nalikovala na groblje. Visoko drveće, nakrcano snijegom, bijelilo se kao spomenici. Grobljanska, bijela tišina vladala je šumom.

Samo je Kasun capinom narušavao mir. Odgrtao je snijeg i tražio trupce. Kopao je sloj po sloj napadalog snijega — a trupaća nema!

Volići su mirno stajali do trbuha u nanosu i nepomično griskahu tvrdo gorsko sijeno.

Psić je trčkarao oko Jože, oko volova.

A Joža neumorno odgrće i odgrće. Trlja šake, duva toplo u dlanove i žari ušeša. Steže mu studen golu nausnicu.

Nakupili se odgrci.

I Kasun jedvice natrapao na ledom skorušane trupce. Dugo je trebao dok je dovukao oba komada na obrežak, prislonio k njemu saonice i otkotrljao, položio trupce na obrtanj.

Upravo htjede zabiti kvake i pritegnuti lanac jasenovim lukom — kad zalaje pseto.

Iz šipraga zapraši srna.

Pas poleti za njom.

Tek što je Joža pogledao trku, ustukne zaprepašteno. Smramori se.

Za Liskom nahrupi čopor vukova. Rastrgali ga u trci.

Joža skoči do volića i grčevito zgrabi sjekirište. Volovi su drhtali i nemirno mahali glavama.

A vukovi lakomo žderahu psića. Čulo se krvoločno mljaskanje. Pucketale su kosti pod kutnjacima.

Kasun je čekao.

Vukovi su svršili s Liskom. Neki su dolazili u blizinu, ali čim se Kasun pomakao, okrenuli bi mu mirno podvite repove i povratili se da glođu kosti.

Volići su na mahove pomicali čeljusti. Krskale im u gubici suhe vlati.

Vukovi, mršavi, nakostriješeni, gladni, vukli se oko njih, kružili izdaleka. Kitnjasti repovi povlačili se po snijegu kao i sumrak što se šuljao.

Mrak je bivao sve veći, a vučje okruživanje sve bliže. Kad je zavladała tama, nebo je bilo mrko, crno. U šumu su s njega popadale zvijezde.

Gori, blista mnoštvo zvijezda oko Jože.

Sve su veće.

Sve blistavije.

Puckaraju šačne kosti pod pritiskom na sjekirištu.

A zvijezde krupne. Većaju se.

Približuju.

Kao meteor kresnu blizu jedna od njih.

Vô je bolno zamukao. Joža mahnu sjekiricom. Tihi, bolni urlici.

Kasun nije više branio voliće.

Branio je sebe.

Dugo u noć krckahu kosti pod kutnjacima.

Dugo u noć kružile su šumskom tamom zvijezde.

Dubokom nebeskom modrinom plove bijeli, krupni proljetni oblaci — kao da su ucvale krošnje jabuka, šljiva i trešanja ostavile svoja debila i poletjele u visinu. Na nebeskoj livadi nagnuo se rascvao, žuti veliki suncokret.

Rano proljetos navrla obilna snježanica u nabujalim potocima i zapjenila se u jurnjavi preko livada i putova. — Kao kosti bijeli se izrovano kamenje, a poput rakā crne se duboke vododerine. U proljetnom blistavilu tužno odudara crna turobnost žalosnih dana.

Odjekuju po putovima teški udari maljeva na kamenju i sitno prebiranje lakih batića. Kao da stupa putem gvozdena vojska.

Seljaci sitne kamen tucanac, i već se ređaju poslagani kupovi uz ograde, nalik na grobove.

Oko podneva stigne načelnik i okupi narod oko sebe. Saopćio mu da će primiti plaću po kubiku, ali ne u gotovu nego će im odbiti zaradu od poreznih zaostataka.

— Ide, ljudi, na bolje! Doduše, vi to još ne osjećate, ali, gle, ovaj kamen, što ga usitnjujete i što ga proklinjete, kad zapne o plug na oranici... taj kamen, braćo, nosit će zlato, suho zlato, kažem vam! Evo i sad vam je na pomoć da ti ne odvežu telicu od jasala. Ali koja će biti od njega korist naskoro, čudit ćeš se! — Gdje je novac, braćo?! Nema ga! I ne treba ga! Sada dolazi red na seljaka da svoje kaže! Eto, države u svijetu ne kupuju novcem. Počelo se iskonski: šalje Švabo u Ameriku brod ugljena, a oni njemu preko oceana daju u zamjenu dva broda pamuka. — I vidjet ćete učinak! Nestat će krize kô jutarnje maglice! Bit će naskoro, te ćete odavle slati vagone kamenja u slavonsko blato, a oni će vam uzvraćati pšenicom! — Blagosiljat ćeš još ovaj kamen, kažem ti!

S tornja zajeca zvono.

Od Jožina brijega krenu sprovod.

— Gledaj, načelniče, nose ženu pokojnog Kasuna. Njenom Joži nisi trebao dati iz šume daske za lijes... u čitavoj mu kosti počivaju! A vuci su dobri tamničari... sad će dulje čamiti od dva mjeseca! — Šteta da jadan ne živi... još bi ga kamenjem usrećio. Bar bi kamen smio da pokupi! — navali Luka Jelen.

Približila se malena povorka.

Za lijesom koračalo šestero djece. Troje prvih nazulo cipelice. — Pero, najstariji između njih, išao je pognute glave i tiho jecao. Za njima tapalo je bosim nožicama troje najmlađe djece. Najmanji, Branko, vukao je starijeg bracu za haljetak. Gledao je u nebo za jednim leptirom, koji je lepršao nad povorkom, i bezbrižno se smiješio.

— Kao kamenje na putu bit će svakoj nozi na udaru! — reče muklo Jura Mežnar.

Digne se naglo s hrpe Šimun Grom i riknuv sruči na načelnika komad stijene. U isti mah sasu se na nj kameni grād.

Strčase se tucači i okružiše oborenog. Na truplu je ležala hrpa kamenja poprskana krvlju.

— Eto ti zlata, suha zlata, načelniče! — reče Marko Mraz i pljune.

Malena povorka gubila se u daljini. Za lijesom koračalo je šestero djece, a iz daljine pričinjahu se kao šest kamenā što se kotrljaju cestom.

PROBUĐENI DJEDOVI

Dru Anti Trumbiću

Svjež jutrenik gasio je zvijezde. S neba siđe na rujne, providne krošnje i potrese vlažno, labavo lišće, koje sleprša k zemlji. Zatim poleti k putu i zavije naglo, prepanut, oko hrpe ljudi, žena i djece. Dignuv za sobom tešku prašinu, prokoturavši mokat, nespretan papir i prenuvši jednu pticu na grani, skoči mahnitom navrh krošnje, udari bučno o lim tornja i pobježe hrptom crkvenoga krova, rušeći u žurbi sitne otpatke cigle.

— Panijan Ivan, Gorenci kbr. 43. — izvikivaše oštro gospodin sreski načelnik imena optuženikā, okružen mrkim, do grla oboružanim žandarima. Dvojica su prebacila puščanu cijev na dlan i zategla otponac.

Istupi blijed, mlad seljak. Ispod obrva zvjeraše nepovjerljivo desno i lijevo.

— A gdje si ti bio sinoć prilikom napada na poreske izvršioce?

— Spavao sam. Kod djevojke...

— I tako ti bilo krasno, da ni zvono nisi čuo, ha? Ni viku, je li?!

Narednik blaženo rastegne usta: pod crnim sječenicim brcima zareže žuti zubi. Podnaredniku se prezrivo navora koža na desnom licu. Krugu žandara trzne nešto obrazima i nestane.

Gomila seljaka, u sredini, još se jače smrče, zbita.

— Nisam! — odjekne jasan, čist glas.

— Treba bolje uši! — namigne g. načelnik naredniku.

Ovaj istupi s pomoćnikom, priđu mladiću, pograbe ga za ušesa i odvuku među se, stavivši mu lisice.

— Beljan Vilko iz Lukovdola kbr. 16!

Uto nešto drekne, zapišti...

Skoče žandari.

Škljocnu puške. Povuč se g. sreski.

Neko dijete pritisnulo je trubu velikog teretnog automobila, kojim su se dovezle pomoćne čete stranih žandara.

— Majku vam! — škrgutnu podnarednik za odbjeglom dječurlijom.

Grupu seljaka prelije svjetlo radosti. Srca jogunasto poskoče. Nikne prkos.

— Što se ti kesiš! — prodere se bijesno g. sreski načelnik na Vilka, kovača seoskog.

— Žandaru je, molim, sjela ptica na bajunet...

Bajunetaši se ozru jedan na drugoga, ali ptice nije bilo.

— He, odletjela. Prepala se! — veli kovač i šuti.

Narodom šušne pritajen smijeh. Zaigraju trbušni mišići.

— Kuš! Ko te što pitao! — pozeleni narednik.

— Gdje si bio sinoć prilikom napadaja na poreske izvršioce? — sjekao je ljutito g. načelnik, mašući sabljicom.

— U kovačnici.

— Oho, golube, ti kuješ! A gdje ti je obrtnica?

— Kovao sam sebi.

— I nisi, je li, ništa čuo, ni vidio?

— Čuo sam svoj nakovanj. Ja drugo ne čujem, dok radim.

— Čekaj, čekaj... okovat ćemo mi tebe. I potkovati!

Dva žandara ulanče ga i gurnu u red.

— Palijan Franjo, Gorenci kbr. 30.

— Kapš Franjo, kbr. 9, Gorenci.

— Štefanac Viktor, kbr. 77, Lukovdol.

— Vrbanac Stjepan, kbr. 81, iz Lukovdola.

Povorka ulančenikā uvećavala se. Dvojici po dvojici spojiše lance. S bokova čuvali ih žandari sa zapetim puškama.

— Đuro Ravan!

— Sinko, drži se! Budi tvrd i nijem... kao kamen! — došaptavala stara bakica Ravnova sedamnaestgodišnjem dječaku.

— Hej, što šušketate tamo? Je li, stara! — zapita sreski.

— Eh, sine, gospodine, studeno je, rano moja. A starost i mladost navlači na se vlagu kao sô, gospodine... Tako, unučé, zakopčaj se, janje moje. O studeni, ne bilo te!

— Ne melji, stara veštice! Jer bit će ti odmah vruće. Nosi se! — istupi narednik.

— I jest, junače moj, puške ne nosio! I jest... vruće mi oko srca, rano moja. I jest, ruka ti usahla, junače moj! Lijepi moj!

— Što ti to?! — natušti se žandar.

— Sreću ti kršnu, zaželjela, ja starica. Kako zaželjela, diko moja, tako ti rodila, Bog daj!

Vjetar, vidjevši u čemu je stvar, prhne k ljudima, dune im svježe u lice i pomiluje ih, utješnik, studenom rukom po vratu, po kosi, po obrazima uz šapat: samo hrabro! samo hrabro!

Cijelo dopodne čitaše sreski načelnik iz tužbenice. Već bija-hu tri sata iza podneva, kada su žandari išli od kuće do kuće sa seoskim starješinama, i dovodili nove ljude. Zatim dođu na red žene i djevojke.

— Što to blebećete, je li! Nitko nije vidio, nitko nije čuo, nitko nije prisustvovao napadaju... Je li, zvonaru! Kako je ono bilo sa zvonom?

— Zazvonio je u stranu... kao na vatru.

— A što si ti na to?

— Skočio sam. Navukao hlače. Potrčim pod zvonik — ali nigdje ni duha ni ptice.

— I nikoga nisi vidio, ha?

— Jesam, vidio sam, čuo sam da viču, pitaju: gdje je vatra, gdje je?! Onda pojure s bukom neka kola niz put. Držao sam, da su to vatrogasci.

— A kojeg si od njih prepoznao?

— Nisam išao na put, jer moram biti kod zvona. Može opet netko doletjeti. Svi su oni jednaki, u uniformi. Pa i tama je bila. Mrklo ko u rogu.

— A vi, zapovjedniče, kako ste uputili vatrogasce, je li? Ku-da ste krenuli?

— Ne može tu biti zapovijedi, kad u mraku bukne. Glavna je štrcaljka, a kasnije dolazi raspored. Svaki znade svoju dužnost.

Usutonilo se, kad g. sreski završi ispitivanje; pa pridruživši k hapšenima sumnjive ispitanike, reče jarosno:

— Smotali ste vi to kao klupko konca, je li. Smrsili ste; ali naći ću ja kraj, zasigurno.

G. načelnik zakroči k svom lakom automobilu, davši žandari-ma nalog, neka pognaju tuženike.

Auto zakrkori i krene. Povorka se makne.

Zazvoni zvono.

Zavikaše žene. Proderaše se djeca.

— Natrag front! — vikao je netko iza glasa od crkvenih lipa.

Četa stane na zapovijed. Strijelci prebace puške, spremni.

G. sreski iziđe iz automobila.

Dvojica žandara uhvatiše čvrsto vikača. — Sada viči, mater ti! Viči! — derao se narednik i udario mršava mladića čizmama o stražnjicu, u križa, dok su padali povici: — natrag front! na-trag front!

Nekoliko žandara dobi nalog da rasprše uporne žene i dje-vojke.

— Napred! — zapovjedi narednik.

Pred povorku krene veliki žandarski teretnjak.

Odjednom iščezne bol, obuzročen čvrsto stegnutim lancima; nestane tuge. Pobjedna radost preplavi muškarce:

ŽiVio Maček! — čitahu ulančenici golema dječja slova, ispisana prstima na prašnom blatobranu automobila, na laku stražnjega dijela i po staklima.

— Pi, kćerko, kakve te suze napale. Ne plači, radosti moja. Gle ti nje! Dok sam ja bila mlada, drukčije smo mi udesile s mužem! Oj, lijepo bih ja njega pogledala, da mi se povratio skrušen, kô iz crkve! Il ćeš ti u madžarone, il ja od tebe, tako smo im kazivale, sotonjacima. Ali, ne boj se, nisu bili stari perjaši pred nama takve naprvice kao ovi sada! Čuvali su svoju njušku... Što će ti muško mekotno, slineno — nek se on, junak, usпали tamo gdje treba! Što će ti nesmjelica, smrzlica, slabotinja neka, koja se samo na žensko ustremkuje! — tješila bakica Ravnova snahe i djevojke.

— Ne tuži, rode. Pjevaj! Šumaju se ti gadovi oko kuća i uške naprežu, pa, pomisli, kako im srca krvnička poskakuju, dok čuju plač i tužnjavu! Treba njima zafučkati pod nos, zapjevati! Neka znadu, da nas ne obuzima trepet. Neka oni strepe, jadnici! — sokolila je zabrinute matere.

— Kažem ja malom Vladi: sinko, nemaš oca, nemaš majke. Ja sam ti sve, ja i ova zemlja! A što bi ti, da meni netko pljune u obraz, diko? Što bi ti, da mi netko sapne i ruke i noge; da mi usta zalokoti? — Ja bih ga, kaže on, vrijednik, ja bih ga, bako, izgruhao, smlavio! Vidi, ovako! — pa iskrši, slatki moj, bičalo na koljenu. A ide mu, evo, tek jedanaesta za leđa! Dobro bi uradio, mili! Dobro bi uradio; povlađujem nejačku. Rodio si se lije pa imena i prezimena, pa da te neki silnik okrsti, stavimo, Pištom Sirenjem, ili, sačuvaj Bože, da tebe, Vladimira Ravna, nazove: Velja Pretrglija. I da ti još k tome zaprijeti batinom: od sada, brajko, nećeš govoriti hrvatski, već roktat ćeš kao krmak i gickati poput skota! Opalio bi ga, je li, rano moja? Zadušio bi ga kao mačku šugavu! — nasmijavala bakica suseljanke, koje se stužile na vijesti da pritvoreniku tuku u sreskom zatvoru.

— Neka ih, neka — bar će im znati vratiti! Pitaj lovce! Što dulje i jače pušku nabijaš — palit će ljuće! Pamti, kćeri, sunce je u zatvoru sakrito! Oteli ga lopovi. Moraš po nj unutra, u tamu. Nisu li pričali djedovi, da je Lukovdolčan Roško ležao po tamnicama, u kladama, i do cara u Beč putovao, dok nije srušio kmetstvo. Uvijek sunce iz tame izlazi, iz zatvora. Upamti! Iznijet će oni na plećima sunce veliko, hoće! — ljutnula bi se baka na malodušnicu, koja odjednom jaukne, zapomogne.

— I jače će ih, srećo moja, još gore bit će im, ako budeš cmizdrila, ako budemo omekli. Gmeždit će nas kao maslac, gaziti kao grožđe. Treba njima na inat zainatiti, na prkos otrpkositi, batinu batinom platiti. Kakav pozdrav takav odzdrav, kakva šala takva odšalica, kako si uzajmio, tako ti se vraća! Ne bi ti, milena, pazila s koje ćeš strane k zmiji ljutici, da nije u nje zuba otrovna! — bistrila starica žensku pamet zgrčivši mršave šake, zviždeći palicom po zraku.

— Živio u stara vremena kod nas, dok sam ja još djevojčicom bila, župnik. Dobar župnik, pokoj mu duši. Bezgrešan. I lijepo je hrvatsko ime nosio: Kralj. I šaljivčina bijaše. Sjećam se, išao je često u Rim na pijaču, u krčmu. A Pape nisu bili u staro doba tako siromašni kao danas, držali su gostionice.* I sâm ih đavo složio, došla u Lukovdol neka protuha Ban Miško; pa ga moj župnik uzme k sebi za slugana i kočijaša. — Bane, vozi Kralja Papi u Rim! — znao bi, šaljivac, viknuti sluzi poslije mise pred svim župljanima. Tako, laka mu zemljica, dobrijan bijaše, svetac — mio narodu! Ali, kosti mu se prevratile, madžaron ljuti, preljuti! I, slatke moje, dođu izbori. Vaši pradjedi stali kao kurjaci na putove, pograbili toljage — i ne želi smrti, da povičeš nešto u korist Madžara, nego samo protiv: dolje ovo, dolje ono, dolje Pišta, dolje Kuen. Idu ljudi na glasovanje! Ali moj župnik, svetac nijedan, htio bi da se ne zamjeri narodu, pa ne ide na izbore; jer k Hrvatima neće, a za Madžare boji se. Dobro. Uzme on, mile moje, misiti — samo da ga ne bi tko odveo u općinu. Misi zornicu, misi ranu misu, misi poldanicu... Ali moji Hrvati dođu s toljagama u crkvu, pa k njemu pred oltar! Odvukli ga kao vukovi u sakristiju, svukli mu misnu odjeću, i oprsnik, i košuljicu, i talar, pa lijepo na pleća s njime i u općinu! Tako je, drage, popo postao silom Hrvat! Bilo mu lako u zemljici... — prekrsti se Ravnova.

Kroz kikotanje slušateljicā nastavljaše: — Vidiš, dušo, ne daj svoju grudu, svoje pravo, svoju slobodičicu, svoje ime nikom... ni caru, ni kralju, ni banu! Ne daj se prevrnuti, nego ti prevjeri koga možeš! Sučeli se! Ne izmiči rogove, kada ih imadeš!

Brzala bi, hitnica, od jedne obitelji k drugoj, i tješila, vidala, svjetovala, karala, milovala:

— Bila sam kod Marte Krajanove. Obolila sirotica, a jedinak joj u zatvoru. Treba da pomognete samohranoj! I na sina joj ne zaboravite. Eto, Đurina žena rodila dijete. Čim je muž saznao, moli on sreskoga, da ga kući pusti na par dana. A ovaj veli: Go-

* U općini severinskoj, kotara Vrbovsko, nalazi se selo Rim sa stanovnicima Papa.

lubiću, kaži tko vas organizirao! Je li? Pa s Đurom opet u tamu. A što će ono petero nejake siročadi... Skočite, cure, lijepe moje, spašavajte, ruke vam se pozlatile! Tako, djeco, pomožite svoje. Sirotinja sirotinju. Jer da nismo bijedni i gladni, trudni i bijeni, duše mi, ne bi nas oni lomili i gladnili još više; otimali nam sunce i mjesec, vodu i zrak!

A djevojke i snaše posluju. Osjećaju mlade, gdje raste zahvalnost oko njih. Milo im u duši. Pa, gdje se mrzost ispopriječila između susjeda, miri zajednička nevolja. Štoviše, izmireni zavađenici pokazuju se još usrdnijima, nesebičnijima.

— Neka, neka... složit će nas oni! — likuje bakica Ravnova, i smješka joj se navorano lice. I oči, i čelo, i bijela kosa. I vesela oprava na njoj, s prkosnom, lepršavom pregačom, kao da se smiješi.

Mali čobani i pučkoškolarci mjere snagu, veličinu i prvenstvo selā po jakosti konjā i volova, po težini kola, po debljini oplata i okova na njima; po vještini momaka u tučnjavi, po glasu govredarskog roga i plućima njegova duvača.

— Urepite, ako hoćete, par vaših konja za Palijanova Lisca ili Prama... pretegnut će ih! — dobacuju izazovno mali Gorenčani Lukovcima.

Lukovski su voli najснаžniji pod vozom i najčvršći na rozima. Nema takvih bodača!

— He, Bačkov Svilan samo se očese o vaše bušake, pa im crijeva prosipa! — odvrćaju Lukovci i skakuću oko mrkog Svilana, da ga nadraže na gorenske volove što izmiču.

A Dražani tvrde, da njihov nijemak govori najviše riječi. Može da kaže: haj, haj! dok tjera blago, a kad ga zaustavlja, jasno viče: booo! booo!

— Vaši mutani samo mašu rukama i nogama, bulje oči i krevlje lica. Sad se hvataju za tur, sad za gušu... i sve jednako aču: aaa, kao sisanče u pelenama — bockaju ovi Lukovce i Gorenčane.

— Ih, čudne mi robe... stati volu za rep! — odgovaraju napadnuti. — Ali naš plete bičala, gradi metle, grablje i roglje! A naš je najbolji kosac i klepač!

Tako u školi dolazi do otvorene bitke, a na paši nema bez obračuna prijelaza preko seoskih pašnikā.

Ali pastiri pojedinog sela odabiru svoga prvaka. Najснаžniji u rvanju, najvještiji u kozličanju, prasičkanju i vinanju, najokret-niji u strelovitom penjanju i odbacivanju s vrška na vršak nebotičnih stabala za igre »vjeverica« — ne zavraća blago, nego samo dovikne mrgodno: Hej, zavrni Brezu! Čuješ? A ostali se onda

ređaju za njim po snazi, pa dojavljaju zapovijed jedan drugome, dok se ne zaustavi kod najslabijeg čobana, koji je zbog mladosti neojčao ili ga priroda ubogaljila.

Već dvije godine drži prvenstvo svoga sela Vlado Ravan. Nije toga puha, koji bi njemu umakao s drva, kada ga pogna iz duplja; ni vjeverice, za kojom se ne bi nekoliko puta prehitio s grane na granu, s krošnje na krošnju, s jele na omoriku, s omorike na bukvu, na hrast, na grab. Nema takova penjača nadaleko! Batinom za kozlanje prebacuje sve vrsnike dvostruko, a najstariji bacač mora još da korača k mjestu njegova dohvata. Čim on pojuri u dostig za trkačem, siguran je, da mu neće uteći. Pa i blago, kada digne rep na muhe i štrkne kući, a ostali govedari sustanu u hvatanju, on prestiže i, grunuvši slavno zviždom na biču konopljaku, vrne ga k plandovištu. Već drugu godinu ne plaše se njegovi pastirčići susjednih ni u školi, ni na paši, ni u lovu jer on je najsnažniji prvak svih sela.

Ali zato nije štedio svoje podanike. Ako ne bi jedan od njih izvršio na vrijeme njegov nalog, svalio bi ga na zemlju i stao šamarati. Najdeblje puhove jeo je on. Najzdravije gljive predavali su njemu. Najveći korbač smio je nositi samo Vlado Ravan!

Te večeri dočekala ga bakica natuštena, turnuvši mučke preda nj palentu i mlijeko. Kad se nasitio i htio izići, sjedne starica na klupu do njega, i prepriječi mu odlazak:

— Ostani, ostani, sine. Čujem, da si slavan junak! Dičiš mene staru pred svijetom. Pa gdje si samo dosegao tu jakost, rano moja: ustrmiti se na onoga siromaha, slabička Đurina? Dobro si se izobijestio, golube. Valjano je isprebijan. Diko moja, mogao si radije istresti jad na meni bijednici! O bezazlenjače, vrijedniče...

— Nije kravu zavrnuo... — promrsi bojažljivo Vlado.

— E da, zakon je takav, janje moje. Tko jači taj kvači. Je li? Ih, gle ti... pripadaš onima, gospodičiću, koji ti baciše brata u buharnicu! S njima si složio, bezumniče. U žandare, sine...

— Nisam ja prvi, tako je oduvijek.

— Oho, mudračino moja, kokoši ti mozak pozobale. Pa onda, čemu da se bunimo, zašto? Kuda nam pamet, da dokrajčujemo jauk i tužnjavu... Neka ga; bezakonici su mahnitali i mahnitat će, veliš. Baš si svjesnik...

— Nije to isto, bako.

— I nije. Gore je, stoput ružnije! Bezakonitije. Umuj: oni gadovi su naši krvnici, to znamo. Gaze nas, kolju nas, žderu nas, lome nas. Ali, kada te svoj bije i kini — bezumniji je od razbojnika, od pljačkaša, od ocoubice. No gle, ako si snažan, ako si hrabar... okosi se na silnika, na krvopilca! Izgrmi gromove na gonitelje golorukih, neoružanih, nezaštićenih. Na bezakonce, mili.

Orazumi se: žandari biju oca, a ti udaraš po sinu!

— Nisam tako mislio — pravdao se Vlado, stužen.

— Nisi mislio, nisi, unuču. Kad bi mislio, ne bi uradio tu glupost! Vidiš, ja molim žene, preklinjem djevojke, neka podupru Maru Đurinu; a ti si, eto, primjerak moje ljubaznosti...

— Pa neću više. Sâm ću mu otjerat blago na pašu.

— Ali nije to samo radi Đure. Uvijek štiti slabije, kada si jači. Ne budi gnjilac, pa da ležiš, dok drugi za te rabotaju. Ono siroču kržlja sve više, a ti bikuješ! I još nešto, odbit ćeš od sebe privrženike, jer gdje se sila bani, tamo ljubav ne kraljuje. Vremena su takova, da smo potrebni svi, kao prst prstu. Srednjaka pomaže kažiprst; ovoga palac. Mezimak dosrednjaka. U narodu nema većih ni manjih. Uzmi uru: iskineš li najmanji točak — ne ide. Gledaj kuću: neka joj makar jedan crijep napukao — prokapljuje. Ili: rani drvo u koru, misliš: mala rana, neće mu škoditi. A onu vene, vene — i uquine. Tako je to, dušo moja. Osim toga, onome koji tlači nevoljnike, uvijek se osvećuje. Inače, jao nama! — uvjeravala je bakica.

— Slušaj!

Živjelo u stara vremena (dok su patuljci išli na oči ljudima, a vile ih darivale) neko čobanče. Jadno, nedoraslo, krmeljivo. Umrla mu mati zarana, a otac ko otac, odlunja u svijet i ostavi slabunjče Bogu na milost, a čovjeku na grijeh i spoticanje. Ljudi neljudi, kod kojih je paslo goveda, podušili mu rast u klici, kao vjetar vatricu što izbija. A međ pastirčadi, siroču, u igri najslabije, u nadmetanju najnemoćnije, u riječi najbjednije. Bezdušni nadjevač nazvao ga: Perce. Potrčala krava u kvar, a prvak viknu: — Perce, poleti! Odletjela batina podaleko od kozleta, već nalažu: — Perce, donesi! A pred noć, kada se blago sabire, gone jadno kržljavče kroz trn i kroza šikarje, preko stijena i ponora, te bi Bog bio pravedan, kad bi mu suze u biser obratio. Izgubi li se govedo, nasrnu svi na nesretnika: — Perce, gdje je govedo, Perce! i udri u grudi slabašne, i gruni u plečku, u noge. Zatim viknu: — Pogledaj, nije li ga sakrio pod rebarce! pa šakom u slabinu. Povazdan morao je bježati za gljivama da silnike ugosti. A kod kuće dohvatili batinu s drugoga kraja! Gorak život, pregorak... Ali, kad su ga tako pastiri jednoga dana pretukli, nakon što je od domara izmrcvaren, stade on plakati u šumi, berući mučiteljima gljive i slatko korijenje. Najedared ustukne... Briše suze, tare oči u nevjerici. Stoji kao ukopan i gleda: leži pred njim, na maloju čistini, krasna žena; snažna, velika. Pod glavom joj, kao zelen jastuk, humak obrašten mekom mahovinom, obrubljen svilenim lišajem. Kosa zlatna rasula joj se tijelom, a oko nje pršu omamljeni leptiri i cvrkutave ptice, uljubljene. Kako ljepotica diše i odiše leluja se cvijeće na livadi, treperi lišće na granama... Ona

se nasmiješi djetetu i kaže glasom srebrne žice: — Dođi! Njemu se stanu noge same micati. Stvori se kod nje, kao da su ga anđeli ponesli. — Biju li te, je li, siroto dijete — veli krasotica i pomiluje nejačka majčinski po licu. — Čekaj, nadarit ću te snagom neviđenom! — reče sa suzama u grlu i zanudi ga svojim mlijekom. Dijete usne, nasićeno. Kad se probudilo, a vile nema kraj njega, nema je na čistini, nema je oku na doseg — nego sunce odskočilo visoko i žeže ga nemilostivo, jer je ležalo poleđaške nasred lisine. Pogleda, učuđen, mladi brijest pred sobom... a krošnja mu se klanja, dok udiše zrak u se i opet, šumeći lišćem, pregiba se na drugu stranu, dok on, junak, izdiše... Skoči, protegnuvši se, a mjesto, na kojem je ležao, uleklo se pod njim... Pođe prema plandištu. Na putu nađe mu se velika stijena. Vidi da je zalutao, pa se htjede vratiti i naći izlaz. No, slučajno udari nogom o jedan veliki kameni šiljak: ovaj pukne kao staklo. Čoban se okrene, osviješten, dohvati stijenu za dno i prevali je s velikim treskom u obližnju dragu. Kad se našao među pastirima, skoči prvak preda nj, pa vikne: — Perce, strvino, gdje si ti plandovao dva dana, ha? Gdje su ti gljive, je li, dangubo! — Zaleti se na nj i mahne batinom. A batina se razleti na parčad. Zgledaju se govedari, preneraženi, pa ne vjerujući, bace se na druga. Ali gdje god bi zahvatili, kao da su zahvatili kamen. Gdje god bi udarili, ostaše im šake krvave i ranjave. Perce sve šuti i gleda. Onda priđe najljucem biku, pograbi ga za robove i prebaci na leđa. Čobani se prestrave i bježe kući! Vilin štićenik dotjera pred noć sve blago u selo, a tamo nema nikoga... Kasnije opazi gazdu navrh lipe, gazdaricu na trešnji, susjeda na orahu; a ostali seljani posakrivali se kud koji i zvjeraju drhtavo, što će div uraditi. No on se obrati ljudima i stane govoriti, te mu se glas odbijao o pećine, grmio ponad šumā i vodā: — Pastiri, od sada će svaki sâm svoje blago pásti i zavraćati. Sâm će gljive brati za se i tražiti slatko korijenje. A vi, gazde... da niste uzimali slugu i sluškinja, jer zemlja je velika i bogata! Nije li dosta, što vas oblak i sunce, njiva i stoka služe? Što tko privrijedi, da i pojede sâm! A nađem li bezdušnika među vama, koji se okomljuje na stare i slabe — satrt ću ga!

I nestade nepravde, nestade sile krvničke, dok je živjelo mezmice vilino. A Perce je bdio nad pravicom stotine godina... Ali: rastače se kamena gora, nestaje rijeke, hlapi more; pa dođe rok i njegovu životu. Svijet, prepušten sebi, izložen zlu, izvrgnut sili, brzo ološa, uskoro zapusti stare dobre zakone i pomahnita. Nego — završavala je uvjerljivo baka — pričali su starci, a ja ti to prenosim, da je Perce samo usnuo; pa kada jauk i tužnjava postanu veliki, strašni — on će se prenuti. Tako, rano moja, čini mi se, došlo je to vrijeme: budi se jarostan div, budi se...

Nasilje dosegnu vrhunac.

Pred seoski zatvor iskradali bi se noću pjevači i pjevačice, hrabreći pjesmom uznike. Vino i hrana, darovi istomišljenikā, preticali su im.

Međutim, g. sreski načelnik dobi prijeteće pismo. Svi zatvo-
renici morali su ispisati olovkom ove riječi: Ja pravoslavni Hrvat
kunem se.

Isti dan bude izdana naredba da se zabranjuje svaki pohod u
uze i svaka noćna pjesma u zatvoru i izvan njega. Presahnu po-
tok vina i jestiva.

Ali darovatelji ipak pružahu kriomice nadarbinu kroz maleni
prozorčić s ceste. Jedan žandar opazi »vođenje vlasti u zabunu«
— i bi pozvan bravar da metne žičanu rešetku na okance. Bravar
ostavi na jednom kraju rešečicu nepričvršćenu, pa im je tako
opet omogućeno dodavanje. Primiše novine, u kojima bijaše pod-
crtana radosna vijest: dr Vlatko Maček pušten na slobodu. U
isti čas zaori podzemnim prostorijama gromorna pjesma. — Što
urlaju ti luđaci, je li! — čudio se g. sreski načelnik. — Radi im
se o glavi... a oni pjevaju, budale!

Seljakinje ili njihova djeca, prevalivši petnaest kilometara,
drhtali su pred nabusitim stražarima, koji pretresahu mršave
kotarice, ili bi driješili zavežljaje s kruhom, mlijekom i komadi-
ćem mrsa. Posude napunjene tekućinama ispremiješali bi s puta
podignutim štapićem, tražeći opasne vijesti i zabranjene dopise.
Nerijetko vraćali su posjetioce, prijeteći zatvorom, jer uvrebaše
bocu s vinom; ili, jer su našli na krušnom omotu ispisano: Bre-
zase Otelila.

A po selima promiču obdan i obnoć žandarske patrole i pod-
nose tužbe zbog nepravilnog prometa, zbog noćnog smetanja mi-
ra, zbog prijatnja organima vlasti, zbog nedopuštenih poklika,
zbog plemenske mržnje.

Puče selima glas, da će jedan dio pritvorenika, jer nema do-
kaza, biti vraćen za par dana svojim domovima; a drugi radi po-
manjkanja prostora.

Ujutro osvanu čitavom cestom podignuti slavoluci, okićeni
cvijećem, oviti bršljanom i urešeni zastavicama. Navrh jele u
visokom Lovniku vio se ogroman barjak.

Troja kola odoše ususret puštenicima.

Doskora dohrle žandari i, opazivši slavoluke, dadoše se, razja-
reni, na obaranje. Jedan bi poslan sa sjekirom da sruši jelu u
Lovniku — ali znali su seljani da će dolaznici prije zapaziti bar-
jak, nego što bude skinut. Ostali organi počеше slijediti tragove,
pregledati dućane i isporočivati trobojni papir sa slavolukā s
onim iz polica, stavljajući dućanarima pitanja o kupcima.

Rano popodne začuje se gromka pjesma i vriskovi nad seoskim putem. — Dolaze! Dolaze! — zaigraše srca, zaskriše oči, prošaptaše usne.

— Razlaz! Čisti se! — vikao je izvan sebe narednik i mahao puškom, razgoneći živu gomilu dočekivalaca, koji su ponovno nagrtali.

— Majku vam! — psovahu ostali drsku hitronogu dječurliju, od koje se izdvoji četirigodišnji Emil Živićev, pa uhvati čvrsto surku žandarovu i klicaše: — Divio Matet! Divio Matet!

Svi došljaci uđoše u kuću mlada gostioničara, koji se s njima vratio, pritvrde prozore, stave straže i započnu razgovor:

— Sad znamo tko nas vrgo u rashladicu!

— Tko?!

— Joža Crnil! Onaj svaštoznanac. A s proljeća obijat će selska vrata sa svojih osam gladnih batića.

— Doduše, nitko od njegovih nije osumnjičen, nitko tužen...

— Ne samo to, nego... tko je predao popis sreskome? I još nešto, on se prijavio kao očevidac... Tako — da znate gdje uši rastu i jezik niče — završe borci.

— Bako — obrati se jedan starici Ravnovoj, koja se smiješila, stojeći uz vraćenog joj unuka — nešto me zabolio trbuh.

— Da nisi malo sreskoga žvatnuo... — našali se bakica. — Uzmi, sine, sjeme od konoplje, pa ga u vinu skuhaj. Ne bi škodilo da k tome jutrom piješ mlijeko iz njega iscijeđeno.

— A ja kašljucam; valjda od vlage i promahe.

— Najbolje je da iskuhaš u medu korijen velike koprive, pa da jedeš. Dobar je i korijen od konjogriza kuhan u vodi. Pij to ujutro, natašte. Imam kod kuće oba, dat ću ti.

— Meni nešto u uhu šumi i grize.

— Da te nije, golube, žandar pogladio... — dobaci neki šaličija, a ostali zagrohoću.

— Oj, pazi ih... — ukori starica veselo grohotljivce. — Čim zabolí uho, rano moja, naloži sirovo jasikovo drvo, a voda, koja ispišti, kapa se u ušku. Kad bi bilo kupinova lišća da ga rastučeš i sok smiješaš s medom, pa razmutiš. Dobro je time zakapljivati.

— Franicu, Franicu liječite — javi se tmurno jak seljak, uprijevši prstom u blijeda momčića, što sjedaše satrven na prozoru.

Svi umuknu.

— Što ti je, dušo? — usplahiri se Ravnova i priđe k bolniku.

— Bako, triput su ga odveli od nas. Tri puta...

Starica pomogne mladiću svući kaput i košulju, olakšavši mu bolne kretanje.

— Oh, sine... — zavapi, a crni podlivi krvi ukažu se na miškama i plećima, kao veliki, škuri kukci.

— Tajio je, jadnik, da ga ne zaustave na liječenju. — Krio se.

— Takovim se srebrnicima plaća šutnja, bako...

— Prokletnici, krvoloci! — zasikta starica. — Oh, dijete moje, tu su najbolje divljake pečene u tihu pepelu, pa da istucane privijaš na uboje. Brzo će te proći bol, janješće. Hoće — utješi vidarica bolnika sa suzama u glasu.

Duboki mûk prekine vesela upadica šaljivčine:

— A mene, bakice, nešto srdžba spopada...

— Izmahni, sinko, na sreskoga, na one zvijeri, iskali se na Joži Crnome... minut će te! Oh, da nije mene starost obezjunačila!

Veseljaci se zavrata u oštru smijehu, nalik fijuku bičeva, koji prijeđe na starce, na žene i djevojke. Zatitra resko u grlima prisutnih pastirčića.

Jedini njihov prvak, Vlado Ravan, gledaše tih blijeda mladića na prozoru velikim, plamenim očima.

Iznenada proglase starješine izbore, koji će se održati petoga svibnja.

Odmah iza toga polijepiše panduri, putari, lugari i žandari ogromne plakate po deblima i plotovima, po zgradama i zidovima. Sa stotinu čavlića pričvrstiše rubove. Žandari s bodovima na punim karabinkama nadzirali su kroz dan i kroz noć goleme papire Bogoljuba Jevtića. Ali tek što bi bili pribiti — nestaje. Od ponovno stavljenih plakata začas su ostali samo brojni čavlići. Ni stroge mjere u proglasima, ni globe, ni batine, ni psovke žandarske nisu mogle zadržati vladine prijetnje na zidovima i deblima, na zgradama i plotovima.

Poslužili se lukavstvom da otkriju drznika.

Jednom opaze najmanju seosku dječicu, što jedvice progovoriše, u igranju oko debla s kojega je nestao plakat.

— Je li, deco, to su vaš otac i mati pokidali?

— Nisu, ne! Bura je puhala jako, pa ga odnesla! — odvratu hrabro mala Mirica Palijanova iz grupe, nastavivši igru.

— Kopilad! Kranjci! Švabe! Lopovi pustaraški, mater im frankovačku! Evo, ovaj je pribit samo jednim ekserom, pa ga neće vetar skinuti! — puhao je od ljutine narednik, rušeći sitne Mačekove letake, koji bi za žandarima opet iskršavali u još većem broju.

Po putovima ocrtavali se ispisani u prašini zabranjeni poklici.

Po okresanim bukvama uz prolaze isticale se dvobojnim olovkama izrisane hrvatske trobojke.

Neki prozvaše volove Boškom, vičući nametljivo da čuju žandari: — Oha o, Boško, vrug ti mater. Oha!

Ali najveću drskost doživjela je oružnička stanica, koju okitiše Mačekovim letacima, i kuće općinskih tlačitelja, koje osvanuše crnom bojom premaljane, a tek mjestimično bijelili se kažnjivi natpisi i slike rugalice. Pade sumnja na bjeljače, seoske nadriobrtnike, koje žandari iskundačiše da priznadu krivnju. Zatim ih odvedu u uze. Ali iste noći bude izbojan kreštavo sreski zatvor i kuće vrbovskih otuđenika. Stoga ih puste domovima. Općinskog pisara dočekali u mraku napadači, prebacili mu preko glave vreću s naslovom: Bogoljubu Jevtiću, Beograd. Sadržaj: plaća narodna. Drugi dan trknuše žandari staničnim vratima o punu vreću, iz koje se začu jauk pisara. A usred bijela dana postavi netko ispred same općine glasačku kutiju s imenom nosioca vlade i njegovga općinskog kandidata: bijaše puna kozjih i ovčjih brabonjaka.

— Ko to radi, boga mu madžaronskog! — psovao je narednik, dršćući od bijesa.

Uhapsi sve općinske stolare i odvede ih u srez.

— Milij moj, jeste domišljanci, jeste! Dobro je bilo. Svrbi ih. Eh, što pušu, što reže, kao oni njihovi goli noževi. Samo, eto, zatvaraju i tuku nekrive. Smisli nešto, janje moje. Kaži dječici — radovala se bakica Ravnova, sokoleći Vladu. — Samo naprijed, sinko. Neka skaču sami sebi u gubicu, zlotvori!

Vlado Ravan i njegovi pastirčići postave na paši čuvaru, a oni krenu do šume, u zaklonicu. Tu stadoše tesati dvije hrastove daščice, koje jedan od njih, donesavši od kuće alat, poblanja spretno i sastavi u križ.

— Vlado neka ispiše, Vlado! — zahtijevala je čobančad, turajući prvaku u šake četkicu i boju.

— Vječnaja pamjat! — zapiše Vlado na čelo križa; i stanu se dogovarati.

— Matica, ne bježi pred rudo. Rekao sam ti da pustiš Slavka neka odnese škrinju. Jači je i bliži općini. Može nam se tako sve izvrnuti. Uvijek vrši odsada samo ono što ti je dano.

— Podnarednik je prebrojio brabonjke i broj zapisao u tužbu! — mimoiđe Matica obećanje, susprežući smijeh.

Ostali popadaju na zemlju, prebace se glavačke i čučnu, izvalivši u mucu oči.

Beee! Meee! Beee! — stade regetanje ovaca i nakese se koze, da su im treperile šiljate bradice. S ravnice oglasi se bik u basu. Pruži glavu, ušilji uške i začuđen pogleda veselu družinu, pa podigavši rep i svinuvši vrat, zaigra ledinom.

U selu, dok se blago lučilo, dogovore sastanak kod Mufićeva štaglja.

— Plakat je vidan, a Joža Crni pazi. Treba poći pred jutro, kad se on uklanja.

Čim se objutrilo, saspu žandari kletve na obijesnike, maknuvši križ ispred velikog, nedirnutoz plakata s krupnim slovima imena nosioca vlasti.

I papirnati oružnik s balemom u lijevoj ruci, a s vješalima u desnici, i sprdljive pjesmice, i žučljive dosjetke, i gnusni darovi na prozorima vladinih saveznika jedili su žandare, koji bi vodili uzaludne istrage i nemoćno škrkotali zubima.

A po pasištima kovali su čobani dalje nove planove, prevrćući se u grčevima rudinom, praćeni smiješnim bekom kozā, meketanjem ovaca i gromkim mukanjem razdraganog blaga, čim bi nekom pala na pamet šaljiva dosjetka, koja će žestoko upeći protivnike.

Bakica bi se iskradala noću nad postelju usnulog unuka i gledala blaženo, kako rumenim licem dječaka prelijeću sjenke smiješka.

— Slatki moj, junače moj! — šanula bi, sagnuvši se nada nj vesela srca, taknuvši mu pobožno jagodicom kažiprsta čelo, prsa i oba ramena.

— Pastiri, od sada će svaki sâm... i zavraćati... i tražiti slatko korijenje... A vi, gazde... sunce, stoka služe... Što tko privrijedi, da i pojede sâm!... Satrt ću ga! — slušala je nasmiješena isprekidano buncanje unukovo.

U krevetu mnogo razmišljaše, uzbuđena, dok je ne zanese u san mjesec, što se spuštao i penjao preko oblakā, kao da traži put.

Pred zoru sanjala je začudo o divu Percu iz priče: sličio je jako Vladi i mahao veselo iskrćenim hrastom oko sebe, smijući se grohotom.

Sreski načelnik pozove k sebi sve podčinjene i očita im stroga naređenja uz upute.

Joža Crni dao se na nagovor za izbore, jer je obećao sreskom da će mu dobiti nekoliko glasača.

G. učitelj savjetovaše žestoko Plementaščane, da se priključe vladi.

Sin jednog seljaka, koji je položio maturu, pa ostao bez sredstava za daljnji nauk, dao je gospodinu sreskom načelniku tvrdnu riječ, da će glasovati za Jevtića. Obeća i oca s braćom. Okrenut će i neke rođake. Poslije izbora, ako ne pogazi riječ — namješten je u srezu!

G. Klar pobrinuo se, da nekolicini priskrbi policijsko mjesto u gradu, čim odluče svojim glasom.

Par dana pred izbore sretne predsjednik općine Gorenčane i zaustavi ih:

— Čujete li, ljudi! Što mislite, je li viša Ravan ili Gorenci? — pa mahne glavom od brijega kod Kupe spram sela.

— Svaki krst vidi, načelniče, da je viša Ravan; osim, ako ka- ni ismijavati. Samo, da mu ne bi prisjelo...

— Aha, vidite, moji ljudi. Eto, iz Kupe bi se natekla voda u rezervoar na Ravni, i ne bi vam nedostajalo vode...

— I ne bi, da su zašta!

— Da, ali vi nećete!

— Hoćemo mi, hoćemo! Kako ne bi vodovod...

— I ceste nećete!

— Tko to kaže, sve mi hoćemo!

— Ni kukuruz nećete, ni javne radove, ni novčane pripomo- ci...

— Hoćemo! Hoćemo!

— Hoćemo!

— E, vidite, hehe. Zašto ste protiv vlade? Svega bi bilo, sve- ga. Samo treba vladi dati povjerenje, ovaj, treba je voljeti. Vlada dijeli objeručke, punim šakama, ona baca na lopate novca svo- jima...

Ali Gorenčana nije više bilo.

Pred načelnikom stajao je samo seoski blesavac Miško. Zi- nuo u čudu, razjazio usta od uške do uške, kao da guta načelni- kove ceste i vodovode i mostove.

— Sve vlada dijeli, punim šakama... — pretrže načelnikov zanos čudan, škripav smijeh — i on se ozre: nakešeni blesavac razvalio slinavu gubicu, pokazuje golemo, rijetko zubalo.

Predsjednik potrne i daje mahove nogama.

Od prastarih vremena slave Gorani prvi dan svibnja.

Momci za slavu sruše najvišu jelu u planinskim jelcima, okljaštre je i ogule do vrška, pa dopreme u selo. Tu je djevojke iskite, urese i pomeću na nju darove, da se sviđa ono nekoliko ostavljenih grana na žitkome deblu: tu visi butina iz dima, tu bo- ca vina privezana za grljak, tamo kolač i smotak raznih poslasti- ca. Bogata su bila stara vremena, moglo se! Ej, što su penjači žustro puzali uza stablo i oklizli se strelimice ispred samog ci- lia po mezgrovitom, popužljivom drvu, udarivši stražnjicom o rahlu mekotu, da je ostalo u zemlji prilično grotlo... a ljudi i že- ne i starci klekli, sjeli i izvalili se potrbuške u smijehu! Pa tek kada neka podrugusa, tobože, pomogne stradalniku kod podi- zanja, a onda rekne, uperivši prstom u gnijezdo zadnjice: — Gle, lakomče, gadnu si zdjelu sagradio... stale bi i tri šunke! — ne-

ma konca grohotu, ni trbobolji, ni suženju, ni šmrcanju smijača! A već drugi, prije nego što je dospio dovatiti zamamni visuljak, vozi se niz jelu, da starkom poljubi tlo... Eh, gdje je ono staro doba! Kuda je potonulo, kuda je iščezlo, kuda je propalo?! Sada nisu ljudi radi raskoši. K tome kod većine ne bi našao ni repa svinjskog na tavanu, niti blata u kocu... E da, što ćemo, tako je to.

Ali mladići gledaju samo preda se i nema ih zašta biti tuga! Vesele se, lolaju, nestase se, obijeste jogunastije od djedova — makar su im trbusi uz križa prirasli! Sada praznu jelu dižu, i svojim se momaštvom diči onaj, koji zastavicu za pojasom done- se na vrh vrška i pričvrsti je o mladicu! No, kad bi to sve bilo nego natječu se, utrkuju se šiparci neki, tek što su otpali od kraljevca repa... i kršne momke nadmeću! Prije ženik nije još ono znao, o čem sada balavčad poučava i bodri starce. Djedovi su dobrano zakoračili u godine, a nisu znali, da im je domovina veća od pašnika i plandovišta, kud se govedo kreće. Sukahu već brčine, a nisu bili svijesni, da im i drugo pripada osim kreveta i ženskoga krila. Već im se plijesan popadala kose, a padali su pred svakom gospodskom cipelom, kao baba pred Raspelom, ne budi primijenjeno. Dok danas — još mu mlijeko majčino curi niz bradu, pa hvata žandara za surku i podvaljuje mu. Zna da je Hrvat, da je seljak!

Govedarčad ševrdala je planinskim kosama već mjesec dana pred slavu, da iznađe najvišu jelu, vitku, tananu. Još pred ratom moglo se naći takovo stablo u seljačkim odjelima, te penjač, lju- ljajući se na vrhu požmirkuje, dok se navikne na visinu. A, evo, od nekoliko godina unatrag, momci kradimice odabiru u državnoj šumi i noću obaraju, da izmaknu lugu. Ipak, makar zagrnu panj zemljom i lišćem, makar deblo prikrate pri dnu, da mjera ne odgovara, lugu ih tuži svake godine. Ali stalo njima — nauči- li se na zatvor, kao vrapci na žito!

Godinama najviša je jela u Lukovdolu. Uzalud okoliš pretra- žuje šume još u snijegu, da njihova visinom dohvati lukovsku; jer ako i nađu nebotičnu, ne mogu je izvući iz šume zbog duljine, dok je ne prikrate — a Lukovdolci ne žale drvnika, sijeku oni sva- ko stablo o koje zapne vlâka! Tako ostaje za njima prosjek, kao da je ljući vihor prošao.

I opet se sukobljuju mali prepirači izokola:

— Kao uvijek naša je jela najviša!

— I jest... da se na njoj lakše ptica istovari!

— Neka ga; a na vašu puž bali... tolika je!

Uto dotrči iz šikare Vlado Ravan i baca se među zažagrene borce, što sikću, spremni na šakosanje:

— Odmiči!

Ukoljice ustuknu, kao kokotići pred domaćinom.

— Budale; koškaju se zbog jele, a Joža Crni javlja žandari-
ma, da će na njoj visjeti barjak — sažme prvak ramenima, smr-
knut.

— Što? Kada? Gle ti! — uzvrpolje se odjedared svađalice i
posmatrači oko Vlade, upanjeni.

— Treba dokrajčiti! — odreže ovaj zamišljeno.

— Oja oj, Vlado, čuj, Vlado! Srebrn zvečak, srebrn zvečak!
— uskokodače se Jurica Vekina, prozvan, »srebrnzvečak«, domiš-
ljanac kome nema para. — Palo mi na pamet kao zrno na kamen!
Čujte: objesimo mi u isti čas zastavu na Jožinu kuću ili pojat!
— namigne Jurica i kresne značajno desnom šakom o lijevi dlan ...
Puno barjaka! Puno barjaka!

— Nije loše — izbaci Vlado nakon stanke.

— Eh, bit će veselo! — kliknu radosnici.

A Jurica Vekina optrčava grupicu, prebacuje se s nogu na
ruke uokolo, poput točka s glavinom i paocima, pa potresa lje-
vicom kao zvoncem i pjeva vragoljasto:

— Srebrn zvečak, srebrn zvečak, nije Jure za zapećak. Izda-
jica Crni Joža, jeftina je tvoja koža; ako ti se i prismudi — znam
da nećeš mijenjat ćudi, al izgorit će ti dlaka ... sto mu srebrnih
zvečaka!

Nikica Čičkov, kome je dosta pokazati prst da zakikoće, le-
gao na zemlju poleđice, raširio noge i ruke, pa hvata zrak. Ostali-
ma izbio znoj na čelu i suze u očima. Ni Vlado Ravan nije se
svladavao. A kad je smiješni Nikičin jarac, šušav kao jaje, crn
kao ugarak, bradat poput đavola, stao optrčavati okolo kikota-
vaca i uzmeketao se, kao da ga kolju, prosipljući usput obilno
krupne brabonjke nalik na bob — Nikica Čičkov obuhvati u mucu
koljena i otkotrlja se sred obližnje drage, dok ostali padoše na
ledinu pucajući od grčevita smijeha.

Visoko su lebdjeli ponad gorā magleni pramovi, kao vela ne-
vidljivih vila, što prije sunčana granuća uzliječu k nebu, među
oblake. Iz tisuća gnijezda, ptičjih pjevališta, po drveću i grmo-
vima ozvanjao je, žuborio, brujaio, titrao nebrojen cvrkut. Pro-
ljetni lahori: bogati mirisari, poklanjahu svijetu jabučne, kruš-
kove, šljivine i najrazličnije cvjetne mirise s poljā, iz vrtova, iz
voćnikā, iz šumā. Bujne zelene trave, s nizom rosnih bisera na
sebi, sanjale su slatko, tek mjestimice probuđene bosom nogom
djevojke, koja je istrčala da uzbere svježje cvijeće; ili trkom ra-
noranilaca pastira, koji već ojuču za blagom, dok mjedenice, klep-
ke, zvoncad i praporci prosipaju po stazama i puteljcima sitne
zveketljive glasove, zatim krupno duboko brujanje i lepršavo

veselo cičanje. Upadaju ptice i klepke i vrela i šume i pastiri jedno drugome u pjesmu. Grle se najrazličitiji glasovi i tako zagrljeni prše u visine. A vlažna prašina na putovima, mokro blistavo lišće u krošnjama, teške rosne vlati i kukci prokislih krila iščekuju sunce da ih ozari, da ih obaspe toplim cjelovima, vrelim poljupcima, koji će ih osloboditi vodenih utegā, pa da se dignu, pojure, zaplove, polete s vjetrom, s oblacima, pticama, mirisima, zvukovima.

I ogranulo sunce!

Pjesme, cvrkuti, šumori i grgori proljetni zazvučāše, zabrenčāše, zazvoniše iz punih sila, kao da ih odjednom netko prosuo. Potekoše krilatajući žustro k niskim, mještinastim oblacima, ogrnutima dosad sjajnobijelom svilom s tamnim prelivima; a u taj čas obrubiše im se plaštevī jarkim skerletom, od kojega porumene svijetlomodri nebeski prozori između njih, zaruje lokve po lugovima, rijeke u koritima i šumski potoci. Jarko se zažare stotine seoskih okana na niskim kućicama.

Malom pastirskom izvidniku ukaza se sunce na blistavim bajunetama iza grma, liznuvši po njima crvenim, krvavim plamenom.

— Došli su žandari, došli su! — dojavī, zasopljen, drugovima i ljudima.

Sve je sjalo i treptalo u oštrom danjem svjetlu. Kroz bijele proljetne oblačine probile sunčane zrake i rasprsnule se po selu, kao da sâm Gospod stoji iza oblakā, pa svjetlo udara od njega ili kao da su te zrake žice anđeoske harfe, te će začas zabrujati tihi, svečani zvukovi nad zemljom. Ali čulo se samo kako guske gaču i krilima mašu da sve odlijeće od njih paperje; kako se kokot raskukurika na plotu, pa preplašen odskočio, kada se susjedova mačka uzverala k njemu, gonjena bijesnim lavežom Mršaljeva jazavčara.

— Počnimo! Skoro će podne! — odreže brat Jurice Vekine, momak čvrst i ratoboran.

— Evo! — poskoče momci, te su u obližnjoj mlaci preplašene race požurīle do obale.

Sve se više svijeta iskupljalo na maloj ravničici između kuća, pored sela, gdje ležāše dugačka povaljena jela, oslobođena kore do vrška, što se šarenio iskićen, kao svat, vrpcama, mašnama i ostalim papirnatim nakitima.

— Horuk! — poviču oni kod užeta jednoglasno i povuku. Jela se podigne pedalj od tala i padne natrag.

— Pomozite! — vikne podvikivač muževē, koji pristupe kopu i krepko povuku. Jela se dignu za dva pedlja, pa ostali momci pritrče, kleknu i podmetnu ramena, odižući se polako u čučanj, iz čučnja se potpuno opruže i stanu ispravljati ruke, dok su dižači kod užeta podvikivali istoglasno i izravnavali vršak.

— Drž, drž! — podbode ljude Vilko Beljan i udari kovačkim maljem o dno jele, koja padne u grabu da se vrh duboko zaljuljao, a dizačima zatitraše nabrekle miške na silno napetom konopu.

— Vuci! Vuci! — vikne podbadač Jure Vrbanac i protezao se u svoj duljini, uprijevši dlanove o tešku jelu, dok su ostali polako primicali šake k dnu, a drvo se sve više ispravljalo.

— Dobro je! Stoj! — i djeca stanu bacati uz bokove jele debelo kamenje u grabu, tući ga batima željeznim i zasipati prhlicom zemljom.

U šutnji čulo se općenito oduškivanje i šmrcanje, popraćeno otiranjem opoćenih čelā rukavima i zaznojanih vratova mokrim rupčićima. Stajali su ljudi zagledani u vršak visoke jele, i čitav narod pričinjao se poput ukopnikā na groblju, gdje je pop svoje otpjevao i samo još rakari udaraju pljoštimize lopatama o masnu zemlju humka. A, zapravo su muškarci stajali spremni kao zvijeri, koje spuštaju oči nice i čine se zabavljene sobom, iščekujući napadaj.

Iz prikrajka dopre lak šumor.

— Hej, kakav je to cirkus! — upane među narod oštar glas narednika, koji se grubo probijao kroz gomilu.

Nitko se ne oglaš. Samo Vita Panijan odbaci škornje, zatakne za pojas hrvatsku zastavicu, otare stopala o suhu zemlju i zagri deblo. Brzim kretnjama stade se penjati na jelu. Popeo se već za dvije čovječje visine, ali kliska površina izmakne mu se i pođe natraške.

— Stoj, gade! Čuješ li! — pritrči žandar do jele i udari kundakom penjača među pleća.

Zastavica sleprša na zemlju, a Vita se skrušeno spusti i pruži po tlima.

— Jao, mogli su pripeti odmah trobojku na jelu! Nek bi se žandari penjali. Luđ narod! — zašapta lajavica.

— Ni naši stari nisu tako radili! — odbrusi joj glasno djed Grgurić.

Odjednom zavoni zvono na stranu.

— Vatra! Vatra! — odjeknu povici, a sa dna sela podigne se gust dim, pa golem plamen.

— Joža Crni gori! Joža! — zavrišti gomila i jurne niz put.

— Oh, kad bi imali pamet, pa da ga bace u oganj! — dobaci Grgurić mirno.

Žandari se ozru, prebace puške na ramena i požure za ljudima.

Mladići podignu Vitu. Jedan zgrabi zastavicu i počne se penjati. Popeo se do pola jele. Dalje nije mogao. Spusti se dolje.

— Žurno, momci! Žurno, dječice! — govorila je drhtavo baka Ravnova, dok je odjekivalo iz daljine vriskanje i trka, a putem su treskala kolica vatrogasne štrcaljke.

— Isuse slatke, što gori! — poviče netko, i sve oči upru se u plamen, koji je lizao k nebu visoko, razmahao vjetrom kao ogromna zastava.

Ni slijedeći penjač nije uspio.

— Ne klonite, dječice, neka još netko pokuša! — junačila je bakica momke.

— Vlado, popni se ti! — gurne, ustreptala srca, Nikica Čičkov svog prvaka.

Ovaj skoči, uzme trobojku i baci se na jelu. Kao mačka uspinjao se do polovice, iskorišćujući svaki smogor, svaku zasjeklinu. Brisao je žustro dlanove o hlačnice, prislanjao uz deblo sad koljena, sada tabane, sad gornji dio stopala.

— Žuri, Vlado!

— Pričvrsti, janje moje!

Buka s garišta slijegala se, plamen jenjavaše.

Vlado Ravan izvuče iz pojasa barjačić, pridržavajući se za jednu granu da ne poče natraške, i progura se kroz krošnju do vrha. Prisloni držak zastavice k tankom izdanku i prstima vješto smota žicu oko obadvoga.

— Silazi dole! Skidaj to! — režao je izdaleka narednik u trci, pod teškom opremom. Za njim skakaše žandar s puškom u ruci.

— Ne skidaj, sinko! Ostavi! — vikne baka.

Za žandarima valjalo se čitavo selo.

— Pucam! Skidaj, silazi... pucam! — uperi žandar pušku i škrokne zatvaračem.

Vlado je stajao mirno na vršku, priljubivši se grčevito uza stablo.

Iz krupnih oblaka, koji su se valjuškali nisko nad ljudima, zaromoni prsak. Čulo se kako sitne kapljice odskaču u bari.

— Silazi! — rikne narednik i poleti k jeli.

— Nemoj, janje. Ostani gore! — vikne baka, a žandar se okrene i udari je po glavi. Starica se sroza.

Mališ stajaše na mjestu, prirašten uz deblo kao guba.

Karabinka grune ljutito i zastavica na vršku zadržće.

— Seci jelu! Ruši je! — izmahne narednik kundakom na momke, kraj kojih je ležala sjekira. — Seci!

— Sijeci ti, ako smiješ! — oprse se momci odvažno i blisnu očima.

Narednik pograbi sjekiru i zasiječe, dok je žandar stajao sa zapetom puškom, okrenut k mnoštvu. Zastavica na vršku zatreperi.

U narednikova pleća udari kamen.

Prasne puška na gomilu.

— Dole! — razviče se žandar i opali na vršak.

Jezovit vrisak probode srca.

Mališu vrh jele klonu ruka na grani i poteče krv. Žene zajaucku, pokriju oči. Djeca zaciče.

Odjekne mukli pad...

Duboko zasječena jela, uzremećena sunovratom dječakovim, nagne se na bok, i uz krsak, lomljivu i šumor složi se duž ravnice, preko puta, zaronivši krošnjom u mlaku, iz koje pljusne visoko voda.

Osviještena baka skoči u luđačkom zapomaganju, urliku i bježanju do unuka, koji ležашe krvav, izlomljen, bez duše... Potkoljenica se prebila. Kroz kožu provirila prepukla kost, niz koju je kapkala gusta, crna krv...

Na nebu isprsiše se oblaci i istakoše na grudi dúgu kao trobojku:

— Skinite je, skinite je, đavoli! Skinite je, ubojice! — jecala je bakica mahnito, van sebe, upirući prstom u nebo.

Mrka seljačka svjetina okružavala je žandare, slična stoglavoj zmijurini. Ogradila ih poput šume, poput zida, nalik na visok taman talas. Opkoljavala ih kao crna, munjevna oblčina...

Kresnu dugački plameni.

Dvocijevke zagrme.

NOVELA S RATNIH DOPISNICA

*Prijatelju Dragutinu Tadijanoviću,
pjesniku Dana djetinstva*

Dok se porađao, gruvali su topovi.

Tužni, zaplaninski gruvaji, prigušeni daljinama, odjekivahu kroz noć kao teški uzdisaji žalosne zemlje.

Na pustim ležajima jecale su žene u besanosti i bdjele zaplakane matere, krsteći se usplahireno na muklu grmljavinu u sablasnim tišinama, kada se čuje duboko u zemlji otvaranje grobova i čekrk lanaca, na kojima spuštaju ljesove uz jauk i tužnju. Ili bi vjetar zatrnuo žute, mrtvačke zvijezde, i razlivši gustu tmušu zafijukao sablasno u dimnjacima, razbudio na grobištima povampirene mrtvace, koji onda čitavu noć bjesomučno urliču oko kuća, grebu na zveketljive prozore, urnebešu po tavanima i zapomažu u stajama glasom dalekih pokojnika.

— A joj, a joj! — budile se zaprepaštene žene, žute i rascvotane, noseći strašljive glasove selom, kako su oko tri sata po ponoći prohujala putem u Vrbovsko paklenska kola u koja su bili zažvalani đavoli, a pod kopitima praskali im sijeveci od iskara i razlijegao se njisak. Dugo još ozvanjaše fićukanje zviždavih bičeva i tandrk nečastivog vozila koje je odmicalo u visinama.

— Obnevidjela, ako ih nisam gledala kao vas, eto! Suklja im plamen iz nozdava, a užarene oplata na točkovima pište i cvrlje u kalovitu putu. Niti hućanje, niti rzanje nije me oborilo, ali kada sam u jurnjavi sagledala voz, vrisnula sam i izgubila tlo pod nogama. Žene, tako se ne makla s ovoga mjesta, gledam: puna kola ljesova; a u onoj brzini prividjelo mi se kao da u jednom leži, slatka Mare, tvoj pokojni Slavo, a na prsima mu kolajne; do njega Emin Darko i Katičin Ljubo.

Onda sve zamuknu od jezivosti i nijemo slušaju tri mlade udovice kako grcaju i sakrivaju lica u majčina krila, hvatajući u dubokim, bolnim uzdasima zrak kojega im ponestaje.

Prva se snalazi pripovjedačica Brlja, ona spremno doskače u pomoć majkama. Nadvisuje se utješljivo nad žalosnice uživajući

u suzama i riječima što joj se slinavo omiču s jezika te razbuđuju silnije grčeve: — Ne plačite, slatke, ne tugujte, dogodi se katkada, kao u snu, jave ti se pokojnici (bila im laka zemljica!) samo zato da ih se živi sjete misom, molitvom i hodočašćem za upokoj duše. Srknite, jadne, gutljaj svete vodice, splaknite grlo, izmijte srce, ukrijepite se božjim blagoslovom!

Podižu im glave, otiru im suze i silom udaraju grljcima bočica o stisnute zube da ih rastave. Bljutava voda natopi se suznom grčinom u ustima, mučno poteče upaljenim grlom, koje je stegnuto od tuge, i navrati na bacanje.

— Otvorite prozore! — čuju kao iz daljine kako zapovijeda Brlja, a do njih poteče u sobu zrak, koji su noću jaukavi vjetrovi namakali u dim, te miriše žalosno na paljevinu. Usrkavan kroz drhtave, mokre nosnice ustrepeće nutrinom, podsjeti na noć, na rane, na smrt, na drage, nezaboravljene; i gust, težak, tužan miris napuni srce. A suze bujicom poteku i glave se opet nađu u krilima, gdje suze lakše kaplju i grčevi malakšu. Kroz majčinu ruku, koja im je položena na glavi, kao odvodom, polako otječe bol.

Stari Mužina nije vjerovao u duhove ni u paklenike. Jesenašnji dovoz za aprovizaciju nije se još mogao iscrpsti. Seljaci žvaču, otkad je zazimilo, zoben prijesnac u kom bliješte čitave vlati, kao zlatne žile u zemlji, a miriše kiseljasto i nažuko. Velečasni je povjerenik, i govori narodu neka štedi, jer domovina traži žrtve za svoje spasenje. Gospodin učitelj, magaziner, čuva vreće brašna, soli, šećera i kave u školskom podrumu, taji škrinje namirnicā na tavanu, a sirotinja guta kolačiće smjesnoga kruha od mljevenih bučjih koštica, sirutkova sjemenja i pregršti graha koji dobiva u aprovizaciji.

— Hljebožderke proklete, najbolje da objesite svaka zobnicu o vrat! Uhanile se kao kobile — sviče se gospodin učitelj na žene, kada dođu u kancelariju po cedulje. Priča se da rumena Magda Skrbinova, koja javlja gospodinu sve sumnje, odlazi predveče u školski podrum, a vraća se, kada zamrkne, pune pregače i s otiscima učiteljevih obrašnavljenih dlanova.

— Nismo mi njegova čekala! To što nam daju, krv je naših muževa!

— Oh, da je moj Toma tu, razagnao bi on te pirnice školničke što žderu našu muku, sipnja ih zagušila!

— Oslaće se s nama, izruguju nam se. Govore, neka štedimo, a njihova su djeca nakićena i pitaju se kolačima, dok su naša obosila, rasprnjavila se i otančala kao igle!

Među hrpu uzrujanih žena pred aprovizacijom probija se veselo Magda Skrbinova. Sve ušute i slatko joj dobacuju: — Lijepa moja, kako tvoj Vjeko?

A u sebi zatomljuju mržnju da im se ne omakne s jezika: —
Fuj, gade, obloguzol!

Stari Mužina je vrebao.

Te noći zaburi strašno, i stade hujati veliki dažd. Rijetka so-
lika proskače niz crepovlje i zakucka o prozorna stakla, a ras-
plašeni štakori usciktali se pod krovštima. Mukla orljava vode i
sjevatanje u tami (kada se na sobnom zidu ukaže strašan raspeti
Krist ili sveti Rok, što je na slici obećio oči k nebu, iskrenuviše
bjelutke i uperivši kažiprstom u ranu na stegnu) straše djecu,
koja povriskuju skupivši se k uzdrhtaloj majci. Slušaju u sno-
hvatici, kako grme kola razbješnenog Ilije i kako on ljutito treš-
ti u jurnjavi dugim žarkim bičevima što mu vijugaju čvornato
nad glavom, jer su ogladnjeli skočili danju u školski vrt među
crvene ribizle, i umakli napunivši njedra.

U školskom dvorištu stajahu kola zakriljena gustom tamom. Ti-
ho, kao krijesnica, lijetalo bi slabo svjetlo od podrumskih vrata
do kola. Na mahove razlije se šumor kiše po ceradi rasprostrtoj
preko tereta. Dok se stari Mužina neprimjetno prišuljao u blizinu
i zavikao na kočijaša, utrne svjetlo za podrumskim vratima, a
konji, žicnuti bičem, usprednu se, te im na munji zablistаше sjaj-
ne potkove. Skrenu hrlo na put i zaplivaju svom dužinom uza-
grapce.

— Lopovi! Tatovi! Tako vi radite! Zato nema sirotinja kru-
ha! — urlao je stari Mužina za kolima koja su odmicala, a glas
mu se gubio zaglušen grmljavinom i pljuštanjem obilne kiše.

— Evo vam đavolâ. To su mrtvaci, to su ljesovi! — pokazivao
je ujutro stari ženama žuti kukuruzni trag u svježem kolosjeku.

— Primorci zvaču našu palentu i šećere našim sladorom, a
magazineri pune svoje novčanike!

Gospodin učitelj skoči među ljude, pa saznajući, tobože, u če-
mu je stvar, pojuri uzrujano u podrum, otvori vrata i stade očaj-
no kleti lopove, što su, evo, obili bravu i okrali spremište. —
Prokleti gromovi koji su pogodovali tatovima! Jadan narod, ja-
dan narod! Trebalo bi kradljivce žive ispeći!

— Kuzma, Kuzma, lijenčino prokleta! Rekao sam ti, pribavi
pseto! Gledaj sada, budalo! Gluhak! Da si bar ti čuo! — zagala-
mio gospodin na smetena slugu.

— Otrči žurno u Severin po oružnike! Opruži krakove!

Iz kuće izletjela zaprepašćena gospođa i udari sa suprugom
u jauk pred začuđenim mnoštvom.

— A rekli su da više nema kukuruza! — ubaci netko među
gomilu.

— Kako će biti, kada je bilo određeno za lopove!

— Naši tamo liju krv!

— I gladuju! — zabruji mrmor.

Magda Skrbinova priskoči radoznalo. Žene se mrko udalje i starci se povuku.

Jedan sin staroga Mužine pobjegao s fronte. Oružnici upali pred jutro u kuću, izbadali sijeno i snopovlje u sjenari bodežima, prekoturali bačve u pivnici i kundacima isprekucali sve stijene od ognjišta do tavana.

— Da ti se pod nokat sakrio, iščistio bih ga! — hukne narednik odlazeći, te mu se zanjihalo perje na klobuku.

— To je ona poštenjačina koja mene sumnjiči. To je onaj domoljubac! — nasmijao se glasno g. učitelj pogostivši oružnike.

A Vlado Mužina, najmlađi od četvero braće, u »teškoj borbi za Kralja i domovinu«, objesi karabinku o klin u vinogradskoj zidanci svoga strica, gdje je danju spavao i čekao noć da ode u koševinu kositi na mjeseci.

Kad bi se zorom vratio do konačišta u boku sunčanih Rodina, proturivši glavu kroz široko lišće, redovno bi svojim oštrim očima ugledao duboko u dolini, kako se cestom vraćaju mađarski oružnici neobavljena posla, a na klobucima im ljutito trepere pijevčevi repovi.

— Kukuriku! — istegao bi vrat, zacrvenjevši se od napora, i veselo se bacio na ležište.

Palikuće! Palikuće! — zavriskaše podveče žene selima, uhvativši se pod ruke, pa zaokolaše između zgradā.

— Haj! Haj! Palikuće, haj! — udarile u lonce vatraljima, zabubnjale batinama o kante, zatalambasale motkama.

Jutros dotrčala Draga Sočanova iz šume, razrogačenih očiju i jecava glasa od straha.

— Što je, Draga, zaboga?

— Zašto dršćeš? Što se dogodilo?

— Žene! Žene!

— Hajde, reci hajde! Gutni malo! Smiri se!

— U šumi je vatra! I četiri čovjeka! Bradati, veliki...

— Mile moje, mile moje, to su palikuće! — zaridala stara Bučarka.

— Istina, žene, sanjala sam o njima! Očuvaj nas, sveti Florijan!

I to veče iziđoše prviput bukom plašiti palikuće. A od noći na noć rastao je trepet, udvostručavala se dreka i bubnjanje.

— Eno, gori Resa!

— Oganj u Rodinama!

— Sve bliže idu! Dolaze! Sad će biti ovdje! — drhtale bi stražarice u bojazni, ne znajući da je seosko prljavče upalilo stog stelje i pretrčalo njive s užganim snopom da ih zaplaši.

— Haj, haj! Palikuće, haj!

— Haj, haj, Palikuće, haj!

I tako sela bdiju noću, stražare prepanuto, a kad zadani, padaju iznemoglo na logove, ruše se pod hladovitim kruškama ili orasima; dok vjetar golicavo zavirkuje podižući lake djevojačke suknje, i hiljade veselih cvrčaka u travi smiju se vriskavo njegovoj šali.

Za jednoga tako umornog, sunčanog dopodneva ušla su četiri bradata čovjeka u selo, a probuđene žene poskočile vrisnuvši i zajaukale: — Palikuće! Palikuće! Selo gori!

Oderani i izgladnjeli jadnici zaprepastili se i problijedili mrtvački.

Mužina i još nekoliko staraca utišali žene, i zapitaše blago ljude:

— Što ćete? Otkuda ste?

— Mi rùski úzniki.

— Gladni mi!

— Bili mi v ljesu, ne ímamo jošće hljeba!

Žene se prišuljale začuđeno natrag i zašaptale:

— Pa govore naši!

— Kažu da su gladni i da nemaju kruha!

— Ne jezičajte, žene, nego nahranite ljude! — poviču starci pobjedonosno.

Starice i snaše vrte se s jelom, ponutkaju ljubazno došljake, a ovi halapljivo izvatali kruh i posrkali mlijeko.

— A imamo mi deći, ženu, tam daljéko... — rekli su tiho, kao za se.

Žene uzdahnu. Matere prosuze.

— Gdjè redarstveniki? — prekine iznenada jedan od njih tišinu i digne se.

Starci se zgedaju upitno.

— Gdje? — ponovi Rus i protumači, nasmiješen, dignuvši raširene prste nad kapu.

— A, oružnici! Oni su tamo, uz cestu! Idite samo poljem, ovuda, pa kroza šumu! — upućivali ih starci i žene, mašući rukama. — U šikari ih nema!

— Znete li raditi? Ovako! — i stari Mužina podigne ruke kao da kopa, i zaošine oko sebe poput kosca.

— Znaem mi, znaem! Mi derèvnji ljudei... Mi imamo bàštine... i voli. Velike bàštine...

Žene se nasmijale veselo. Majke otrle suze. Starci izmijenili poglede.

— Idi sa mnom! — povuče Mužina jednoga četrdesetgodišnjaka za rukav.

— Kako ti ime?

— Stenjka!

Stari Romar uzeo na rad Arutina, Kavkasca, Bakrača Vanjku, Rožmani Kostju.

Lojz Romar, kom. 25 pp. 4. sat. Bojna pošta 365. Sinko mili, uzeli smo zarobljenika Rusa na rad; da znaš. Pišem ti zato da ne bi zli jezici potvorili pred tobom moju snahu, jer to je stari čovjek. Ima kod kuće petero djece i ženu. Proljeće traži orača i kopača, kosca i volara, pa nam čovjek dobro dolazi, kad su, eto, tebe plugu ugrabili. Bog te očuvao, sine!

Javio karticom djed Romar na frontu. Učiniše isto Bakrača, Rožmani i stari Mužina.

Odsada su noći krijepile selo snom, a danju ispružili plugovi ručice oračima. Slični puževima raspuzali se polako njivama. Za njima ostajale mastan trag prebačene brazde.

S talijanskog i ruskog ratišta dolazili ranjenici na dopust, odbolovavši po bolnicama. Donosili su strašne vijesti: Na San Michelu je pao Toma Vračunov, Pavao Komparov, Miha Žagar. U Galiciji je zarobljen Mata iz Kamanja, i ostao bez nogu Jaka Rabarov. Jedan je vidio Tomu kako se uhvatio za prsa i pao nauznak. Po drugome je Pavao poručio, umirući, neka pozdravi mater i oca i brata i Miciku Šoštarovu. Mihi Žagaru je šrapnela rasporila trbuh. Živio je osam dana u mukama. — Ubite me, ubite me! — molio je, kad bi se povratio k svijesti. Majke su čupale kosu, zvale sinove naglas, slušajući po sto puta istu priču. — Je li još što rekao, bar riječ? — pitale su žene oblivene suzama, prisluškivale sulude djevojke i otrčavale u zakračunanu sobu, ili u polje, bacivši se licem na zemlju.

— Jeste li vidjeli moga Maticu? — šmrcala je drhtavo sitna starica, trčkarajući povozdan od jednoga do drugog vjesnika.

— Nismo, Žutegovka, nismo. Ali on je živ, on je zarobljen u Rusiji. Čitav njegov vod je zarobljen. Nije pao, nije. Javit će se on, samo da prestane rat!

— Samo da prestane rat, samo da prestane rat! — šmrcala je sirota stara, malko umirena, i rogovima marame brisala mokre, smežurane obraziće, odlazeći da se sutra opet navrati.

Velečasni odredi da svake nedjelje bude velika procesija »za spas domovine i njenu pobjedu u velikom ratu«. G. učitelj je naučio djevojke i žene novu pjesmu koju su pjevale u procesiji:

*Pucaju puške, topovi grme,
Podnožje dršće vrleti strme.*

*Plamen se ljeska, obzorje rudi,
Rumena krvca teče iz grudi.*

Iza svake kitice padao bi pripjev:

*Svrni de, Majko, s nebesa dolje
K našima tamo na bojno polje.*

Proteгла se procesija žalosno praznim selima, udarala je tužno teška grmljavina zvona i brujala pjesma:

*Oči ih Tvoje svuda nek prate
Da nam se braća, ocevi vrate.
Ako i padnu, sklopi im oko,
Ponesi dušu u raj visoko.
Sklapamo ruke, padamo nice
Pred Tvoje, Djevo, milosno lice.*

Stare matere su grcale u prašini, slomljene, a žuke suze gušile su glasove žena i djevojaka:

*Hrvati odv'jek djeca su Tvoja,
Pobjedu daj im sred ovog boja.
Srca im vjerna za Tebe biju,
Za vjeru, Cara — krvcu si liju.
Svrni de, Majko, s nebesa dolje
K našima tamo na bojno polje.*

S fronte je dolazilo sve više vojnika, sve više crnih vijesti, žalosnih poruka. Grupe frontaša, ranjenika, ljudi, koji dnevice gledahu smrti u oči, okorjela srca, zabile se među kruničarke u red i zapjevale gromkim glasom pripjev:

*Svrni de, Majko, s nebesa dolje,
Donesi kruha na bojno polje!*

Uskočio Joža Puntar došavši na dopust. Odvrgli se u šumu Đuro Pušić i Blaž Beljan.

— Što će oni isprkositi, budale? Obladat će ih kao vrepce i kopat će si onda sami grobove! Protive se svome Caru i Kralju, odupiru se svome narodu! Obezumili ljudi! A sve ih izopačio onaj primamljivač, Vlado. Onaj bludnik što je ostavio domovinu na cjedilu, pa se slizao s Olgom Puntarovom! — Ljutio se g. učitelj, povjerenik aprovizacije.

Sutraveče upane iznenada oružnička patrola u kuće bjegunaca.

— Čuvajte se, djeco, opet su sve prevrnuli, kao da ste miševi. »Razortačit ćemo mi njih, tvrdoglavce!« — nadimao je od jada repinu onaj kopun madžarski — stala bakica Pušićeva oponašati narednika, iskrivivši obješenjački lice, a mlade izjelice prсну u smijeh nad donesenim jelom.

— Sinko, zaogrni se dobro da mi ne ozebeš! Tako, djeco, a sada idem; pa, ako bude mjesečine, pokosite nam Lazine, jer drugačije neće biti mlijeka. — Da, skoro sam zaboravila! Ti, Vlado, čuvaj se! Budi na opaznosti, rano moja! Ona učiteljina znade za tvoje staze! Zato su sinoć i banuli onako k nama. Daj srcu mira, može Olga i da čeka! Pazi! — Pa, onda zbogom, djeco! U subotu će Kata do vas. Tvoja nevjesta, Vlado! U nje su mlade noge!

— Kukuriku! — otegne mladi Mužina za staricom i kao kokot krilima zalamata laktovima.

— Bog vas blagoslovio i Majčica božja! Evo, kako su dječica sretna i vesela, a Car hoće da tuže — razgovarala sama sa sobom starica i nasmiješena izmicala kroz šikarje s praznom košarom vrh glave.

Već dva tjedna nije bilo oružnikā u selo.

— Dečki, idem malo primirisat kući. Donijet ću sa sobom ognjilača da se zasladimo. Već su odmekšale — odbaci Vlado Mužina iz a ponoći sjekiru u drvniku.

— Odmekšalo ti srce, vraže. Ne da ti mira!

— Boji se da ne bi, siroticu, buhe poizbadale!

— Hajde, pa ih valjano protri!

Nebo se zelenjelo kao travna livada, a po njoj pala rosa zvi jezda krupnih i srebrnih, koje kao da su uzdrhtale potresene mačkima grohotom.

Pred jutro u selu zapraskaše puške.

Zamnije jauk.

Skočile žene bačene iz sna i potrče van.

Iz vrta razlijegao se ženski vrisak: — Vlado! Vlado!

— Stoj! — vikao je netko grubo za ženom u košulji koja je bježala preko bašče.

Ova se spotakne i kriknuvši padne.

— U kuće! Zatvaraj vrata! — prodere se oružnik, poletjevši iz mraka s naperenom puškom na žene i starce.

— Jao, jao, mili moj! Rekla sam mu, rekla sam mu! — stajala prigušeno stara Pušićka i kroza štalu šmugnula do Mužine, u gornje selo.

Stari, laka sna, ustajaše, probuđen hicima.

Kada je saznao, okameni i zadržće, pa pojuri muklo niza strmac.

Sunce, užarenih obraza od noćnog trčanja oko zemlje, žedno je srkalo obilnu rosu s travā.

Kata Mužina, utučena strašnim snom, otpuči košulju i priljubi na grudi gladno dijete što se uscićalo u zipci. Mališ zatrepta nožicama, turne ručice pod majčinu košulju i lakomo zagnjuri glavu u dojku.

Stari Mužina uđe kao sablast nijemo na vrata.

Žena vrisne luđački i ublijedi.

Dijete uplašeno trgne glavicu od dojke i bijelo, izbačeno mlijeko poteče niz ustašca.

Gledalo je velikim, zaprepaštenim očima.

Neće ni da okusi, teto, neće! Strah me, uginut će od gladi. I Marta mu ponudila. Tereza mu dala dojiti, a ono se razdrečalo usplahireno i stalo se bacakati ručicama i nožicama. Zakunjalo, siroto, bojim se . . . umrijet će, teto! — briznu majka plakati.

— Uprepastilo se dijete. Zadojila si ga tugom, kćeri, gorkom kao otrov. Odbilo se od sise prije reda. Daj ga meni, krst mu nje-gov! Tako, janje moje, uzvaljani se, ojunači se! Digu, digu dajca, Šimek lovi zajca! Pazi ga, kćerko, gle, kako se zasmijao! Zna stara Pušička, kako valja otjerati onoga zloočnika što te urekao, je li, slabunjče majčin?!

— Teto, da pristavim vodu?

— Brzo, kćeri, učini! Uspi kamilice, kad zaključa. Podjari vatru da ga namamimo, dok se smiješi, dok se ne osupne! Kiša pada, trava raste, gora zelena, na Šimeku košuljica bijela, vezena!

Hitro proključala voda i zažutjela od cvjetičā. Rashladile malo čaj, pa ulivši ga u bočicu natakle gumeni sisak na gr'oce.

— Tako, junače moj, potegni! Jelen mu kola i sani!

A mališu zatitrale nosnice na slatki miris i otvorio ustašca.

Zagrgotao veselo čaj u bočici.

— Hoće on, hoće! Raspomamio se, nevaljanko, na kamilicu! Ne tuži, kćeri, brzo će mu zubići poizniknuti, pa da vidiš, kako se žvataka!

Prekinu je stari Mužina:

— Jesi ti, Mare, majstorica, jesi! Samo, bojim se, neće imati šta da žvače! Onaj lopov zelenaši i dalje, te nikom ništa. A meni krata ceduljice, pa ako sin ne pošalje s fronte, bit će jao i naopako!

— Moj Đuro, pa Joža i Blaž morali se razići. Tugo moja, izginut će djeca! A oni tamo jadnici ostat će bez ruku, bez nogu i

bez glava. Čemu car sakati svoj narod, koja mu korist od toga?! Slušala sam ove naše zarobljenike da njihovi kod kuće isto tako govore.

— Draga Mare, gle, zato je rat da ovakve bitange onovčaju i da se tuste na narodnim plećima! Tukli se čobani preko magarećih leđa!

Dijete iskapilo bočicu. Činilo se kao da sluša razgovor koji uspavljujući romoni oko njega, pomiješan mirisom djedove lule.

— Joža, sinko, poljuljaj brata. Neka se jadan nasniva. Dječica su kao gljive, ne zakiši li, zanemognu. Sirotani, kako će odrasti, kakovi će ljudi biti... dojimo ih tugom, a plačem u san uljuljavamo.

Oglasi se jednolično ljuljaška.

Svi se povuku iz sobe.

Feldpost 420-24/5 916. Draga ženo! Već sam nekoliko puta pisao odavle. S Darkom sam bio jučer čitav dan. Došao k meni. On je u 12 komp. Mato kod 13. Ujčev Ljubo kod 15. komp. Tamo je i Breški Petar i Gojac. Hvala Bogu za veliko čudo! svi zdravi nakon strašnih bojeva. Šaljem ti razglednicu, pa možeš po mom licu prosuditi kakav mi život. Nisi mi javila jes li od Korajca primila dva para cipela. Dao sam njemu 12 K, a za tebe i oca 80 K. Milivoju šaljem za mašinu 100 K. Telčića prehranite, jer će na proljeće biti blago skupo. Držim sijeno će pojeftiniti. A za Bečarom ne tuži, ionako bi ga teško prekrмили. A kada prestane rat, vratit će se s nama. Ne boj se, uzobit će ga ovdje! Padne li — za nj ćete bar dobiti odmjenu. Zagrli Jožu, poljubi maloga Šimeka. Ovdje zima. Zebe za srce. Stabfeldw. Mužina Šimun, Marschkomp. 7. R. 96.

— Siromak, a već skoro godinu dana ne zna što je s Vladom! — zavapi žena i prosu suze.

— Ne plači, tugo moja. Čula si, Darko je živ. I naš Ljubo! Ne zna Vlado za te muke, dobro je njemu. Moj Đuro zimuje u šumi, smoždit će ga tresavica. Što mu koristi dom i rodbina, kada ga iz brloga tjera medvjed, a od kuće zasjeda!

— A tvoj Šimun, Tereza, diči selo svoje! Gle, piše Iva Vučićev da je opet promaknut. Veli, dobar je kao kruh, pomogne zemljaka, makar ga glave stajalo. Pa kolike kolajne nosi na prsima, bože mili! Nije meni do sjaja njihova, nego, kažu, svaka mu nosi petnaest kruna; ona što blista ko mjesečina. A zlatna — sunce joj njezino — bog te pitaj! Doznačuje ti novce kao da je Amerikanac. Što bi tvoj svekar, što bi ti, jedna... da ne zvekeće na njemu ona orma carska!

— I jest smotrenik! Kako se samo, žene, uzbrizio zbog djece! Jedno ni ne pozna, a šalje mu poljubljuje. O svemu vodi brigu; zna dobro, kako bi konjče, što su ga uzeli u rat, trebalo oranici! Za sve to nađe vrijeme, uz nevolje koje ga snahode. Ne dvoumi u te, makar što iskihnnuli bezočnici i opadačice, ne stidi se svoga sela, svoje sirotinje! — udiviše se tješiteljke i ponužde se nad fotografije s bojišta. Na jednoj stoji crkveno pročelje, a čitavo je lijevo krilo smrskano i odvaljeno na zemlju. Sriču polako tumačenje napisano na poleđu muževom rukom: »Nutrašnjost crkve S. Pollo di Piave raspucana od tal. topništva«. Na drugoj razglednici, kao zarđalaj, uperene su cijevi teških topova, kojima su točkovi nalik na mlinska kola, a u pozadini strše zidine nekada sigurno lijepih, velikih palača. Straga stoji zapisano: »Zarobljeni dalekometni topovi (engl.) u Lucinico«. Na slijedećoj leži podnimljen neki bradati čovjek u rupi s policama. Pod njegovim ležištem je lavor i metla. Nad njim kaciga slična prevrnutom kotlu gvozdjenjaku, i par boca. A odmah do glave vise slike triju žena nasmijsanih, bijelo, lepršavo obučenih (»to je moj prijatelj«). — Koja mu od njih žena? Ili su to ljubovce? — pomisle radoznalice. Slike ljepojki uokviruje s jedne strane revolver obješen o čavao. Ređaju se dalje žalosne, razrovane ravnice, s velikim grabama u kojima leži mutna voda, a nebo je tmasto, zamučeno, žalosno: »Dolina Rozenthal San Marco«, »jedan dio Gorice«, govore bilješke. Onda zapanjene oči zastanu uprte u sliku izrađenu rukom, pod kojom je naštampano: »Denkmal für die am S. Marco bei Görz gefallenen Helden des k. u. k. I. — R. 96. in Černiče«, »Spomenik junacima 96. pješ. puk. u Černiče, koji poginuše na San Marco kod Gorice«. — Ovdje su pokopani Vučić, Tine Markoč, Vjeko Grešnik i Pavao Brinjan.

— Kako imadu lijepo grobište. Ovi kameniti spomenici sa strane, to su sigurno oficirski grobovi.

— Križeve poređase kao vojsku. Kako su živi stajali, tako mrtvi poživaju.

— Tko zna koji su naši. Ni ime im nije zabilježeno, sigurno. Pa tko bi ga i čitao. Tko će im vijencem grobove kititi, tko će im u tuđoj zemlji voštanicu ili dušicu zapaliti.

Tiho se prospe čislo suzā na dopisnice. Katica Brinjan, sestra Pavlova, odvrti lice i proleti kroz vrata.

U šutnji omakne se sa stola nekoliko slika, te panu na tle. Mali Šimek pusti majčin skut, sjedne na pod i dohvati jednu dopisnicu. — Tata, moj tata! — zatepa priljubivši se kartici.

Žene zure nijemo kroz prozor: Katica trči preko voćnjaka, pognute glave.

Jednoga dana zaraduje se majka i cjelune sinčića sumanito: — Evo, Šimek, otac ti piše, otac ti piše!

Oko djeteta rasprostire se milovonja majčine kose i njeno smiješnje izbistri tmurnu sobu, a svijetla suza zvonko zvekne o pod. Zirne smješljivo sunce kroz okno, blisne u zrcalu, odrazi se na stropu, zaigra nestašno po staklinju na ormaru. Raspomami sunčeva pustopašnost slabunjče, i ono trgne iz majčinih ruku karticu na kojoj sjedi bratac pod ucvalim jorgovanom i svira u frulu, a seka do njega udara dlanom o dlan, zasmijana: dok mlada pred njima pleše, podignuvši ručicama suknjicu. U pozadini krilataju bijele guske i smiju se gaćući, nakrivivši glave da bolje vide. Maleni rundov, okrugao kao lopta učiteljve djece, skakuće oko sestriće. Na vrtnim vratima titra sunce. U ružičnjaku klanjaju se ru-mene ruže. U daljini njišu se grane zelenih krošanja, i pustopašnik vjetar premeće se naglavce preko polja, u travi.

Učestaje dopisnice, nacrtane očevom rukom, s naznakom: Dragom sinku, Šimeku Mužini, Lukovdol, Vrbovsko, Hrvatska. »Mnogo te ljubi i pozdravlja Tvoj otac«, čita majka, dok joj se krune suze s trepavicā te rose plava slova i zamućuju ih kao nahukano zrcalo sliku. Na jednoj ponosno šeta jelen, okrunjen kao car. Na drugoj plovi lađa uzburkanim morem, a nebo je natušteno i isprekršteno munjama. Iz dimnjaka suče se dim kao iz djedine lule. Na trećoj razgovara kraljica sa žabom kraj potoka. Žaba je kraljevna, jer ima krunu na glavi. To je, sigurno, ona krastača o kojoj priča djedo da ju zlobna vještica prerusila u gubavicu. Nijedna druga žaba nema krune i ne zna da govori. Na četvrtoj razgovara princesa u čamcu s labudom i dobacuje mu ruže. I o tom znađe djed: to je labud koji se hrani samo cvijećem iz kraljeve bašče. Na petoj je narisana pisanica omotana svilnom hrvatskom trobojkom, a kod vrha prokljuvalo pilence ljusku i proturilo van, začuđeno, zlatnu glavicu. U kutu četverolista djetelina. — »To ti je očeva čestitka k Uskrsu!« — objasni mati. Šesta dopisnica prikazuje šator, a kroz jedno odvrnuto krilo vide se u unutrašnjosti očeve noge ovite kamašnima, nazuvene u teške cipele i kraj njih štap s kapom. Umoran je, spava. Uz šator sjedi pseto ušiljenih uška i pozorno podvita repa. Sa svake strane šatora su dvije voćke. Lijeva je okršena i bezlisna. Desna je tanja, ali lisnata. Na ovoj su obješeni revolver u toku i dalekozor. Straga se vide uhrpane vreće, nečim nabite. Poslagane su kao zid. Visoko nad šatorom, drvećem i psetom kruži aeroplan, sitan kao muha, nalik na hrušta. To mu protumačio djed: — Tako, vidiš, žive otac i stričevil! — Kao cigani, pomisli, ali bojao se kazati, jer ga zaokupi misao: da li vidi onaj u aeroplanu oca? Potrese ga bojazan da se aeroplan sruši i obori na oca. Veli djed: težak je, smrvio bi kuću. — Zašto pseto ne laje da upozori oca? — mučilo ga. Veselio se vojniku u kacigi. Radovao se ženi s crvenom pregačom, plave kose: to je grabljačica, jer nosi grablje i plašt za sijeno u otkosima.

Prolazi kraj jezera iz kojega se upravo napaja žedna krava šarulja. Po njem plovi lađa. Smijao se vojnicima, koji nose koture bodljikave žice. Prvi nešto jauče, bolna lica. Djed kaže, stoji zapisano, da prvi govori onome straga: pazi! zatvara me! On to ne razumije. Ali smiješno je. Najviše se smije slici na kojoj dugobradi patuljci sjede vrh malih gljivica, kao na stolicama, uokrug jedne velike gljive, koja služi za stol. Kartaju se. Dva mališa sjeli pod vrganj u hladovinu, i počupaše se za brade. Uhati zekonja sio blaženo na zadnje nožice i smješka se na borce. Neki patuljak ovjesio se za visoku, vitku vlat, pa se ljulja. U pozadini bradati čovječac upro svu snagu da potrese zvončićev cvijet. To je kuhar: zvoni na ručak.

Danju bi slágao dopisnice po podu, ređao ih oko sebe, tako da dovede slike u neku vezu s djedovim pričama. A noću tlapio bi u snu i razvijao krasnu bajku u kojoj je glavno lice otac iz šatora, s fotografijā. Oko šatora niču gljive, pod kojima hladuju patuljci i zaviruju kroz zavrnutu krilo u unutrašnjost, s prstom na ustima. U blizini zrcali se jezero iz kojega srče ožednio jelen. U jezero padne aeroplan s visine i razbija ga u komadiće, u sitna blještava ogledalca, koja pršte po travi i odrazuju patuljke, nebo, sunce, ptice, slapove, pretvaraju se u kolajne te blistaju, srebrne. Pred šatorom laje pseto. Otac se diže. On se skrasi pred njim, pa ga otac miluje i ljubi. Vodi ga u šator. Veli: Ostat ćeš uza me, Šimek, sinko. Evo ti lokomotive, još ljepše nego što je u učiteljeve djece. Tako, sada imaš svoju, gledaj samo, kako juri! Oho, brža je od njihove! Više te neće udarati, više te neće goniti kamenjem, jer gledaš u tračnice i mostove na školskim stepenicama. A ovo! Gle, truba! Žuta, zvučna, sa crvenom obramnicom, plavim resicama. I sablja, kako se samo ljeska! Dum! Dum! Koliki vojnici, čitava vojska! — To je naše, marš, ušljivac, prljavac! — više učiteljev sinčić. Dum! gruva Šimekov top i pada lokomotiva učiteljeve djece. Evo, stvorio se pred njim učitelj, sa šibom. On bježi, pada, ciči. Po njemu pljušti šiba: — Derište, balavče, gubi se, dat ću ja tebi! — Braco, stariji učiteljev sin, baca se na nj kamenom. Pogađa ga u glavu. Teče mu krv. On vrišti, više djeda, mamu. Ha, djedo trči! Hvata učitelja. Udara šakom o vrata za koja se učitelj sklonio. Prilazi k njemu, podiže ga.

Budi se.

— Šimek, no! Prisnilo ti se ružno? Gle ti njega! Hajde, hajde, ne boj se, djedo je uza te. Tako. Privini se. Svo ti lice vlažno, sužno. No, no, snivaj samo.

Djedina je brada meka, miriše na lulu, na vrganje, na mokro šumsko lišće.

Opet mu se sasniva: pojavljuju se bradonje patuljci i jelen i zekan i kraljevna i žaba s krunom. I otac, velik, snažan, blag. —

Šimek moj — govori nasmiješen. I kolajne na njegovim grudima veselo zvekeću i grcavo se smiju njemu, Šimeku. Blistaju im široki obrazi. I rundov kraj šatora nakesio se, vragoljan. Otac ga cjeliva i draga. Bockaju mu umilno kratki, odrezani brci lišca, dok ga privija k sebi: — Ostat ćeš uza me, Šimek, sinko. Evo ti lokomotive, još ljepše nego što je u učiteljeve djece. Evo i trube i vojnikâ i sablje i topa... Dum...! Dum!...

Stari Mužina sluša budan: odjekuje kroz noć potmula tutnja-va daleke topovske paljbe s talijanske fronte.

Nikola Rudeš, Karlo Despot i Luka Košac došli su iz karlovačke bolnice na dopust, kući. Kada je vrijeme oteklo, ne odoše do postaje u Severin na objavu nego zaokole iza sela u ševarik do bukvika, među urvine.

— Povodnici budalasti! — zamrmoli prezrivo školnik iza banka, ali prestade se rakoljiti i zametati prijekorne raspore sa seljankama o kazni iza pobjede. Otkako oružnici sve rjeđe vrše prepade, i gusarljive šume nesmetano odjekuju noću pjesmom, ozvanjaju pucnjavom, ne zgoropađuje se nad ženama, ne otesa se, već onako trunteljast tapši ih, dobrijan, tustim dlanom, kao da ne mole, kao da su uzovnice:

— Pa, Margareto, zamijesite dobro Nikoli poviticu. Evo i malo rošćića; bogami, nema toga u planini, do žira i šišarica pod bukvama. Bilo mu slatko, rođakinjo!

— Na, uzmi, mila Slavo. Pozdravi Karla na uho. Reci: ovo ti šalje naš učo, gozbenik vaš! Kaže, dok njega ne ucecaju, neće mu narod u red s puhovima, i štakorima iz dupalja. Uzmi i malo ruma, za sjećanje. Neka ljudi podžegnu srce! Vjere mi, tolicno bih im otočio i krvi svoje!

— Hvaljen Isus, hvaljen Isus, Pušićka! Uzgrnite krilo. Tako. Pa tek doma pogledajte. Samo čvršće privinite, znate, da vam putem ne zirne u nj kakovo dirkalo. Obezočio svijet! — Kod izlaza šane baki hriputljivo pod maramu: — Iskoprcat će se, majčice, ne bojte se! Pa, stisnite im desnice, osobito Đuri, sinu! Značajnik je on... znam ga još iz škole!

Isprva stadoše o tom povjerljivo doušavati matere i žene jedne drugima, a onda ushićene skupno zagundore:

— Gle, gle, udobrio se, sotonjak!

Ražesti se djed:

— Da, da... udobrio se. Udobrila vam se pamet! Drage moje, valjan je u njega nos, valjan je on slutnik; kao štakor, kada se užije kuća, kao zmija i krtica, kad zagrozi povodanj. Strepi, saloglavac! Dosmrđjelo mu!

— Eh, da sam mlad! Da sam im ja tamo! — zajadikuje žalostivo.

Šimeku nije bilo jasno, zašto djed kudi rat, a hoće na bojište? Zašto opet velečasni i gospodin učitelj ne odu u rat, a uvijek ga hvale? Rekao je to materi, ali ona se ustremi na nj: — Šuti, malen si još! — Zašto da šutim, ako sam malen? razmišljao je. Eto, i Jačica govedar je malen, pa smije sâm u šumu. I k volovima smije. I oganj može naložiti u gori. I rog nosi. Velečasni bi neprestano htio da s njime povede razgovor, ali Jačica ne odgovara, kloni se. Zašto njega, Šimeka, ne upitaju štogod, nego uvijek ga šutkaju...? Djed kaže za oružnike: — Gle, kako se kočopere! Ali okresat ćemo vam krila i repove, tavolizi! — On također ne voli oružnike. Poređuje ih sa zmajevima iz djedovih priča: pušu ljutito i očima sijeku. I zmijske mu dozivaju u pamet, kad ih vidi: gamižu lukavo oko kuća, a bodeži im hladno odsijevaju kao zmijski jezici, spremni da potajice ubodu. Često mu se prisniva: otac je kraljević, koji kida zmijske glave i probada zmajeve. Oko njega šiklja crna krv. Sada zna, san mu otkrio, zašto djed uzdiše jarnosno: — Eh, da vam je moj šimun ovdje! kada bi oružnici banuli u kuću, ili kad se okosi na školnika u aprovizaciji... Stenjka je tako dobar! A Arutin skače svetkom kao rundov i baca noževe o pod. Čitavo se selo previja od smijeha. Stari Baćun tumači da je to njihov ples. — Hej, hej! — podvikuju Stenjka i Koljka. Veselo udaraju o dlanove. Onda zapjevaju jako neveselo, tužno. Bakice otiru suze. I on mora plakati: Stenjki su mutne oči na povratku. — Oni su naši neprijatelji! — govori strogo g. učitelj poslije takovih zabava. Zašto je Stenjka neprijatelj? On je tako dobar. I djed ga voli. — Marljiv je! — priča majci. Pred »kopunima« (tako se ljuti bakica Pušićeva) sakrivaju se Stenjka i Arutin, bježi Koljka. A zašto se sakrivaju pred njima i Đuro bakičin i Nikola strinin?! Oni nisu »naši neprijatelji«... Crkveni toranj šuti. A prije je uvijek lijepo pjevao: bim bim, bom bom! bim bim, bom bom! Stavili su zvona na kola i otpratili ih oružnici. — Velečasni je zločest! Djed i svi starci sastali se dan prije, noću, s lopatama i pijucima, da zvona zakopaju u groblje. Bakice su naricale. Popeše se na vrh, kada dobrza g. župnik i razljuti se: — Tako, buntovnici, je li?! Bog će vas! Pomazaniku božjem se odupirete! Neprijateljima pomažete! — A majčice zavikale ljutito: — Madžaron, Madžaron! — I zvona su drugi dan pjevala rugalicu, prije skidanja: bim bom, bim bom, madžaron! bim bom, bim bom, madžaron!

Vratio se Filip Bajs. Ukočena mu lijeva šaka, zgrčeni prsti — kao da je ruku izvadio iz lijesa. Pod kosom na tjemenu pričvršćena mu pločica. Neprestano bubnja kažiprstom o nju. I drugima

hvata ruku da kucnu i osluhnu. Djeca to čine s veseljem. Katkada se trgne i zarikne nad fotografijom na kojoj su dvije manje snimke, jedna do druge: prva prikazuje kućicu sa stepenicama o pročelju. U pozadini uspinje se okomito planina. Pred kućicom maršira vojnik, a niza stube silazi drugi. Na snimci do ove stoje sučelice sasvim sprijeda dva vojnika. Motre se. (Lijevi je sličan onome što maršira na prvoj slici.) Iza njih proteže se ulica nekoga grada i gledaju zgrade, porušene, probijene. Pod prvom snimkom je urezano u glatko lice kartice tvrdom olovkom: »Zde hrajeme každého dne platzmusik před baráčkem«. Pod slijedećom piše: »Razbitá škola od italského granátu«. Filip okreće dopisnice i plače, urla. Obilne suze splaču slova, koja se već jedvice razaznavaju: »Slečna Anči Vocásková, Zámecká ul. 88. Kolín n/L., Čechy (Böhmen). 15/8 1917. Nejmilejší! Stále a stále vzpomína na Tebe Tvůj věrný Alois. Co pak dělá Tvoje pusinka?« A u kutu stisla se slova kao ozebla: »Kdybych už mohl přivínout Tě k sobě«.

To je, pričaju frontaši, najdraži Filipov prijatelj, Čeh, koji pade od zalutalog taneta napisavši ovu dopisnicu. Da Filip ne urliče, oduzimu mu karticu. Onda on naglo zanijemi i zabljuje se u pod. Drugi put zove iza glasa: — Alojz! Lojz! — i jeca, hropi, uzdiše. Pruže mu sliku: Filip iznenada zašuti, upiljivši u nju pogled i kucka zamišljeno kažiprstom po metalnoj pločici.

Rugači, mlađarija i djeca, poskakuju uokolo bogalja i praskaju u smijeh. Otimlju mu i dodavaju na mahove karticu; tako naizmjenice odjekne njegov jauk i zavlada muk, praćeni općim grohotom. — Plači, Filipe, plači! — podvikuju turivši mu dopisnicu među prste, dok nevoljnik zanemogne iznuren i prestane zamjećivati fotografiju, slušati smijače, gluh, tup i nijem.

— Grohotljivci, ništavci, kaznit će vas Bog! — uzviče se bakića Pušićeva na mlađariju, pa je razgoni prutom. Onda prilazi Filipu i nutka ga voćem ili zakuskom. Dok priča o njemu, krijese joj se oči u suzama: — Jadnik, a kako je naočit momak bio! Kakav đavolan, koliki veseljak! O zemljo, zemljo, zemljo, postala si ubožnicom i ludnicom!

Zato Šimek ne može da gleda Filipa i da se smije s vrsnicima, kad se dječaci i djevojčice uzobijeste nad invalidom. Bude mu žao i rasplakan pobjegne kući. Pomišlja sa strepnjom na bakine riječi, dok u gnjevu razmahuje šibom da rasprši dječurliju: — Jadnici, a može vam se otac takav povratiti!

Strančio se od njih, makar je želio da bude u njihovu društvu da im bude ravan. Volio je Božu, koji se postavlja glavačke na kamenitu putu, na stolu, na kolima. Ali drhtaše od jarosti, kada bi odjednom skočio na noge i sagnutom glavom oborio prvoga druga do sebe udarivši ga u trbuh. Ljubio ih je, kada bi uzimali vlat trave, savili je u okvir pa stavivši u usta zaslinili tako, te se

navuče tanka kožica, nalik na zrcalo. Otkinu mliječ i poteklim sokom zakaplju blistavo ogledalo na kojem se stanu stvarati čarobne slike u svim bojama: — Gle, planina, rijeka i čovjek! Nešto nosi na plećima! — Pazi, a kod mene puže zmija i nad njom prše leptir. I krava pase na livadi! — uzvikuju zažarenih obraza, a u velikim očima im odsjaju sreća, zanos. Ali naglo se oneveseli, kada zaborave na čudesne slike i poskaču u korovlje, pa naberu kopriva da se ožare međusobno: — Igraj kolo, sakrij golo! — On bi ostajao začuđen nad ogledalcem i promatrao zanášeno, kako se stvaraju očev šator i pas i aeroplan u bojama, a mali zlobnici dotrče odostrag oprljivši mu golotinju na nogama, vratu, licu i rukama. Ostavljao bi ih suznih očiju od bola koji mu gorio na tijelu i pekao ga u srcu. O, kako ih je obožavao, kada se ne jače i ne zlobe, kad ne nasrcu nego svrućeni od hitosti odlaze, sladokusi, zajedno među mrtve koprive pa s užitkom srkuću mednu sadržinu trubljastih latica! A kako su mu opet omrznuli, kako je bio ožalošćen, kada naprave vjetrenjaču na sitnim rasohama pa vrh svake žbice nabodu hrušta, koji zakrilataju u mucu, zazuje i potjeraju vrtoglavo kotač oko osi! Kakva ga obuzimaše mrzost spram njih, kada natrapaju na žabu pa svaki njen skok poprate kamenom, dok pogođena ne zatrza nožicama, raskeći prste i nadme trbušak; onda zašilje kočić, zabodu joj ga u leđa da jače iskolači oči! Zato je najvolio nesmetano plesti stolice od trava; duvati u »lampice« maslačka i »gasiti« ih; promatrati leptire, dok se žedni slepršaju nad lokvu u hiljadama boja, kao da se razletješe krunice livadnih cvjetova. Uživao je, kad bi se na cesti pušile konjske jabuke i prostirale vonju štala; naslađivao se dimom, koji se s jeseni, nošen vjetrom, raširivaše od peći za voće, pun mirisa sušenih krušaka, šljiva i jabuka. Kao odvojenik žudio je za dalekim, plavim Litorićem, što sliču visokim, šiljatim planinama s očevih dopisnica, a podno njih se modri jezero ili more, kojim plove jedrilice bijele poput leptirā. Zamišljao je pod Litorićem, s druge nevidljive strane, more i jedrenjake. I otac mora da ratuje u blizini, jer odande dopire teška grmljavina i tutanj. A pozlilo bi mu od vonja gmecave zemlje, koju izbacuju na površinu gujavice. Plakao bi često pod stuštenim nebom, ne znajući zašto; kao što bi ushićen trčao stazama pozlaćenima suncem, pod šumom bijelih oblaka kojima se grudaju razigrani vjetrovi i utrkuju sitne, cvrkutave ptice. Udivljen slušao bi kako pada kamen bačen u bezdan, i kako dugo ozvanja njegovo odskakivanje o stijene. Naprezao bi sluh s ostalim dječacima prislonivši uho k zemlji, i drhtalo mu srce na mukle zvukove u dubinama, dok ne bi utihli zadnjim zvonkim padom, koji se rasprostro jasan kao zvek srebrnika ili titraj glazbala. — Je li to pljusnula voda podzemnog jezera? — Da nije hrpa zlata koju čuva zmaj? — pitali bi

jedan drugoga i onda stali pričati priče o kraljevnama, o patuljcima, o začaranim jelenima, ureklim žabama, vilama i divovima. Kako ih je sada volio, kako su mu bili dragi, jer pažljivo gutaju svaku riječ i strepe za junake. A on je upro oči u planine, gdje još nikad ne bijaše, i gledao, kako se iz mrkih šuma mjestimično podižu koluti magle. Predstavljao si da tamo leže dobri divovi, ispruženi na čistinama u suncu, puše lule i odbijaju dimove spram neba, zadovoljni; dok sitni, bradati patuljci skakuću oko njih i sakriveni za grmovima (kako pričaju bakica i djed) podvikuju dopodne koscima i grabljačicama u gori: »delaj, delaj!«, a o podne kliču: »moli! moli!«. I još zbog nečega zaboravljaše malim parnjacima sve pakosti i ljubio ih: mrzili su učiteljevu djecu, mrzili njihove igre, njihovu lijepu odjeću, njihove igračke, lopte, sablje, puške, lokomotive. Jedva su čekali da im kamenuju vlak na školskom stubištu, da im pokose vojnike ili otmu krišku kruha, namazanu maslacem i medom, koju bi onda na zalogaje podijelili međusobno. Mrzili su učitelja i njegovu ženu, mrzili su njihove kokoši i krave i vrt. Njihove guske bi tjerali nad seosku stijenu i prisiljavali ih da polete na vrleti. Učiteljeva psa bi gađali u debelo krzno kamenjem ili bi naučkali gladne seoske pse na njegovu psarnicu u kojoj glabaše slatke kosti da ga iskrve. Upadali bi kao kosovi u školski voćnjak i, polijegavši pod busove ribizla, zopkali bi crvene grozdice, ulamali plodove s patušnih voćaka te iskršili stabljike u jagodnjacima. Ta mržnja na zajedničkog neprijatelja brisala je međusobne protivštine i čvrsto ih spajala.

Valent Svetić donio od oca s fronte svežanj karata, koje su nađene po napuštenim kućama osvojenih gradova, s porukom: Neka mi to pohrane za spomen!

Šimek ustrepta uzbuđen i posegne za hrpom slikā. Rasu se pred njim čaroban svijet: visoke planine; vijuga između njih rijeka, ljuljuškaju se u dublinama bijeli odrazi palača uz njene obale. Blistaju sunčane ulice isprekrštene svijetlim tračnicama, urešene cvijećem; nebo nad njima isprutano je žicama. Redaju se crkve, mostovi, ceste; promiču drvoredi, dvorci, sela, zvonici. I bregovi i polja i jezera i šume i potoci i gradovi govore: — Gle, Šimek, kroz nas je tvoj otac prolazio, mi smo ga dočekali pjesmom, u našoj je sjeni hladovao, u nama je ogledao lice ispaćeno, mi smo tažili njegovu žeđ i pružili slatku okrepu tijelu preumornom! — Kako je sretan zbog toga. Sada ne zavirkuje krišom u slikovnicu učiteljeve djece *Tintilin u morskom carstvu*.

Kako je ponosan, kada se snebivaju žene okupljene oko stola, i srsi ih podilaze pred tolikim gradovima i kućerinama i mostovima.

— Kolike godine se to uzdizalo!

— Tko je to samo posagradio!

— O Tereza. Tvoj se Šimun načudio čudu neviđenu! Kolika je mjesta osvojio! Zna car, zašto mu kolajne zakačio, junaku!

Onda gledaju očevu sliku i prihvaćaju hvale jedna od druge. Mati ih nudi čašicama slatkih rakija koje je otac poslao naglo oboljelom djetu, pa prevrću očima i puckaju jezicima. Onda se sviču, medene, i zažele da dođe Valent Svetić, neka im protumači kartice koje je donio, jer on znade talijanski još od mirnog doba, kada je služio u Trstu. Valent je visok, crn, dok se smije, bijele mu se zubi, kao da jede sir. — Eh, kako su Talijanke lijepe, što pjevaju! — dobacuje on radosnik. A žene se smiju i pružaju mu čašicu. Onda čita brzo, zvučno, kao da kucka kiša o staklo ili ozvanja ptičji cvrkut zvonkim jutrom: Cornuda, Venezia: Il Canal Grande, S. Stefano di Cadore, Milano: Duomo, Palermo, Treviso, Saluti Cimadolmo, Varese, Napoli, Basano: Torre degli Ezzelini, Portogruaro, Padova: Canton del Galla, Saluti di Corbone sul Livenza, Saluti da Conegliano, Montagnolia, Arsego. Potom opet uzima jednu dopisnicu, na zahtjev slušateljica, i čita naslov: Alla gentile Signorina Stella Capurso, Campion Fedele San Michele di Piave Pa Treviso. To, kaže, piše momak djevojci: Spero sarai divertita e che avrai fatto un buon viaggio. Saluti a te e famiglia. Pol Giuseppe.

Zašto Georgina Mikežova plače, a ne razumije?

Ali ljepše je biti sâm i poslagati slike očeve ustupačke po podu oko sebe, a iza njih ulice, jezera, šume i gradove nepoznate, tuđe zemlje. To nije turobno. Otac silazi sa svojih fotografija i njegova četa s njime, pa prijeđu blistavim drvoredom, protutnje svinutim mostom i stanu marširati pod bijelim, vitkim tornjevima na talijanskim dopisnicama. Zvuče mu drago žuborne riječi s kartice, izgovorene od Valenta, i dugo bruje brecao oko kreveta, prije nego zaspi, kao praporci, kao praporci.

U tugu obrati se radost, snovi u crne tlapnje. Ljubav navrne na mržnju.

Otac pošalje svoju novu fotografiju: podbočio se desnom rukom o batinu, i ljevicom ogrlio oko vrata dječaka, mališana, obučena u uniformu. Na nožicama vojničke cipelice, noge do koljena ovite kamašnima u koje su turene dokoljenice, o pojasu stegnut vojničkim remenom sa sjajnom karikom, o boku visi mu s lijeve strane bodež, a s desna kožna torba na obramnici. Sve kao u oca, baš kao u oca! I kapa i kaput i fućkalica! Ogrlio ga za uzvrat desnicom oko pasa i smješka se! Pravi čovjek...

Šimek ostade bez riječi, poražen. Gledao je nijemo mutnu pozadinu, dugi olúk, što se spušta sa širokog podstrešja neke stare kuće, visokih, kamenitih stepenica. Zurio je, stišan prepašću, u

razrovan pločnik na uglu fotografije, samo da ne pogleda malog vojnika, da mu se oči ne zaustave na njemu, na tome mališu, što se grli s njegovim ocem, da ne zapazi derana kojega je zamrzio svom silinom djetinjeg srca.

Poleti iz sobe, probije se između majčine suknje i djedovih nogu pa potrči zajecan do podruma, gdje se zavuče u bačvu i prsne jecati, bolno, grčevito: — Moj me otac ne voli! Moj me otac ne voli! — izbacivao je vriskove, trepereći suzno.

— Šimek, budalico majčina, kako to vrijeđaš oca, čuj me! Otac voli samo tebe, a ti si takav. Onaj dječak je Talijan, bez oca i bez majke. Ubilo mu roditelje u ratu, nema nigdje nikoga na svijetu, pa se ocu sažalilo. Zar mu ne bi i ti pomogao, je li? Iziđi van da čuješ što otac piše za nj. Valent mu pročitao ime. Čudno ime; već radi toga ne može otac da tebe, svoga imenjaka, svoga dragoga Šimeka, zamijeni njime. Hajde, hajde, ne budali!

Majka mu dohvati nožicu i povuče ga k sebi, ali sitni noktići zabiju se gnjevno u njenu nadlanicu, i jecanje prijeđe u vrisak koji ozvanjaše bačvom: — Neću, neću, pusti me da umrem!

Djeda nije bilo kod kuće, otišao je da kolja nasijeće. Mati pošalje Valenta u pivnicu. On se naviri u bačvu kroz otvor:

— Kuku, ratniče! Alaj si mi junak! Ljubomorana kao stara frajla, kao kvočka; pa još na koga ... na toga dripca Sansona, na Talijanče neko, derište! Brate mili, ovaliki dečko pa plače. Kad bi te vidio onaj zavrzan s fotografije, što bi se nakreveljio! Nego, da sam ja na tvome mjestu, rekao bih djedi: Piši ocu, reci mu da sam ja veći junak od onoga drekavca, makar je on glomazniji rastom, samo neka mi pošalje pušku i čizme i pojas i trubu, pa ću ja k njemu. Što da njega Talijanče čuva, a njegov sinčić rođeni, Hrvat, da se po bačvama skriva! Tako bih ja njemu. Otri suze, sramotu svojju, pa dođi do mene, zajedno ćemo mi sastaviti takvu pjesmu ocu. Oh, oh, oh, vidi ga! Ako ti još jedna suza kane, gotovo je; pisat ću ocu, neka samo zadrži ono nahoče ...

Mali se izvuče van i mrko stane pred Svetića. Ovaj ga pograbi za ruku i reče ozbiljno:

— Hajdemo, kod mene je tinta i papir. Poklonit ću ti zviždalicu na pletenoj vrpci. Evo, pisat ćemo ocu u listu: Pošalji mi samo odijelo i puškicu i čizmice pa bodež s pojasom. Zviždaljka nije potrebna, već je imam. — A kad sve to primiš, onda, brate, putuj. Moja mati dat će ti jabuka i krušaka, zatim suhih šljiva da uzmeš sa sobom. Sve to stane u kožnu torbicu. Dakako, i sad će te ponuditi, tako, za miloštu; jer tko zna, kakovo će zvijere biti od tebe! Vjeruj, kada dođeš tamo, k ocu, onaj mališan zatrep-tat će nožicama, sastaviti pete na pozdrav tebi. Eh, kako će se samo obrtati na tvoje zapovijesti: lijevo kren, desno kren!

Kući se vraćao zamišljen, turoban. Ne pade mu na pamet da zagriže u rumenu jabuku, dar Valentove matere, koja mu pružaše slatki poljubac. Neprestano mu lebdjela pred očima Talijančeva slika. Stiskaše ogorčeno jabuku u šaci. Ne ostade mu više mržnje ni za Bracu učiteljeva, svu je izlio na suparnika s fotografije. Ali, neka, dobit će otac pismo! tješio se u čami.

Na krevetu zapita umorna djeda:

— Djedo, je li daleko otac?

— Daleko je, sinko.

— Je li otac preko Litorića?

— Da, sinko, upravo tako leži Italija.

— Kako brzo stigne tamo pismo?

— Mnogo treba, rat je. I osam dana. I mjesec.

Htio je još mnogo da pita, ali djed odgovaraše u polusnu, premoren radom.

— Idu li u Italiji i djeca u vojsku?

— Ne... da... Vojsku?! — uzvratil djedo pospano, duboko dišući; i zašuti.

Vani je zviždao, urlao, huktao vjetar. Na oknu zveketaše prslo staklo, a kroz pukotinu šikljao je studen vjetreni mlaz. — Je li sada ocu zima? Gdje je onaj mali? Da se nije, možda, zgrčio uz oca, kao, evo, on uz djeda?

Naježi se. Bilo mu srce.

— Zašto djedo spava? Tako je tmurno i ledeno. Kada bi mu odgovarao na pitanja, ne bi bilo studeno i zagušljivo.

Gurne, kao nehotice, djedinu nogu. Spava. Ne miče se. — Da nije umro?!

Pomakne glavu, tobože snivajući, i turne je duboko u djedinu bradu. — Aaa... uzdahne spavač teško i poklopi ga mekim, vlasatim pokrivačem. Privinu se uz opruženo tijelo. — Djedo je div — pomisli, zaklopivši oči pod bradom.

Pojavi se očev šator.

— Vau, vau, vau! — zalaje psetance. Oca nije vidjeti. Mrak je. On se prišulja do voćke na kojoj visi revolver. Pas poleti veselo k njemu, uzmahne repom, lizne ga jezičinom.

— Vau, vau, vau! — zaošine se najednom i poleti u mrak.

Oštro prasne puška. Pseto zacvili i došepesa natrag. Lizalo je krv s prebijene noge.

Najednom iziđe otac zagrljen s malim Talijančićem. Dječak je zviždao drsko u fućkalicu, a otac se smijao radosno.

Pas zaplače, zarida, kao čovjek. — Otac nas ne voli! — reče tužno ljudskim glasom i legne do šimeka. On ga zagrlji grcajući

i osjeti na svome licu mekanu, škakljivu dlaku, a njena dragost mu blažila bol i mazila srce.

Iznenada grune hitac s Luizijane, odbi se od kamenjakā, prošumi šumama i utihnu u daljini, nalik na zadnji dašak dubokog, teškog uzdaha.

Zakucala srca, zazvonili glasovi, prokotrljao se radostan smijeh i uzvile pjesme.

*Ode mukā muška,
Slomljena je puška,
Ja je neću nositi.*

*Stazica je uska,
Travnica je gusta,
Dragi će je kositi.*

— Oh, svijete! — kliknu Matesa Krtak ugledavši rođeno selo, baci se kao deblo poleđice na tratinu i odapne dva puta ravno u nebo, točno sred sunca.

— Evo ih, dolaze! I Petar i Marko i Jura... Matesa... Vilko... Marko Piškur naprtio tovar vojničke robe, Jura Fabac žurkaše šibom par tovnih volova, a Vilko Misir, podnapit, visi na kožnim vođicama, koje su petljom stegnute za kravlji rog, te on i muzara, neka mršava buša, teturaju širinom ceste.

— O, o, mili, vidi mi se, kao da iz groba ustaju!

Snahe potrčale pred muževe. Djevojke pojure k momcima.

— Ne plaćite nego radujte se!

— Pjevajte! — poviknu crni ljudi surovo.

— Eh, mati! — skoči Matesa sključenoj starici, podigne je rukama i posadi, razdragan, na Fabčeva dešnjaka.

Svi se uslobode; postade žagorno, pustopašno. Zapsikala pitanja kao strelice, nabujala čuđenja i prokljuvale strepnje za minule opasnosti.

— Dječice, a gdje su vam pajdaši — zapitaše sa zebnjom.

— Ujahat će naskoro! Neki se prenatovarili robotinom, pa teško kreću.

— Da; čekaju čamce! Kupa je oplićala, ali ipak plaše se da sukno iskisne.

— Najbolje je, vjerujte, uradio Matesa: »Dosta je meni da živu glavu nosim«, reče.

— Ali otkuda vam marva?! — pipnuše očevi volove, a matere zaoble prstima kravičino vime.

*Ne pitaj me, moja majko stara,
Dosta blaga u našeg erara;*

zapjeva bečarski Vilko, privuče ženu i lupi kravu dlanom po bedru.

Podveče dobrzaju iz gustih skrovišta bjegunci, prateći gromkom pucnjavom svoj put. Pala braća braći u zagrljaj, briznuše sestre, nađoše se sinovi s roditeljom.

Oslabe riječi: govorila su srca.

...Zapekoše stare rane, i opet se selo zavi tugom.

Skrši se nešto u djedu Mužini, i gleda on noću kako mu dolazi Vlado u susret: — Oče, oče! — poviče zasmijan te mu pada u naručaj. Stari osjeća: vruće kaplju sinovlje suze radosnice na njegove navorane ruke, griju ga, žežu po njedrima. Ali što je to?! ... Sin mu se ukočio kao sleđen i otežao na rukama. — Sine! sine! — zaurla u očaju i gleda ... nisu to bile suze, to bijaše krv, topla krv, što se točila s povoja na mladićevoj glavi. — Sinko, sinko moj! — zaplače starac ponad krutog trupla i motri zgranut svoje rume-ne ruke i tla zalita krvlju ...

Noću dolazahu raspršeni ratnici, te im se sjajuckali bodeži na mjesečastoj noći. Prikradahu se tiho domovima pohramljujući na nozi što škripi, i štiteći mrakom prazan rukav kojim lahor žalosno vijori. Udare šakom o vrata, upanu u kućnu pomrčinu, te u zagrljaju, neviđeni, odaju svojim napipanu istinu. U tami se srce skruti neopazice i ne vide se suze. Lakše je onda objutru, kada saznanje raste sa svjetlom dana, i prenu se utjehe, što blaže bol te smanjuju nesreću. Mukli udarac drvenom nogom o pod zvuči poznato, preboljeno. Doduše, dasi zamiru i oči se sklapaju vlažne, ali bodež je zabit u srce, i sada samo krvari kap po kap, kap po kap ... A suseljani, radoznalci, upućeni pred ulazom po domarima, uđu ne svrnuvši okom na nogu ili ruku koje nema, reći će čvrstim glasom uprijevši jasan pogled u oči došljakove: — Eto te, Bogu hvala, da zapovijedaš družini!

Franc Katan hrupi nasumce kroz Mužinina vrata i sudari se sa stolom u kuhinji. — O, vidi ga! — prekori trpezu i trepne očima dignuvši ih k svjetlu: — Dobar dan, Kato; čini se, ti si to?! — Snop sunčane svjetlosti, pavši kroz okno, izblijeđi boju njegovih očiju, te postaje mrtvački ugasle. U očne rubove, nabrekle i upaljene, izli se krv. On položi bolnim trzajem dlan na oči i ustukne pred bujicom oštire jasnosti. — Da, Franc, ja sam! — ču Šimek mater, koja priskoči dolazniku i vješto mu podmetne sje-dalicu. Djed sjeđaše na klupi za stolom. Zavladala mučna šutnja. — Sjećaš li se — otpoče Katan tiho — kada smo na tvojoj svadbi nišani li u bočicu vrh plasta? — i usne mu se rastegnu kao na osmijeh, ali razrogačene sljepačke oči utrn u njem radost, i trzaj oko usana poprimi bolan izraz. — Pamtiš li, kako je palo Šimunu s boka, a moja zahvati sred grljaka?

I opet mûk.

Mati se sklupčala zloslutno, kao onaj te čeka mač krvnički.

— O, dobro ja pamtim! — priklopi začuđeno i upre oči neku da u zid, više majčine glave. — U Brucku 1908. dobio sam Bescheinigung: »Dem K. u. k. Korporal Franz Katan wurde für seine vorzügliche Verwendbarkeit die Scharfschützen Auszeichnung von K. u. k. Armeeschiessschulkommando verliehen.« »Vražje oči, vražje oči!« govorio tvoj Šimun svejednako. On je postigao 69 posto zgoditaka. He, he! — nasmije se Franc neugodno. — Ali dobar mi bio kao brat, i bolji. Sve pecka, sprdaš, švapske cvikeraše i traljavce: »Kladimo se, kaže, da će moj zemljak na sto koraka smrskati te vaše glupe gledaljke, svaku za se, usred srijede!« He, he — a držao ih on, milojko, uvijek za 10 posto iza sebe! Kasnije me dostigao i premašio pokatkad u bataljonskom zapovjedništvu. »Moj mještani i ja, jedini!« podbadao bi slavohlepioce, ističući zlatnu vrpcu na grudima. Nije bio gizdelin ni hvališa, nije — ali, eto, bio je, čini se, osvetljiv spram gnjavatora. No, zlopamtilo ne bijaše, ne. Svojima je zaboravljao zlodjela kao snove, još lakše. Kažem dobar, predobar! — Oči mu panu na mater, ali ona osjeti da je ne vidi. Činilo se: gleda kroz nju i kroza zid iza nje, daleko, daleko.

— Čemu to?! — pomisli majka i posumnja. Zgrozi se.

— Tereza, čuješ? — podigne opet začuđeno oči povrh nje, na stijenu, kao da je traži u zraku.

Mati se oglašila gluho, slično uzdahu, jecaju, prepasti . . .

— Bilo ti to pred konac rata, nekako u rujnu, da, baš u rujnu. Šume crvene, gotovo krvave. Ležimo ti mi na obronku, uz bukvik, jedan kraj drugoga, pa zaspali umorni, e da, kao zaklani. A mene, čini se, obnoć prozeblo i kamen mi tvrd pod glavom. Velim, krut kamen, pa prebacim glavu desno, naviše, i zaspem. Predjutro donijeli nam kavu. — Lukman, iglo božja! — prodrmam ja susjeda do sebe, krojača po zanatu, na čijim sam ono grudima usnuo. Ali on ni makac. — Nisi se valjda sašio u san! — našalim se opet s prijateljem, pa ga drmusnem i podignem nogu čizmom. Noga bubne natrag, kruta kao kost. — Oho, protrnem. Još drži tmića, pomislih, ne vidim mu lice. Kresnem upaljač i gledam: odnio mu komad granate desnu polovinu lubanje . . . He, he! mora da se i bog pokatkad začuđio kojem došljaku nenadanom.

Promatra Šimek djeda: hropi od suzdržavanja da ne plane kričljivo, i pilji iskosice na pripovjedača, da se odjednom raspakosti i dobaci mu zlobno:

— A onoj gospodi, veliš, ostale gledaljke čitave?

— O, kume, čini se, vi ste to? A ja si dao maha, kao da vas nema! Ne može čovjek po njuhu da raspozna, badave. Čuli ste, kako se to dogodilo u rujnu! Pod kraj studenog napustili Madžari frontu između Grappe i Primolana. Udarilo nas po njušci, pa mi

natrag, te natrag. Rekoše: vaš bataljon neka čuva uzmak! E da, uperila kumpanija sa četama mitraljeze, i drž, i drž — ali neprijateljski avijatičari, čini se, opazili brzo naše povlačenje. Raspomamili se gadovi: uzeli prosipati na nas plinske bombe, sijali ih svim cestama i putovima. Neustručljivo, bogami! I udri i udri i prosipi i pali, kao grād usjev kad bi da ga zatuče. Dva dana potraja tako, usjeklo mi se u pamet. I upravo na trideseti, smotam zalihе hrane te namjerim do kumpanije na kolima. Kada odjednom tresne bomba! Ja se nađem među konjima. — Gas! — viknem čuvši čudan zvuk eksplozije, i nategnem masku. Eh, taj me povik stajao muke! Udahnuo sam, čini se, malo otrova, pa me spopade kašalj. Od kašljanja ponestade mi zraka i hoću da se ugušim. Eto, smrt; prava, pravcata! I jedvice nekako otpužem do pećine ukraj puta, pa se naslonim na nju. Čekam konac. Ali kako sam se smirio, rekao bih, davao je filter više čistog zraka. Disaji mi oblakšaše, pa i svijest ojača. Drugi su, mislim, podijelili međutim kruh. Bilo mi mučno. Weber, lovac, odvuče me k mojoj kuhinji. Konji su uginuli — a kola ostala na mjestu. Kapetan Rahoi bijaše sa služnikom baš u času eksplozije na ručku. Ostadoše skamenjeni: kapetan drži čašu s rumom, a služak masku i svoju i gospodarovu. He, he! Zahvatilo tako nas, a one kraj provalije mimoišlo. Pomeo vjetar sav otrov u ponor. A mene, kume, uzele oči peći. Ja ih luđak tarem i tarem da ugasnem plamen u njima. Kuhar dođe pa mi turi šutke šalicu kave u šaku, a ja je iskrenem do dna. Jao, jao, kao da sam zmiје popio! Prebacilo me na zemlju, uhvatiše me grčevi, pa se prevrćem ledinom i previjam. Oh, zaboravio oči, stisnuo ih u težoj mucu te ne osjećam, gdje mi gore . . . Tako sam, čini se, onu žutu prašinu, što se slegla na ustima, kavom splaknuo u želudac, dok onu, koja se popala očnih rubova utisnutih pod bje-loočnice trenjem. Kako me žeglo, Tereza, kako me žeglo! Kao da imam žeravice u glavi, a ne oči! Ne smijem dići kapke, jer me bol ubode poput igle. Osam dana, osam dana, kume dragi, vrele mi oči, bućala mi glava, zujilo mi u ušima. A bacam, što uzmem u se, povraćam. Čitava Franzella bijaše puna žute prašine. Pogdje-gdje pokrila travu, pa konj koji je čupne poskoči, zakopita, prevrne se i zalamata svima četvorima. Kroz dan bi otegao, zasigurno!

Snuždi se majka, srvana. Djed uhvatio desnom rukom ugao stōne ploče, kao da će je smrviti. Iskočile mu žile na nadlanici, izbočile se kosti i skakuću mišići.

Pred nekoliko tjedana planu seoska zadjevica:

— Kakav pakao, budale, kakav pakao! Ho, ho, baš bih poželio koju minuticu junaku, što prijeti đavolom i svecem i škr-

gutom zubi, baš bih mu priuštió da časkom čuje bubnjarsku vaturu, rotkvinu sinu! — ljutnuo se Matesa.

— Bio sam i ja u ratu. Hm, i nije posve tako... pa bilo je i dobrih dana, da. A o mucí grozdovi vise, štono riječ. I ne najede se čovjek bez truda, bez opasnosti. Znao te sam car kolajnom počastiti. A Gospoda, što spominješ — zahvali mu za glavu... — usprotivio se Janko Cvek.

— Ih, sunce mu njegovo, Mate! Pitaj ga, zna li, gdje je Monte Pal Piccolo, zna li za Cellon, za Grappo, za Assolone, za Monte Bel-lun, za Longarone, za Cima di Mauria, pitaj ga! Ali vraga — on je lizao u Beču oficirske čizme jezičinom. Uh, budala, a sâm bog nije znao za rata uz koga bi, siromak, pristao, uz nas ili uz Tali-jane. Poneki klekao skrušeno, protrljao čitavu krunicu u bubnja-nju, u onom rikanju — ali jest, đavola, zgodilo ga sred samog čela: cec! Kao da kaže: — »Evo ti pameti, golube!« — pa se bogomoljac prevrne poput snopa... Imat će anđeo Azriel na sudnji dan, kada odjekne truba nebeska, bogami, vražjeg posla dok sabere i pokupi nečije ostatke od granate — ili dok pronađe tvoju ručicu negdje na Palu, je li, Martine, pa je donese u naše groblje...

Šimek je pamtió samo žestoke kretnje Matesine i plamene oči Piškurove. Ali riječi ne razumijevaše.

On nije znao zašto, ali u ovaj čas je mrzio Janka Cveka. Osjećaše da jenjava njegova mrzost spram onoga derana na fotografiji. Strepnja, užasi, strahote, slijepe oči Francove, prazan rukav Martinov, pločica na lubanji Filipa Bajsa, sve ga to zaokupljalo, obuzdalo — njegovo malo srce burno udaraše gledajući oca, kako pada s jaukom, kako se guši, kako posrće i survava se niz provaliju... Vidi ga: ulazi kroz vrata pa se spotakne i zovne mater prigušenim glasom, a ona stoji pred njim... Ne opaža je. — O, Šimek, sinko! — grli njega i pritište ga na grudi. A on se najednom užasne — jer je očeva ruka tvrda, drvena i škripi, škrguće, kada je pokrene... Protrenu mu pred očima kao munje goleme opasnosti. Zaraduje se pitanjem: što onda, ako oca čuva Talijanče?!... I oprostio bi stoga malom Sansonu, oprostio bi mu posve sigurno da se ne dogodi nešto što mu opet uzremeti san i probudi zmiju mržnje — —

Gle ti, kuda mi se pamet zavrsla! — prekine Franc šutnju. — Sve meljem, a stalo tebi do toga. Eh, Tereza, kako me Šimun zagrlío, kako me ožalío! Upravo je počelo luđačko nazadovanje prema Trientu, preko Sette Comuni — Caldonazza — Pergine. Za nama jure francuski tiralezi na konjima. A tvoj Šimun čuva bijeg. Okrenu mitraljeze pa ispuste par gurtna patrona — uzmak je slobodan za nekoliko minuta. To se ponavljalo, čini se, kroz tri dana

i tri noći. A petog prosinca postavili su mitraljeze čitave divizije iznad Caldonazzo jezera. S nama ranjenicima stala vojska uzmicati obnoć. Prije odlaska skoči do mene Šimun pa kaže: »Franc, pozdravi Terezu i uzmi ovo za malog...« Eh, vidi ga, kuda se sakrilo —

Mati dršće, opazi Šimek.

— Onda mi bol u očima kao popustio, poslužio me vid — nastavi Franc prevrćući džepove u potražnji. — Kume, divota i strahota! Sest stotina mitraljeza riga vatru na visoravni. Vidi se dugačka ognjena zmija i razliježe se paklenski lavež. Bogami, u čitavom ratu nisam vidio tako nešto. A mi bježimo grozničavo i znamo samo to da nas love Francuzi! Noću smo prolazili kraj magazina u plamenu, dok su skladišta granata i ručnih bomba praskala na sve strane i dizala grmljavinu — — Aha, evo ga! — uzvikne najednom i pruži materi karticu.

— Tereza, Šimuna su zarobili kod Caldonazza. Neprijatelj je, čini se, zaobišao desno krilo...

Mati zarida glasno i pobježe u sobu. Djed se digne i požuri za njom.

— Vidi je, čemu plakati? Rat je prestao, pa će i njih skoro vratiti. Eto tako. Druge uhvatili talijanski arditi. A mene zarobio mrak, hehe, zarobio... — slušao je Šimek Franca Katana i gledao gdje se diže, pruža ruke za vratima i kako, oborivši jednu stolicu na putu, pipajući izlazi van.

Na podu leži fotografija koju je Franc donio od oca. Mali je podigne.

Istrči kroz vrata.

— Gle, gle, ratniče! — klikne Valent Svetić zirnuvši pred kućom u fotografiju koju mi pružio Šimek. — Dobro smo mi ocu napisali. Eto, uvidio ljudina krivdu, ispričava se!

Valent obrne fotografiju u šaci i mičući crnim brčićima pročita razgovijetno kosa, modra slova na naličju: »Dragi sinko Šimek! Ja volim jedino Tebe i Jožu. Ovo, što vidiš na slici, samo je moj Kriegskolega Sanson. Ljubi te otac«.

Svetić se nasmije: — Kriegskolega, to ti znači ukratko bojni drug, supatnik. Gle, Šimek, nije li smiješno to Talijanče?! Pazi, pazi, kako se samo nakrivio... Čupavac, makarončić!

Šimek se naviri iskosa u fotografiju i spazi derana vojnički obučena kao na prvoj slici, kako je izbacio lijevu nogu i, uhvativši pušku po propisu, juriša... Okružila ga tri nepoznata vojnika i promatraju ga pažljivo...

Šimek ostade zgranut.

— Laže Valent, svi lažu, svi lažu! — pomisli čamotan. Gdje je kaišić i pucaljka i kapa?! Nema, ničeg nema! Mrzim ga, mrzim ga! Sve ih mrzim! Svi lažu, svi!... — i grunu mu suze na oči.

Preskoči potočić kraj kuće i nasrne u blizo grmenje kršeći ga.

Stiže kratka vijest: Draga Tereza, živ i zdrav nalazim se u zarobljeničtvu. Pozdrav, Šimun.

Valent Svetić pročita četverougoni pečat: Censura militare prigionieri. Verificato.

Drugom karticom dojavu otac adresu: 18. comp. prigionieri di guerra, Como, Italia.

Slika prikazivaše divno jezero, okruženo visokim planinama. Na planinskim vrsima leže bijeli oblaci. Iz jezera vire, gledani s visine, runjavi otoci; a po njihovim obalama i između gustih šumā — bjelasaju se kuće i palače. — Tremezzina: Lago di Como — tumači Valent.

»Mili oče! Čekam vašu viest, kako ste. Kad ću se izbaviti iz okova?! Sve to ide polagano. Zdrav sam, al uzrujan«, stoji na dopisnici.

Iznenada odseli g. učitelj. Nekoliko punih kola ispratilo ga do stanice. Za njim ostavi selo velečasni.

— Nisam dospio ni da im se zahvalim.

— Evo, spremih uzdarje, a oni ga se odrekoše, skromnici! — uzvikali se kaderaši mašući pred napuštenom aprovizacijom kosama i bodežima.

Srnuv u školski podrum udari im u lice žestok miris petroleja, kolomaza, kože, brašna, kave i plijesni. Po čoškovima crnili se rasprosuti ogrisci kavenog zrnja uz miševinu i žito. Uza zidove dizahu se gomile starih vreća, praznih kutija, kovčega i bačava. Odadnije jedno zatvoreno bure, a iz njega izbi suparan vonj preostale masti, upite u žlijebe dužića. Potrčашe stubištem do gornjih prostorija u kojima su bjegunci izvalili stolove, iščavljili podnice s tajnih skrovišta žitka, porazbacali izvađene okvire i slike gdje su ležale umetnute banknote.

Zene se baciše na vreće pa stale sabirati šećerne i brašnene istresine na papir. Djeca čučnula u uglove i dala se na izbiranje prosute kave, a druga su srkala staro ulje iz bačenih kutija sardelica i oblizivala s prstā ostalu hranu u limenim konzervama.

— Dobro su ratovali mili naši otadžbenici! — podjari stari Mužina svjetinu.

— Kolajnu, kolajnu bi im trebalo pribiti o čelo! — plane Đuro Pušić i tresne sjekirom o stô. Daske se skrše i prhne iverje prostorom.

Na vijest iz općine da žitelji mogu otkupiti erarske konje, voznu marvu i kola u Rijeci — posavjetova se djed s materom, i uprčen putnom torbicom skrenu glavnom cestom.

Četvrti dan povrati se vodeći na oglavi Bečara, kojega također nađe na sajmu. Tereza Mužina se uprepasti saznajući da je to onaj isti dvogodišnjak, sedlast, mišičav, bujne grive (u koju je ona upletala cvijeće) i dugačka repa, što se za njim vijorio u letu kao velo za vilom. U te tri godine, otkako ga uzeše k vojsci, iščezle su rujne nozdrve, omlohavili napeti lukovi mišića, trbuh se objesio, sjajna gusta dlaka posurila, postala kostriječju i mjestimice posve izlinjala. Vitke noge, kakve imadu samo srndaći, okvrgaviše od ubojā i natekoše u zglobovima od smrzavicā; a rep, usađen prije čvrsto poput korijena među butove, pa ako njime trgneš uvis, šikne kao odapet natrag među guzove — sad se opušta iznureno i podavija ko u šugava psa. Gdje su one male žive uške koje se hitro okreću, nalik na dvije ptičice? Sad se magarečki oduljiše, a na vršcima im izbile duge, debele dlake, te vise kao prebite. Gdje su one krupne, velike oči u kojima skakuću plamečki i gorioganj? Sad su utrnule, potamnjele, pa od stare krasote ostade u njima blijesak tuge i odraz pametne dirljivosti, dok se Bečar umiljava prebacivši vrat preko djeđina ramena.

Kata Mužina se sjeti Filipa Bajsa, sjeti se Franca Katana. Pomisli na muža, i gledajući u jedan oveći ožiljak na upalim Bečarovim prsima, stadoše joj se mutiti oči, a bol joj stegnu srce. Dugo je tako stajala grčevito privinuvši k sebi maloga Šimeka.

Djed izvuče iz kolnice stare lake taljižice. Prebitu os stegne u drvenom jarku, a umjesto zadnjega točka, na kome pukoše paoci, metne debeo jasenov kolac ispod nje i sveže ga za vršak stražnjih škara. Isti dan stavi konja na sunce, a dlakom provrvješe nebrojene uši, pa ga poče nečim trti i mazati.

— Slabo se pomaže — mahao je starac zabrinuto glavom, ukazujući majci na zarunjavjele butine, gdje bi se trebale naskoro pojaviti brazde između mišićā.

— Kako će se, siromak, pomoći, kad se hrani pljesnivom slamom i suhom steljom? Nemojte ga, oče, uprezati, slab je — molila je žalostivo mati.

— Moram, kćeri, bit će mu od koristi, oživjet će mu krv. Ne ždere s voljom, jer je više bolešću ispaćen nego našom hranom — uzvraćaše djed stavljajući na tanak Bečarov vrat komot, iz koga je probijala kroz poderanu podstavu morska trava. Staru ormu, okićenu zarđalim i besjajnim mjedenim nakitima, poveže žicom.

Konju zadrhtaše na djeđov povik visoke, dlakave noge, i kola tužno zacvile.

Za neko pola sata dotrči Joža uplakan, i jecajući ispriča kako je u strmcu, pod praznim kolima, pao Bečar na zemlju pa se

ne može dići. Mati zalomi rukama. Šimeku se učini da je odjednom postala sitnija, manja.

— Bože sveti! Skoči po Valenta, a ja ću po Nikolu strinina — doreče majka Joži u trku. Mališ ih jedvice sustizao, dok brzahu k mjestu nesreće. Konj se srozao porebarke u jarugu ukraj puta, pričepivši podavijene noge trupom, i gledaše bespomoćno u spasioce. Šimeku se prividi da bi konj, da može, podigao prednju nogu, kako bi utro suzu; a ovako samo miče uškom da njome zakloni oko, kao što to čini žalostan čovjek rukom. Držao je da im jadnik sada u sebi dobacuje: — Upregli ste me, izmučili ste me. Krv mi teče iz koljena. Ali da tvoj otac, Šimek, znade, što radite sa mnom, on bi sasjekao ta traljava kolica i na komadiće iskidao bi gnjilu ormu u koju me sapeste. Oh, tvoj otac, tvoj otac — što je u njega mekano srce! — Šimek ču pritom, kako Bečar uzdahnu teško. Zato htjede ogrliti stradalnika oko vrata i priljubiti lice uz njegovu ušku da čuje: — Ne govori, Bečar, ne govori, ja te volim, meni te žao, gle, kako mi te žao! Šuti, Bečar, šuti, povratit će se otac! — Ali stajaše nijemo, ukočen od očekivanja, dok je promatrao kretnje i likove, koji se prelamahu i zamučivahu u navrelim suzama.

Otac je pisao još nekoliko puta. Zadnjom dopisnicom (RR. Poste Croce Rossa Italiana) javi da se nalazi u bolnici na pregledbi srca. Oslabilo mu. Čitavu noć dopiraše od majčina kreveta tiho jecanje. Danju je hodala sumanito kućom, pa kad bi joj djedo prišao i govorio o ocu da će skoro doći, jer to nije opasna bolest nego prosto od čežnje za kućom i svojima popustili mu živci — mati sklonu glavu na njegova prsa i plakaše:

— Neće, oče, bojim se, neće. Ja uvijek sanjam, kako se Šimun ljubi i cjeliva s pokojnim Vladom. Onda odlazi s njime kao na put, pa nam, dragi, domahuje izdaleka. Zbogom, veli.

Stenjka, Arutin, Vanjka i Kostja oprostiše se i odoše. Nikad nije se Arutin tako smiješno prebacivao kao toga dana, pred odlazak. Nikad nisu tako veselo udarali dlanovima, pomisli Šimek.

Stenjka mu prišao na odlasku i podigao ga. Privinuo ga čvrsto k sebi. Šimek osjeti na svom obrazu vlažno Stenjkino lice.

Čitavo selo slušaše sa crkvenog zida njihovu pjesmu iz daljine:

— Kako veselo udaraju! A tu su uvijek pjevali tužbalice.

— E, da; raduju se ljudi. Kako i neće! — odvrati netko.

Šimek se sjeti, kako mu Stenjka govorio o svom sinu, koji je sada negdje velik upravo kao on. Pritom ga nježno milovao. Dopuštao mu da draga Bečara i da ga tjera na pojilo.

— Eto, on je mene volio kao svog rođenog sina. Kao otac Sansona... — pomisli, i prođu ga srsi.

Bi mu teško.

— Što će mali Vanja lijepo dočekati Stenjku! — padne mu iznenada na pamet.

Iz daljine razlijevala se prigušeno vesela pjesma radosnih odlaznika — a njemu se učini tako turobnom, tako turobnom, kao nikada dosad:

Počeli se vraćati iseljenici iz Amerike. Veliki kožni kovčezi, stegnuti remenjem i izlijepljeni nebrojenim hotelskim ceduljama, izudarani carinskim žigovima, kazivahu o njihovu imetku. Zlatno krupno prstenje sa zelenim, plavim i rujnim očima dragoga kamenja; zlatni satovi s dugačkim lančićima, obješenim preko prsluka; zlatni zubi u ustima — smijahu se zlatnim smijehom, zadovoljno: — Gle, kako odudara naš sjaj od crnih jama na škrbavim zubalima Vjeke Skrbina, Filipa Bajsa, Marka Piškura, Matese Krataka, Franca Katana ...

— Da su mogli, strpali bi sve zlatne rudnike Amerike u gubicu! — govore s mržnjom ratnici, škrbavci.

— Frenk Beljanov češlja se zlatnim češljem. I burmutica mu je zlatna. I novčarka zlatom okovana.

— Dakako. Đorđ Hribar, sjećam se, imao je prije osam godina konjske, bijele zube. A sada nosi zlatne grablje u njušci. Pričao mi Joža Koren, koji je s njime živio u Kansasu, da si dao zdrave zube iščupati ili ispiliti, i onda nabiti u usta zlatne. Što misliš, grize zlatom! A ti, jadniče, nemaš soli da palentu začiniš. Bogami, da su mogli, ti naši junaci, i žderali bi zlato. I glavu bi zlatnom nadomjestili!

Svake nedjelje ili svetka iziđu Amerikanci poslije mise pred crkvu u novim blagdanjim širokim odijelima, u svilenim košuljama s rukavodršcima, sa srebrnim kovčama i teškim kravatama, na poleđu kojih stoji natpis: Denn Traffic Co. — Johnstown; Wilson's — Conemaugh Pa; — u njih je zabodena zlatna igla s bisernom glavicom. Na nogama im žute i lakovane cipele, na kojima se postrance niže red sjajnih puceta. A u zapučku nose bilo kakav znak pjevačkog, vatrogasnog, dobrotvornog društva s nerazumljivim sitnim zlatnim natpisom, koji završava trima krupnim slovima: U. S. A.

— Džek, kom âlong vit mi! — pozove jedan drugoga u krčmu.

— Let as sit daun!

A za njima se dovuku znanci i suseljani, gladnice i poderanci. Posjedaju neopazice u pozadini i gledaju mogućnike zavidno izdaleka, gdje ispijaju vino i pivo; pa kad se raspolože, vade dolar i užiju ga žigicom. Gledaoci se čude i snebivaju, a Amerikanci na-

ruče svima vino da budu nesmetani od zazorljivaca i dosadnikā.

— Bogami, Met, kupio sam kuću na četiri ruma u Detroitu! Imao sam burd. Otkako sam doputovao u Ameriku, mufao sam se svega četiri milje daleko.

— A ja sam se imbarkirao u Avru. Na moru udario storm, đavolski žestoko. I jedva sam dočekao lending. Uzmem stemp i envelop da se kući javim. A, eto, neko mi priđe i zapita: »Vat's jur kontri?« Kažem ja njemu, odakle sam, a on, Džek, hrvatski govori! Udarim s njime naški u razgovor. Vidim, nije strendžer, pa ga pitam za ime, a on je, kaže, iz Mrkoplja rodom. I kao zemljak vodi me od srca po gradu. Upućuje me: to je eksčendž, ketidral, siti hal, skver, poblik garden. Odvede me pred neki hotel i veli: »gud baj!« pa nestane. A u hotelu bio ôner inglišmen. I vejteri također. Ja pokazujem samo prstom kao nijemak: hêm, rost mît, tost bred, čiz, bir. Kad ja stao da setlam svoj bil, brate, prepadoh se. Ipak šutim, platim i kažem, kako me zemljak naučio, davši napojnicu: Hir vejter, der is somting for jursel!

Džek se naduši smijati, a iz pozadine oglasi se povodno mnogostruk hihot nasrtljivaca, gladišā, prenemagalā i bezemljašā.

— Tako ti je to, mili. Ostadosmo bez nogu, bez ruku, bez vida i svakoga zdravlja. A zašto? Zato, slatki, da možemo nenavidjeti sitima, zavidjeti bogatima, zlobiti sretnima — zajadikovaše ojađenici.

A kad bi poneki zatražio zajam u Amerikanaca, odvratio bi mu ovaj, supijan, pokazujući pun kovčeg dolara:

— Luk, maj frajnd! Da dajem svome Jelenu, neka ih ždere, za tjedan dana ih ne bi popásao. Vel! A vi, gdje ste bili? U jami — kao i ja. Verfor? Da izgubiš ono što imaš. Hm, šta ja tu mogu?! — uzrignu se zadovoljnik i vikne ženu: — Besi! Daj još vina, neka susjed gucne da mu bar podmažem jezičac. Lakše će me spominjati — —

— Jakove, sačuvaj Bože! — stade se pravdati gost. — Novci su tvoji, ti raspolažeš njima. Tvoji i božji! A ja da bih te olajao, zato što mi nećeš uzajmiti — —

— Hoš! — uskoči mu Džek u govor. — Not e vord! — I po-digne čašu kucnuv njome o došljakovu. — Kom on! Hejl!

A gladnik, ispivši s Amerikancem natašte dvije litre vina, iskobelja se teško do vrata da pođe.

— Vel! Tako, Karlo. Bigon! Evêj! Kažem, Jelen ih ne bi popásao... Jes! A tebi dao bih, brajko, jedan dolarčić. Jes, dao bih — ako ga progutaš... — pretrže se Džek hriputljivom smijurinom, iskidanom od štucavice.

Žene Amerikanaca zaogrnuše se svilenim koprenama i mara-mama, oblače skupe haljine i nazuvaju providne čarape, visoke ci-

pele. Podsmješljivo gledaju najamnice u prolazu, a kada promiču uz krovinjare, zabacuju glave i ne osvrću se.

Njihova djeca idu napirlitana u školu pa, dobrosretnici, hiruju i ustremljuju se pakosno na seosku balavčad.

Stvoriše se dva tabora, omrznuta međusobno.

Amerikanci kupuju gizdave konje, među na njih raskošne hamove s velikim mjedenim kolobarima, što im padaju na ukrašenim resama niz oprsine. Začeljuste vrance, stegnu im uzde, da poskakuju i jure upropanj.

Zametnuše se kavge i parbe. Sude se mogućnici međusobno i uzimaju svjedoke dnevničare, poje ih i vozikaju. Oba kotarska advokata sokole protivnike i traže predujmove. U rastrošnim pijankama prijete se zavađenici pobjedom pred svojim svjedocima.

— Neće ni Jelen ni Peran popašti dolare nego advokati! — tvrdi Karlo Sršen među potrebnjacima.

— I hoće! Gle Frenka, kuća mu se ruši, a on je gradi fiškalu. Džek ima ponosne konje i paradnu ormu, a kiša mu pere blago u štali...

— Tako je! Fiškale se i lolaju. A moglo bi to kod nas ostati, u selu. Ali, da — čuvaj ih se i riječju i djelom; jer će začas otići sudu da te upropaste, da ti pokažu tko su i što su oni. Mrze sirotinju i preziru je, a ispali su iz iste vreće, samo što im usud bolju sreću naklonio. Ali, neka se oni samo grkljane među se — prisjest će im. Strpat će njih, strepim, fiškali natrag u našu torbu! — prihvate ostali.

Seoska derčad nadmeće se snagom i ljepotom svojih konja, debljinom oplata na točkovima i krasotom hamova.

— Jožica, kada kanite podmazati jasenov kolac na kolima? Odveć škripi na putu — kao proteza Andrina... — podbode Šimekova brata suučenic, bogataški podrugljivac; a ostala Amerikančad presavinu se u pasu i prokotura travom ginući od smijeha.

— O, ludove. Onda bi već odavna rasplašen Bečar pobjegao, a ovako ga suspreže kolac u naglosti... — ubaci mali Nik boreći se s grčevima; a Amerikančići podigoše noge uvis i uhvatiše se rukama za trbuhe u kikutu.

Šimek je stajao postrance, tužan. Najednom poželi da bude div, pa da sve sprdaše trenimice pobije i izmlati. Stiskao je u bolu šake i griskao jedljivo usnice.

Isti tjedan skljudi se Bečar ponovno pod vozom na šumskom puteljku. Djed mu otkvači spuste da ga ne dave, oslobodi ga stezljivih sponā — ali komot ne mogaše skinuti naležečke. Šimek je promatrao s rukoveti uzbranih cvjetićā u šaci, kako se u Bečarovu oku zabijelilo nebo. Pomisli: parnut će. Sjeti se sprdaških upadica

i stid ga obuzme. Djed ga ostavio nasamo s postradalim konjem — otišao je da traži pomagače. Šimek se približi Bečaru, prisloni glavu k drhtavim labrdama i zaplaka. — Neka, neka, doći će otac! — grozio se naglas nekomu. Kod te pomisli razlije se njime neka blagost i u isti mah podiđe ga zlobna žudnja za osvetom.

Stigoše pomagači. Odsjekoše u šikari nekoliko krupnih kolača i pristupe Bečaru. Jedan mu turi kolčinu pod rebra, drugi je vrže pod slabobočinu, treći ga uhvati za rep. Djed stajaše konju s čela držeći ga za vođice i čekaše, spreman, da mu baci pod noge krpu, kako se ne bi u dizanju o kamen oskliznuo.

Na povik podignu svi ramenima naglo kolce. Onaj straga trgne snažno za rep, a djed potegne konja za oglavu i vođice...

Šimeku zamre srce. Bečar se zaljulja, zakopita i trgne tijelom. Djed mu baci pod kopita rasprostrtu krpu. Stajao je... Drhtale mu nesigurno noge. S bokova pridržavahu ga spasioci, dok malo očili, i mine ga tresavica. Zatim, olakšavši ga za komot, odvedu Bečara na ravničicu ukraj puta, gdje malo popostane, korakne i, sagnuvši vrat, čalabrkne halapljivo tratorom.

Toga dana bijaše neki svetačac, pa dok je djedo oprezno gonio selom rasprćena konja, bez orme i taljiški, zakaljana i odera na, zasmijaše se glasno Amerikanci u prolazu.

— Mužina, dopustite da odložim šešir. Strašno je pripeklo... — dovikne važno jedan od njih i skinuvši fini šešir s glave zakači ga na visoko izbočen kuk mršava Bečara.

— Dobra klinčanica! — viknu gledaocima koji su uz grohot slijedili vijoglav konjski hod, dok nije djedo ljutito bičalom zbacio klobuk u jarak.

Kada je, dva tjedna kasnije, pao Bečar usred sela, slušao je Šimek, ogorčen, s tugom u srcu, kako se bogati suseljani izvrcu šalom na njih i u lakrdijanju dobacuju grohotljive dosjetke na račun Bečarove nemoći.

— Ulipsio se gad, susjede. Preskočio bi on planinu, samo ga podbodite!

— Zaležao se, kažem ja! Zalijenio, hladolež. Pala mu zob u noge, eto...

— Šalu u stran, ljudi! Spavnulo kenjče malo, pa mu popužlo. Tvrdosan je vranac, treba mu šibalo... Da; rasplandovao se...

— Eh, ne valja vam poso, Mužina. Gle, pobalegao se i uburio poda se od sitobe. Suviše ga travite. Mjere, susjede! Ovakav žilo i crijevonja sasuo bi u se sve naše zobove i koševine. Nažderala se drtinal!

— I nije, rekao bih; nego tako, zamatorjela starina. Pomulačio se. Vidi mu te uške, ako boga znaš. Što samo sopi! Slaboduhast je, sipljiv — a nevikao takvoj trci i žurbi. Pazi, oduškuje se. Pomalo ga i groznica hvata, zaznojio se po hrptini. He, go-

lube, iskilaviše te, đavoli! Usukao se, spao u mesu — sušica ga se popala. Evo, čini mi se, i hiljav je. I nahramiva na sve četiri, ko raca putuje. Pa i travu ne može, škrbo, da pregrize. Nego, Mužina, savjetujem najozbiljnije — lijeka, lijeka! Cjepotkom o čelo, pa bog!

Po crkvenoj ogradi svijala se množina u hohotu. I siromasi nisu mogli da odole. Amerikance i dronjavce, milosrdnike i samoživce, sprdaše i sažalnike, dječicu i starce stade golem smijeh.

— Životinje! — dreknu divlje stari Pušić i priskoči konju da ga podigne.

Iz gomile dotrče smotrenici i Bečar bijaše začas na nogama.

Grohot umuče kao presječen.

— Meći, tele nije. Vrči, mačka nije. Reve, osao nije. Veći, koza nije. Pada, kiša nije... Što je? — zada Džekov sinčić đacima za odmora čudnu zagonetku.

— Bečar Mužinin! — riješi strelimice Endri Džanov i nakesi se.

Razredom se prospe, kao lješnici, sitan dječji smijeh.

Jedini Jožica Mužina nije se smijao. Zajari se u licu i tresne stisnutom šakom rugača u nos.

Kad je navečer skočio Endrijevi otac na staroga Mužinu, zgrabi on toljagu i zakloni Jožu.

— Djedo — zapitkivaše u štali Šimek — bi li mogao naš Bečar da bude jak i debeo kao Hribarov Lisac?

— Kako da ne. Samo da se uzobi. I bolje sijeno kad bi imao. Djetelina tusti, njiivetina također. Ali što će, jadan, i kako će da se miče po pustoj paprati — tumačio djed iznoseći na đubrište pune vile gnoja koji se pušio.

Dočaravao si: Dolazi otac. Mati ublijedi, porumeni i padne mu oko vrata. Djedo se smiješi, tronut, i grli se sa sinom. — Gdje je Šimek, gdje je Šimek? — pita otac majku, i kad njega spazi, podiže ga veselo rukom na prsa, a drugom prigrli Jožu... Koliko li će otac donijeti novaca! Kolike je gradove osvojio. Kolika sela zaposjeo! I car ga, kažu, nagradio bogato... Amerikanci su rovali u zemlji — i donijeli pune džepove. Kamo neće on, otac — —

Što će se onda nasmiјati drskim pakosnicima i napadačima. Evo, gledajte me sada! Pokazivat će im na nogama cipelice s lakovanim kopicama u kojima igra sunce. I modro mornarsko odijelo gledat će na njemu sa zavišću. Otac će uzobiti Bečara da bude pravi sedlaš. Kupit će mu ormu s blistavim mjedenim nakitima. I praporce za sankanje. Onda će otputovati u Karlovac na sajam i ujahat će u selo na krasnom gizdavom bijelcu. Sokol bit će mu ime. — Naš Sokol odveze na repu više nego ikoji vaš na komotu s jastučima — hvastat će se pred poraženim protivnicima.

A kad Bećar i Sokol polete s novim, zeleno obojanim kolima, da ozvanja cesta i zviždi u ušima — on će, sjedeći uz oca, držati nategnute uzde i puckati jezikom kao pravi kočijaš. Dičit će se novim bičem, sa crvenobijeloplavom resicom, nasadenim na novo, žitko bičalo. I čim se mali Amerikanci pripnu za kola ili prisjednu na svoru, upozorit će oca da ih bičem otjera...

Ili, ne. Reći će da zaustavi voz, pa će ih onda pozvati gore da sjednu. Opalit će švigarom i potjerat upropncice. — Kako će im negdje biti teško u duši, kad pomisle da je on tako dobar i nepakostan. Stid će ih obuzeti. — Endri, drži se čvrsto da ne spadneš! — doviknut će veselo dosadašnjem protivniku i zlobniku, koji se sada, zastiđen, snuždio — da ga osokoli i obradosti, jer on je sve zaboravio pa čemu da ga trapi...

Čudna ugodnost strujala mu krvlju. Mašte oživješe, i sreća ga ponese u zaborav.

— Čuvaj se! — prene ga grubo djedin glas. Dignu na rogljama kraj njega dimljivu balegu. Oštar vonj zapahnu mu lice. Osjeti gadjljivo blato pod stopalima.

San se razbi. Mašte se rasplinuše. Tuga mu prelije srce.

Rano s proljeća donese djed gljivā đurđevača iz polja, pa ih mati prevrnu na razbijeljenu ploču štednjaka, začini listiće solju, a kuća ugodno zamirisa.

— Ove godine ih mnogo izniklo. Nižu se u vilinu kolu na okrajcima šumā. Zavladała sirotinjom glad i potreba, pa, čini se, gljive će nas spasiti! Ne pamtim da bi ih toliko navrvilo po leglima — obrati se djedo materi.

Šimek je srkao slasni sok s listićā klobučka i griskao tečno meso. Sjeti se patuljaka, vila i šumskih duhova: — Lako njima! — zaključi u sebi.

Kad su se najeli, djed ga leže na klupu, glavu mu položi na svoja koljena, rasprevši divnu priču o lugarevoj sirotici i caru gljivā. Mali zasnivaše uz tihi romon pripovijetke: Eto, ide on velikom šumom. Od jednoga debla, koje ima vrata i prozore kao prava kuća, dopire ugodan miris prženih đurđevača. Netko pjeva. Umuče sve u šumi. I ptice i krošnje i zvjerad. On suspregnu dah. Ozvanja glas krupan, a tih... nalik na djedin. — To je car gljivā, dosjeti se Šimek, i upravo spazi kroz vrata zlatnu krunu, gdje blista na glavi bradatu čovječku. — Uđi — veli mu car dostojanstveno. A on ostade ubezeknut na ulazu: sjaj zlata, sjaj srebra i draguljā zablješti mu oči. Nije više ništa vidio: ni patuljka, koji mu dosezao do koljena, ni krune na njegovoj glavi, ni šume. Samo ču u polubunilu glas krupan, dobar glas: — Znam ja, Šimek, da si

ti valjan. Šuti o svemu viđenom. Kada progledaš, bit ćeš uz dje-
da, kod kuće. A mi ćemo se još sresti...

Drugi dan donese djed iz šume pun šešir smrčakā.

— Hajde, djeco, pokazat ću vam, kako izgledaju marohlina.
Vidi ga, kao da krunu imade. I s pravom! Nema takve poslastice
među gljivama!

Odveo ih, s kotaricama na ruci, u obližnju šumu i travnike.
— Držite se smrekvikā i jelašjā, jer marohlin je čamovka — upu-
ćivaše djed.

Šuplje, poput meda žute gljive, s klobučkom, sličnom kruni,
koja ima utisnute pretince kao u pčelinjeg voska, trpali su u ko-
šarice. Ugodan miris mamio je da zagrižeš u tečno meso.

— Bit će ljetos berbe! — govoraše djed ushićeno, saginju-
ći se. — Djeco, ima gljivā na zemlji, kao zvijezdā na nebu, kao
ptičā u šumi. Lugari ih poznaju gotovo sve, pa me moj otac (on
je lugarovao kod Vranicana u severinskom dvorcu) uputio, koje
vrijede... Gljiva ti je kao čovjek: prekini je, i odmah ćeš vidjeti,
kakva je. Mijenja li boju, čuvaj se. Otrovna je!

Pa opet uzviknu veselo:

— Vidim ja već, bit će napretek vrganja, mliječnicā, presna-
cā, vilovnjačā, lisičićā...

Na samu Bijelu nedjelju vratili se iz talijanskog ropstva: To-
ma Vračunov, koga su već oplakali i ožalili, Petar Marof, Slavo
Perše, Florijan Mufić, Drago Kraš i Toma Vlašić.

Mati je čitav dan istrćavala pred vrata.

Djed je sjedio u kući i slušao.

Stiže noć.

Majka, radeći bilo što, odmah prestajše s poslom čim bi
dopro do nje sumnjiv zvuk. Mužina je osjećao, držeći ruku na sto-
lu, kako mu u svim jagodicama prstā bije srce.

Vratnice zacvile.

Netko je u teškim vojničkim cokulama stupao mračnim hod-
nikom.

Sobna se vrata raskrile:

— Dobra večer!

Bio je Toma Vračun.

Mati je šutjela, blijeda. Djed podiže netremice oči i zanijemi.

Toma sjedne mučke za stol. Nakašlja se. Otkopča uski ovrat-
nik: vidjelo se, kako guta pljuvačku.

— Nisam došao ranije... — otpoče suho, a riječi mu mrtvo
zašušte u zraku. Ču svoj glas, i pričini mu se kao lepet crnih teš-
kih krila.

Oko lampe letjeli su leptiri, zvani vještice. Tiho je zveckao stakleni tuljak od njihovih udaraca.

— U Forte S. Felice bilo nas je dvije hiljade. U podzemnim kazematama. Umirali su kao muhe. Sami Talijani zvali su našega liječnika macellaio — mesar. Kinina nije bilo. Hrane nije bilo. Malarija je tresla. Komisije Crvenoga Križa nisu posjetile naše logore. A zarobljenici su patili. Ginulo se od enterite. Ubijali su. Željeli smo smrt. Radi čestih bježanja uvela je komanda strašne kazne. On, Šimun, mnoge je spasao. Tri puta je pokušao bijeg. Tukli su ga po tabanima. Kažnjavali su ga glađu. Treći put je organizirao dvadesetoricu. Preskočili su noću žicu, ubili stražu. Vra tiše ih. Komandant dođe s karabinijerima. Postroji ih u red pred visok zid. Došli su pisari i tumači. Nastupio je vod talijanskih vojnika. Postavili su se nasuprot bjegunaca. Poručnik, koji je komandirao tom eskortom, priđe zarobljenicima i svakoga drugog povuče za bluzu od zida. Ukloni ih u stran. Na ostalu desetoricu pred zidom digle se puške... Obori ih plotun...

Mati se skameni. Stari Mužina ustavi dah.

— Među njima bio je Šimun! — dovrši Toma zadnjim silama.

Riječ panu kao mač:

Mati podigne malo glavu. Uzdrhta. Zatim se sruši, skršena. Bez glasa.

Djed se ne pomače. Nije potrčao snasi u pomoć.

Onda, iznenada, zaori dječji krik.

— Mamica! Mamica! — vrištio je Šimek van sebe. Joža je, grcajući, pridizao onesviještenu mater.

— Sabrane legitimacije predao je poručnik... — progovori Toma u neprilici, ali, čuvši svoj glas i videći djeda, umuče. Preko stola bježao je, kao zaplašen, mali, crni kukac. On se podigne. Pozdravi zbunjeno i ode.

Stari Mužina gledaše ukočeno u zid. Činio mu se bijel, posve bijel.

Odjednom: prsnula po njem krv... Crvena, crvena krv teče po zidu...

Starac pane glavom na stol. Gorko zarida.

Izmicalo je ljeto.

— Djedo! — zovne Šimek staroga Mužinu, koji je na njivi pod selom kosio otavu.

Djed se ne oglasi.

Kroz bujnu travu siktaše kosa kao zmija. Lahorilo je ugodno.

Mališ ušuti i sjedeći na mekanom, vlažnom otkosu, gledaše srebrne oblake. Jedan se ispeo poput konja. Vidi mu se komot, žvale. Svio je vitak vrat i opružio rep. Trči, produljivši se u ga-

lopu — a iz daljine čini se da stoji. Najednom izgubi rep, otpane mu glava... Od ostataka stvorio se neki bradonja. Vidjeti mu je nos, čelo, bradu, brčine. Tijela nema — utonulo je u modrilo, pa se ne vidi. Gle, zinuo je, smije se. Zijeve sve više, jazi usta — i rastaviše mu se čeljusti, puče glava na dvoje. Doletio mali oblačić odostraga, pa se prilijepio uz jednu polu: i bi labud. A druga polovina pomrknu, osjenčana prvom, pa je dobila oblik lava s nakostriješenom grivom. Pojuri lav na labuda. Sraziše se... Velika srebrna riba, prelita suncem, plovila je sada nebom.

— Djedo! — pozove mali ponovno starca, dok je ovaj odlagao kosu i tobolac, pa razuzlavao svežanj da založi.

— Evo! — odazove se stari nevoljko.

Postade mučaljiv. Već je dugo što uzvraćaše na svako djetinje pitanje.

— Djedo, kuda čovjek ode kad umre?

Starac bi se, vjerojatno, oglušio, ali nasluti dječakove tlapnje. Pogleda unuka, pa se nasmiješi:

— Baš sam i ja tako oca pitao. A mom ocu, kad je jednom išao u lov s upraviteljem vlastelinstva, pričao ovaj o zvijezdama, o mjesecu, o suncu. Znao je taj učenjak, kako je daleko mjesec od zemlje, i koliko je sunce, i da su zvijezde na zemlju nalik. Bog te pitaj, što mu sve nije tumačio. Idu oni do drugog lugara, koji je živio sa ženom u šumskoj kolibi; daleko od svijeta. Kada stigoše pred brvnaru, a iz nje jauk izbija. Uđu unutra. Mati, mlada žena, grli na krevetu mrtva sinčića, desetljetnika. Muž ih dočeka, tmuran, i ispriča, kako je dijete sinoć leglo nešto grozničavo. Kasnije ga popale vatruštine. I, pred jutro, umre. — Evo, žena plače, hoće da pogine. I mene boli srce, ali nju muči najviše, što će mali u čistilište, nepričešćen. Vidite, uzdahne lugar, žene o tom više znadu, pa im i patnja veća. Mladi upravitelj natkući se nad žalosnu mater, pa joj krene nešto govoriti. Uskoro je utiša. — Ne bojte se vi, mila moja. Može li cvijet potočnice, kada svene, zaudarati? Ne može, je li? Tako i dijete, govorio je mudrac, umre, nestane kao rosa s dlana. Sasvim iščezne, bez ostatka, jer u njemu nema prljavštine. Pakao, čistilište, nebo — sve je to ovdje, na zemlji, u našem životu. A čovjek, draga, bio star, bio mlad — nikada ne nestane iz naše blizine, uvijek ostaje uz nas. Nikuda ne odlazi. Gle, pokopaju čovjeka, a na njegovu humku nikne trava, izbuja ruža. To u grobnoj travi on raste i živi. To on u ruži miriše. A travu može i ovca da pase; hrani jaganjče u sebi. U janjetu, kad se izleže, bit će on. Zatim može travu da isuši vjetar, pa ona gine i pušta u zrak sok, svoju krv, koju pokojnik nastava. Tako mi nje ga udišemo u se zrakom, mirisom. Gledamo ga očima. Slušamo. Sad je cvijet, sad je oblak, sad je miris, sad jaganjac, sada ptica, kamen, pčela... — tako razlagaše učeni pametnjak. A otac moj

često je spominjao tu mudrost, kad bi se tko pobojavao smrti. Dobro pamtim. I nisam se više pakla plašio.

Mali Šimek promatraše jedan sitni bijeli oblak, tako sličan kolijevci s jastučkom i djetetom.

— Tko bi to mogao biti? — umovaše, i uzraduje se misleći na sreću: biti oblak.

Nanizali se daždvi predjeseni dani. Prezorile su pučke divljice trešnje na koje uspužu sirotinjska djeca i slete ptice da zoblju. A gazde pohranile ljetorast s njivā i čuvaju nabitim puškama u pudarnicama i zidanicama vinograde od kradljivih golotrbā i beskućnikā. Zatrtili gospodari trnjem debela dosežnih stabala da zapriječe potrlcima voćnim prilaz do krošanja.

Potrčala Julka Kos, ratna udovica s petero drobne djece, do susjede, Amerikanke, krijući brižno pod pregačom prazan lončić:

— Meri, uzajmi mi masti i šaku krumpira. Nemam što djeci da bacim u lonac...

— Ehe, draga moja. I bolje je — makar se nećeš pranjem suđa gnjaviti — dovikne susjeda s otvorenih vežnih vrata, pa ih zalupi.

Mali Kruno Beg uhvaćen je u šljiviku, na vočki. Dočekao ga vlasnikov sin pod njom. Zareza mu nožem u petu i ranu pospe solju.

Desetgodišnju Ljubu zateče Besi Džekova na sjeniku sa svojim sinčićem, osam godina starim. — Rekla je da joj malko kruha dam... — grcaše razmaženo mališ, tetošen u majčinu krilu; dok su Ljubu vukli za kiku i gazili. — Takva joj i baba bila, kao kuja! — zgražala se stara Magda nad onesviještenom djevojčicom.

Jednom donio Joža kući pun previjač uzrelih grozdova plermenke, otkinut s čokota. Šimek, izgladnjen, jagmio se za slatkim sočnim bobama. Izenada iskrnsne djed.

— Joža, sinko, neću da te zovu obrukancem! Ne čini to više! — pomiluje ga nježno, odvrativši lice. Požuri van.

Predveče, došavši iz drvnika, sjedne veselo k djeci i stade skidati gljive s ljeskove nizavice i vaditi ih iz šešira:

— Ovo je vrganj. Ovo knez. Ovo je turčin. Evo, pomiriši prstenjaka. Na voće nateže, je li? Pazi sunčanice, pa modrikače. Vrvī šuma od njih. Vidi puzavce, oni svijetle u tami patuljcima i kazuju put caru gljivljem. Sutra ćemo baciti na kola ponjavu, zapreći Bečara i uzeti kotarice — pa u šumu. Tamo ću vam pokazati zadrugarku, presnaca, djeda i prosenjaka. A gljivar treba da znade otrovnice pupavke, ludare, zmijske gljive, zatim zavodnice i kravlje balege. Gljive ćemo sušiti za zimu da ne skapavamo. Dobra je juha od njih i začin. A pečene su slasnije od mesa.

Moj otac morao je kroz čitave tjedne da se samo gljivama bavi po nalogu vlastelina. Ljetos ima na hiljade vrganja po čistinama; dobro sam prorokovao. Samo moramo pohitjeti da ih puževi sladokusci i muhe ne rastoče. Jeleni ih pasu. I srne. Vidio sam danas vjevericu, kako skakuće s gljivom na bukvu. Čuh vugu gljivaricu, gdje nas zove: — Ajd svi po gljive! Crvljiv gljiv! Crvljiv gljiv!

Djeca se nasmijaše, uveseljena.

— Djedo! — pitao je Šimek djeda u krevetu (mirišući ruke, koje su odisale vrganjima i modrikačama, zlatačama i prstenjicama) — da li čovjek postane i gljivom, kad umre?

— Dakako! — potvrdi djedo uvjerljivo i pogladi ga.

Po granama drveća bruja je nebrojen cvrkut izbuđenih ptica, praćen titrajem praporaca i zvonjavom klepaka s putova.

Djed ustane. Očešlja i očetka konja, pa baci ormu na nj. Rubovi neba stali žutjeti, a svjež istočnik zašumi lišćem krošanja.

Mati prodrma djecu, rasani ih svježom vodom. Zlačana boja hvatala se nebosklona.

— Bećare — tepao je djed konju i gladio ga po kosmatim butovima, tapšio ga po vratu. — E da, ratniče moj! — uzdahnu odjednom. — Evo i živinče, kada dođe iz kreševa, kao da je stiglo s drugog svijeta. Sjena, kostur.

— Hijo! — potjera konja uza strmčić, upravo kada se sunce zanjihalo ovješeno, kao zlatan pauk, o najnižu granu jabuke pred kućom. Na ravnici sjednu djeca i starac na taljiške da siđu kod prve nizbrdice.

Mati, crno obučena, klekne skrušeno sred sobe, i u suzama pomoli se za sinove i djeda.

O zajutarju stigoše visoko u šumu: Mužina raspregne konja, skinuvši mu ormu, i zagna ga pustopašice u šikarje.

Već kod prvih grmova nađoše obilje vrganja, mliječnica, vilovnjača, lisičica i presnaca. Djed ih još jednom uputi i upozori na krasnu zmijinju gljivu, pod kojom u pričama hladuju patuljci, te na ostale otrovne opasnice.

Djeca svaki čas dotrčavahu s punim kotaricama ka kolima, pa kad bi djed pomnivo pregledao prinos, izaspe ga u kola, odbacivši ponekad koju ostarjelu i ucrvanu gljivu.

Zalazili su sve dublje u šumu, gdje ležahu na lišću čitave grude sunčeva zlata, gdje je ugodno vonjalo po vrganjima, a mladi vjetar šumio vrsima krošanja pjesmu o vilama i vilenjicima, o šumskim kraljevnama i patuljcima, o gljivljem caru i noćnim dusima, vrativši se od njihova danjeg carstva, kuda ih je otrpatrio. Crni šumski puž slinavac, dražesni skok vjeverice, mukli šum daljinā koji se strelovito približavao, veseli ku-ku ku-

kavicā (šumskih ura šetalica), koje se s njima igrale skrivača, pa krasna, svinuta puževlja kućica (nalik na trumpetu učiteljeva Brace), toliko zauzimahu dječju pažnju, da bi zaboravljala na berbu, na kola, na djeda — pa ih često trgnu iz sanja daleki povik starca, što bi ga donio vjetar: O hoooj! O hoooj! Onda požure s brašnjem, vraćajući se svaki sa svoje strane k djedinu glasu.

— Pazite, djeco, da mi se ne zavrgnete u šumi. Jedvice sam Bečara našao, otišao je daleko u košenicu. Eh, vidi ga, ovu si baš mogao ostaviti crvima.

Tako stiže podne, pa djed naloži vatru pod hrastom. Zatim odreže nožem potanak štap, očisti ga i oguli, pa zašilji s krajeva. Naniže na ražnjić vrganje, pečurke, mliječnice, presnace, pa, posolivši ih, stavi ga na rašlje i stade vrtjeti. Neke položi naglavce vrh živih ugaraka. Kad se ucvrčale razastre ih na papir i ponudi djecu palentom iz zavežljaja.

— Crvljiv gljiv! Crvljiv gljiv! — pjevaše vuga u blizini.

— To hoće da kaže: dobar tek! — protumači djedo, a unuci prsnu u smijeh, sladeći se.

— Prilegnite, odmorite se! — nutkao ih starac, ali mališani uzmu kotarice i izgube se među deblima. Sve dublje zalažahu u šumu, sve je slabije odjekivao djedin »O hoooj!« Čitavo popodne lepršahu zrakom šarne mašne o vratu skladnih gizdavaca: šumskih leptira. Čitavo popodne slušala su djeca, kako gdje kuca glasno srce drveta, a djed kaže da to žuna kljunom kljuca o koru. Hodajući onom tajanstvenom prošaricom naslućivahu u strepnji srndaća sa zlatnim rozima i srebrnim paroščima, okrunjenu zmijsku kraljicu, hrzenjakova brata i zlatni vrganj, koji kazuje put u dvor gljivljega cara. Simek bi potrčao sa srcem u grlu, kad se nešto zablista jarko u travi, misleći o vilenjakovu prstenu s čarobnim draguljem — a to bijaše kap zaostale rose na listu, osvjetljena zrakom sunca. Ili se prikradaše tiho deblu za kojim ču, gdje šušti lišće, kao da srndać hoda — a to prhnu jarebice poplašene i onda se pritaje u debelom šušnju.

— Još jedared možete u šumu, ali požurite natrag, jer u času bit će sunce za planinom. A ja idem potražiti Bečara.

Simek potrča između debala, a Joža pođe na suprotnu stranu. Ustavi se prepanut pred jednom čistinicom, duboko u šumi: krasan srndać digao je glavu i sluša, a nekoliko srna bezbrižno pase (kao utkane na zidnom zastoru kraj njegove postelje), te im se bijele pjege na zatku. Pritajio se i gleda, kako mužjak okreće glavu k njegovu stablu, striže uškama i onda čupne travu...

Omakne mu se kotarica s drhtave ruke, pa se prokotura bučno niz hrastovu žilu... Srndać skoči, frknu glasno. Srne se razlete.

Simek podigne košaricu, prijeđe čistinu i ode na drugi kraj šume. »Ku-ku, ku-ku«, odjekivaše između debala. On spazi prazno

kotaričino dno i sjeti se gljivā. Na samom rubu čistiša, uz deblo, među travom, nađe djede i vrganje. Osjeti umor, pa sjedne i stade kidati stručke. Tiho, sve tiše šumila je šuma i njihale se krošnje kao kolijevke, kao kolijevke... Pričini mu se da tiho pada visok, blistav slap... Osjeti pod glavom mekano lišće. »Ku-ku, ku-ku« glasala se kukavica negdje daleko, vrlo daleko... I zamuknu.

Ispred njega stvori se krasna djevojka. Oho, gle: vila vilovnjača! Na glavi joj žut, žut slamnat šešir (kao u gospodične učiteljice). Zavrti se i zapleše. Kratka, svijetlozelena suknjica s naborima širila joj se u vrtnji oko nogu. Bijela koljena provirivala su ispod nje. On se digne i pođe za plesačicom. Skrasi se pred ogromnim hrastom, u deblu kojega se nalazila kao vrata velika rupa. Oko nje svjetlucale panjevčice i zavodnice. Krasotica uđe unutra. On se sagne i krene za njom. Išao je velikim, visokim hodnikom nizbrdice. »O hoooj!« odjekivaše iz dubljina. Ustuknu... Usred velika prostora stajaše okrugao stol. Oko njega nalazile se stolice, također okrugle. On pogleda pažljivije — a to bijaše ogroman vrganj, opkoljen šarenim zmijskim gljivama, crvenim knezima i djedovima. Po podu ležahu mekani sagovi mahovine, a uzduž njih bokori crvencapicā, kao koralji. »O hoooj!« zovne netko **glasnije** nego prije. Nad okruglom, teškom vratnicom od klobuka đurđevače zadržću mjedeni zvončići panjevčice. Vrata se otvore: kroz njih pane silno svjetlo u tamnu prostoriju, te ona sva zablista. Šimek obnevidi. Oštar sjaj preotme mu oči. Čuo je samo tihu svirku... »O hoooj! O hoooj!« ozvanja sasvim blizu. On se prene i pogleda: mnogo malih patuljaka stupalo je kraj njega. Na glavi nošahu klobučke gljivā, a u rukama, po dvojica, zdjele od prevrnutih mliječnica, krcate zlatom. Za njima hodala je u korak četa glazbenikā: jedni su trubili u modru trubaču, drugi u žutu lisičicu. Treći u brestovaču i zavodnicu; a bubnjar udaraše tikvicama začete puhare. Nekoliko njih lupalo je u zadnjim redovima klobučkom o klobučak... Oštro je marširala za glazbom carska vojska, držeći u rukama štitove sumporače... Eto i cara! Na glavi mu zlatna, blistava kruna. Nad njim nose dva dvorjanika razastrt suncobran sunčanice. — Evo te opet k meni! — obrati se car Šimeku dubokim, poznatim glasom, i zaustavi pratnju. — Kaži sada, što želiš od mene... — Care, dobri care, dovedi mi oca! On se k tebi preselio — promuca Šimek. I najednom... spazi oca kako ide k njemu po zraku, u vojničkoj opremi, sa srebrnim kolajnama... — Šimek, sinko! — govori već izdaleka, i smije se. On zaplače. Mali Sanson poleti k njemu. Baci mu se u naručja, grcajući... »O hoooj!« — viknu tajanstveni glas silno, i car s vojskom iščezne. — Šimek, Šimek! — grlio ga čvrsto otac.

Probudi se.

— Šimek! O jadno dijete! — govorio je djed dignuvši ga na ruke. — Eto, sav si od rose vlažan. I lice ti mokro. Ooo, dijete božje, nisam li ti rekao: prilegni, odmori se. A ja ojcem, ojcem već pola sata kroz šumu da te dozovem. I jedvice sam te našao u sumraku. Slučajno.

Potom digne prevaljenu košaricu i popođe.

— Nesreća za nesrećom — slušao je razbuđeni mališ, gdje djedo mrmlja noseći ga. Privine se čvrsto k njemu. Zajeca grčevito.

— E, vidi ga; kakav te plač spopao! Mogao si stradati. Dobro je sada, dobro.

Smrklo se.

Kada stigoše k plandištu, spusti ga starac na zemlju.

— Gle! — reče snuždeno i ukaza mu rukom preda se. Na tlima ležala je duga, crna gromada. Dijete priđe bliže. Smramori se: bio je Bećar. Opružen, ukočen.

— Eto, i njega ubi rat. A Šimun, tvoj otac, othranio ga. »Bit će lijep konj, oče«, govorio mi. Oh! — uzdahnu duboko starac.

Zatim ode do taljiga i prostre po zemlji konjski pokrivač.

— Legni, njemu nije više potreban... A Jožicu sam poslao kući po pomoć — završi slomljenim, bolesničkim glasom, i zamukne.

Šimek je, ležeći, gledao u crna djedova pleća.

— Rat! — rekne i stisne zube.

— Da, rat! — oglasi se djed muklo.

Šuma strašno zašumi u noć, kao da će prekinuti korijenje i protutnjati zemljom. Preko neba su jurili bijesno crni oblaci.

VLAK HARMONIKA

Šimun Mužina se podbradio i zabluljio u jedna leđa pred sobom. Šimun se tresao u groznici i osjećao, kako je u razredu tiho, tijesno i zagušljivo. Ova srednjoškolska klupa je mrtvački sanduk u koji su ga položili, a ta školska soba kosturnica u koju su ukopali njegov lijes i još mnogo ovakovih tijesnih i crvljivih mrtvačkih truga.

Sada profesor matematike ide prstom po đaćkim imenima, vreba i traži koga će prozvati. Ukočio se Šimun u toj tišini, otežala mu glava kao otekla i noge kao ugipsane; a ovaj stari krvnik uživa u tomu svemu. Čuje se kako lista, nešto mrmlja, pregledava, zastajkuje i opet pomiče oči (kao što pomiču reflektorima na bojnopolju, gdje je sve mirno i gdje će za par minuta teći krv i grmjati topovi).

U tom strašnom očekivanju i neobičnoj sličnosti ovih tjeskobnih tišina, Šimunove su misli letjele jedna iz druge kao baloni sapunice. On je upravo pomislio da je još kao dijete gledao očeve dopisnice iz fronte (Feldpostkarte: k. u. k. Inf. Rgt. Nr. 96. — Zensuriert), koje su bile cenzorskom olovkom isprekrižane crveno, kao uprljane mesarskim prstima; i slušao, kako negdje daleko grmi i tutnji, a to nikako ne prestaje. Mama je plakala. Baka je izlazila pred kuću, latila sjekirište, povukla kolac i stala udarati neobično brzo po cjepalu.

Tako jedno jutro otiđe na drvljanik, a tamo daleko, daleko je grmjelo, bučilo i tutnjilo duboko i potmulo.

Mati je plakala i grcala, a baki su kapale suze i mutile joj oči. Šimun je gledao, kako sjekira siječe te blistave suze koje su pale na panj kao srebrnici. Okrenula baka Šimeku leđa, a između raskrečenih nogu vidio je mali kako sjekirica udara brzo, bjesomučno i slijepo — te da slučajno pogađa metu. Najednom baka vrisnu i pane na zemlju. Mati priskoči jaučući, baci se pred

nju na koljena i kao luda stade grliti bakinu nogu iz koje je ključala krv.

Šimek je slušao, kako nariču narikače što se iskupile i kako potihogovori djed Bačun (jedini vršnjak bakin u selu) da je »sirote stare pred deset dan vbiolo jenega sina«, a tek je danas doznala; i da je dosad išlo nekako, jer je stara pomagala, ali što će sada jadna žena i djeca! »Muž ju ratuje v Talije vre treće leto, a kraja ni temu pklu gospockem«. Ali stari zamukne u žalosnoj kuknjavi žena, dovikivanju i dalekom rikanju topova, pa je i sâm prosuzio spustivši svoju mekanu bradu do »drage, stare prijateljice«.

A mali Šimun (koji je dosad šutio i začuđeno gledao) videći, kako je starac zajecao, pobježe za kuću plaćući iza glasa, uvali se u još orošenu travu (punu suzā) i ostade tako grcajući.

Treći dan su pokopali baku, i Šimun je gledao, kako spuštaju dug, neobično dug crn lijes, a na nj padaju grude i grme i tutnje potmulo (kao što grmi u onim zaplaninskim daljinama). Zamišljao je Šimek (ne znajući, što to tamo daleko tutnji) da ondje svaki dan nose jedan veliki, veliki lijes, ovako crn i žalostan — a onda mnogo iskupljenih ukopnika valja i baca grude, koje bubaju i grme, udaraju i tutnje pogrebno...

Svega se Šimun dobro sjećao — i baš tada profesor iz matematike prozove susjeda pred njim. Pomaknu se leđa u koja je buljio, i nestanu. Đak je ujednačeno mrmljao, kreda je škripala; i činilo mu se, kao da drugi i treći korijeni galopiraju u zagrada-ma i nose na svojim sedlastim leđima brojeve ili preskaču pluse, minuse i druge korijene.

Nije mogao da misli i da shvati pravi smisao onih brojeva, pa se opet izgubi u sebi i osjeti da mu je vruće i tijesno u klupi, da je on sâm kao neki drugi korijen koji je zakopan u svojoj zadanjoj zagradi — i nikako da se riješi te zgrade, svoga numerosa i samoga sebe.

To ga navede na razmišljanje o školi, njenom smislu, zadaći i o svom đaćkom položaju. A njegove misli svodile se na to, kako je ova klupa u kojoj on sjedi kao neka sredovječna klada; i kako ta klada od klupe vrši stanovitu funkciju unutar te čitave zgradurine i još većih zgradurina i prostora u kojima se ona nalazi.

Tako je Šimun Mužina pogledao van kroz prozorsko staklo, a vani se blistalo proljeće, i vjetar je, cvileći pod teretom, nosio na leđima nabrekle i teške oblake za kojima će zatrudnjeti njive i zatravniti livade.

I Mužina pomisli na svoje selo, na obudovljelu mater i na brvnaru u kojoj se odnjihalo njegovo djetinjstvo. U ovaj čas mu je sigurno stariji brat Joža s Brezom na paši. On je zamijenio oca u svemu: uzimlje volove na izor, i kopa, i drva vozi, i svada

se s općinarima, jer mu prijete Brezom, a on njima rogljama i korbačem.

Ima u džepu materin list, napisan bratovom rukom:

»Vući se drago dete ke boš pri nas tu ni niš. Teli so nam zet Brezo za štivo. Joža je zgrabil roglje i nišće ni smel po kravo«.

Zagledao se Šimun kroz okno i vozikale mu se tmaste i svjetle misli po lubanji kao i oni oblaci po nebu.

— Mužina! Koga ste se vruga zagledali kroz taj prozor?! Integrirajte!

Izišao Šimun porebarke iz klupe i popeo se nesigurno do ploče. Pljuvačka mu se osušila u podgrlcu, i mokra spužva cijedila se u šaci poput žabe krastače.

— Nooo?!

Šimun se udalji od ploče, kao da je odmjerava. Pogleda račun, i nije mogao ništa razumjeti, osim to da je ovo pred njim jedan labirint iz kojega ga ne bi izvukla ni Tezejeva lukavština; a ovaj tu čovjek, koji je njegov profesor, očekuje od njega nešto.

— Bar nešto!

Vani prolazahu teška kirijaška kola, odzvanjaše kopitanje konjā i dopiraše kočijaško psovanje, praćeno zvučnim bičkaranjem. Šimun je slušao, kako kola odlaze, i jedva se još čuje zveketanje lanaca, sve tiše i sve sitnije.

— Mužina! Vašu pamet kao da je odvezao onaj kirijaš! Slušajte, Mužina! Ja znam da ne znam kitajski — to je ipak neko znaenje. Ali vi, Mužina, ne znate ni to da ništa ne znate. Vi ne samo da ne znate da ništa ne znate nego još i pišete bezobrazne i glupe zadace.

Uto je zazvonilo i profesor iziđe iz razreda.

Tek što je Šimun sjeo na mjesto, doleti gospodin profesor iz hrvatskog jezika i pokaže cijelom razredu na njega i na zadaćnicu koju je držao u ruci.

— Ovaj vaš suučenic napisao je nesamo neskromnu, već i slobodoumnu, bezobraznu i nemoralnu zadaću. Svi vi znate, kakova je bila tema, i da su je mnogi od vas divno shvatili i jezgrovito obradili za odlično i vrlo dobro. Vidite, dakle, krivnja nije na meni, ako je jedan učenik ovako nemoralan i glup. Sad neka si pripíše posljedice, jer znate, kako se takav čin kažnjava po disciplinskim propisima. Već sam zadaću pokazao gospodinu direktoru i u zbornici sam je pročitao svoj gospodi. Naskoro ćemo na sjednici odlučiti što da uradimo s tim čovjekom!

Onda je naglas pročitao tu nemoralnu i bezobraznu zadaću.

Zadatak je glasio da obrade jednu narodnu poslovicu, po volji, i da produbu i prošire primjerima njen moral.

Šimun Mužina je uzeo nekoliko poslovice i naveo ih jednu ispod druge:

Tko ne radi, ne treba da jede!
Tko radi, ne boji se gladi!
Tko radi, taj ima!
Itđ.

I s p r a v a k

Danas, kada su rad i glad, a nerad i bogatstvo sinonimi — danas je drugačiji smisao ovih poslovice:

Tko ne radi, taj jede!
Tko radi, pati od gladi!
Tko radi, taj nema!
Itđ.

Šimun Mužina došao je u ovu provincijsku veliku gimnaziju svršivši u nekoj manjoj palanci građansku školu. I tu je sada već četvrtu godinu višeškolac.

Dok je on još bio u seoskoj pučkoj školi i dok je još išao na drozde, govorio je »gospon učitelj« da je on najpametniji dečko u selu i da se mora školovati.

Učitelj bijaše mlad i vatreno se zauzimao, a s materom, sročicom Šimekovom, govorio je po seljački i tumačio joj:

— To vam je tak. Šimek bo bil pri biškupu. Se to vam ne bo koštalo ni filira, zake bom ja dal saki misec od svoje plaće one 200 forinti. A se drugo bo dal biškup. Ni zabadaf vu vaše cerkve tuliko let kapalo v škrabico. A ako Šimek ne bo tel za popa (to bi bilo dobro), on se bo vre, kada bo pametneji, i brez vas i brez mene i brez biškupa dokraja iškolal, izvučil za gospona i vas bo onda pomagal.

Ali malom Šimeku »ni bilo sujeno ke bi bil pop«. Pop seoski i učitelj zavadili se, i velečasni je napisao jedno pismo, i to takovo pismo da više nitko ne bi Šimeku našao mjesto u sjemeništu. I uzalud je učitelj govorio seljacima da kog vraga trpaju novac u škrabicu, kad nemaju ništa od toga. Sve se završilo samo time da su učitelja tužile babe popu — »ke gospon učitelj ne verujo v Boga i pontajo može da ne bi v škrabico novce metali, zake je presvetli biškup prevarant«.

A pop je onda napisao još jedno pismo, i to takovo da je učitelj morao odseliti s lastavicama na jug.

Učitelj pokloni velike praznike Šimeku, uzme ga za ruku i odvede na vlak. Šimek je slušao, kako pjevaju kotači na tračnicama: »grem, grem v školo, v školo«; a »gospon učitelj« čita novine, i sio mu na nos zlatan, neobrubljen cviker, poput leptira div-

nih, kristalnih krila — koji se raskrilo nad učiteljevim očima, plavim i blagim očima, kao nad cvjetovima. Slušao je on, kako treskaju veliki vagoni prozori, a »čez ta okna vrti se celi svet«; i onda je zapitao »gospona vučitelja« da kako to da se kod njih u selu zemlja ne okreće, a ovdje se sve vrti. Nato se učitelj nasmi-
jao iza novina i pogladio ga, a njemu se sklappale oči — i samo je čuo, kako žamore ljudi, smiju se, zijevaju, i kako točkovi pjevaju na šinjama sve tiše i tiše: »grem, grem v školo, v školo; grem, grem v školo, v školo...«

I mali Šimun ostade, ni sâm ne znajući kako, kod gospodina ravnatelja građanske škole, stara znanca učiteljeva. Kad je počela obuka, on je dobio od milostivog ravnatelja knjige i teke. Zato je Simek ustajao u šest sati da naloži, da ode po mlijeko, nacijepa drva, počisti cipele svima u kući; i katkada »so mu milostivna hitili neke v glavo«. Onda bi uredio sebe, kako su ga naučili, pa odsjedivši u školi, vratio bi se o podne kući, jer treba skočiti u dućan, u gostionicu po vino, u pekarnu po kruh i poslušati milostivnu i milostivnoga u svemu. Uveče opet bježanje, karanje, drvarenje, batine, plač — i tako svaki dan.

— Joso, s ovim tvojim seljačkim balavcem nije moguće živjeti. Bolje bi bilo da ti nije onaj školnički vrug naprtio na vrat ovakovo derište, pa da imam sluškinju. Te seljačke ukrućene kretnje (kao da su ga izvadili iz škrinje za rubinu), te glupe mužačke brbljarije njegove — to se već ne može podnijeti. Jučer se sastadoh s gospodom načelnikovicom, i među ostalim pričala sam joj, znaš, o onoj novoj haljini. A baš usred razgovora upadne mi taj glupi Šimi: — Je, milostivna, dobro da s'm se setil, rekla im je ona šnažderica da je već raspārala i okrenila, pa da se ne bo niš poznalo! — možeš misliti u kakvom sam se položaju našla!

Milostivi je svaki dan rogoborio da nije jelo slano, pa je milostiva izvježbala Šimuna, kako će brzo skočiti u kuhinju po soljenku i, prije nego bi se gospodin ravnatelj stao ljutiti da pruži sô preda nj: »Na službu!« (Jer, ako bi sô već čekala na stolu, milostivi bi se uzrujavao još i prije nego što bi okusio jelo.)

Ali toga dana milostiva premaši mjeru, te presoli juhu i varivo.

Šimi kao obično dotrči i turi pred ravnatelja soljenicu: »Na službu!«

Milostivi skoči kao oparen. Baci tanjur na pod, i bijesno zareži:

— Tako, Šimi, tako, opančino seljačka, tako uzvraćaš svome dobrotvoru! Je li, je li — ti misliš da ja ne znam, seljačino, što sada tvoja tikva pomišlja! Je li, veliš, ionako treba starom jarcu soli u glavu! Je li, u tu glavu, koja je bila tako glupa da zabije u

se misao, kako će prljave opanke cipelom učiniti — je li, gade, je li, opančino neotesana?!

Tako je Šimi brao batine, a njegova mati grožđe po brajdama i poslala kasno ujesen po seljacima mošta, punu bačvicu, jedna kola krumpira, graha, zelja i voća. A »Šimeku svojemu« je poručila, »neka se Boga boji i milostivnih, ke so tako dobri, Bog im plati!« I da šalje ovu siromaštinu.

Kada bi došla sama mati, Šimek se stidio, jer je mama radila sve upravo onako, kako su njega učili da se ne smije — a on to nije mogao mami reći. Dok je mati bila kod njega, Šimek nije smio ništa da radi. Govorili su da je poslušan i kako dobro uči, a blijed je od učenja i od školskog zraka. A kada bi mati otišla, njega bi tukli i tjerali i mučili i dobacivali mu, kako je njegova mati glupa mužača, pa joj ne može ni sin da bude pametniji.

Šimek je šutio i trpio i žudio za selom, ali ga nisu ni za velikih praznika puštali. Tako je svršio građansku školu, a mati slaše i u naravi i u gotovu da se zadužila, jer su govorili njegovi gospodari da je u gradu sve skuplje i život teži.

Svršivši četvrti razred građanske škole, Šimun se našao prvi put pred zidom stvarnosti, videći da je uzalud ovdje krvario četiri godine, jer s te četiri građanske škole u životu osjeća se čovjek da je ošišan kao fratar i onda takav pušten u svijet, među ljude. Ali gospodin direktor je htio da uvjeri Šimuna, kako je on njegov dobročinitelj (u što ne sumnja nitko, pa štoviše ni njegova mati).

I jednoga dana pozove ga u svoju sobu. Sjedio je na divanu, a u sobi bijaše mračno, jer je ljeto i zastori su spuštteni. U hladovini utišale se muhe kao da su naslutile svečanost časa. Onda je taj isti gospodin ravnatelj (koji je do jučer Šimeka mučio kao životinju) ponudio gospodičiću stolicu, pogladio ga i nasmijao se tako, te mu se u tami zakriješise zlatni zubi kao krijesnice.

— Evo, Šimi, drago dijete, ti si svršio s odličnim uspjehom četiri razreda (za što ćeš mi, nadam se, biti vječno zahvalan). A sad sam odlučio, da ti ja pomognem, jer ti dobro znadeš da kada gledaš ta četiri razreda iz ove naše gradske i današnje perspektive, ta su ti četiri razreda taman dosta za šoštara, šnajdera, jednom riječju: za šegrta boljega zanata. Ali ti nisi za šegrta, i grehota bi bila da tako nestaneš u masi, jer ti ćeš biti (po svim svojim sposobnostima) vrijedan član društva! Zato, da to budeš, ja sam ti priskrbio u Karlovcu, gdje je velika gimnazija, stan i koštu. Tako ćeš moći svršiti svih osam razreda — a onda si na konju! Budi tamo dobar, jer zato, što ćeš gospodski spavati, objedovati, večerati i doručkovati, za uzdarje ti ćeš poučavati djecu te plemenite

gospode, koja su se za te zauzela na moju molbu. A tvoja mati se neće više ni za što brinuti, jer ti ćeš biti opskrbljen i brzo ćeš, uz božju volju, nju samu potpomagati.

I tako je dalje divno govorio gospodin ravnatelj da se Šimeku pričini poput one sjajne, zlatne zrake koja je, pavši kroz puklinu prozorske zavjese, presjekla kao zlatni mač tamu debele sobne hladovine: tamu njegove budućnosti.

Deset dana kasnije bijaše Šimun u Karlovcu. Gledajući sa škatuljom pod pazuhom taj gradić pun sunca i svjetla, Šimun se visio od radosti kao živa termometarska na suncu.

I u taj isti dan Šimun je obišao sve svoje nove dobrotvore. Najprije pođe, po uputi ravnateljjevoj, gospodinu gradskom senatoru. Onda gospodinu doktoru, kotarskom bilježniku. Zatim se navrati do gospođe Vukić, posjednice i udovice. A na koncu gospodinu Hudiki, gostioničaru.

Kod gospodina senatora dobivaše doručak i koju prnjicu, dok je kod milostive Vukić stanovao, a kod g. Hudike južinao. Zato poučavaše senatorovu kćerku, drugogimnazijalku, ograničeno i razmaženo dijete. Gospodin doktor mu povjeri svoju nećakinju, a krčmar svoja tri sina (koji su imali neobično razvijene noge, a na račun glave, u što je Šimun bio uvjeren već nakon par dana). Međutim, gđa Vukić, mlada i lijepa osamljena udovica, malo raskomočena u odijevanju, nije tražila ništa — osim što bi Šimun skočio u dućan ili na poštu. Kad bi se vratio, ona ga uvijek podragala po žutoj glavici kao maslačak — a lijevi kutić usana zatitrao bi joj u drhtavom smiješku. Šimunu bi tada jurnula krv u glavu i poplavila mozak.

Tako je Šimun Mužina pumpao pune tri godine tri krčmarove nogometne lopte za ono malo juhe, variva i komadićak govedine na dan, što su mu istresli iz tuđih tanjura i onda pregrijali. Pune tri godine bježao je Šimun od instrukcije do instrukcije, od krčme do škole; i onda bi kasno uveče došao iscrpen do svoje stanodavke, gdje se jedino osjećao kao kod kuće. Tu je sve mirisalo i punilo ga nekim čudnim osjećajem.

Sve te tri godine spominjao je gospodin ravnatelj u listovima Šimunu svoje dobročinstvo (nadam se da ćeš mi biti vječno zahvalan!). A Šimun je sada počeo misliti o svemu onome, što je prošao i propatio kroz sedam godina svoga školovanja. Uvidio je Šimun da taj starac laže, jer on bijaše njegova sluškinja, a za to je bio tučen, psovan i gladan. Dok ovdje tri godine udaraše vlastitom glavom da smekša pet tikava gospodskih, i žderao više sama sebe

nego one otpatke. I onda taj zlatousti gospodin ravnatelj napominje njemu zahvalnost i dobročinstvo!

Tu je on, Šimun, tamo je gospodin ravnatelj, ukor nastavničkog zbora i drugi red. Tu je njegov brat Joža i prazna peć; tamo su lugari i »šumska šteta«. Tu su seljaci i vile, tamo općinari. Tu je grob njegova oca i kolajne, tamo se kopaju novi grobovi i kuju nove kolajne.

Tu su ovi, tamo su oni.

Tu stoje jedni, tamo stoje drugi.

Tako se pred Šimunom stvorio novi svijet za koji je on znao otprije i u kom je živio, a ipak nije ga dosad svjesno uviđao. Taj isprvičan, jasan i jednostavan pogled vezivao je događaje, koji su prošli ili upravo prolaze mimo nj — podavši im tek sada njihovo pravo značenje i važnost (što mu je prije izbjeglo zarad udaljenosti prouzrokovane blizocom njegova promatranja).

U njemu se tek sada pojavila učiteljeva slika u potpunosti, on je tek sada shvatio njegov sukob s okolinom, selom, župnikom i pretpostavljenima.

(Zadnji put mu se učitelj javio listom u šestom razredu, pred godinu dana. U njegovu kratkom pismu bijaše nešto blisko, silno i privlačivo, a ujedno tako neodređeno, skoro mutno — nešto što je govorilo između redaka, nešto što je raslo u Šimunu od prvih učiteljevih pučkoškolskih brinuća za nj, nešto što je od maloće ležalo u Šimunovoj nutrini, a tek je sada šiknulo van kao istisnuto životnim udarima njegove osmogimnazijalske stvarnosti.)

To »nešto« našlo je svoje razjašnjenje u šutnji kojom je učitelj zamuknuo — a u Šimunu zakriknuše svi oni međureci koji su njime uzdrмали, proželi i potresli ga čitava.

Tu su ovi, tamo su oni.

Tu je on, Šimun; tamo je gospodin ravnatelj, ukor nastavničkog zbora, drugi red.

Već nakon mjesec dana što je ušao u osmi razred, osjeti se odlikaš Šimun Mužina u klupi kao u trpilu u kom je mučen tako da mu brizga krv ispod nokata i tjera na usta krikove koje ne može zatomiti. Već nakon mjesec dana stali se profesori tužiti na nj da odgovara »po svojoj glavi«, da imade već par drugih redova; i kako se iselio bez odobrenja razrednikova u zadnju klupu s motivacijom da on više ne može sjediti uz kolege u prvoj klupi — »a ti su dečki iz najboljih građanskih kuća, divno odgojeni, poslušni i odlikaši«.

Prvi se pobrinuo za Šimekovu dušu gospodin kateheta koji pod odmorom rješava zagonetke i križaljke, a pod satovima vjerske istine.

Za jednog odmora sakupili se đaci u zadnjoj klupi i raspravljali o tom, kako je prvo polugodište na domaku, i kako bi neki mogli da izlete.

Jedan je drugoređaš govorio da mu je otac već godinu dana bez posla, i zato slabo jedu, a on nema knjigā. Juče je bila njegova mati u školi i molila razrednika da ga nastoji zadržati, a razrednik joj odgovorio, kako nema smisla da školuje sina, jer on za to nije, a bolje je biti inteligentan majstor sa sedam razreda gimnazije nego na teret društvu. I sinovi malo bogatijih zemalja nego što je naša imadu mature i doktorate, pa lijepo kod kuće oru ili nabijaju bačve ili su kondukteri po tramvajima. Konačno, oni su prisiljeni (pa makar to bilo odmah ili kasnije) da se riješe njenoga sina i njemu sličnih, jer oni samo smetaju onima koji mogu i hoće da uče.

Drugi put je slušao ovaj dijalog između najsiromašnijega kolege Graba i profesora hrvatskog jezika.

Profesor: Dakle, dragi moj Grab, drugi red!

Grab: Molim, gospodine profesore, ja, ja nemam knjiga, teka — ja jedem jedamput na dan u poliklinici.

Profesor: Ali, dragi... kakove ima to veze sa školom?! Jedino u ovom slučaju: plenus venter non studet libenter. Uostalom, vi dobivate badava koštu od jedne humane ustanove... i već bi vas ta činjenica morala prisiliti da učite, a ne da primate toware drugih redova. Ovaj danas vam je sedmi. Dovoljno da otprhnete na polugodištu.

Grab: Molim, gospodine profesore, ja idem svaki dan vlakom u školu, ustajem u pet sati. Vraćam se kasno uveče... ja moram raditi čitav dan, jer moja je mati stara... Često radim težačke poslove... Gledajte moje dlanove, molim.

Profesor: Oho, mili moj, vi se, dakle, i svojim vladanjem kosite sa školskim odredbama. Družite se sa plebsom, ne čuvate svoju srednjoškolsku čast... bavite se poslom koji vas kao budućeg intelektualca nije dostojan. Sve ljepše, sve ljepše. Naravno, i onda vi zahtijevate da čovjek bude sentimentaln. Vrlo prozirno, vrlo prozirno, dragi moj Grab!

Grab: Ne, ja sam vas htio zamoliti samo to da mi odgovorite... bi li me htjeli još jednom pitati, kad bih negdje posudio knjige i kad bih vam obećao da ću, makar kako, svladati gradi-vo...

Profesor: To je irealno pogodbena rečenica, dragi Grab! Izvolite sjesti!

Šimun je sve to slušao, i u njemu je rasla gorčina, pa je počeo govoriti, kako je još Novak rekao da je »današnja škola neki ured u kome paze naročito na to da stranka — a to su đaci — udovolji propisima. Profesor ima u ruci ljestvicu po kojoj ocjenju-

je đaka kao što vinar svojom spravom mjeri množinu alkohola u vinu«. — Ja polazim još dalje, srednja škola i ocjene dadu se divno usporediti sa suvremenim trkalištem i rekordima; jer oboje vrše isti zadatak u istom društvu, samo su im područja i način djelovanja donekle različiti... Čitava ova zgradurina je jedna velika galiija, a mi smo vezani za svoje zelene klupe kao za grobove — i ta galiija putuje, a mi veslamo pod knutom ocjenā, ukorā i molitava!

— Suti! Čuo te Korbar!

I već drugi dan pozove Šimuna mladi profesor Srnak.

— Mužina, spremite popodne sve svoje knjige, jer će vam sutra poslati u stan podvornika da dopremi vašu biblioteku.

Šimun je otišao kući, a nakon dva dana dojuri u razred sam gospodin direktor gimnazije. Kolega Korbar je probljedio, a gospodin direktor ga pozove van i reče mu, neka još jednom ponovi sve ono što je Mužina govorio. A on zna da jedan Korbar, odlikaš i sin gospodina doktora Korbara, ne može lagati. Korbar je bacao riječi kao sušivac krv, a gospodin direktor upita čitavi razred, je li to istina.

— To nije istina! — viknu jedan drugoredaški glas.

— Ne, nije! — vikala je većina.

I neki u prvim klupama potvrđivali su da nije istina; a neki su šutjeli.

— Vi nećete da kažete istinu, jer jedan Korbar neće lagati! Sve ću vas kazniti najstrožim ukorom!

No nitko se ne pomače, i gospodin direktor srdito zalupi vratima.

(Sutradan napiše pismo gospodinu kolegi, ravnatelju građanske škole, koji se još uvijek u svemu brinuo za Šimuna.)

Tako je gospodin ravnatelj građanske škole i skrbnik Šimunu primio optužnicu protiv svoga nezahvalnog šticećenika i derana. Onda je (povrijeđen u svojoj patronskoj osjetljivosti) napisao pisma svima dobročiniteljima Šimunovim da otkazu ovako nemoralnom balavcu svoju visoku i plemenitu pomoć. A samom Šimunu poslao je nervozno, izdrljano pismo, u kome se odriče skrbnništva »nad jednim bezobraznim opankom, koji bi mogao svojim bedastocama i prostotama staviti njegovu dugogodišnju revnost i odgovornost u nezgodan položaj.« I da je sad uvjeren (taj ugojeni građanski zlatozubi puh, koji glodaše Šimunovo djetinjstvo) kako »muž ostaje muž, i opanak opanak«.

Ali dobročinitelji nisu Šimunu otkazali. Dapače, postali su mnogo prijazniji i uviđavniji, bojeći se »da mladoga gospodina inštruktora ne povrijede u njegovim socijalnim osjećajima«. Ali Ši-

mun je sâm jednostavno prestao dolaziti, makar su ga dobročinitelji mamili i zvali očajno.

Mlada udovica gospođa Vukić mnogo je pridonijela toj odluci. Ona je ušla u Šimunovu sobicu, i njeno tamno, puno i vitko tijelo (koje je on sanjao noćima) nagnulo se nada nj, tako da se iz visokih grudi izlio topao i omamljiv miris na mlado đačko lice.

Onda je govorila Šimunu, kako se mučio i da je sada snažan i svoj čovjek. Njemu nije potrebno da se udara o tuđu milost kao o kamenje. Ona mu je to i prije htjela da kaže, jer ga je žalila.

A Šimun je gledao, kako joj suze teku niz fino lice i nose tanku naslagu pudra na usne i u njedra iz kojih bije nesnošljiva toplina i miris.

Šimun je klečao pred etažerom, a ta žena se nadvisila nada nj plaćući kao škropilo nad grobom — a kroz tanku haljinu nazire se puno i mlado tijelo, od kojega udara vrešina i miris, te ga to tijelo sve više i više dotiče i zamračuje mu svijest.

Dobročinitelji stadoše šaputati po svojim kućama da Šimun Mužina živi s mladom udovicom, i kako je duboko moralno pao. A doskora su i gospoda profesori spremali navalu.

Ali, kad je mlada udovica ušla u gimnaziju (da ispriča bolesnog Šimuna), gospoda su se duboko klanjala i smješkala pred tim »vilinskim«
tijelom; pa je čitava moralna hajka svršila s par čudnih i drhtavih smiješaka na profesorskim usnama.

U takovoj sredini i takovu raspoloženju spram sebe, napisao je Šimun »proizvoljnu zadaću o Radu«. To je bio tek jedan izraz njegova saznanja. To je bila krvava stvarnost koju je on osjećao na sebi, na svojoj majci i na drugim seljacima, daleko prije nego mu je otkriše pročitane knjige, a onda pokazaše uzroke i stvoriše nazor na svijet. On je priznavao sâm sebi da napisati ovakovu zadaću znači: pokazati se iz rova čitav i postati siguran nišan. Priznavao je Šimun sebi, kako je to donekle smiješno i neozbiljno; ali kad je jednog dana čuo razrednikov govor u vezi s time, on je uvidio da je ta zadaća podigla još jednu zavjesu pred njegovim saznanjem. Gospodin razrednik je došepesao do katedre, zajapurio se, oznojio i zakašljao — a onda zazelenio kao i hrakotina koju ispljunu u rupčić.

— Učenici! Svi vi znate, kako se vaš kolega Mužina (ustanite, Mužina!) eto, taj vaš kolega, koji ni sada neće da izvrši moje naređenje, dakle, kako se taj vaš kolega ponašao prema nama nastavnici, prema propisima i odredbama školskim. On je zaštićivan od nas — jer mi smo mu željeli i želimo mu samo dobro, ali nije nikada osjetio ni truna zahvalnosti. On je duboko pokvaren u svojoj duši, i da osjeća i malo božjega straha i poštovanja spram majke

koja se za nj muči, i spram starijih — ne bi napisao ovakovu zadaću. Jer, recite vi meni, kojim pravom hoće Mužina da ispravlja školske odredbe, kao da se nisu malo pametnije glave pobrinule da vas sve pošteno i ispravno odgoje da budete danas-sutra svaki u svom zvanju: jedan kao svećenik, drugi advokat, treći ministar itd. — samo na korist, na korist svome narodu!

A onda, molim vas, taj Mužina hoće (kako bi se imalo razumjeti), taj Mužina hoće, pod utjecajem loše i zabranjene lektire, da se bori za radni narod — a istodobno on se sprda njegovim dubokim etičkim zasadama i vrednotama, koje je on stvorio nakon vjekovnog spoznanja o veličini riječi Rad!... To nije samo smiješno, to je, djeco, to je kri-mi-nal-no!

Ali, draga djeco, mi vas volimo, i ja lično nastojim da si protumačim ovaj incident kao posljedicu bezbožne, bogohulne lektire. Takovo je, djeco, vrijeme da se sve postavlja na krive noge, i da hoće stanoviti bezbožnici upotrijebiti ovo teško vrijeme, vrijeme iskušenja božjeg, za sve one koji su odabrani da trpe — da im se to kasnije stostruko naplati. Tako sam i ja, djeco, bio u mladosti siromašan đak, jedina u majke beskućnice. Bio sam gladan, bijen, prnjav, bolestan; mučio sam se po tuđim kućama — ali ja sam sve to podnosio strpljivo, s vjerom u Boga. A kad je jednoga dana došao do mene neki stari pokvarenjak i stao me nagovarati da čitam neke bezbožne knjige, ja sam, djeco, kao naš dragi Gospodin Isus na Iskušenju, otjerao đavla od sebe!

I, eto, sve je nestalo kao zao san. Danas sam sretan starac. I moja su dječica sretna. Stostruko sam naplaćen za muke! Danas sam još sretniji, jer se nadam da će i ovaj vaš drug i brat spoznati sve to i otjerati đavla od sebe!

A Šimun se zagledao u toga slabog, kostobolnog staračca, kome niz navorano i žuto lice teku debele suze, koji govori uzdišući i šmrcajući. U Šimunu se skupljalo neko čudno čuvstvo spram toga govora i toga čovjeka — pa kada je starac svršio i u razredu nastala grobna tišina, iz Šimuna je provalio smijeh, glasan i tečan, tako srdačan i slobodan, kao da se u njemu smijao netko drugi, neovisno o Šimunovoj volji.

I kada je već profesor smeteno izišao u hodnik, razredom je ozvanjao i prolamao se grčevit Šimunov grohot.

Mužina je kažnjen ukorom nastavničkog zbora.

Nakon popodnevne obuke, kada je s ostalim učenicima ostavio vagonski miris školske sobe, nije Šimun otišao kući. On išeta van toga gradića, a bijaše noć mračna i topla kao staja. Plodnica zemlja, mirišljiva i vlažna, pružila se pod njim i mamila ga otava da legne. Ravnik, na kom ne treba utrenika, i gdje raonik reže

mekanu zemlju kao sir mliječnjak, sjeti Šimuna njegove starevine, šake zemlje gladnice, gdje sirotuju njegova mati i stariji brat, i dnevuju dane, i misle na svoga Šimuna koji će biti gospodin. On će doći doma, donijeti novaca i kupiti zemlje, a materijal koji će otjerati bodac u njenim križima, jer će joj sin za doktora, »vučena gospona«.

Brajde i krčevine čekaju, i mati čeka, i brat čeka, i čitavo selo čeka — a on zaludniči i pre se sa školom, dok pada zrnelje na plitku pješčaru, i pucaju štranje, dok ražešćen Joža podiže vile da obrani Brezu, jedinku dojilicu.

(A on, Šimun, zaludniči i živi sa svojom stanodavkom.)

Tako lutaše kroz noć, kao mračnjak, noseći u sebi crne i teške misli, kô da se napunio zemljom s oranicā od kojih je došao. Onda krenu utabanim puteljkom kući. Nađe se u ulici, dok je vjetar negdje u visini zaorao kao lemeš u oblačno nebo i razgrnuo plave, duboke brazde — a sjene padoše na kuće do polovice, kao crne suknje, noge im se zabijeliše na mjesecini, a zacakljeni krovovi pružili se ukrućeni kao kape na glavama opatičkim.

Stao Šimun pred svojim stanom, a jedno je dvorišno okno gorjelo, i odražavao se na mračnom dvorištu kvadrat u kom se nagibale dvije sjene. Dopiraše šapat uz prigušen smijeh.

Šimun skoči preko strmenitih stepenica i pade ramenom na sobna vrata. Ključanica popusti, i pred njim se pokazaše kreveti, a na njima razgoljena i raskuštrana udovica s mladim novodošlim kotarskim liječnikom (koji se kao slika leđima pribio o zid i pobijelio jače od posteljine).

Raskećio Šimun noge, pala mu plava kosa u uvojcima, naduo mu se prsni koš i zahuktao kao kovački viganj.

Stajao je tako neko vrijeme nagnut u grču i navalan, a miran kao smrtno ranjena životinja.

Ukočila se čitava ložnica, a u toj sobi prelomi tišinu, kao staklo, histeričan smijeh udovičin, od kojega se zavrtila na jastuke, i grudi joj se bijelile bjelje od jastuka i poskakivale radosno.

A taj je smijeh slomio Šimuna poput sablje, pobijeđenog, i on klonu, okrene se i nestane.

Čitavu je noć probdio u dvorištu s gorućim očima na utrnjenom prozoru, stisnutih pesti i ukrućenih udova.

Pred svanuće, odlutao je na travnu ravnicu, a nebo se do kraja izvedrilo i zablitalo kao brušen vedrac. U kristalnom zvonu neba zanjhalo se sunce kao zlatno klatno.

Opodne istoga dana primi Šimun skrbnikov odgovor.

Nezahvalniče!

Istina je bila i bit će da se nije vrijedno zauzimati za nikoga i pomoći mu, prema narodnoj: pomiluj sirotu na svoju sramotu.

Ja sam unaprijed predviđao da imadem posla s jednim neotesanim mladićem, ali sam, obzirom na majku, učinio sve što se dalo učiniti, da dijete bez oca i bez imetka postane čovjek. I to je istina da imade mnogo ljudi, koji polaze školu, ali ona na njih slabo djeluje, te oni postaju još gori nego što su prije školovanja bili. Takav tip je Šimun Mužina. Uopće zabranjujem da mi ovakav klippan piše jednu riječ, a primljeni list poslat ću gospodinu direktoru, neka vidi što njegovi bivši odlikaši misle o društvu i školi. Žao mi je da sam za takova neotesanca pisao i molio poštene ljude da mu u ime moje dadu hranu i stan. No, ja ću već znati učiniti svoje da se takav neuglađenjak, komu »ocjene skućavaju obzor pogleda i misli, te čine da čak čitav život puže pred autoritetima«, i koji govori o nekim glupim klasnim razlikama da se takav neuglađenjak makne iz škole — jer takav nije za nju. Sad imade Šimun Mužina priliku da razmišlja o svojim glupostima pa da uvuče rogove pod kožu da mu ih jači ne odbije!

Daklem, neka znade taj vajni Šimun da sa mnom posla više nema; a rekao sam i njegovoj materi, nakon pročitano g lista, neka ne računa s takovim sinom nikad na bilo kakvu pomoć, jer takav sin ne može, sve da i hoće, biti danas sutra vrijedan član društva. Takovi su ljudi obično »đače-nedouče« koji su samo društveni balast.

Ravnatelj.

Sutradan Šimun ode u školu i ispiše se u ravnateljstvu s dva druga reda. Došao je u razred da se oprost i s kolegama, jer sutra putuje u glavni grad. A drugoredaš Zdunić sakupi u razredu novac da bude Šimunu za vozarinu.

U hodniku dočekao ga profesor povijesti Srnak i upita ga da li ima za put i znade li, gdje će stanovati u glavnom gradu (jer on ima tamo jednog poznanika).

Ali Šimun mu zahvali i iskreno se oprost i od toga jedinog čovjeka u ovoj ledenici koji mu čvrsto i toplo stisnuo desnicu.

Rano ujutro zabiserila se trava, a Šimun Mužina gledaše kroz okno i udisao, razgoljen i razveseljen, jutarnji uzduh.

Vlak je kretao u osam sati. Uze prtljagu i iziđe na ulicu. Upravo je nadošao listonoša, i pruži mu list.

Na stanici je pažljivo trgao kuvertu. Rukopis bijaše seljački, ženski, i njemu stran. (Začudilo ga što mu ne piše brat, kao obično.)

Pisala mu mati po susjedi:

Dragi sinko

evo, dobilasm malo vremena da ti pišem par Ljubazne reči i oću ti se nakloniti s pozdravom Faljen Isus i Marija.

Rada ti javim sinko dasm bila pri gosponu Derektoru i patronu Pa so mi oni rekli da te bodo iškole hitili vun. Ke ćeš sinko se ja znam kako je. Vavek ti je tako s nami Seljaki.

Ke bi ti Bogc bil kriv da te bodo vun hitili Dam ti znati dragi sinko da nebodo samega tebe hitili zake so i našega Jožeka hitili vrešt. Kako je stobo tako je i šnjim. Tel je po drva a kako nimaš šume ke bi voko del zel je vole kuma Pavleka i posekl je Gospocko drvlje. A ni tel zet od gotove klaftrov. Sejeno so prišli gospon Lugar i jožeka so vlovili a noč je bila črna i ni bilo videt prsta pred okom.

Lugar je zločest ko zminja i nišče ga nemore videt a bil je i on Sirotinja. I tel Jožeka tuč ke krade. Ali joža se ni dal i vudril je s kalanico lugara i onda ftekl zvozom i z voli.

V jutro so prišli Žndari i otpeljaliso ga vrešt.

Onda so još Gospon Velečasni rekli dasi ti fakin i da je Joža tat. Lahko ti je Njim prodikat ke so Siti i ke im je to kruh pa drugo neznado.

Dragi Sinko dam ti znati da ako te bodo hitili hodi v zagreb i tisi pametn pa boš vre se to skončal. Viš sinko kako je znami Seljaki i saki dan ti je tako i vavek ti je tako znami Seljaki.

Dalj ti javljam dasm zdrava Fala bogu koje zdravlje od sega Srca tebe želim. Naša Breza rada pase i dobro doji. I Jožek je bil zdraf ali ke bo sda to neka Dragi Bog zna. I Pavleč Mika i Mata iz Kamanja i stari puntar skupa s tri sina so vreštu. Kečeš kada je Seljakom Zavrejalo.

Vuč i se drago Dete znaš dasi Sirotinja. Već ti nimam niš napisat nekte najlepše pozdravljam i ostani Zbogom.

Razvita jela Zelen bor molim odgovor
Kata Mužina tvoja mati

Uto zahuktala teško lokomotiva i stala se isparivati i mokriti poput dokasaloga konja — a stanica se tresla kao u ognjici. Ljudi se grozničavo žurili i glasovi se natpjevali.

Šimun je ušao u vagon.

Vlak je lagano gmazio i onda zašepesao kao starokovno kljuse. Kad nestade stanice, i pod kotačima se ugibala debela zemlja, on je zahuktao preko livadā i rebrio se jogunasto na krivajima. Na mekotama su pošuškivale krošnje i vitko se sagibale vlati po usjevima. Sunce je visoko odskočilo i natkučilo se nad horizontom, nasmijano. Šimun osjeti kako se sunčeva glava nadula, zarumenila i dahnula toplo na vagoniska stakla. Gromot vlaka je zadušio njegov sluh, a ovo zvonko i orošeno jutro obuzelo ga čitava.

Netko u prvom kupeu pljunu. Pljuvačka je poletjela u srebrnom luku, rasprsla se i nestala negdje u zraku.

To je osvijestilo Šimuna, i on se sjeti da nije ni pogledao u unutrašnjost. Tek sada opazi da nije sâm. Pred njim se njihao neki starac. Šimun promatraše njegove ruke kako su nevoljko podlaktile otešćalu glavu. Te su ruke bile žute, ispucane i krastave. Kada se vlak zajurio, on bi trgnuo čitavom gornjom polovicom tijela i digao u zamahu glavu (kao što stari ranjavi konj zabacuje komot što mu kod paše kliznuo na uši). Tako bi zatiljak lubanje lupio o zaslon, pa se u tom položaju isticala Adamova jabučica i malo razjapljena usta. Jabučica je poput uhvaćena miša trčkala ispod providne kože gore-dolje, a preko donje usne objesio se dug izjedan zub.

Onda starčeva glava ponovno pade međ koljena kao u procijep... i čitavo se tijelo toliko zgrčilo da su mu se nanizali svi kralješci ispod kaputa poput zrnja na krunici koju je vrtio u rukama.

— Ej, stari! Što si se zgurio kao da si užinao potkovu?! — zavikao mu glasit i snažan lužanin, što se ispravio među bukeom ličkih crvenkapica, hrpom kožuhā i sjekirā. Ljudi se nasmijali, i po kupeu se prosuo njihov oštar gorski smijeh kao rez pile po šumi. A starčić naglo trgne tijelom, lupi lubanjom o naslon i stane vrtjeti krunicu među prstima mičući poput ribe razjapljenim usnama.

Na Šimunovoj strani kupea upravo je sio žandar puhnuvši oprezno na sjedalicu i odloživši kapu (koju je prije kao lonac iznutra obrisao od znoja i debelim kažiprstom bubnuo po napeotom suknu kao po bubnju).

— Evo zemljaka Jove! — čuo je Šimun glasove među Ličanima i opazio kako onaj isti Ličanin što je kliknuo starcu odlazi

prema žandaru i zove ga imenom. A ovaj, kad vidje dolaznika i začu svoje ime, protegao je jače vrat iz krutih ovratnika i uporno miran gledaše kroz okno. Tako je Ličaninova ruka ostala u zraku kao odsječena, čelo mu se smrklo; pa kad je ušao kondukter, on bijaše već među svojima.

Kondukter dođe do starca i viknu ga. Starac ostade zavrćen, mučaljiv i miran, samo su mu prsti življe okretali zrnevlje krunice, i jabučica se ispod kože naglije pomicala gore-dolje.

— Čuj, stari, kartu!

Starac hitro kliznu sa sjedala podigavši sklopljene ruke spram bluze kondukterske.

— Što je, stari?! Nismo u crkvi! Nije zvonilo na podizanje! Gdje ti je karta?

Starčić poče nešto pentati da je bio u bolnici, da ima raka u želucu... i kako je njega odabrao Gospodin, pa ide sada kući da umre i ode u nebo, jer je ispaštao grijeha koji ga grizu u želucu.

Jedan Šimunov zemljak (kojega ovaj nije dosad opazio) klimao je žalosno glavom i govorio kao sâm sebi: — Siromak stari, čisto so ga zmotali! On veruje da bo v nebo prišl. A neba ni za nas nigdar bilo niti ga je. I zove se nebo s'mo zato ke ga nigdar ne bo!

Upravo se približavala stanica, pa kondukter mučke zgrabi starca za pleća i izgura ga kroz vrata.

Kad su se vrata zatvorila, rekao je glasno onaj Ličanin iz grupe: — Ljudi, znate li vi onu priču o kravi i pastirima?

Bili čobani s kravom na paši. A prolazio mimo čovjek pa im dovikne: — E, ljudi, što vas trojica čuva jedno blašće, a nigdje nije kvarno? Ne treba vas nijednog!

Ali mu odgovori prvi čoban: — Šuti, starče, i ne budali! Ti pitaš zašto smo trojica! Evo, zašto: ja sam prvi čoban i čuvam drugog, a treći čuva kravu. I svi je dojmimo!

Vagon ponovno prsnu u smijeh. Žandar ustane, poravna kajiš, bubne po kapi i iziđe na stanici.

A Šimun se zagledao u ždrijelo mladoga Ličanina koji se zavratio u grču, dok mu trbuh poskakivao ispod košulje i natezao pojas kao tetivu.

Iza njegovih leđa tresli se kožusi na plećima, zveckale pile u tokovima i poskakivale ličke crvenkapice na glavama kao makovi na vjetru.

U kutu vagona, podbočen jastukom, gušio se u kašlju smijeha sušičavi radnik. Oči mu se grozničavo krijesile zalivene suzama, na obrazima izbili mu crveni pečati. A mlada žena s maramicom u drhtavoj ruci dočekivaše mu krv na rubu usnice regetajući i sama očajno kao čegrtaljka velikog petka.

(To bijaše smijeh grobova.)

A u pozadini tresla se neka mršava starica s rupcem na glavi, čiji je jedan ugao stavljala u neprilici na prazne desni. Njen je smijeh zvučao najgroznije!

(To se smijala stara pralja za svih prošlih šezdeset godina.)

Najednom i sâm Šimun razvali usta, zgrčili mu se trbušni mišići kao oprepletene zmiје i izbacili kroz razjapljeno ždrijelo bujicu smijeha od kojeg se davio.

Potresao se vagon, i otvorila se vrata susjednog kupea. A smijeh kao zaraza prohuja iz kupea u kupe. Neki su ga prenosili iz jednih kola u druga, i svi trećorazredni i teretni vagoni, od repa do lokomotive, s ložačem i mašinistom, jezovito grohotahu.

Škripale su klupe. Treskala resko vagoniska stakla. Cvilila čelična pera. Pljeskali teški puferi kao golemi dlanovi. Valjali se ogromni točkovi od smijeha, i svijale se pod njima tanke tračnice:

Čitav je vlak kao ogromna harmonika svirao kroz sunčano jutro strašnu pjesmu smijeha.

I sâm sunce razvalilo svoje zlatne čeljusti. Zinulo je golemo nebesko ždrijelo. Zatutnjivši povalila se zemlja nauznak i potresla prostorom u grohotu.

Taj je smijeh bio golem kao što je bio golem onaj koji se smijao. U njemu nije bilo radosti. — On je bio grozan, strašan!

I Šimun se prvi put u životu osjeti tako snažnim i tako ogromnim!

Ivan Goran Kovačić, rodio se 21. marta 1913. god. u Lukovdolu, općina Severin na Kupi (Gorski kotar).

Kao petogimnazijalac javlja se u »Omladini« crticom ševina tužaljka, god. 1929. Otada saraduje neprestano u »Omladini« i u »Mladosti«, pod uredništvom dra Antuna Barca. Za tih gimnazijskih dana saraduje obilno u »Zori« i nekoliko prvih brojeva poznije »Danice«.

Godine 1931. štampa dvadesetak pjesama u kolektivnoj zbirci »Lirika 1932« s Vladimirom Jurčićem i Josipom Hitrecom. Svršio je sedmi razred gimnazije. Istovremeno ulazi u »Hrvatsku reviju« (pjesme i proza), »Hrvatsko kolo« (pjesme), »Evoluciju« (pjesme), »Književnik« (članci).

Nastaje nagao trogodišnji prekid u javljanju. Za to vrijeme piše ciklus novelā Dani Gnjeva, koji nastaje između 1933. do uklj. 1936. god., ovim kronološkim redom: Vlak harmonika, Veliki osvjetnik, Smrt u čizmama, Mrak na svijetlim stazama, Sedam zvonara Majke Marije, Novela s ratnih dopisnica, Probuđeni djedovi.

Saradivao i suraduje u revijama, edicijama i novinama: »Savremeni pogledi«, »Hrvatski list«, »Hrvatska revija«, »Hrvatsko kolo«, »Omladina«, »Dani i ljudi«.

[I. G. K.]

PROZA

1936-1940

KRALJEVSTVO ZLATNIH BREŽULJAKA

Ne srči tako zvučno juhu, ti, seljačko prasence. Sad si gimnazijalac! — opominjao me pred dvanaest godina potpuno gluhi stanodavac Feliks Aubek, gimnazijski podvornik u Karlovcu, strastveni čitač i obožavalac kralja Alkohola. Bijaše onizak, plećat, snažne šije, dugih mišićavih ruku, a hodaše raskrečeno, naširoko, kao da nosi na pognutim plećima veliki teret. Taj hod mu zacijelo ostao iz doba njegovih cirkuskih nastupa, kada je žderao vatru, prevlačio oštrimice ljutu britvu preko gola jezika, dopuštao gledaocima da ga udaraju gvozdenim mlatom po nabreklih miškama i držao u zubima, stojeći vrh postolja, dva bureнца piva spojena čvrstom kožom, dok je trećom bačvicom iz sve snage o njih udarao.

— Gle ga! Ne hrstaj lješnik zubima! — klimaše ljutito glavom, dok se kroz nakostrušene dugačke obrve točio na me blag pogled plavih očiju koje postaje vodnjikave, izblijeđene od bezbrojnih rakija, kao modro platno na čestim perilima. Zatim bi otvorio stōnu ladicu pred sobom i prstima žalostivo podigao debelu leću razmrskanu i smljevenu u prašinu, otkinuo dno litre i odgrizeni grljak zelene boce.

— Tako, tu sam posijao zube. Ah, po četvoricu znao bih dignuti s njima na pojasu. A sada ... — i ziječne, a ispod žutih brkova ukažu se crni izglodani zubi, gdje gdje prebiti na pola, a umjesto kutnjaka zacrveni se gola desnina.

Pročitao je čitavu karlovačku gimnazijsku biblioteku od nekoliko tisuća knjiga. Ali najviše uživaše u romanima, gdje se prikazivao život na plemićkim dvorovima nasuprot siromaškom životu, pa se najednom otkriva da je neki siromašak grofovski sin. Nije taj ukus bio uzrokovan njegovom nekulturom i nebiranošću. Ne. Feliks Aubek bijaše nezakoniti sin nekoga grofa, što mi često suznih očiju pokazivao u svom krsnom listu.

Osim strasti čitanja i rakijanja (šljivovicu, komovicu, travaricu, trešnjevku itd. već ni ne osjećaše, pio je čisti špirit), neobično je volio ribariti. Odlazio sam s njime noću na Koranu da hvatamo iz čamca grgeče, šarane i somove. Bijaše izvrstan ribič. Svaki trzaj udice osjetio bi nevjerovatno među jagodicama prstā. S njime se naučih mnogo šutnji (kod kuće sam dosađivao svima strašnom brbljavosti), jer ako bih mu štogod htio da kažem, morao sam se ispeti na prste i zagrmiti mu u uho. A i ribe bježe pred bukom.

Feliks je imao zadaću da otvara ulazna gimnazijska vrata, kad bi stizala gospoda profesori, i da čuva ulaz od nasrtljivih đaka, koji bi htjeli silom ući prije reda. U tim časovima padaše njegova strahovita pesnica po učeničkim glavama, dok sam ja već sjedio u razredu i gledao ponosno kroz okno na drugove. Kući bi mi donosio more olovaka, pera i tintarnica koje su ostale po klu-pama:

— Još će i glave ostaviti, budale. Dobro će ti doći. . .

Pratio sam ga često u fizikalni laboratorij, gdje mi pokazivaše strojeve. Pravio je pokuse kao pravi profesor. U sobi za prirodopis tumačio mi životinjstvo, prateći svoja razlaganja brojnim bocama s guštericama, kukcima, zmijama i najrazličitijim dijelovima tijela. Tako postadoh vječni stanar tih tihih soba, koje čudno mirišu; pa me kasnije, u trećem razredu, gospodin profesor zvao sa sobom preko dana u laboratorij da perem epruvete, da čistim cijevi i oprašujem predmete. A ako mu nije koji pokus uspio, okrenuo bi se strogo k mojoj klupi:

— Vidi, Kovačiću, i opet nisi dobro oprao epruvetu!

Prve godine školovanja stizale su redovito mjesečne svote za moje uzdržavanje, ali kasnije pretvoriše se u naturalno plaćanje. Svakog petka dolazili bi naši konji s punim kolima u Rakovac. Napokon — i to prestade. Umjesto novih hlača, kaputića i lijepih cipelica nosio sam odijelo zakrpano kao školjka u kornjače. Tješio sam se tamburicom, koju mi jednoga dana razbije na glavi ljubomorna luckasta kći gazdaričina. Bijaše debela, čorava, a svakoga ju tjedna jedamput propisno izmlatio njen suložnik, visok, koščat Bosanac, koji izjedaše zdjeletinu graha, par tanjura juhe i nekoliko riba, pa kolača. Jedini moj zaštitnik u tim teškim danima bio je Feliks.

U trećem razredu morao sam uzeti instrukcije da si nabavim knjige i odijelo. Trojica mojih pitomaca trećogimnazijalaca, uvekli me u čudno društvo, koje se borilo s karlovačkim šegrtima i okolišnim seljačićima. Znali bi otići na Koranu i dočekati protivnike koji stajahu na drugoj obali. Splavi i čamci dođoše u akciju, dok smo progonili neprijatelja koji nas bombardirao kamenjem. Većina mojih suborilaca čitaše Karla Maya, pa bi uzvikivali glasno: uf! kod uzbudljivih scena, i vikali se međusobno raznim imenima,

kao: Orlova pandža, Vjetrovo krilo itd. Drugo bojište nalazilo se kod rakovačke pilane, a granica našega zemljišta bila je kod željezničkog mostića, prebačenog preko potoka. Divio sam se našem vođi Old Šaterhandu, koji se vrtoglavo prebacivao na klizaljicama i strelimicer plivao Koranom. Kod jednoga juriša na švarčanske seljančiče dadu se naši u bijeg (makar su imali pračke, koplja i indijansko perje na glavama), dok sam ja ostao na bojnomoj polju, nišaneći iza masnoga stupa na protivnike. Mali seljaci opkole me, došavši mi po mostu za leđa. Nagnem u bijeg, a kamenje krupno i sitno odskakivaše s mojih pleća, bokova i nogu. Utečem u neki teretni vagon na pokrajnoj pruzi, sklonim se u kočničarovu kućicu i čvrsto uhvatim kvake obih vrata. Goniči se objese izvana sa svake strane, te me tako rastezahu, dok su ostali gađali kamenjem kroz uski otvor kočnice da mi razbiju glavu. Ne preostade mi drugo nego da pustim naglo obje kvake, pa se ovješeni srozaju jedan na drugoga, a ja preko njih dadoh petama vjetra, obilno darivan kamenim poljupcima. Mladu gospodu i junačnog vođu prezreh radi kukavičluka, jer sam jednom vidio, kako seljaci gorljivo oslobađaju svoga suborioca koji pade u naše ropstvo, dok su mene moji prijatelji, sakriveni daleko u pozadini, napali što nisam s njima pobjegao.

Međutim, te crvenokožačke bitke stvoriše od mene pisca.

Gospodin profesor iz prirodopisa pozove jednoga dana Feliksa i pokaže mu bocu špirita sa zmijom:

— Čujte, Feliks, čudna stvar... ali nemoguće je da ova zmija upija toliko špirita.

Bijaše to zadnjih dana mjeseca. Feliks se složi s profesorovim mišljenjem, ali špirit je ipak sve više hlapio. U neprilici, kada se profesor ozbiljno rasrdio, prizna Feliks meni da je on ispijao alkohol iz boce sa zmijom.

U to vrijeme zapita me moj bogati pitomac i suučenic, ludi čitač Karla Maya, znadem li još bar jednu Mayovu knjigu koju nije pročitao. Izreda mi velik broj naslova, a ja ću na to:

— Dragi moj, ima jedna knjiga Karla Maya koja nije još prevedena na hrvatski. Pokazivao mi Feliks njemački original sa slikom Indijanaca koji plešu svoj bojni ples, a u prijevodu glasi: *Kraljevstvo zlatnih brežuljaka*.

Slagah tako uvjerljivo da se on lecne i porumeni od iznenađenja, dok meni, ne znam zašto, odjednom iskrсне pred oči tužno Feliksovo lice. Doduše, on ne bijaše »pod papučom«, ali onaj prokleti slučaj sa špiritom nije mogao povjeriti ni rođenoj ženi, a lažom se nije rodio.

Moj suučenic prekine me u sanjarenju:

— A veliš, to je zanimljiva knjiga!

— No, slušaj, kako to misliš, dragi moj? To je uvreda Karlu Mayu.

On se obližne, pogleda me čeznutljivo i zagrcne se u žurbi:

— A kako bih ja to pročitao?

— Dragi moj — kažem ja mirno — Feliks čita njemački kao vjetar, pa ću ga, ako hoćeš, zamoliti neka prevodi naglas, a ja ću točno zapisivati.

— Joj, hoćeš li zbilja. Znaš što... ja ću tebi sav trud naplatiti. A koliko ima roman stranica?

— He, mnogo, mnogo — učinim stanku, uzradošten njegovom ponudom — ima pet hiljada stranica, dvjestačetrdeset poglavlja. Prvo se zove: *U spilji dragulja*. Drugo: *Plamena rijeka*. Treće: *Lovac smrti*.

On se skutri i zijevne u čudu, pa po jeziku koji titraše vidim kako sriče za mnom: *U spi-lji dra-gu-lja...*

I tako utanačimo dinar honorara po stranici, a ja sjednem istu večer za stol i stanem nizati čudesne događaje u kraljevstvu zlatnih brežuljaka. Sjećam se spiljā krcatih zlatom, koje su htjeli oteti bijeli razbojnici plemenima Caddao, Apalaki, Tlinkiti. Sjećam se junaka Viracoeche, što znači »pjena morska«, jer su ga našli djetetom kraj rijeke, a bijaše hrabar branilac prava svojih zemljaka. Borci su pisali uzlanim pismom, brojili čudnim znakovima i sporazumijevali se tajnim jezicima. Tomahavk, mustang, laso bijahu upotrebljavani u obrani Viracochine miljenice, krasne Amotkane, što znači »rođena od djevice«. Moji indijanci poznavahu elektriку, vodovode, najfantastičnije strojeve, i u borbi uspijevali su da na najzagonetniji način ubiju ili ulove stotine bijelaca, koje bi onda s naročitom domišljatosti okrutno mučili. Sva moja simpatija bijaše na strani izrabljivanih crvenokožaca i jednoga Hrvata koji se za njih zauzimaо, a Viracocha ga cijenio i za uzdarje upoznaо ga s njihovim plemenskim tajnama, te bogato nagrađivao. Ali nisam dopuštaо da taj naš zemljak bude slab spram taštine bogatstva. Imena sam vadio iz neke naučne knjige o Americi, koju mi Feliks dobavio. Naveo sam za vjerodostojnost i nekoliko indijanskih rečenica...

I nitko ne bi znaо za taj moj rad da nisam jedne noći usnuo u sobici nad svojim rukopisom, pa se probudi Feliks, začuđen što tako dugo gori svjetlo i znatiželjno pročita čitavu stvar. Nije me probudio, niti mi dao znati drugi dan o svom otkriću, već mi kaže da je profesor silno ljut radi špirita, a on ga uvjeravaše da će zmija kasnije sama od sebe pustiti alkohol opet u bocu, jer to mora da je zmija iz neke opasno pijane zemlje. Govorio je to ohrabrivši se prije još s nekoliko gutljaja preostaloga špirita, a sa željom da prvom prilikom kupi špirit, ulije ga u bocu i zaprepasti profesora ispunjenjem svojih nagađanja.

Tako ja napišem pedeset stranica u dva dana (za što mi je danas potrebno par mjeseci, pola godine, pa i čitava). Odnese roman mom obožavatelju Maya i primim na ruku četrdeset i tri dinara, jer više nije imao. On odjuri u svoje skrovište da proguta žuđenu lektiru, a ja odem Feliksu i dadem mu novce. Kad smo se sporazumjeli, uz gromko vikanje, otkuda mi novac — on me poljubi, digne i prizna da je stvar čitao i da je zanimljiva. Skoči u dućan, čvrsto se napije i odnese špirit u laboratorij; dok meni donese papir i knjigā iz indijanskog života: *Posljednji Mohikanac* i druge.

Makar me moj čitač tjerao dnevice na rad, ja nisam nastavljaio svoj započeti roman nego ga poslah k vragu dok mi ne dosadi, pa mu skrešem da to nije Mayov roman, nego moj. On prasne u smijeh i proglasi me utvaralom.

Ali glavno je bilo to: moje bogato kraljevstvo zlatnih brežuljaka dalo mi je četrdeset i tri dinara za špirit koji umiri dragog Feliksa, a začudi gospodina profesora. On je sada stao pomnjivo promatrati čudnu zmiju pijanicu da otkrije neobičnu tajnu njene sposobnosti.

Ne znam, je li o tom ikad objavio naučnu raspravu.

VINO VODA

Mlinari Brežani imadu svoje vinograde na sunčanim brežuljcima, daleko od hladne i duboke kotline Kupe, gdje se nalazi njihovo seoce s mlinom. Kad poberu grožđe, ostave mošt u vinogradarskim zidanicama da prevrije. Taj postupak imade i druge razloge: vino ostaje daleko od kuća, pa domaćin i družina nemaju bačve pri ruci da ga po želji ispijaju. Zato odlazi gospodar, kad ustreba vina (u bolesti, za godova, kod rada), u vinograd do pivnice i natoči nekoliko barila, pa ih smjesti u torbu i prebaci na pleća.

Oboljela Petru Brežanu žena, te se uputio do klijeti. Natočio vino, odahnuo i sjeo da založi. Potom utažio prvu žeđ, a onda se dao na pospremanje tikvica, lijevaka i lakomica, koje su stajale porazbacane još od trgatve. Razvrucio se u radu te stade guckati vino da se rashladi. A kad se zatim stao odmarati, bi mu studeno, pa se vinom ugrijavao.

Stiglo večer. Prvi mračak zateče ga još u pivnici. Mlinar uprti barila, iskobelja se iz tamne i studene zidine — te stade gađati ključem u rupu ključanice. Velika je rupa, ali lopuža ključina težak, pa premahne ruku i prevari starca. A nesretna barila na leđima zanose ga sad na jednu, sad na drugu stranu. Napokon zakračunao pivnička vrata, posrnuo preko niskog stepeništa i zaglavinjao putem.

— Eh, tamo, ne bilo te! — ljutnu se Brežan na tmicu koja ga, lopovica, jednom zavede na obrežak pokraj puta, a drugi put domami u drǎgu duboku, ili zaputi prećacem u bespuće. Pjeva vino u barilima, bućka i pjenuši se: a pokatkad i pljusne ljutito, kao ćuška, dok mrklina, gadura, smrsi Petru noge, prekrsti ih kao u nogara, te starac padne na snažne grudi majčice zemlje.

Stao mlinar sred križopuća i razlaže sâm sebi iz puna grla:

— Eh, Petre, rode moj, i prevari te tama, tamurina... pasja mu vjera! He, slatki moj sine, prošao si Kanadu i Ameriku uzduž i

poprijeko — i ne nadmudri te nitko; zar u rodovini vlastitoj da glupo glavu izgubiš!

Dojadi mu razgovor, kidan prečestom štucavicom, razbijan čudnim mislima, koje su iskrsavale i nestajale, nedohvatljive kao pramovi magle. Skine uprtnjaču, stavi je kraj sebe i smisli da barilce sakrije u grm — ali kao da se pobojavao, neće li zaboraviti što je htio, jer su misli izmicale skliske poput riba — pa se opet zaveze u bučni samorazgovor:

— Tako, golube, ljudina si ti! Barila u grm da ih razbijači i dugoprstići ne nađu na putu! Eh, razvrtio se svijet! Hehehe, mu dračina si ti — tko bi se i sjetio na ovaj grm, na grmić... O, pameti! A ti, Petre, napni mozak, evo, tu je uprtnjača, eto, po tom kamenu ćeš se dosjetiti i po šljivici koja raste iz busena... A sada, skoči u Gorence, uzmi lampaš od kuma Ivana, počekaj da te kumica cikorušom zanudi, pa kući pjevajući...

*Jelen pase u gorici travu,
Ej, ruža rumena...*

Ali ne zakašnjavaju ljudi samo zbog vina nego i zarad ljubavi... Te momci, mračnjaci nijedni, začuli izdaleka mlinarov glas — i držali se njegovih uputa. Našli torbak s barilcima kraj naznačena kamena u grmu iz koga šljivica izbija. Nakitili se vinom, ispraznivši barila do dna — pa smislili, nevaljanci, lakrdiju...

Vratio se kasno Petar s lampašem, došao do grma i našao uprtnjaču. Odloži lampaš na put, navali se na teret i pođe opasnom i dugačkom strminom kući do Kupe. Njihao se i posrtao lampaš putem, kao mjesec kad putuje po oblacima, dok se razlijejala klancima i odbijala o pećine gromorna pjesma:

*Jelen pase u gorici travu,
Ej, ruža rumena...*

— Petre, družo, Petre! — budila bolesnica usnulog muža, drmala ga iz sve snage.

— Ooo, pasja mu vjera...

— Petre, pijančino! Bože mili! — plakaše jadnica nemoćno, budeći starca.

— E, no, no, ne gori Kupa! — razbudio se konačno mlinar, omotao obojke, nazuo čizme i protro oči.

— Uspi mi, jadnici, čašu vina iz onih barila da objačam. Ne mogu sama — drma me tresavica. Drugi su već kod kamena i ustave, a ti...

— Tralala, pasja mu vjera! Eto ti, pa šuti!

Prinesla žena k ustima punu čašu iz ruke dremovna muža — i gucnula. Skupi usne, promelje jezikom. Okusi još jednom. Strese se.

— Pero, pa ti si vodu donio. . .

— Kakvu vodu, gusko, perje ti otpalo. Crno vino sam točio. . .

— Crn je to vrag, gledaj!

Uzme stari čašu, motri je zaprepašteno, prinosi k oknu. . .

— Eh, bijelo sam nasuo. . .

— Okusi, okusi, prijane. . .

Potegne Petar oprezno. Zatim jače. Zagrgoli mu i u grlu.

— Oh, vraže! — ciknu.

Zaklokotao prvi barilac, zagrgotao drugi i treći. Svi kao da su grohotali grleno, dok je iz njih točio vodu.

— Pasja mu vjera — voda je!

— Rekla sam. . .

— Sunce im garavo, nije mi žao što su popili vino nego me ljuti što sam nosio vodu, pasja mu vjera, iz onih sušnih brda kući — gdje mi Kupa pod prozorom teče. . .

Kroz okno dopre krupan grohot slapa i prospe se sitan, grcav smijeh čeketala iz mlina.

VJEČNI GROB

Daleko od svojih domara što snivaju u seoskom groblju, pod križevima koji raširenih ruku zakriljuju mrtve djedove i šapuću: Snivajte samo slatko, dragi! — daleko od crkvenih lipa koje odišu medom u zlaćanom cvatu, prepune brujanja rojeva pčelā i šaptanja lahora u lišću; daleko od toplih srdaca što biju u sobama malih domova i uzdržću za svoje pređe u klecaju koljena, prolazeći kraj njihovih humaka — daleko u planinama počiva njeno tijelo. Ljeti pršu nad njom leptiri i srkuću medovinu mrtvačkih ruža s njene mogile. Pjevaju ptice, cvrkuću u krošnjama, žubore na granama što se spustile vrh osamljena humka i blagosilju kao ruke, čim zalahori. Nikako ne dopire do uha gorske trave na njenu grobu svečana zvonjava s dalekih tornjeva i uzvišeno brujanje razmahanih zvonova u tankim zvoncima. Nastoje li uzaman sitni cvjetići prebijelih visibaba, i đurđica, i ljubičastih zvonaca, da tihom pjesmom, dršćući na šumskom dašku, dopru do dna crne rake i daljinā njenoga mrtvog sluha? Čuje li ona kako ljutito zavijaju vukovi na šumskoj čistini, potreseni njenom sudbinom? Osjeća li, gdje mrki medvjedi razmišljaju o nepravdi koja joj je nanesena, pa odjednom podižu teške i tmurne glave s rutavih šapa, te prodorno zamumljaju da odjekuju goleme šupljine njihovih brloga. Ili zar ne zna da lisice zimi kopkaju zemlju vrh nje kako bi je oslobodile tame; pa kad im to ne uspije, turobno laju na mjesec koji odviše veselo svijetli i prebogatim srebrom dariva livade i krošnje, rijeke i hitre potoke, dok je njega tuga tmurna, tamna i crna, precrna. . .

A ljudski zakoni šute na stoljetnim, užutjelim listovima teških knjiga koje govore prastarim jezikom, prekrutim jezikom za žalost njenoga života i tugu njene smrti: *Possessio: Umol. N-rus 5. Personarum nomina et cognomina: Nicolaus Fortun. Maria, uxor ejus. Joanna, filia eorum. Nativitas. Confirmatio. Obitus: 1579.* Zgriješila nesretnica i ubila gospodara svoga zemaljskoga, jer da ju zbog njene ljepote napadao. Potom zapalila šumu u kojoj osta-

vi lešinu gospodarevu u zajednici s kmetovima, ortacima svojim. Izbjegla kazan zemaljsku strovalivši se u bijegu ispred plemićkih goniča s visoke pećine u »Mrkloj šumi«. Nepokajana i neposvećena preminula, zakopana u šumi njene pogibije, gdje ne dopire glas božjih zvonova i molitava Gospodnjih. Njeni ortaci odnesoše je, kako se priča, na nosilima k mjestu ukopa, prem bi morale ptice lešinarke raznijeti truplo njenoga prokletstva. S mjesta njenoga groba nikakvo dobro doći ne može.

I mnogo se dana nanizalo od onda. Bezbroy je mjeseci minulo. Silne se godine ugasle. Stoljeća su prošla.

— Majko, grmi . . . bojim se!

— Ne strepi, dijete . . . pomoli se za dušu Joane naše!

Vočke se svijaju do tala od vihora koji dolazi iz tmurnih šuma, iz crnih lugova. Planine se zabijelile u daljinama od oštra leda koji prijete usjevima i plodovima:

— Stišaj, Gospode, duh njen koji smo zapustili pred Tobom.

— Isuse, pokloni joj mir i svjetlo!

— Majko božja, stavi svoju ruku presvetu nad njenu glavu, i primi je k sebi. Ne kloni se duše njezine.

Drvari polaze u »Mrklu šumu« da sruše deblo u kojem je, možda, zrno pepela njezina, pa stoga, prije nego će zamahnuti sjekirom, odlaze k »vječnome grobu« da otkinu zimzelenu grančicu bršljana ili jele, smreke ili bora, da utole njen duh koji su zakoni stavili van oprosta i spomena . . .

Golem je njen grob, i sve je veći. Zajedno s danima i mjesecima, s godinama i stoljećima, uhrpava se zeleni spomen kmetskih grančica vrh njene počivke; pa kada vjetar dune, nježno zatreperi lišće nebrojeno na humu, te čini se da netko pod njim diše — —

— Živi Joana, živi . . . — šapuću mrki drvosječe, mrmole bogo-bojazne bake i proklinju »zemaljskoga gospodina«.

A na užutjelim listovima prastarih knjiga vene mrtva kletva u mrtvom jeziku, dok vjetar s jeseni gradi od zlatnog lišća vijence za Dušni dan njenoga groba, dok ptice cvrkuću ponad nje i bezbrojno cvijeće kadi u njenu slavu slatke mirise i zvoni tiho prebijelim vjenčićima. Divlji vukovi i mrki medvjedi tuže mahnitoo, jer oni osjećaju svetost kretnja kojima kmetski praunuci bacaju zimzelene grančice na »vječni grob« — i tako zahvaljuju dra- goj osvetnici i slobodarki; sunce žarkim zlatom kiti njihove da- rove.

Venu i nestaju žuti listovi okrutnih zakona, a Joanin je grob sve zeleniji, sve zeleniji. On šapće. On diše. On živi.

ČELIČNA KRILA

Iz pripovijetke *Ljubav među igračkama*

Majci otkazaše podrumski stan u Matoševoj ulici, gdje im gnjilo siromaško pokućstvo i buđavjela rubenina u iscrvotočenim škrišnjama.

Iznajmiteljica usrnu jutros u sobicu. Kada je zakoračila trulim podnicama do matere, plašljivo su zapucketali stari ormari i raštočeni kreveti, i naglo zamuknu crv koji je dosad, za grobne tišine, oštro svrdlao u stolu i u srcima.

— Van! Jeste li razumjeli, van! Popeli ste mi se na glavu, na vrh glave. Svima, ne samo meni. Svima, jeste li razumjeli! Već petnaest dana čekam. Petnaest dana. Oho, draga, vidim i ja kako stvari stoje. Ne mislim ni ja stražnjicom. Dosta je toga: »Sin će mi donijeti, moj sin. Instrukcije ima«. Fukara, a ne sin! Buharu, a ne instrukcije, draga moja! Je li to meni trebalo, kaži, boga ti musavog, je li to meni trebalo. Policija dolazi zbog tvoga reštanta i detektivi se propitkuju za nj. On je bitanga i ništarija i otimač, jesi li razumjela. To je on! Okrasti bi nas htjeli, opljačkati, ha?! I milostivi je dosta, i ona neće da ima sumnjivce i razbojnice u svojim kućama. Bacit će me na ulicu zbog vas. Stanarina se mora platiti, razumiješ li, mora! A tvoj izrod dobit će badave ležaonicu kada je želi — ne boj se, dobit će je! Ha, ha, prisjest će mu, lopovu! Luda ja; sažalio mi se turobnik, i predam mu svoju Marcelu da je podučava. Sada mi jasno, gade, zašto malu tjeraju iz škole, zašto ima druge redove. Tko zna kako ju učio taj kradljivac; sigurno krivo! I velečasni mi rekao: »Draga gospođo Sršen, odgoj je kriv!« Odgoj! A tko ju je krivo odgajao, tko?! Zar ja, mati njena, ništarije?! Zar mi koji nismo s policijom nikada došli u sukob nego nas još pozdravlja gospodin Prstec iz stražarnice! Veli: »Klanjam se, gospođo Sršen!« Jesi li razumjela? Zato sam te čekala tako dugo? Zato ste se parput nažderali kod mene, gologuzi! Sad mi je dosta, jesi li razumjela, dosta, dosta i dosta! Plati! Vadi pare! Smjesta! Novac ovamo! Novce! Ne trebam ja tvojih prnja i truleža! Ili

da ti buhe i uši zaplijenim! Luda ja, budala — kako nisam mislila na slučaj pljenidbe kada ste uvozili tu crvotočinu. Što ću sada, što da radim s ovim dronjcima, krpama, traljama. Koji će vrug sada u tu žoharnicu. Ha? Reci, tko? Reci, što ću s tim? Gledaj, što ću s tim, boga ti!

Ženetina skakaše sobom poput đavla, mašući rukama kao kobasicama, nad majčinom glavom. Onda jurne do postelje i stade bacati na tle siromašnu krevetninu: krpež i dronje — sličnu utrobi neke crkle životinje. Glas joj cičao, pištio u grlu, upaljenom još od noćasnje svađe s mužem koji je čitavu poponoć prebacivao namještaj i vukao ju za kose. Ljutita, bijesna i kuštrava kao vještica, gazila je ponjave i uze bacati šuplje jastuke na zaprepaštenu mater. Vrtjela se u tijesnom prostoru među stolom i ormarima, puna perja, nalik na debelu paklensku ptičurinu koja krešti i kljuje i udara teškim krilima oko sebe.

— Van! Jeste li razumjeli, ništarije, van!

I već je babetina srdito strugala natikačama po vlažnom hodniku vičući iza glasa.

Majka je šutjela i zurila u pod osut paperjem.

— Zaklat ću je, mati! Zaklat ću je.

Sin začuje svoj glas, mukao i mrtav, utučen. Sjeti se kolege Kuzmana: »Sever, treba planuti, urlati!« Dakako, urlati! Kuzman je u tamnici. Da, morao je skočiti, zgaziti je, satrti! Zaklati!... Ženetina lamata rukama nad majčinom glavom — on se odbaci, prevaljuje stol iz kojega pada nož. Steže hladne korice, zabija oštricu u tova pleća. Babuskara izvaljuje oči kao žaba i krešti sve tiše, sve bezglasnije. Ropće u kalu krvi... Sin se zgrozi, protrne. Kroz nisko okno kapaše mrak. U njegovo srce kane tuga: razlije se tijelom, omlohavi ukočene mišice, ugasi bijes i navre toplo na oči. »Sever, udri ga, ne žali! Vрати mu!« Bilo je to u djetinjstvu. I onda bijaše takav: uvrijeđen, ljutit. Uživljavao se u osvetu. A zatim: nemoćno plakaše. Njegov je bijes kao bodež, kao bodež od leda koji se prije rastali u vrućoj ruci nego ubije.

Pred štednjakom stali su tusti žohari šušketati odbačenim papirima i javljati se otužnim kiseljkastim mirisom, nalik na vonju davnašnjega kruha. Sin ustane, napipa ogrtač i tražaaše kvaku. Pod potplatima pucali mu krupni žohari kao orasi. Očuti u želucu žabu i stare prnje. Na ulici srkaše oštar uzduh, obuzet drhtavicom.

U prijateljevoj sobici zaboravi svu tugu, neprijatnost i osamu.

— Pozdravlajući vas jesam, presvijetli! — pokloni mu se drug. — O, golube, izgubi li bitku... potonuše li ti lađe, kapetane! Nego, slušaj ti mene, Severe: sjedni i nasmiješi se, molim te. Tako, vidiš; ljepša je i provedrica od mrkline, žalost je ubila!

Prijatelj ga lako zgrabi za ramena i posadi na škripavi otoman:

— Oh, teže mu nego tebi, vjeruj! — nasmije se iza glasa i sjedne do njega.

Na stolicu je kvrcala budilica uz neki komedijaški prizvuk koji brenčaše u zraku iza svakog otkucaja. Prslo zrcalo u kutu ismijavaše iskrivljenim odrazima trajav namještaj: stolić se u slici još nevjerovatnije naherio, a otoman izbočio poput čila konja. Lončići i stolice, sobna vrata i crna peć zgrnuli se u ogledalu, iznakaženi i ostrmoglavljeni.

— Motriš moje ogledalo? Čisti futurizam: *Bura u kabini*.

— Čičiči ču čiu čiu ču! — odvrati kos iz krletke na veselnikov grohot, radosno poskakujući.

— Bravo, Rossini! Braaavo!

Sever prasne u smijeh, i nalikovaše u zrcalu, čudnovato otegnuta lica i sužena iskešena zubala, na nakaznu ribu škornjašicu sa dna morskog, iz Kišpatićevih *Riba*, koje se plašio djetetom. Prijatelj porumeni i odeblja u licu kao rajčica.

Netko živo zakuca na vratima.

— Mira! — skoči prijatelj i poleti u susret djevojci koja veselo bane preda nj, rumena od svježega zraka i nasmijana.

— Oh, Zvonko, da znaš kako je vani lijepo! — klikne zanese-no, pa se iznenada smrkne: — Vidi, molim te, i opet nisi zakopčao prsluk, i opet hodaš gologlavce i bosonog! Ponovit će ti se nahlada, kao ono poslije zatvora, čuješ li?

U svojoj brižljivosti djevojka ne opazi gosta. A Sever, promatrajući radosnike, osjeti se odjednom kao utopljenik koji je začas izronio na površinu, udahnuo zrak i opet stao tonuti u mutnu vodu.

— Molim posluh! Molim posluh! — veselo šutkaše prijatelj cvrkutavu nestašnicu. — Zar ti ne vidiš druga, a? No, čuješ, Mira, šta će on misliti o tebi!

Djevojka se isprvice smete, a onda nasmije gleno.

Sever očuti toplu žensku ruku u svojoj, zamijeti njene krasne zelene oči.

— Djeco, sve stvari oko nas treba pojednostaviti: kažite si ti i Ti, Mira, i Ti, Nikola!

— A ja predlažem da idemo u šetnju. Sve stvari oko nas treba osvježiti. Nije li tako, Nikola! — obrati se veselnica Severu.

— Tako je, Mira! — procijedi on, i porumeni.

Djevojka se nadade smijati poskakujući oko Zvonka koji nazuvaše cipele. Nadvisila se nada nj i dragala ga po kosi. Njeni cjelovi i šaptaji bijahu sestrinski topli i jednostavni. Sloboda kojom je ušla u sobu opazala se u svim kretnjama, u svim riječima. Sve je vršila naravno, sve se moglo uraditi samo tako i nikako drugačije.

Hitro čučne praveći na Zvonkovoju cipeli petlju.

— Eto, svezat ću ti mašnu kao mačkici!

Sever baci pogled na njena koljena koja se rastaviše u zdušnom poslu, a laka suknjica visoko odskoči. Bijelost listova i koljena prikova mu oči.

Nikola, znaš... — okrene se djevojka k Severu, ali opazivši njegov pogled naglo se uspravi i pomuča.

Severu planuše obrazi.

— No, Mira, što si mu htjela kazati? Doprvi! Eh, baš si ćeretavka — podsjeti je Zvonko.

— Nikola, znaš... brate, on ti je nalik na dijete. I perem ga i nazivam i izuvam, kao djeda — upre u nj vesele oči.

Sever shvati njen nepomučen pogled i riječ »brate« kao oprostjenje starije sestre koja ga ne htjede zastidjeti. Iščezne zbunjenost i sram, nađe se olakšan i smiren.

Pločnik odzvanja od njihovih koraka, prpošnik vjetar mrsi Mirine uvojke i leprša Zvonkovom kravatom. Nikola osjeća: Mira ide pod ruku sa Zvonkom i privija se uza nj; ali ne gleda. Nije ni turoban. Tko zna zašto trenimice zaželi zavizdati vedro, radosno.

— Amant! — pane mu na pamet i klizne zvučno s jezika.

Prepane se. Priklopi brzo: — tumburum tan!

— Što?

— Eto, čuli ste!

Sve se troje glasno nasmije.

A lopuža smijurina dražio ih otada neprestance, trčkarao im škakljivo kao sitan miš oko pasa i preko trbuha, tresao ih kao vihor vočke. Kuće, svjetiljke, tišina i glasovi činili im se nakazni, lakrdijaški izobličeni, postavljeni tu i stvoreni samo zato da oni zakikoću.

Teturaše im ususret čovjek koji je krilio rukama oko sebe, kao da se brani od roja pčela. Kada se približio zapaze da je njegova iznošena i masna odjeća bila nekada elegantno sašivena, kako se naslućuje po kroju i pojedinim dijelovima. Prije nego promače kraj njih, zastane naglo i rekne sâm sebi štucnuvši:

— Heinrich, wo bist du denn? ... In Graz?!

I posrnu niz ulicu.

Zbog toga slučaja htio ih udušiti grčevit hohot. A kada već oduškivahu u polaganom popušanju grčevitosti, istrči Mira pred njih, proglaivinja nekoliko koraka i klikne: — Heinrich, wo bist ... I iznovice bi se nadimali i previjali u grohotljivoj mucii.

Tako ostave grad i nađu se na Smroku. Duboko su disali i šutjeli.

Sever gledaše smreke u uvali i padnu mu na um najčudnije usporedbe: nalik su na pagode, na japanske kućice iz srednjoškol-

skog zemljopisa. »Sever šuti. Gle ti njega! Šuti!« iskrnsne pred njim dragi profesor, debeljko Karamfić, prozvan tako, jer svakoga pitaše: »Ne znaš, je li, ne znaš, gdje rastu karamfići, ha? Ne znaš, fakin nijedan!« Prisjeti se početaka školske godine kada bijaše uvijek rastužen i nesretan, jer bi razrednik postavljao strašna pitanja: »Ime oca?« On odgovori. »Zanimanje?« — Obučar! »Dovraga, jesi li razumio, kakav obučar?! Možda majstor, obrtnik ili kalfa; moguće i šegrt!« Đaci se smiju dosjetci. On blijedi. — Pomoćnik! »No, hvala bogu!« I sin očeva gazde nazove ga pred čitavim razredom Kalfa. »Kalfa, šuti!«, »Kalfa, budi golštanga!« vikahu ga dječaci otada.

— O, gle, kako već dugo nisam vidjela mjesec! — poviče Mira, sveseljena.

— Da, niti ja! — trže se Sever, prekinut ovom jednostavnom istinom. Gle, zbilja, kako je to davno! začudi se i upanji pred otkrićem da je mjesec vidio zadnji puta u djetinjstvu. Čitao je Andersenove mjesečeve pripovijetke. Onda su se dugo, dugo gledali licem u lice. I uzaman je tražio koju kasniju uspomenu. Strašno, doista strašno: čitava mladost bez mjesečine. . .

Sjednu na klupu kod rasputice: tiho bruje telegrafske žice, a gusta česta pred njima crni se šumeći. Svjež uzduh, visinska sloboda pogleda i mir noći umali Severovu tjeskobu, pa, štoviše, pone se ga u ludo maštanje o divljim šumama, o visokim slapovima, o dubokim ponorima.

Je li to zaista život, njegov život?! Zar je moguće da mu mater napadaju i bacaju iz stana? Da ona plače, da zdvaja?! Ni-ko-la Sever, krene sricati svoje ime i prezime, te mu se neobično začudi. Podsjeti ga na svedobrada bogougodnika, na oštar, rezak vjetar. . . I to da je njegovo ime?! To da je on?! Takovo zar je njegovo živovanje?! Nevjerojatno, neshvatljivo: a noć je velika kao medvjedica, tako silna! Šuma mumlja, raduje se! Lišće krošanja smješka se pticama koje sasnivaju na granama i grančicama. Cvijeće spava sretno: mirisalo je čitav dan u suncu i hladovini, ludovali su leptiri za njegovim bojama. Vjetar trči cestom, domahuje u prolazu papirima kao rupčićima, urnebeše sred doline, zviždi u zraku jureći sa Sljemena i trese obijesno drvećem, kuša jačinu. Snaga. Radost. Grohot. To je život!

Svrne očima u dubinu: hiljade svjetiljaka titra, tisuće sijalica, kao da se zvijezde svih nebesa ogleda u prostranom jezeru. A to jezero je grad: mlaka burna, a ne jezero, i preduboka kaljužina u kojoj propadaju brodovi, čamci i tonu plivači. O, kapetani i mučitelji i gusari krvoločni! Nad nama je nebo i zvijezde — i sve je to blistavo, čisto, uznošljivo, veliko! Međutim, da znamo život na njima, izbliza, ako postoji, sigurno bi bio isto tako prljav. Zasigurno! On saopći svoj nalaz prijatelju, jer su ga misli progonile i sve mu bivalo žalostivo.

— Dragi Nikola, to su djetinjarije. Uostalom, vrlo neoriginalne. I plitke. Stvari su u biti jednostavne, a dubljine se nalaze na drugoj strani, ne tamo gdje ih ti tražiš i odgrčeš. Jer tvoja teorija o bliskom i dalekom gledanju nije samo neispravna, već i smiješna. Ako je čovjek prvo i najvažnije biće oko kojega se sve okreće, onda i način gledanja kojim prilaziš k njemu nosi prvenstvo. Prema tome ispravno je da se ovo promatranje prenese i na druge pojave, ako se već radi o generalizaciji. Čovjek, promatran izdaleka i postrance, pričinit će ti se sasvim drugačiji nego kada uđeš u nj, upoznaš ga u tančine, zaviriš u sve kutiće njegove unutrašnjosti i njenih pojava. Tako je i sa skupinom. Tako je i s društvom. Napokon i zvijezde imadu svoj tok putovanja i svoje zakone, pa veličinom materije i stanjem u kom se ona nalazi vrše najrazličitije funkcije mudro i promišljeno. A gibanje i vječna nestajanja, otpadnosti i srazovi potvrđuju ovo gledanje i uspoređivanje. Ali čemu se penjati na nebesa? Promatraj oko sebe i drži se čvrsto tla!

— Sjećam se — priklopi Mira — negdje sam čitala razgovor dvojice prijatelja o vječnosti, o bogu, o besmrtnosti. Jedan se razgovarač služio teorijom beskrajnosti kombinacijā materije u vasioni. Onda, čini mi se, predoči misao kao rezultat disocijacije moždanih atoma. I napokon — neprestanim trošenjem i pretvaranjem »mrtve« mozgovne supstance u psihičku materiju — ostaje jedina energija: psihička. Drugom dotuži sve i zaželi zaustaviti kretanje da se skрати vrijeme. Prvi završi: »Ono će se skratiti, ako se svim stanjima dade ista brzina!«

— Tako, da. Potjerajte kazala podrumskih visilica i satova na seoskim tornjićima za jedno stoljeće! Eto, Nikola, život je krasan, ali ga treba uzeti s prave strane; on ti je kao nož koji moraš uhvatiti za držalo, a ne za oštricu da se poslužiš njime. Ti si slučajno uhapšen, ili da bolje kažem, tvoje duševno stanje ne može biti nikako u skladu s takovim činom, jer bi to značilo ubrati nezrelo voće. Tvoja sklonost ka kontemplaciji morala bi te prožeti osjećajima koji su protivni svijetu tvoje sadašnje osjećajnosti — a koji opet vode drugačijim misaonim zaključcima. Sjećam se, kako si ostao zadivljen nad Salomonovim stihom: *I u smijehu boli srce*. Uzmimo: on je dubok, snažan, lijep. Prvi dojam je mutan, kao kod većine umjetnina, a potom možeš ostati pesimist, odmahnuti rukom — ili ga shvatiš kao krasnu riječ koja će ti pribaviti radost i časovitu sreću. Tebe je taj stih slijedio kao sjena. On je bio za te otrov u blistavoj kupi. Ukratko, Nikola, misli koje izbiju u sudaru s realnosti nisu kod tebe iskre što osvjetljaju put nego varnice koje zablješte oči da ne vidiš; a osjećaji nisu krila što će te ponesti već utezi koji te drže uz žalost nizina i vuku u ponore. Znam za tvoje poteškoće, znam za otkaz, za majčinu tužnjavu. Sve mi

je poznato. Ali zar je nama bolje, zar smo mi opskrbljeniji ili sigurniji, sitiji? Ne, Nikola: u nas su čelična krila!

Mira se zvonko nasmije. Zagrli ga toplo, bratski — i ustanu.

Sever legne u krevet nerazdjenut, obuven. Gledaše u mrak i prizva Mirinu sliku: stupa cestom, nasmiješena. »U nas su čelična krila!« sjeti se — i zagrohoće.

— Nikola, zaboga, što ti je, dijete?! — uplaši se majka.

— Ništa, ništa, mama. Mrak je.

Mati užeže svijeću i pogleda ga sumnjičavo. On siđe s postelje i razdjene se.

Na Markovu trgu udaralo je dvanaest sati.

»Potjerajmo kazaljke za jedno stoljeće!«

Dugo ne mogaše usnuti.

SPASONOSNI SMIJEŠAK

Franjo Škarica stao je pred Lice Božje da mu sudi hoće li u nebo, čistilište ili pakao. Budući da je Bog mudrost, savršenstvo i apsolutna istina, razumije se da On kada dođe duša pred Njega znade sve o njoj i ne treba mu ni tužitelja ni branitelja. Usprkos toga ustanovio je Svevišnji nepodmitljivi i neminovni sud u kome je On vrhovni sudac, a jedan je anđeo tužitelj, dok drugi anđeo, odvjetnik, brani tuženika. Premudar je Svemogući Bog, a slabo je ljudsko srce i nepostojan čovječji mozak, pa Višnji ushtjede staviti na raspolaganje ljudskoj krhkoj naravi Sebe i svoje Sudište, jer je naviknuta na ustanove umjetne pravde, pa ne dođu li duše pred jedno ovakovo sudište koje je sastavljeno po uzoru zemaljskih socijalnih uredaba, one bi mislile da su osuđene olako, sljepo i pristrano.

Kao što je običaj na zemlji tako je i na ovom nebeskom sudištu anđeo tužitelj govorio prvi. U biti dobar i milosrdan, on je bez srdžbe i strasti zahtijevao kaznu ovoj duši. Time je samo ispunjavao svoju tešku dužnost prema istini i pravdi.

— Veoma me boli — počeo on drščući od uzbuđenja — da u životu Franje Škarice vidim samo zlo. On je počinio gotovo sve smrtne grijeha koji vode u pakao. Bio je lijen, izjelica, oholica, bludnik, zao prema ljudima, a nemilosrdan prema životinjama. Bavio se lihvaranjem, zlorabio je povjerenje, a da ne nabrajam kako je često sumnjao u budućnost svoje domovine Hrvatske i bio sklon k izdajstvu, kako je počinio mnoga nedjela izbjegavši drskošću i lukavstvom strogosti nedovoljne ljudske pravde.

— Koliko znam, on nije nikoga ubio! — prekine ga živo anđeo branitelj, jer ustrepta u svom preplemenitom srcu za svoga šticićenika slušajući strašnu optužbu.

— Doista, on stvarno nije počinio ubojstvo, ali samo Svevišnji sudac zna da on nije učinio ništa za spas svoje žene kada je pala u vodu, dok se on s njom vozio po moru kraj Sušaka.

— Što se tiče ove stvari, ja je prepuštam apsolutnoj mudrosti Svevišnjega — odgovori anđeo branitelj — koji sâm jedino može znati namjere i misli, nepristupačne našoj ograničenosti.

— Franjo Škarica — progovori Višnji sudac — mogao je spasiti svoju ženu da je imao više hrabrosti i da je bio brži. Ali treba računati na njegov prirodni kukavičluk, instinkt da sebe čuva kao i na nemogući karakter Barice Škarice. Igra ovih kombiniranih elemenata po pravu oslobađa optuženika svake pomišljene zločinačke namjere. Ali domovina... Idemo dalje. Anđele branitelju, zar ne vidite ništa u životu optuženika što bi bilo po nj korisno i što bi djelomično ili u cijelosti moglo otkupiti toliko teških grijeha?

— Kod mene je zapisano — progovori anđeo branitelj — da je Franjo Škarica jedamput dao pet stotina dinara za neku dobrotvornu akciju.

— Da — reče anđeo tužitelj — ali kod mene je zapisana prava namjera radi koje je učinio ovo dobro djelo. Htio je da i on bude u popisu dobročinitelja, čija su imena objelodanjena u novinama.

— Još vidim da je jedne večeri dao nekom prosjaku pedeset dinara, makar se taj prosjak nalazio na osamljenoj cesti izvan grada.

— Da, ali ja vidim da je padala noć, a u blizini ceste bijaše gusta šuma, a prosjak bijaše oboružan toljagom i pitao ga, da li ima sat i koje je doba.

— Anđeo tužitelj ima na nesreću pravo — izjavi Svemogući sudac. — Ova dva, i jedina plemenita djela Franje Škarice, bila su: jedno gesta oholosti, a drugo mjera opreza. Ali, anđele tužitelju, zar ne vidite u životu tuženika jedno malo djelo koje u onim prilikama može značiti mnogo i dovesti dušu u čistilište. Gledajte dobro... jedno malo djelo.

— Uvjeravam Te, Gospode, da ne vidim.

Anđeli su prečisti i imadu dobru volju, ali nemaju svemoguću mudrosti Višnjega gospodara.

— Ja vidim za vas — izjavi blago Gospodin — i reći ću vam, zbog čega Franjo Škarica usprkos svega mora biti spasen. Bilo je to davno. Franjo Škarica bijaše student prava. Imao je devetnaest godina, i želja za uživanjima onoga svijeta nije bila potpuno ugušila sve dobre instinkte njegovoga srca. Stanovao je u jednostavnoj sobici u šestom katu, pod krovom, a prozor sobe gledao je u usko tamno dvorište. Tamo dolje, u dnu dvorišta, u jednoj sobici prvoga kata, neka siromašna paralizirana žena leži u krevetu i živi od milosrđa svojih susjeda. Oni su vrlo pažljivi ljudi, i da ublaže bijedu njenoga stana donose svaki dan kitu svježega cvijeća na stol nemoćne starice. Ovo cvijeće veseli njene oči i stvara joj iluziju vrtova, polja i šuma koje neće nikada više vidjeti. I evo šta je učinio

Franjo Škarica, i zašto će mu biti oprošteni pakleni grijesi. On dođe na divnu misao, i jer drugo ništa ne može učiniti za bolesnu ženu, on će joj dobiti malo sunca. Čim sunce zasja, on zgodno postavi dva ogledala, i sunčana zraka, prolazeći vlažno mračno dvorište, dolazi do stana bolesnice i grije joj krevet, stol i cvijeće. Ovo malo sunca i svjetla predstavlja za ovu nesretnicu beskrajnu modrinu neba, život, raj. Sve dotle, dok student uči i dok je lijepo vrijeme, paralizirana bolesnica može računati na ovu milostinju, na toplu i sjajnu zraku sunca koju joj Franjo Škarica milosrdno šalje pomičući svakih četvrt sata svoj čarobni reflektor.

Griješna dušo Franje Škarice, idi u miru. Samo jedna zraka, samo malo sunca rastjeralo je sve paklene tmine koje si svojim strašnim grijesima zaslužio — samo jedan zahvalni smiješak paralizirane bolesnice spasio te od vječnog prokletstva.

VAGA SAVJESTI

I

Gospodin Dominik Puž, šezdesetgodišnjak, sudac u miru, ostavi nakon smrti svoje »neprežaljene supruge« provinciju i nastani se kod djece u glavnom gradu.

Nikada nije bolovao gospodin sudac, a to je važna stvar u ovom događaju.

Uvijek je mnogo pio, jeo često i obilno, a od momačke nestašnosti osta mu do mirovine vragoljasti osmijeh i značajni pogledi namijenjeni ženama koje bi znao kradimice zaštipivati. I u ovim »muževnim danima« (kako on nazivaše svoju dob) nije krupnoga i čvrstog starca mučila naduha, kašalj, zevkârenje, loša probava, hemeroidi, nesanica, kostobolja, probodi ili nalivi tlaka krvi, kako se to često zbiva gospodi njegovih godina koja su se malo kretala, a izobila uživala, pa se kasnije prekoravaju s nepameti. Nije zakrneljio, niti okrezubio, ne bijaše salovrat i ni po čemu ne bi čovjek zaključio da djetini.

— Oh, Dominik, Dominik! — uzdisali su hropljivo i bolećivo iscvjetani drugovi u sudu i kotaru nenavideći njegovu zdravlju.

— Ne udi mu kiša, ni promaha. Ni da ga glava zaboli, niti zub. Kao da je bik, a ne čovjek!

A seljaci lopatari i svebiradi, zloslutnici i buntovnici tvrdili su da imade poglaviti sudija volovsku kožu i magareća ušesa, da se povražio prije smrti, jer se tako dobro drži, a domovinu je prodao za piškot i potpisivao osude kao pop smrtovnice.

Dugonokata zvrndala, njegovi kolege, i ostali zloželitelji zamahnitaše:

— He, he, neka, neka... mi ćemo ovako kojekako do sijede glave, do zlatnog pira... a našem Dominiku zakrenut će smrt vratom kao krčmar pipom na bačvi: kvrc! Stoj! I amen...

— Tako je, bogami. Janko Svetec, poznato vam, bio kao go-

ra, misliš: Taj će preskočiti stotinicu! A ono samo poplávio na ulici i srozao se u pedesetoj kao hrast od munje.

Doušili to i poglavitom sucu.

A on bi od tada izazivao prijatelje i trubila jedući pred njima još obilatije, kladeći se da će sništiti pedeset kuhanih jaja i pet litara graševine.

Noću gricnu ga ipak ponekada, kao sitna ribica, nesretna misao o zavrnutoj slavini na buretu: — Kvrč... i nema te!

Tako pokopa dva advokata i kotarskog liječnika. Preživi suprugu apotekarovu i brata direktora tvornice. Ožali svoju drugaricu.

— E, gospodo — govorio bi posjetilac njegovim sinovima videći prvi put starca — niste se, strepim, uvrgli u oca. Nikako!

II

Ali jednoga nesretnog dana pomjeri se njegova radost, sve se obrati glavačke, sve pođe rakovim tragom.

Poglaviti običavao se vagati redovito svakog trećeg mjeseca.

Srednja visina njegove težine iznosila je 100—105 kilograma.

Najbliža vaga njegovu stanu kod djece bijaše u predvorju Kolodvora Save.

Gospodin Dominik nije vjerovao trgovačkim tezuljama, pa se u provinciji vagao kod apotekara.

Ovdje, u Zagrebu, povjeri se automatu sa štampanim uputama kako se ubacuje dinar, kako se čeka, dok nemirno kazalo stane i na donji otvor izleti ceduljica sa cifrom težine. On pročita sa zadovoljstvom pjesmicu:

*Ko na život svoj polaže —
Taj se vrlo često važe!*

Osmotri pažljivo svoje zdravo i krvlju obliveno lice u sitnom zrcalcetu o čelu automata, i osmjehnuvši se samodopadno stane na stopalo. Dinar se prokotura zveketljivo kroz usnicu automata, kazaljka se ustali i iskoči kartica s fotografijom *Manastir Studenica*. On zagviri u sliku s revnošću i pobožnosti vjerna službenika, pa je još usrdnije uze ogledati, kad spazi da ga promatra sa zanimanjem neki mladić. Onda pročita datum: dan, mjesec i godinu — pa okrene karticu.

Milostivi Bože!

Sudac u mirovini, gospodin Dominik Puž umalo ne izdahnu od prepasti. Srce mu se burno uskuca. Pomodri u obrazima.

Vaša je težina 80,5 kilograma; zabilježio automat.

Noge mu odrveniše, čitavo se tijelo ukruti, a dah stade kao presječen.

Preleti mu mozgom samo jedna misao: — Kvrac ... i nema te! —

Iz ogledalca piljilo je u nj presenećeno blijedo lice, kao čas prije zagnjurenjeno u vreću brašna.

Poglaviti odskoči sa stopala, zakrši rukama i srne kroz vrata.

— Gospodin Puž, halo, gospodin sudac! — zakrešti netko na nj i zgrabi ga za rukav.

— Zaboga, što je s vama! Modri ste i blijedi...

On se otkine kao poplašen konj od ulara i nagne trčati do prvoga liječnika.

III

Hm, hm... — mahaše glavom mlad, neiskusani doktor i šikljaše kroz uske nosnice prislonivši uho na gojazna sučeva prsa. Miješio je palcem i kažiprstom pretile nabore njegova trbuha, salo podgušnjika i kuckao odmjereno i zamišljeno po ključnim kostima, po zalitim lopaticama, po krstenjači. Zatim ga povali natrag na otoman i promijeni hladan oblog oko čela.

Gospodin Dominik osjeti se kao u raci: leži mrtav, čuje plač sinova i kćeri, vidi dolaznike radoznalce kako se križaju i šapore; htio bi vrisnuti, skočiti, riknuti da je živ — a ne može. Pomisli na svoju dušu. Pojavi mu se pokojni Jurak koji urlaše da nije kriv, da on nije presvijetlom austrijskom banu metao paklenu mašinu pod most kuda je trebao proći njegov vlak. Sjeti se kletve Bartola Župana: — Izdajice, prodao si se. Vješao sam zastavu, jesam! I tebe ćemo vješati, gade! — O, Bože, a stara Bara Grba. A Mijo Medač i Katica Prstec — — —

— Znojite se... potrebna reakcija! Samo mirujte, ne uzrujavajte se. Nikakvo uzbuđenje. Kod kuće ne govorite mnogo, bolje ništa, ni riječi. Jedite dobro, sočivo. Okanite se alkohola. Mir, mir i dobra hrana. Jedite što više, razumijete. Ove praške koje sam vam propisao uzimajte redovito i točno ujutro, opodne i naveče. Pred sumrak, kad zahladi, išćite malo van, a inače ležite mirno — razlagaše liječnik.

Sudac se ukoči, bojao se trenuti okom i bijaše uvjeren, da neće više ustati s divana, da ne može maknuti rukom ni nogom — i da mu se polako koče žile, organizam omrtvljuje, dok ne zapne kod srca.

A kada je na liječnikov nalog ustao, on se neobično uzrado-
sti, htjede poljubiti dobrotvora i spasitelja koji uzmakne pre-
stravljeno. Poseže u džep za honorarom i rastrka se presretan niza
stepenice.

U ljekarni kupi praške, i posjeti, uprkos liječnikovu savjetu,
župnu crkvu, gdje klekne skrušeno, pokajnički, i vruće se zahvali
Bogu, a onda plati pjevanu misu za pokojnog Juraka i Baru
Grbu. I zavješta petsto dinara na oltar svetog Ante za oprost gri-
jeha. Obreće uzeti k sebi neko siročće kako bi se zaklonio od kletve
Bartola Župana. Štoviše, zadade riječ Majci Božjoj da će kupiti
za Nju vijenac s hrvatskom trobojnicom.

IV

Tata, zaboga, pući ćete. Jedete poput gusjenice. Za Isusa
dragoga, tata, zašto ne govorite?!

Ali gospodin sudac davaše djeci znakove, neka se stišaju i
ostave ga na miru, a služavci naredi da mu donese čašu vode za
prašak tako ozbiljna i svečana lica kao da o toj čaši ovisi njegov
život. Kad bi iščezao s večeri da se prošeta, odlazio je s mûkom i
vraćao se ne prozborivši ni riječi.

Ali nakon mjesec dana on hrupi u sobu, dok su zabrinuti si-
novi, kao obično, sjedjeli za stolom — i zaklikta krepak, rumen,
okrugao:

— Djeco, dječice, slatki moji. Vraća mi se snaga — ho, ho, ho.
Sto i po kila imam, evo, čitajte!

Starac baci pred njih karticu sa sličicom: *Zadužbina Ravanica*
i s rečenim brojem.

— Ali, tatice, vi ste bili uvijek jednaki. Pomela vam se pamet,
što li?!

Otac se opruži na divanu oduškujući s naporom i uzmaše se
desnicom da ga ne uzbuđuju.

— Uslišao me Bog, grešnika.

I još jednom prizna velikodušno u sebi sve opačine, blatu-
šine i zlodjela koja je uradio pojedincima, narodu i domovini. Ništa
ne zataji.

V

Minulo je daljnih petnaest dana.

Sa strepnjom stade na stopalo automata pred čekaonicom
i bacivši dinar čekaše.

Vaša je težina kilograma: 160

On se opipa naglo, grozničavo i uprepašteno baci novi dinar.

Vaša je težina kilograma: 70,5

Turne opet dinar:

Vaša je težina kilograma: 51,5

Sudija krupno zakune i prosu jarosno sličice po hodniku.

Nije ni opazio u ljutitosti kako je prisutni konfident pokupio kartice s fotografijama svetinja, namakao kapu na oči i slijedio ga do kuće.

»POZNO CVIJEĆE«

Već nekoliko dana opažala je u novinama sitni mali oglasnik: »Stariji gospodin, željan blage ljubavi i tišine sreće, traži gospođu, drugaricu, koja voli snatriti u predvečerje, čitati drage knjige o toplim šumama i tako čekati povratak svoga druga«.

Malo se nasmiješila.

Padao je mrak, cvrčali su sjetno zrikavci, i bit će to krivo da je uzela žustro kuvertu, sjela za stol i odgovorila toplim pisamcem na to romantično nečije oglašenje nesavremene, sasvim nesavremene i pomalo staračke čežnje. Ili možda je bila potresena, jer je isto osjećala: davno joj umro ljubljeni muž, a ljubav njene mladosti izgarala je nad njegovim momačkim pismima i slatkim uspomena-ma i strasnom mirisu cvijeća na njegovu grobu da je dugo jecala neutješno, dok joj ne bi umor skršio tugu i bolne čežnje. Ne, nije, nije mislila pišući to pismo na sebe, na svoje posljednje dane žara da ih zadnji puta užije — ne, htjela je samo vidjeti na drugome kako bi se vladala u takovom položaju, u blizini sreće, ispunjene žudnje...

Nakon tri dana digne u upravi novina pod naznačenom šifrom list. Potrči iza ugla, ustreptala kao šiparica, i raskine kuvertu. Tako joj tuklo srce, ah, tako je udaralo. Čitala je čudesno tople rečenice i smijala se sretno nad krasnom jednostavnom frazom, »čekao sam takovo pismo, znate, tako kako očekuje pustinjak za rešetkama prozora svoje ćelije bijelu golubicu, jedinog prijatelja. Drago moje malo pismo!« Oh, Bože, zašto se tako zažarila?

Nije se mogla uzdržati da kod kuće odgovori. U trafici zamoli tintu i stoječki otpiše, ne, prosto otpjeva, jer su joj riječi slatko tekle i nizale se sitnim dražesnim rukopisom u ljubak odgovor. Bacivši listić na poštu nije poslala kući, nego, tko zna zašto, krene perivojem u šetnju, sjedne na klupu i iznova pročita u osami čudesne retke. Tako je promijenila nekoliko klupa čitajući uvijek ponovo, te stigne duboko u šumu do potoka koji je šumio slapići-

ma i smirio se pred ustavom, gdje je voda duboka, bistra i zelena. Ona se nasloni na ogradu i zagleda se u glatku zrcalnu površinu. Slučajno padne s nagnute grane drveta sitan plodić, što li, i stvori se krug koji se stane umnažati i širiti, te čitava površina vode kod ustava zatitra i uznemiri se... Oh, to je pisamce, kao ovaj plod vodu, uznemirilo njen pokoj!

I tako se zaveze između njih dopisivanje koje potraja mjesec dana. Bila je sretna, sretna. Pisma su stizala svakog tjedna, pa svaki treći dan, pa svaki drugi. Zatim stane ih primati danomice, a naskoro bi poštar donio i po dva — jedno ujutro, drugo popodne. Čitala ih, čitala neprestance, kao da je poludila — i odgovarala kao začarana. Isuse, Marijo, što to činim?! Ali pismo bi je opet zanijeo i činilo zaboravljivom...

No njegove molbe postaše nezadržljive, on se nije zadovoljio njenim pristankom da joj govori ti, nije se zadovoljio slatkim riječima, nijemim zagrljajima i sanjama. On je žudio da je vidi, da je čuje, da ostvari svoju sreću tihih i sretnih predvečerja, čitanja dragih knjiga i šetnja po toplim, gustim šumama...

Drhtala je suzdržavajući njegovu nasrtljivost, strepila je pred časom kada bi mogli svi zlatni, nevidljivi končići, koje je tako sretno i zanosno povezivala, pući zauvijek.

I toga je dana prviput zaplakala, nakon presretnog smiješka koji traješe nekoliko tjedana. Plakala je, plakala je bacivši se na divan licem i griskajući bolno čipke na rukavima. Nije mogla sjesti za stol da napiše nešto o rastanku. Oh, kako će to biti bolno za nj!

Pisma su stizala: »Draga, jedina, ljubljena, što je s Tobom?! Zaboga, da nisi bolesna, da nisi... da nisi...«

A ona je stotinu puta pročitala sve njegovo dopisivanje — i onda se odlučila da ga usreći...

— Thea, halo, Thea — presrela je kćerku svoje starije prijateljice, dvadesetgodišnju djevojčicu. Prije je pomislila: »On ima sigurno srebrne zaliske«, jer Thea se pred godinu dana zaljubila u muža svoje mlade kolegice koji je imao crne oči i srebrne zaliske.

— Thea, molim te, dođi danas k meni, pokazat ću ti nešto, predložiti ću ti nešto...

I došla je k njoj. Sve joj ispričala, kao u šali.

— Ti si mlađa, pa ti to bolje pristaje. Ali, molim te, ne odaj me. Evo, pročitaj ove listove, pa se onda ravnaj prema njima. Budi topla, mila, kakova i jesi — zato sam te baš odabrala.

Thea je drugi dan utrčala veselo, zagrlila je prijateljicu svoje majke, izljubila je u zanosu:

— Bože, kako, kako je silan! Oh, kako govori, kako gleda! A zalisci — čisto srebro! Ljubim ga, ljubim ga. . .

Thea je bila sve sretnija, zanosnija. Samo se smješkala i govoreći o njemu sklapale joj se oči i drhtale usne kao da očekuje njegov poljubac.

— Onda, Thea, dovest ćeš mi ga ovamo za tjedan dana?

— Sigurno! Ali. . .

— No, Thea, pa ti si mlada, lijepa, zaboga!

Mala se umiri i zagrlj gospođu.

Čitav dan, pred njegov dolazak, šetala je nervozno sobom i mislila na nagli odlazak, na bolest, na. . . na. . . Noću nije spavala.

Ipak čekala je hrabro i sjela mirno u fotelju čitajući Čehovljevu pripovijest *Pozno cvijeće*. Već je čitala tjedan dana i uvijek se vraća na prvu stranicu: — Sirotica Marusa!

Kad je stao pred nju, ona je vidno pobljedila i jedva čula njegovo ime izgovoreno toplim, baršunastim glasom.

Natprirodnom snagom primirila se i stala ga promatrati pažljivo, jer on je vidio samo Theu, on je gledao samo nju, samo nju. . .

Tanak nos, čelo ni previsoko ni prenisko, donja usnica krupnija i rumena. . . A oči, oči. . . I glas i kretnje i pogled, sve to odgovara toplini njegovih pisama.

— Ne bih želio da gospođi pravim smetnju. . .

— O, ne. . .

— Thea me prisilila — ne, nisam mogao biti bez nje, dok je sačekam.

Ona je šutila. I Thea je šutila, malo smrknuta.

— Drago mi je bilo, gospođo! — reče on iznenada dignuvši se.

Thea se razveseli i opet postane jogunasta. Štaviše, nagovarala ga da ostanu.

— Nemoj, zlato, čemu da se dosađujete. . . — rekla je gospođa sasvim mirno, tek malo blijeda.

I kada je osjetila svoju ruku u njegovoj strelovito pomisli: neću smoći odzdrav!

Ali Thea je skakutala veselo. . . i on se s njom izgubi iza vrata.

A ona stajaše kao kip i pusti suze neka teku, neka teku potokom. . .

Uveče spali njegova pisma, skoči na groblje i ostade u molitvi do noći.

»Bruggs!«, rekne sama sebi sutradan na kolodvoru, spremna na odlazak.

Ime toga grada učini joj se gorkim i žalosnim, i ona je vjerovala da će u njemu naći zaborav.

CIJENA ŽIVOTA

Nakon teškog sna Franica se probudio, obuo se iza Pozdravljenja, metnuo na glavu kapu i spustio se ljestvama sa štaglja. Baciivši volovima kukurušnjaka i teletu kudelju otavice, još jednom čvrsto zaključio da će dokončati sa životom, da će sve poslati, Bože prosti, do đavola!

A svemu je kriva hiljadarka, ne bilo je. Poslali ga jesenas da proda volove na sajmu, pa odonda već mjesecima tlapu noću i proživljava nebrojeno puta sve ono što se zbililo: kada je dobio novce od debeloga trgovca, nije nikuda skrenuo, dobro zna. Pamti kao danas: bile su tri hiljadarke, i svi su se čudili dobroj prođi, mogao bi ih po imenu redati. Nego, ušao u krčmu na kraj grada, sjeo, proturavši se između cigana i seljaka, za prazan stol, i naručio pola litre vina. Založio kruha i komadić slanine. Platilo onda drobižem vino, prebacio torbak, podupro štapom šepavu nogu i zadovoljno krenuo kući. Putem hvatao kroz kaput novčarku u unutar-njem džepu. Pred kućom dočekala ga gazdina mala. — Djedo! Djedo Franice, a gdje su naši volovi?! Jesi li izgubio Lisu i Perana? — Prodao sam, diko, prodao za novce, a ne izgubio! — A jesi li mi kupio bonbona?! — Nisam, janje, nisam! Umro onaj što pravi bonbone! — Ušao onda u kuću, pa stane pred gazdaricu veselo: — Faljen Isus i Marija, snašo Magdo! Evo me s vašara! — Uvijek, amen! A prodao si volove! Prodao! Pa hvala Bogu. A koliko si dobio? — Tri hiljade. — Pa lijepo, Franice, lijepo. Moći će gazda namiriti dug, i opet ćemo naći druge voliče! — Evo ti, snašo, novci, pa prebroji! — I stala gazdarica prevrtati prvu hiljadarku, pogledala i pečat da li vrijedi, pa onda uzela drugu ogledati... — Ali gdje je treća, Franice, je li?! — Skočio Franica, prevrnio džepove, isukao novčarku, zavrtio se na onoj duljoj nozi, a gazdarica zaridala: — O, Frane, jadniče crni! Što uradi s trećom tisućicom?! Upropasti me za duga vremena! — Sletjeli se i susjedi, ispreturali Francicu, operušali ga i počupali kao kokoš tražeći novce. Dotrčao

je gazda, pa se i on naklopio na slugu. . . A sutradan oglasila općina da će »poštenom nalazaču« platiti stotinu dinara, žene zaočenašile pred svetim Antom, pa i sâm Franica kleče pred njegov kip. Ali novcu ni traga — — —

Žderali slugu, izjedali ga danju i noću, solili mu jedom i ručak i večeru. A on stao zelenjeti i venuti, dok mu ne prevri sve, pa sasu na lajavke svoj bijes: — Izgubio pa izgubio, što ste se srušile na me kao ose na medvjeda. Dobro, izgubio sam hiljadarku, ali sam je i zaradio kroz trideset godina službovanja, a za to ni graha pišivoga nisam primio! Računajte, pribrojite, eto, za čist račun!

Ali dogrdilo mu zabadanje, otkako stade za rep bušacima, jadnim volićima, pa puckara volašem, dok oni, slabašni, prebiru papcima po prašini i sope pod teretom. — Eto ti, pomози im za onu hiljadarku, koliko im nedostaje snage! — dobacivali mu zajedljivo domari.

Ove je noći sve lijepo smislio: radit ću kroz dan, a s večeri, kada poorem i pobranam brnačom, ispružit ću se na tračnice kraj polja, kao ono Gavro Paviša, leći i — zbogom! Natopit ću njivicu svojom krvlju, kad sam se čitav život na njoj kinio i patio. Neće više gazdarica Manda podvikivati: — E, Franješa šepavi, rastuži nas, nevoljo! Ubi nas, gade! — Čekaj, lajavice, osvetit ću se ja tebi. Svake večeri, kad se uhvati mračak, a ja ću kuc — kuc o staklo i zaurnebeši na tavanu. Platila bi onda i dvije hiljadarke, i tri, da zamuknem. Ali nećeš — crknut ćeš, lipsat ćeš od užasa i svatko u selu koji me zajedao, koji mi krv pio!

Odšepesao s odlukom na njivu i zaplužio čvrsto kao malokad u životu. Oznojio se, izmučio i sve mu se činilo kao da izorava grob svoj! A predveče, kada je stao drljančiti, zaplaka nad samim sobom, jer si predstavljao da poravnava humak svoga groba . . .

Zakvačio bušake za šljivu, poljubio jednog, pa drugoga i popeo se na nasip da dočeka brzovlak. »Zbogom, bijeli svijete! Zbogom pluže moj, vjerni prijatelju! Zbogom, tvrda zemljo oranice, muko, mučice i veselje moje! Umrijet ću kao živinče, bez svijeće, Bože oprosti! Zbogom, volići moji dobri, sitnišavci mukotrpnici!« Navališe mu suze na oči, zagrgoli mu jecaj u grlu i on još jednom pođe s nasipa da ogrli bušake čvrsto na rastanku. Primirio se malo plačem i suzom, pa se opet popeo do tračnica i legao na njih. . .

Vukla se magla i plegao mrak. Zablistаше zvijezde, sve jedna po jedna, kao suze. I gledajući to lijepo nebo i te mile oči anđeoske što titraju zlatnim trepavicama, on se stade prisjećati da »gospa bilježnikovica« obilazi sve liječnike, kako bi poživjela, a nagledala se sedamdeset godina i ljeta i proljeća. Pa gazda, naposudivao se novaca da može bubreg rasporiti i zašiti. I učitelj troši medicine, i župnik . . . A samo ti, Franice šepavi, ludo svjetska, ništetna, bje-

žiš na drugi svijet! Bježiš, turobniče, u raku crnu pred životom, kao krtica u krtičnjak pred suncem!

Izdaleka se čulo gdje grme kolesa vlaka sve krupnije, i pišti vrištavo pištaljka. Franicu obli znoj, poškropi ga kao rosa travu. — Oh, ludo! — reče sâm sebi, i kada je brzovlak zatutnjio preblizu, on se nađe, kao čudom, u grabi, a teška kolesa progrme kraj njega u tamu. Slušao je dugo daleko glasanje voza, nijem i ukočen. Pa tek, kada osjeti da ga volići ližu po vratu i obrazima, on pruži ruke i radosno ih podraga: — Zdravo, mili golubići moji! Eto, Bog mi pamet povratio! Franice, kukavice, jedva te prepoznajem. I ti da si onaj šepnja koji se prevraćao životom kroz šezdeset godina kao vreteno vitko! ... Gle, skoro si sišao s pameti kao onaj slaboumnik Gavro Pavleša što je na se ruku položio, jer ga žena grickala te grickala. Ih, baš je budala bio, mogao ju nategnuti remenom kao britvu, pa da vidimo, bi li onda sjekla! Pamet u glavu, Franice!

Poskakivaše šepkavo za volićima, uzradošten, i žickaše bičem nad svojom glavom kao da će zvijezde šibnuti i opaliti staru dobričinu mjesec po celavoj glavi! — Eh, žene, i ti, selo, nagovorite se, napeckajte se, — ali moj život vrijedi više od hiljadarke, bogami. I sunce, i mjesec, i zvijezde — i ova zemljica koju orem, sadim i žanjem s jeseni, pa suho zlato presipavam s dlana na dlan, s gumna u vrećice! Oho, ho, živote, radosti moja!

Vlak za vlakom veselo protutnji kraj njega u noć.

BROD NA POTOKU

— Bogataš ima novce; to su njegovi potomci koji ga uzdržavaju u starosti. A siromak načeti djece. Teško besporodičnu čovjeku!

Otac je uvijek tom starom seljačkom tvrdnjom uzvraćao prigovaračima plodona braka, kad bi sjedio za čašom, u mutežu svijesti.

— Mudar muž blaženstvuje. Treba samo čestitu roditelju; bezrodnica tereti kuću, sâm Bog na njoj pokazuje grijeh neplodnosti: uvijek pobolijeva, žuti i vene. Mnogobračje bi trebalo uspostaviti zakonom.

Promijenio je nekoliko žena. Dvije izginule od čistih poroda u tešku poslu. Treća, jezičavka, koja ga htjela potpregaćiti, čudnovato zaglavila u mlaci pred kućom, gdje je kožar činio kožu. Došla komisija, porodile se sumnje. Zatvorili muža i povelu raspravu, ali bez uspjeha. Četvrta, doselica, zaustavila se na godinu dana, pa iščezla. Stigla vijest u općinu, par mjeseci nakon bijega, da je izgorjela u nekom štaglju. Pozakonio se još s jednom mladom udovicom koju zaskoči kod najstarijeg sina, i otjera. Onda prezrevjenčanje i uze ređati gospodarice.

Bio je neobično visok pedesetgodišnjak, kozičava lica, sitnih, krvavih očiju, kao dviju ranica, duga gušava vrata, zarad čega je uvijek pio cerovu vodu. O jednom uhu visjela mu naušnica i poskakivala, kad bi u ljutitosti trgnuo okom i uškom.

Rađali mu se sami muškići. Svi se dohраниli, a onda stali naglo jačati. Najmlađi jedva uzgamizao.

— Nikola, da nije tvoje ono posljednje! — podbadali susretnici najstarijeg sina, kad bi došlo u kuću novorođenče, jer je tolika bila razlika u godinama. Zbog toga se jednom Nikola okosio na starca koji ga savršenim mirom dočekao oči na oči, sunuo ga žestoko u slabine i podbio mu noge. Da se osveti, sin počini rodo-skrvnuće.

Za kaznu morao je provaliti u tuđu žitnicu i donijeti dvije vreće pšenična zrna.

Svu djecu, dok bi stala na noge i zaustila, putio je otac određenom smislu govora i načinu hoda. Ovdje se šuti, sada se uzgovori nešto predviđeno, na ovo pitanje se niječe, na ovo potvrđuje, ovim smjerom valja ići odmjereno, a ovim brže i zamišljeno, tim putem treba sitniti korakom i prezati uši, dok se u neko vrijeme mora udariti glavom bezobzirke, izmijenjena držanja i pronaći jednu manu: hromoću, grbavost, krivoglavlje ili sakatost, što odmah udari u oči. Dugo i strpljivo učio bi sinčiće takvim časovitim i brzim vještinama koje izvodilac vrši prema prilikama da sumnja sigurnije padne na drugu osobu. Ako je bliski susjed ili stari sumnjivac porobljene kuće okošt i visok, pa usto treperi glavom, poći će na posao onaj koji odgovara prvim uvjetima, ali u trzanju glavom svi su točno izvježbani. Svako stanje, vrijeme, mjesto, redosljed, okolnost, svaka osobina, kretnja, riječ, sve je odmjereno i predviđeno, pretreseno i dogovoreno, ništa nije moglo izbjeći izvršiocu, pa ni slučaj.

— Čim se počne prozirati, da ste na njivama! Što dalje od sela, i neka vam se vidi posao. Tko je u očima suseljana dokonjak, onaj neka bude spreman da će uzgovoriti na nj, a taj nije za moju kuću!

Maleni posjed odbacivao je dobar prirod. Zemljište bilo potpuno iskorišteno i obrađeno. Stijene sinovi razbili i iskopali, a na njihovim mjestima prenijeli voćke iz rastila; bili čuvarni i pokorni družinaru. Uvijek im preticalo hrane, nikada nisu besposličili i zazirali od službe.

Godinama slijepili tako okoliš. Nestajali snopovi sa strni, rije-dili se grozdovi na čokotima, iščezavali klipovi s kukuružišta pred samo krhanje, praznili se kokošinjeci i tučnjaci, zgomilale se konjokrače, ali tadbina ili nije dokazana ili je obuzročen s nje prav čovjek; nerijetko sumnjalo se na tvora ili lisicu, proklinjali se vukovi, jer su znakovi govorili protiv njih; nađena je pokoja kokoš s pregrizenim vratom i oskubenim perjem, a bravče izranjeno i sa zakoljkom na grlu. Tko se mogao okoristiti krvopilstvom?

Starac spretno odbijaše od sebe svaku potvoru: djecu je rado slao u nadničarenje, a dok se nisu opasala snagom, predavao ih seoskim gazdama da im govedare.

— Neka se moja siromašad svikne radu i kućevnosti; bez toga nema poštenja. »Teško onome koji gradi svoju kuću ne po pravdi, i klijeti svoje ne po pravici«, veli Jeremija.

Govoreći to gospodaru, strogo bi uzvinuo glavu i zažagrio očima prema sinu.

Trostruki su bili plodovi takve mudrosti: sinovi su dobro upoznali najbogatije kuće, znali za sve potajke, gdje gazdarice kri-

ju uštedu, a ujedno se pokazao trudoljubivima i pouzdanima, jer nije nikada ništa nestalo, sve dok se koji od njih bavio u kući. Ko- načno, starcu porastao ugled kao bogoštovnu biblijašu.

Svaki prekršaj, svaki nesklad u odgajanikovu shvaćanju talo- žio je starac trenimice i ledena srca:

— Od batina djeca tvrdu i grube, a siromah nije dosta kre- menit, kada usred zime bosuje, pa ne kihne; nije dosta ustrajan ni onda, kad Joba pretegne u strpljenju.

Jedan od sinova, pučkoškolic, smaknuo ocu iz džepa desetaču. Stari mu odsiječe mezimac na panju.

To se pronijelo selima, a sâm učitelj pohodi dijete koje je bunvalo u ognjici. Dovede liječnika i preko oružnika podnese tuž- bu. Dječak je uporno branio starca tvrdeći da se zadjeo i pao na kosu.

Seoska dječurlija sahnula od straha, kad bi im se roditelji zagrozili tom starovjekom pravednom kaznom i hvalili stroga oca, a kudili miloreke i mekoputne škole.

Uza sve to, nakon dugogodišnjih sumnja i plahovitih objeda, zgrsti se odjedared selo nad starčevom kućom, a on se raščuje na- daleko kao lažisvetac čiji je porod provaljivač, tat, zatornik, uni- štavatelj i pljačkaš.

Zametnu se riječ o rasjeckanim i samljevenim ženama, o gove- dima koja su stadimice odagnana, o vagonima sništena žita i o nečuvanim paležima.

Sručilo se na starca i njegove sinove sve što je zla učinjeno selima u posljednjih stotinu godina, sve ono čemu je dokazan pravi uzročnik koji je odležao kaznu ili umro s očitom krivnjom, i što se zbilo pukim slučajem. Oborili na njih i zlodjela tvorova, li- sica, vukova, medvjeda; čine pometkinja i čedoubica. Okrivili ih s bezbrojnih drvokrađa (koje su susjedi počinjali oprezno jedan drugome što im je bilo dobro poznato), radi svih kavga i prepir- ka, zarad noćnih ispaša i teških sumnja.

Najmlađi sin polazio treći razred pučke škole. Po licu osuli mu se sitni bljedičasti prištići, pa ga to činilo sličnim ocu, iako nije nijednom pojedinosti bio nalik na nj kao druga djeca koja — govo- rilo selo — razdijeliše starca: jedan bijaše gušast, drugi sitnook, tre- či, kad mu ljutav dođe, micao okom i uhom, četvrti preuzeo star- čev ponos, peti naslijedio gromornu glasinu, a šesti kretnje. Naj- mlađi se posve razlikovao od svoje braće. Nije bio prkosica i na- srtalo, nerado obijestio, a u igranju bijaše na smijeh, krhak i ne- vješ, dok se njegova braća koškala u toj dobi i izvodila majstorije, pred kojima su se đaci kamenili.

— Čija je ovo mirnačina? Nije to moj rod. Ti si podmetak neki, isturčenjak. Polusastavina. Ali, kažem . . . doći ćeš na čud — nagnuo bi se otac nada nj i mlatnuo ga teškom šaketinom.

Mališ premirao od straha na svaku grubu riječ i rado se zaštiđivao, a to starcu ne bijaše po volji. Vidjelo se da mrzi izroč. Uza sve toljaganje ostao dječak postidan, ustručljiv, blag; i više je šaptio nego se javljao grlom.

— Nema od njega ništa. Volim da je dijete kao kamen i tvrdo drvo: neka se odupire tesanju i obradi, ali zato, kad ga svladaš ostaje po tvojoj ruci i neće se mijenjati. A ovaj mlitonja je poput gume: prodaje se svakoj kretnji, prione uza svaki kalup da se uzočas ispravi, protegne, opruži i dođe na svoje neotesanstvo — zlovoljio se otac.

Stari uzeo tumačiti da su njegova djeca rođena i prava braća, makar nisu od iste majke:

— Različita zemlja daje jednak plod od istoga sijača. Prema njenoj dobroći bit će on bolji ili slabiji, ali vrsta ostaje nepromijenjena. Ovi su svi braća — pokazivaše na starije sinove — a ovo ovdje kunjalo nije ni polubrat. Sav se djeo u mater kao glista u tlo: ako se izvalila u pješčari, bit će siva, ako u ilovači, bit će rumena. Dok sam udarao po starijima, skrlih često štap, ali je onda prolisao i omladio se; a ovoga ištapah mnogim štapovima koji odreda svenuše.

Dječaka su noću trzali u snu čudni grčevi i izlazili mu na san jezoviti prizori. Najviše se užasavao nad poznatom očevom kaznom: dolazio mu u sanju krvavi mezimac što skače po podu i propinje se i prijeti, a za njim lopi krv u luku i biva crvenom zmijom koja brata guši: — Krvav prst, krvav prst, plava zmija, žuta smrt! — vrištao je brat i poskakivao. Odjednom pruži ruku i nasmije se: — Ha, ha, evo ga, evo ga! — I na njegovoj se ruci opet s drugim prstima sasvim pravilno gibao i prelamao mezimac, kao da nikada nije bio odsječen. Onda su izišla iz kuće sva braća s ocem na čelu i pjevala polako, pogrebno. Nosila su golem panj i bradvu. Otac stane i, kao obično, čupne brkove koji se rastegli i zaigrali, nalik na tanke crvene gujavke u snopiću. — Ti nisi moj sin; ja ću pojesti tvoj prst da prijedeš u moju krv! Osjeti samo kako bradva udara o cjepalo, a iz rane mlazne vruća krv. — Krvav prst, krvav prst, plava zmija, žuta smrt! pjevala su braća kolajući oko njega; a on se ohladio kao mrtvac, jedino ga ranica na malom prstu žegla; krv koja kapaše ključala je na podu, pušila se i gorjela u malim, žutim plamećima. Prenuo bi se naglo, posegao za mezimcem i čvrsto ga stezao prisluškujući plahovitim udarima srca.

— Ne cvili, benetalo! Razbit ću ti, kažem, gubicu. Čovjek ne . . . — razbudi se otac i tonući u san prekine govor oštro hrčući. On

se skupi i obuzme ga tresavica u tmastoj noći, a umor ga uspa-
ljavaše, dok ne sasnu kako mu pile mali prst.

Učio je izvanredno. Zamili školu, i uvijek je izlazio iz razreda posljednji, toplo gledajući žuti globus i čarobne staklenke u ormaru o kojima su djeca iz višeg razreda pripovijedala čudesne stvari: tu gospodin učitelj kuha otrove što mogu otrovati sva sela, sa svim ljudima i životinjama, pa i pticama; kad hoće, nabije čovjeka vatrom, te mu krešu iskre iz ruku i vlasi, iz očiju i usta. Bilo je lijepo slušati o dalekim prašumama, gdje vladaju najstrašnije zvijeri, o sjevernom polu, o kućama od snijega i rutavim Eskimima koji preko zrcalnih ledenika jure na čudesnu vozilu kako prikazuju slike po školskim zidovima.

Risao je neobičnom lakoćom, i dok su druga djeca nezgrapno izrađivala truntaste šljive, on je nacrtao mačku s loptom, ali sitnu, sasvim u kutu velike risanke što je učitelja toliko ražestilo da mu izbrisao sav trud, a onda sâm načeo istu sliku u veličini papira. On tiho zaplače. Učiteljeve su ruke divno mirisale i prsti bili tako mekani, tako mekani, kada ga u dragosti hvatao za vrat, a njemu se onda suze brže krunile i veselo koturale blistajući jedna za drugom da se otisnu u košuljicu, gdje ugodno legoše između kože i platna.

Djeca ga zvala Tugan, jer tako ga vikaše otac prezrevši blago ime Tugomil koje mu nadjenu pokojna žalostiva majka. Već prvih dana, videći da nije kao ostala braća, uzobješenjačili se dječaci nad njim i snažno ga izgruhali.

Učitelj ga zaštititi, i često kažnjavaše trgovčeva sinčića, također dobra učenika, koji nije trpio premca. Trgovac i njegova žena okomili se na »toga kašljavca što ocrnjuje njihova sina, a zaklanja lupeža«.

Ni Tugomilovu ocu nije bio drag učiteljev zagovor.

— U školi sablažnjuješ drugu djecu, a kod kuće si bacio u nemar svaku pouku: ovdje ti se ukočava jezik i krute prsti. Poštenjačina! Zašto ona školnička bena sagoni na me tuđu moć?!

Uzalud on trže moliti oca koji ga ljuto išiba, a zatim prisili da čuči i nahramiva, da mu iz džepa, hodajući požapke, spretno iskamči novčarku.

— Sutra ćeš sa mnom i s Petrom u župnikovu sušu! — odreže oštro starac i cakne ga nogom.

Sutradan njegov udes poprими svoje konačne oblike.

U općini, nekoliko kilometara od škole, nalazila se pošta. Učitelj je slao najpametniju djecu po listove i po novce. Sada izabere Tugomila i trgovčeva sinčića. Pošli su prečacem, preko planine, kraj ograđena gaja, gdje su mirno čupkali travulju jeleni

i košute, a srne skakutale s lanadi među deblima. Pod putom, na prisoju planine, pružali se strmo prema dolini vinogradi.

— Požurimo, što će kazati gospodin učitelj! — opominjaše Tugomil pratioca koji je stramputičio, zaustavljao se kod brajda i okidao grozdove.

— Poljar će nas! — drhtio Tugomil nad kradljivcem koji bi svaki tren smuždio grozd u grlo i zastajkivao pred novim trtama.

— Ne lisiči meni! Kao da ja ne znam, tko je provalio vrata na našoj zidanici i ukrao bačvicu vina!

Tugomil stisne šake i unese se u dječakove plave lijepe oči koje su sada zlobno plamsale pod žutim kovrčama rudaste kose. Onda, svladan, obori pogled na drugarovu bradu o kojoj je visjela jedna izmuljena boba, pa kao da mu kaže: Evo, takav si ti!

U blisku grmlju tiho tužila grlica, i odjednom ujede ga velika žalost za srce.

Kada su pošli od škole, toliko se veselio. Đaci su ga promatrali zavidno i mrzili učitelja što povjerava novce i listove lopovskom sinu.

— Zato mu je dao pratnju! — pokuša jedan od učenika u blizini glasno omalovažiti ovu činjenicu.

Ah, kako ga je on pogledao, kad učitelj baš njemu uruči torbak i drobiš za namirnice! Kako mu drhtalo srce!

U školi nije smio dotaći nijednu klupu, a mališani se vladali, dok bi ih mimoilazio kao da će svaki čas pokriti dlanovima džepove. I kad bi ga njihovi roditelji zvali u kuću da uči s njima, opažao je gdje sklanjaju pred njim sve vrijednosti i na odlasku budno prate svaku njegovu kretnju.

— Tugomile, hajde da prevalimo ovaj kamen niz livadu! — obrati mu se iznenada trgovičić.

Samo ga učitelj nazivao punim imenom; to ga potrese. Bijaše tako zahvalan mališanu, i sve mu oprosti.

— Nemoj, Vlatko, gle, lijevo i desno su vinogradi, a to je strašan kamen. Mogao bi poletjeti među čokote, pa će ih pokidati. I šta znaš, tko je u vinogradima; može ubiti čovjeka! Pa i pod livadom nalazi se puteljak. Mogao bi se i tamo netko naći — nastojaše orazumiti napasnika.

— Ti si kukavica! — ljutnu se Vlado poletjevši na kamen koji je visio nad bočinom. Bijaše dvaput krupniji od njega, pa makar se nadnio nad rub većim dijelom svoje težine nije ga dječak mogao baciti iz usjede.

Tugomila iznenadi ovaj pogrđni uzvik bogataševa sinčića koji mu i kod kuće dobacivahu. Prione gurati stijenu uz Vladu, misleći s tihom radosti i potmulim strahom na kotrljanje gromade niza strminu.

Iznenada prevali se kamen i potegne za sobom dječake koji padoše na zemlju; — zatim se dva-tri puta prebaci, muklo udarivši o tlo, zaošija s tutnjavom preko travnika, zauzme ravan smjer i odskakujući visoko zabuči nizbrdicom, a onda se odbije u vinograd i stane kršiti kolce uz prasak i lomljavu.

Zamnije krika i jauk. Netko jezovito krikne.

Tutanj se naglo udaljivao i praštenje zamiralo.

Vlado udari u bijeg krijući se od glasova koji odjekivahu s doline, a Tugomil ostade čučati na zemlji uprepaštenih očiju, nijem i blijed.

Nije se maknuo ni onda kada opazi gdje netko bijesno, uzlazi strmenom mašući rukama ne mogavši doći do glasa.

Tugomilu se učini kao da kamena gromada juri natrag, prema njemu, sve brže i brže, svakim časom sve golemija.

Legne mu tama na oči, i obeznani se.

Vratiše ga dva puta u svijest bolnim batinanjem. Svaki put, kada je otvorio mutne oči, opazi nad sobom životinjska lica mučitelja koji su na taj znak njegova sebeznanja sračunato zadavali ponovne uboje i mahnite psovke što dopirahu do njegova čula kao strašan šum, i nestajahu tonući s muklim udarima u tamu.

Mjesec dana trajala je kriza. Bolniku se nesvijestilo svākoga časa, a u snu obuzimao ga trajan drhat, pojačan krikovima i buncanjem.

Učitelj ga skloni u svoju sobu; nadvodio se nad njegove strepnjom uvećane oči, tarući mu otarkom rosu s čela i mijenjajući obloge kako je naložio kotarski liječnik.

Sva sela uzbuni učiteljeva skrb nad lopovskim skotom, a najjače zamahnitaše trgovac i njegova žena, jer je učitelj kazao da će u slučaju potrebe on posvjedočiti o Tugomilovu poštenju i iznijeti priznanje njihova sina. Usto podnese prijavu protiv batinaša kojom izazva samo veću zlovolju na sebe i dječaka, jer se nije moglo ustanoviti tko je mališana udarao. Svi očevidnici našli su ga već na dolasku u nesvjestici.

A da opere posve svoje mezimče, dozove trgovac Tugomilova oca koji je nakon toga sastanka dolazio nad učitelja, vikao pred školskim vratima i grozio se očinskim pravom:

— Ti si ga iskvario, ništarijo! Zato su mu koristile batine kao očenaši magaretu! Još uvlačiš poštenu djecu u zlodjela. Trebalo bi te, kažem, daščetinom po glavi da dođeš k sebi. Čut će i ministar o tome! Jesi li ti balavca okotio, jesi li ga ti osovio na noge da raspoređuješ s njime?! To nije škola, to je odgajalište tatova! — Ljudi, ljudi, šta ova vucibatina čini od moje krvi! — zajauče odjednom i zavodnjelih očiju krene kući.

Starac natanko prosudi uglavu: psovati nevaljala smrzlička koji mu nikada neće koristiti u zajedničkom trudu, nego biti na štetu svojom nesklapnošću, ugodan je poslić. A za tu uslugu duhani ga trgovac, lopov kao i on sâm. Konačno, što je najvažnije, seljani se zbunjuju govoreći: »I nije stari toliki gad; evo, ne ozire se na vlastita sina kada je kriv!«

Upravo se Tugomil digao s kreveta, iskrastana tijela, pun ožiljaka što se jedva zamladiše, i s par otvorenih ranica koje su žegle kao žeravke — kada legne učitelj upaljenih pluća i umre naglo.

Došla njegova braća s majkom, uzela tijelo na kola i vagonom ga otpremila kući.

Dječak je kriomice pratio lijes nekoliko kilometara, trčeći uz grmlje kraj puta. Na povratku tražio zdravinjak po tratinama i glasno plakao. Seoske kuće pod njim ukazale mu se kao mrtvačke skrinje.

To popodne izbio ga otac, pa mu iznova prouzroči vrućicu u kojoj je vidio sebe i učitelja kako uzlaze nedoglednim stubama u nebo, a kraj njih valjuškaju se oblaci nalik na golema gnijezda, puna ptica. — Vidiš, tu ćemo se odmoriti nas dva — reče učitelj blago i položi ga na jedan mali oblačić, mekan kao vunica, pa i sâm sjedne do njega prebacivši noge preko oboda nad bezdanu — a jata poplašanih grlica i leptira uzeše lepršati oko njih. Nečujno su letjeli do tvrde noći, uspavani ljuljanjem i šumom ptičjih krila. Probudiše se od jarkoga blistanja: po njihovu odijelu, po čitavom oblačiću i po cijelom nebu osule se zvjezdice, okrugle, malo veće od rose, a neke kao orasi. Učitelj uhvati najkrupniju i pruži mu je na dlanu, ali zvijezda se omakne, padne na rub oblačka i klizne u dubinu. Učitelj se otisne za njom i nestane u ponoru. Kraj njega stvori se otac s braćom, i dok su ga dvojica držala za ramena, ostali halapljivo stadoše zgrtati zviježde i trpati ga u džepove, njedra i torbe. Postajaše tamnije i tamnije, a kada pokupiše sve blistavke, krupne, zatim sitnije kao lješnici i bezbrojnu sjajnu rosu, okruži ga mrak i tama, crna nevidjelica i gusta tmina. Pomrknu čitavo nebo, i on se nađe kraj učitelja, u grobu koji se žario od ulovljene zvijezde. »Evo ti je, Tugomile, idi s njom po svijetu i vrati mi je kad je više ne ustrebaš!« Otvori oči, i bi oko njega dan.

Tako se nekako svršavala pripovijetka kojom ga pokojni učitelj često tješio u bolesti.

— Diži se; došao je gazda Martin po tebe. Služit ćeš kod njega — odgrmi otac s ljestava, naslonjenih na okance sjenika.

Ustane s otave i, dok mu glava šumjela, otetura niz klinčad lotre do oca i novoga gospodara.

— Curi ti krv iz ušiju, dijete božje! — uzvikne djedak pred njim toplim glasom koji mu strujaše iz bradice.

— Minut će to, kad se oženi! — nasmije se otac i navije mu sa slašću uricu na uški.

Sjekne ga žestok bol, ali škrinu zubima i ne pisnu.

— No, zvijezdu ti tvoju, da si mi vjeran i poslušan! — zaječi starčić na odlasku.

Tugomil ustrepti i pane mu na um san. Briznu plakati.

— Neću s vama! Neću s vama! — zavrišti. — Morao bih vas krasti poslije!

— No, ništa se ne boj, mali. Krast ćeš za mene! I tvoj se otac školovao u mojoj kući!

Dječak zanijem, i samo oćuti svelu starčevu ruku, gdje ga krepko vuče za sobom.

— No, ovo je moja unučica. Znaš je. Ide u četvrti razred. Budite prijatelji, djeco. Tugomil će prije i poslije obuke na pašu, a zajedno ćete, Heleno, u školu.

Pred njim stajaše lijepa djevojčica, crnih očiju, sitnih i živih, izrudane kose koja joj uporno padala preko ramena, svijala se u viticama oko brade i nadnosila joj se nad oči. (On ju je prije katkada viđao u školskom dvorištu među curicama.) Gledala ga pažljivo i kritički kao da će reći: »Mali, pazi — ja sam starija!« Ali odjednom se nasmije, izvuče ga za kaputić napolje, a točkasta suknjica veselo zaleprša oko njega blago mu dirkajući gole noge da ga prodoše ježurci.

Starčeva drvenjara bijaše oko šest kilometara daleko od škole, na osamljenu mjestu, u šumi. Ispod strma briješka, za kućom, žuborio potočić pjeneći se u bijegu, i kod jednoga skokovca svijetlim lukom ronio u sitno jezerce.

— Idemo loviti raćice. Nađe se i riba!

— Pazi, kako je to lijep kukac! — obraduje se Tugomil prešavši naglo iz žalosti i mûka u veselu bezbrigu što se kod djece zbiva redovito bez prijelaza, jer su ona kao oblaci, cvijeće i rosa (djeca neba, zemlje i vode) — sad tmurna i turobna, a čas blistava i vesela.

— Nije kukac, nego kukčica. I ti bi bolje uradio da obučeš suknju! — ljutnu se mala.

On ostade osupnut, ali ne reče ništa. Opet udare bježati pljusnuvši u vodu. Začas jeguljile se u njenim rućicama dvije sitne srebrne ribe koje odbaci visoko, te blisnuše nad površinom hitro potonuvši.

Smrkavalo se kada ih pozva starac u kuću. Bilo je u njoj toplo, i Tugomil tek sada opazi da ga peku rane. Nehotice podigne jednu hlačnicu, a djevojče ugleda krv kako teče blijedim trakom niz bedro.

— Odakle tebi krv? — prepane se i priskoči do njega dižući mu pred starcem bezobzirno hlačnice. — Uh! — zavapi. Morao je svući rubaču da mu namaže povrede koje pomodriše, i previje ih mekanim krpicama, pa opet otrči po nove.

— No, samo se prepusti njoj! — počne mirno staračac, dok mala izbivaše; a dosad je šutio i gledao u lulu. — Pazi da psa ne nazoveš pred njom psetom, već kujicom, a kokota ni da spomeneš! Ona voli samo zečice, i ježice, i kukčice. Drži se toga, pa ćete biti dobri prijatelji. Još će i tebe nazvati Tugom. No, slušaj je!

Helena se vrati s naramkom bijelih povojčića, vrpca, ponjavica i trakova.

— Radi tebe ostaje moja beba bez krevetnine i haljina! — ukori ga, i spretno nastavi omatanje.

Poslije večere odoše spavati.

Čim se u sobi smrklo, djevojčica siđe sa svoje postelje i legne do Tugomila. On ustreperi i žacne se osjetivši kako mu gori lice u stidu. Ali mala ga lako drmne i reče:

— Tugomile, tvoj otac nije dobar!

— Nije!

— A moj je još gori! On je varalica i nemilosrdnik. Pokojna mamica mi je tako lani govorila. Rekla je da se mene odrekao, da mi neće ni svoje ime dati. A što ću s njegovim imenom kad je ništarija, je li?

Tugomil pomuča. Stuži se najedamput i zaplače, mekano, s užitkom, kako nije nikada plakao, jer dosad mišljaše da je osamljen u nesreći.

— Ne plači, naš djedica je dobar. Ljuti se na tvoga oca. Veli da je on budala. Nije grijeh krasti lopova koji pljačka tebe i susjede. Ali tvoji kradu i sirotinju i marljiva težaka. Veli djedica da ga tvoj otac sramoti. A čuo je za tebe, i koliko patiš, pa te odlučio uzeti k sebi. Uvijek me ispitivao kako učiš i kakav si. I tvoga učitelja je pohađao.

Dječak se spomenu starčičevih posjeta u školi. Dobro pamti njegova odvisla ramena i glatku bijelu bradicu, na šiljku svijetložutu, kao umočenu u med.

— Uvijek je moja mamica govorila da je sve žensko najbolje; ali da bi trebalo biti muškarac. »Tebe ću oblačiti u hlačice«, rekla mi je često. A ti isto nemaš mame, je li? Znaš li što? Ja ću, kad poodrastem, otići odavle daleko, gdje me ne poznaju, i bit ću muško. Bit ćemo prijatelji, ha?

Tugomil htjede zaustiti da će on biti njezin branič, ali padoše mu jad i nelagod na srce, i jezik mu oteža. Helenine uvojite kose mirisale su kraj njega. Dođe mu želja da ih podraga i poljubi.

Duboko se unoćalo. Osjeti na mahove njene disaje koji mu lahoriše po obrazu. Dugo se upinjao, pružajući bojažljivo zgrčene

prste da dohvati jedan najbliži zavrtak mekih vlasi koji drhtavo pritisnu jagodicama, dok mu pomamno udaralo bilo.

Usnu čudan san: razgorješe se Helenine kovrče u svijetlim trcima i zasjaše kao zvijezda.

Zaljetili u šumi. Starac im pustio na volju da čine što hoće. Tugomil prekoramio sjekiru, u naprtnjači ponio kruha za nekoliko dana, zelenja, soli i maleni gvozdenjak nad vatrište. Uvrh brijega pružio se čistiš, oko njega grmici, a iza njih golema šuma. Volopaša bijaše bujna; goveda se pomicala korak po korak, a ovce sabijale se na upeci u hrpu drpkajući za blagom gustu tratinu.

Helena navukla hlače i prebacila oplećak. Vješto se gradila muškarcem: zanosila u govoru na mušku, zakrakala naširoko.

— Samo što me ne ponesoš brci! — dodavala bi ozbiljno prevaljujući nogu preko noge, zabacujući šeširić sa čela na potiljak, i obratno.

— Trebali bi i drugaricu; da nam kuha i šije! — zabavljala se u takvoj prilici Tugomila.

I muške bijaše ruke, muškoga znanja i spretnosti: začas podigla s dječakom ognjaricu brvnajući drvljad po svim propisima gradnje, krovila brvnaru udarajući daščice jednu o drugu po kočicama koje pribiše o grede i vjenčanice umjesto letava. Sazidali ognjište i objesili kotlić. Znala je brzo mašući izviti vatru i razduvavati je, kad bi zatinjala. Prenemagala se svakim trzajem lica, kretnjom, da bude što priličnija dječaku, pretjerujući u brisanju nosa i obilnom pljuckanju.

Obično je ta ozbiljnost svršavala trbobolnim smijehom, ali Tugomil se prije takve raspojasanosti morao odnositi prema njoj kao prema parovnjaku, sa svom pažnjom, da ne učini što nerazborito i neumjesno. Toliko ga uživiljavala u svoju ulogu, te je tražila smicalicu kojom će otkriti, nije li smetnuo s uma njenu muškost:

— Gdje su moje čizme?

— Kakve čizme?!

— Kožne, valjda ne lipove! Pogledaj kod ognjišta!

— Evo, ali to su nazuvice!

— Ti si nazuvka! — odsiječe ona razočarano.

Ali bilo je časova kada zaboravljala na svoju dječaćku ulogu. Jednom se Tugomil nabo, a ona ženskom lakoćom ispalila iglu i izvukla trn; oblijetala ljubazno oko njega. Kuhala je kao odrasla djevojka, muzla krave i ovce, pa slala ocu poput prave domaćice pune dižve mlijeka.

Mališ se nije mogao donasladiti promatrajući je u polušaljivom, ali njoj sputnom oponašanju momčića, u toploj, dragoj ljepoti curice.

Nemilo se udivi, kad mu Helena uze pokazivati svoje glumačko i lopovsko umještvo: hramala je i bočila se, četveronožila i puzala kao gušterica. Pela se na drveće poput mačke i, kad joj dogrdjelo, sjela na rašlje, kraj kakova duplja, pa šipčicom izgonila puhe dočekujući ih šešikom na ishodu. Tugomil odmah odahnu i rastjera sjetu, čim djevojčica stade drijeti životinju i onda okretati pečenku na ražnjiću udišući njenu milovonju.

Jedared vrati se mala od kuće s punim šešikom grožđa.

— Plemenka, žarevina, lipovka, kraljevina i muškat! — izviki vaše posmješke grozdove.

— Ali mi imamo samo bučevine, podbela, javora i crnice!

— Da, zato imade trgovac i drenka i ružice i traminca i rizlinga! Neću ja u tuđe vinograde, ali trgovčev je naš! Tako i djedica veli. On bi me ubio da okinem grozd na brajdi tvoga oca ili kojega drugog seljaka!

Tugomila kosnu ovo Helenino posrnuće: osuđuje krađu, a sama se toga ne drži!

Napolju je daždilo. Pjevale kapljice po krošnjama i kuckale o krovic. Vatra plamsala i crveni jezici ognja lizali žarkim odsjajem po grozdovima koji još jaše zarужиše, stisnuti u šeširu, kao zasramljeni.

Dođe mu da zaplače zajedno s kišom i da zarida s vjetrom što urlaše po šumi.

— Ne znaš ti ništa! — opazi mala. — Poklopljen si kao vrganj, a zašto? Neće djedica nikome krivol!

Poslije kiše dođe čistina zeleno jasna i nebo bistro poput stakla. Lišće na drveću zablista kao kovano, a ptice prhnuše jatima i cvrčci zaigraše na svoje sitne bisernice.

Helena odbaci hlače ostavši u šarenoj haljini koju raširi u letu i vrtlogu. Odskakujući lagano s noge na nogu zapjeva:

*Malena sam leptirica,
Sirotica bezbratnica!*

Njemu navru suze na oči i nasmiješi se.

Duboko pod planinom srebrenu se oblaci u rijeci, nalik na jata velikih riba što sunčaju blistave trbuhe.

Drveće maše granama koje plješču jedne o druge u radosti.

Sve prati Helenin ples!

I ptice koje nad njom kruže, i trava koja se ljulja na cijeloj livadi; i vjetar koji se njiše obješenjački na vrsima jela i hrastova.

I njegovo srce koje drhti raspjevano, kao košnica puna meda i zlatnih zujavih pčela.

Tugomil zadražio djevojčicu: otezalo mu se vrijeme bez nje, a svijetla šumska prošarica bivala sumornom mrčavom u njenom odsustvu; jalovili se oblaci nad njim, kad ne bi čuo kraj sebe sitne koračiće.

Sagonila ga skoro u zemlju Helenina zabrana da je prati u školu. Morao je dolaziti četvrt sata iza nje. Prve dane išli su zajedno, ali ona ustuknu pred dječaćkim rugalicama:

— Muški Toma, lezi doma!

— Provijuša, pocikuša, ijuju!

Razočarao se njenom slaboćom. Zašto nije njega smela ni jedna domisljica koju su mu dobacivali dječaci: »Crna ptica priženica! I lisica prizetica!« »Pregačare u muškare, trebaš iglu ili škare?«

On bi svejednako veselo i ponosno išao uza nju!

Znao je dobro: mnogi đaci ne proganjaju ga zarad Helene, jer prvi njihov pokušaj da druga ponize — uzjari malu. Ali kao prava domišljanka znala im je uzvratiti blagost i dobroću slatkim lagarijama što je njega bezumilo. Sladost njene riječi i ljepotu njezinih kretnja čuvao je kao svoje tihe radosti, i kad bi ih mala drugome poklanjala, on bi se osjećao izdanim i nesretnim. Izbijale bi mu suze, a ona, okrutnica, opazivši njegovu mučaljivost, uznepokojila bi ga još jače prenemaganjem i slatkorječivošću, ili bi mu dobacivala: »Zašto šutiš, je li?« — A njemu bi klecnula koljena.

Pa ipak, nikad ne podvoji u nju. Čekao ju je na raspuću u šumi kad se vraćala iz škole a više puta izgledala je i ona njega u drvnjaku. Trnuo je u sebi svaki znamen uvrede, dok je Helena mnogo jednostavnije prelazila preko maloprešnjih zakraćenja, kao da je dječak dužan shvatiti njihovu neuklonjivost. Drhtaj nelagode koji joj znao izbiti u nutrini nakon ovakvih sudara, iščeznuo bi redovito pred dječakovom srećom u njenoj blizini. Jedna njena mila riječ razlijevala se njegovim žilama kao čaroban napitak.

Iako je mnogo patio, iako se težina Heleninih prezira slijegala u njegove cjevanice, ipak rasplaka se neutješljivo na samotnom povratku iz škole, jer je Helena svršila četvrti razred. Već prvoga dana obuke, nakon dvomjesečnih prekrasnih igara i zabava s djevojčicom u šumskoj ognjarici, opazi njenu neprisušnost svom žestinom: dječaci udariše složno na nj, podmetnuše mu tuđu knjigu i obijediše ga s krađe.

Potvaranje se uvećavalo svakim danom, a novi učitelj nije vodio istrage. Dosuđivao je mališu kazne i pozivao oca u školu.

A kada navodno uhvatiše njegova brata Kuzmu na nečijoj junici i povedoše ga selom iza životinje, đaci ispijahu Tugomilu krv odvratnim dosjetkama koje su preuzeli od rugača Kuzminih:

— Pošto skokovina, Tugane?

— Obležao si rogatu vjerenicu, ha?

Helena zapazi njegovo žalovanje. Kada doču za uzroke, obavi-
jesti djeda koji banu u školu i pozove na red učitelja.

— Ne štiti ga ni otac, dakako. Krv im je svima takva, prijatelju. Pokvarena. Dobar je đak, najbolji — ali poteže što mu pod ruku dođe. Dakako, može da bude i kleptomanija. Koliko napriliku gospode, pa visoke, boluje, dakako, od nje. Vidite. . .

— Vidimo, vidimo; no, a gospodu ne kažnjavaju. Vi to zovite kako hoćete: gulikoštvo je svinjarija! No, još jedamput neka mi douše o nepravednoj kazni — slave mi nebeske — znat ću kuburu u pravi nišan izbaciti!

Otada dječak uživao mir.

— No, ljudi su kao pseta — uze tješiti starčić mališana — gdje se jedno uburi, dotrče i ostala njuškati i obavljati nuždu. Tako ti je to: ne mare, ako zagade bijelu ružu, jer je ne razlikuju nakon prve ogade od gnjila stupa. Oni ne primjećuju njezin miris, već svoj burež kojim je opogane.

Tugomilu nije mnogošta jasno u starčevu tumačenju, ali kadkada očuti snagu naučavanja, odviše zamršena i neusklađena sa životom prema njegovu djetinjem shvaćanju: iskudio starac žestoko oca, što drži sa seoskim kaišarom, nazvao ga izdajnikom i budalom, a njega i Helenu vježbao je da hodaju šumke kao mačići, tjerao ih na kućno sljeme i silio da slaze žljebovima ili da uljezu u kuću kroz potkrovno prozorče.

— Samovlašće nad sobom: da zaustiš i zašutiš u pravo vrijeme, sve na korist sebi. . . glavno je oruđe i oružje nepokorna, a umna siromaka. Biti duha milosrdna, ali u rijetkim trenucima, jer rijetki ljudi to zavređuju. Bijes svladavati razumom, no, njegovu oštricu upotrijebiti nemilosrdno, sigurno i točno. Tim pravilima stoje na putu zakoni koji prosuđuju stvari po vanjskom izgledu i vonju, jer su plod vlastitih zagađenja. No, zato se treba spremiti na sudar s njima: šakotati korisno i plodonosno, biti čvrst kao koštunac orah, dočekljiv na noge kao divlja mačka. Sirotinja nebogobojna pred korišću izrabljivača i prkosna u nepravici, ima udes divlje zvjeradi, no, stoga se mora i služiti njihovim samoobranama.

Svake večeri upućivao je tako djed radnike poluseljake iz nedaleke pilane. Oni su dohodili sve češće, slušajući trli palcima sljepočice, kao da će zatjerati u glavu čvornate istine što iskrsavaju pred njima.

Tugomil nije nikada obraćao pažnju sijelima; nije ni dohvaćao umom starčeve pouke: Helena i on razvodili su svoje razgovorke, drage i tople.

Ali nezapaženo djevojčica šiknula uvis kao mladica. Protančala se i uozbiljila: sitne grudi pupile joj pod haljinom.

Oboje svršili školu i stali puniti vrijeme koje su inače provodili na obuci, a sada zinulo jazom pred njima. Helena prva nađe

zadovoljstvo u večernjim sastancima. Sjela bi negdje u zaleđe, u zasjenak, pa slušala. Ispočetka Tugomil učini kao i ona, ali nije ništa shvaćao: gledao je u nju, njene oči, skupljene obrve, napućenu donju usnu.

Ona je dokućivala vrlo malo, ali opažala je jasno da i radnici ne dosežu korijen djedovim riječima:

— Zakinuti bijednika ne valja, ali do granice, do časa kada se on isprečuje na tvom putu. I kad je glup: no, uzmimo, ti si upeo snagu i mozak da iz tamnice oslobodiš sebe i druge, a jedan od drugova poludi i sprečava te u općem poslu; ti ćeš ga smaknuti. Ali treba naći uvijek mjeru: tko krade seljana supatnika, ispasuje mu polje i zaorava u njegovu njivu — veća je ništarija od općega kradljivca i pljačkara. No, taj bi sličio vojniku što napada za vrijeme bitke svoje drugove koji se bore protiv zajedničkog neprijatelja. Dakako, uvijek ne odgovara ta slika. Ipak, treba štedjeti s poštenjem i usrdnošću; i biseri se ne razbacuju. S vama je lakše nego sa seljacima: oni ne razlučuju odmah. Vezani su; no, pretresuju odviše gdje i ne treba sita. Valja držati na umu: najtvrdje oruđe služi jedino dobro, a umekšati i stanjiti možeš ga samo u rijetkim prigodama. No, tako da se pročisti svijet otimačinā i razbojstava, zakonitih i slobodnih.

Pilanski težaci nisu povlađivali, jer doprli bi im samo na mahove probljesci spoznaje ali za tren ugušile bi sjaj grudaste starčeve riječi. Vidi se, hoće on dobro, i sâm ne zakida nikoga, već misli na sirotinjsku izbavu. Htio bi poučiti ljude, — i kao da je njemu jasno što bi trebalo poduzeti; tek sve opaske i ograde, pažnje i mjere koje siromah mora imati u vidu na putu svoje borbe, zakrčuju slušačima samu putanju. Nijedan od njih ne smognu snage i odlučnosti da mu to razloži, da zavrgne raspru i dođe na čistac.

Ipak dolazili su i dalje, u sve većem broju, i hvatali djedovu brzorečicu, pratili srdovito objašnjavanje o potrebi zatrenja lopovštine. Zanosilo ih što vide čovjeka, opskrbljena i nezainteresirana, kome sjakte oči i prelama se glas u pravednu bijesu pred nevoljom, pred nemoći jadnikā.

Nikako da se razgovor razgrana.

Starčić pripovijedao žurimice, gutnuo srkljaj vode, i još s njome u grlu razvodio napretrog krilate besjede.

Žestilo ga što se radnici utajali.

A kad premuknu grlom, baci žeratak u lulu i zakulja gusto da mu se mlazevi dima skovrčali s bradom i brcima, te ih uvećali i razbujali.

Jedne večeri došao novi slušalac. Nosio je modro radničko odijelo, vladao se neusiljeno i lako. Jedva da je uzeo dvadesetpetu godinu, a činio se odraslim mužem sudeći po držanju. Izdavalo ga

mladoliko, pravilno lice, jasne, crne oči i glatke meke vlasi. Radio je na pilani: došle su nove pile koje je instalirao.

On prvi povladi jednoj starčevoj misli, ali isto tako nije mogao, uza svu ozbiljnost, suspreći zvonak smijeh poslije konačnog izvoda.

Djed zapiskuta:

— No, čemu se kesiš, ti modrohlačić?

— Mislim da komedijašite, pa se ne mogu oteti šali — odgovori mladić smijuške.

— Kad bi me slušao kakav bogati kesar, no, tome ne bi bilo do smijeha!

— Ali svi oni zajedno grohotali bi. Nije to za njih ništa. Jedan odred pandura . . . i vaša borba je okončana! Udmanićeva vremena su iščezla, pa kad ih i ovako moderno i smišljeno provodite. Danas je drugačiji način borbe, druga organizacija. Danas ne može ni najmanje ni najzabitnije seoce živjeti bez Brazilije i Indije, bez Egipta i Kine. Cio svijet je povezan. Povezala ga moć bogataša koji su novim potrebama zarobili svaki djelić zemlje: Crnce naučili rakiji, a bijelu sirotinju šećeru i kavi. Razoriti sve može se samo odjednom, općom slogom, općim spoznanjem o potrebi novoga života. U takvim zamašnim djelima samo škode pojedinačne, makar i organizirane pljačke, jer mi smo protiv svake otimačine, za dostojan i pravedan poredak. Pojedinačna krađa znači samo prijelaz bogatstva od pojedinca na drugoga pojedinca koji može biti još gori, a općenita stvar nije se pomakla niti za milimetar, već trpi. Vaše su neke misli točne, ali više duhovite nego snažne i nužne. Međutim, vaš izvod trpi od različitih i bezbrojnih opazaka o potrebi opreznosti radi ljudske zloće, vrvi stramputicama, jer drži na umu sreću pojedinca kojoj zavide svi ljudi, bili bogataši, bili siromaci. Svega toga nestaje, kad mjesto egoizma, mjesto sreće i uspjeha jednoga čovjeka ili manje grupe, dolazi na vidjelo novi život milijuna potištenih i jadnih, bez izgleda na časovita dobra što zakrčuju put do konačnog i cjelovitog zadovoljstva. Radni narod zlopata, jer je neuk, jer je neorganiziran, jer je razbijen. Ne bi vrijedilo ništa razaranje da nema novih nacрта o preuređenju društva, o preobrazbi života. Treba čovjek posjedovati oruđe, a ne samo oružje, ako se želi okoristiti ubijenom divljači. Treba znati kako će izgledati nova kuća prije nego staru obori. Mora prijeći preko svoje ličnosti, preko vlastite sreće i zadovoljstva, i — štoviše — preko uspjeha svoje generacije, svoga pokoljenja. Treba za svoje unuke, ako ne za svoju djecu, moći podnijeti žrtve. Dizati duh, rađati spoznanje naukom, knjigom. Postoji mnogo načina klasnog odrvavanja radništva, sirotinje, proletarijata, ali oni nemaju svrhu da zadovolje mnoštvo odmah, već da ga sprema za veća djela i za konačni obračun.

Vihor mladićevih riječi zaljuljao prisutnike: rečenice bijahu lake, povezane, bistre, ali ta glatkoća koja biva jedino u knjigama, smela je njihovu pažnju i podržavala ju na vanjštini, na zvukovnom utisku što još uvećavahu zagonetni izrazi, gradski, neseljački: poredak, društvo, klasno odrvavanje, egoizam, proletarijat, nauka; i mutan, neblizak, nejasan svršetak svega toga: borba za unuke, za posljedak, bez vidljivog i dosežnog interesa, o čemu govori ovo dijete koje ima možda još i pradjeda živa. Napokon: knjiga! Zar ona nije lažna i zavodljiva! Tumači sve drugačije nego život, suprotno seljačkome mišljenju i njegovim potrebama; zar nju ne stvaraju bogataši? Šalju u sela svoje slugе tek da priberu krpe — kažu za papir —, pa ga oneredе novim gadarijama i omrče prljavštinama trujući time narod.

Pa ipak bilo im je jasno da su odlomine starčevih misli došle u zbitu cjelinu i da su ljuštуре njegovih riječi dobile punu jezgru.

Ali baš ta čvrstoća i gustina bila je nedohvatljiva, zatvorena sa svih strana, kao neka kugla koja se ne može nikako načeti već oprezno razbijati maljevima.

Šalju tako gospoda iz grada u selo neke proizvode, neobične sastavine, poluotrove, polulijekove, u bijelim nevinim pilulama. Upute selu jedno takvo sredstvo koje stvara čudesa, ima uzlato ime, a čisti — uzmimo — vino od svih neugoda, bistri ga, ustaljuje. Nakon uporabe — udara iz bačava glavobolan zapah koji upropaštava piće, te ga treba nekoliko puta pretočiti da se popravi. A kazali su: kupi to sredstvo — i nećeš pretakati vino.

Nije li i ovaj govor takva čarobna pilula?

Mladi propovjednik iskusno zaniјemi.

Nazreo je okom što biva u ljudima. Opazi: starčić, da zabašuri smetenost, trgnu uzvijati sumnjičavo glavom.

Nakon kratkog čekanja prekinu mûk:

— Srno mala, dohiti mi vode! — i nasmiješi se.

Ljudi, kao rasputani, odahnuše: nastа laki komešaj, žagorenje, pokašljivanje, protezavica.

Helena skoči i porumenje. Malo su joj drhturile ruke, dok je mladiću pružala vrč bistrice.

Tugomil prekloni glavu: činilo mu se da je mrzla voda pljusnula ravno na njegovo srce.

Kako mu to izmaklo — te nije vidio da se Helena zadjevojčila: gleda ispod trepavkâ, i stidi se!

A on je mali dečko! I ne zna ništa. I ne razumije ništa. Bože, kad bi mogao nadgovoriti toga stranca, udiviti prisutnike, razdesiti ovaj utisak — preneraziti Helenu.

Već za prvih hladova bila je soba puna radoznalih ljudi. Dolazilo ih svake večeri više. Mladić donosio malene knjižice i tumačio naširoko tuđe nepoznate izraze. Iz tih riječi izvlačio čitave pripovijetke o starim narodima, o prvim ljudima, o divljačkim naseljima, a pravjekom životu; o glavarima koje je puk izabirao i slušao, o poglavicama koji su prezirali nasilje i nepravdu. Tugomil je zaboravljao na svoju potajnu mrzost prema pripovijedaocu, i gledao je sebe u položaju takva gospodara što oslobađa robove i ropkinje, a među njima je Helena. On prolazi s pratnjom kraj nje i pravi se da je ne opaža. Dobro primjećuje njezinu bol i kajanje. Zatim je iznenada uzima k sebi i zapovjedi dvorjankama, nek je obuku u carsko odijelo i dovedu na prijestolje. Razdragao se slušajući o životu ljudi u pećinama ili na sojenicama, o sretnim parovima koji lastovahu u osami, daleko od zlokobnikā što poremećuju zadovoljstvo. Jahao je s nomadima po pješčarama, plovio sa seliocima beskrajnim morem i dubokim rijekama. Žalio je, kao i radnici, za tim bezbrižnim danima čovjeka kojemu su pod noge padali zreli plodovi s drveća. Mrzilo to ljudstvo otimače i pohotnike, ali ga ovi napokon zarobiše. Svima legne teško na srce nesreća čovječanstva. Ona je u najrazličitijim oblicima društvenih preokreta, kada je čovjek tražio stare pravice, uvijek vješto sakrivala svoje sjeme koje onda, natopljeno buntovničkom i pravedničkom krvī, još jače zaklijalo, zakorijenilo se i razraslo.

Neznanac se domaćio brzo. Zvao radnike po imenu naglašujući riječ *druže*. I težaci su prestali gledati na nj kao na kakova obrednika što vrši neku nepoznatu i uzvišenu stvar, njima nejasnu i daleku. Povlađivali su, ljutili se, tražili objašnjenja.

— Ne valja pregusto sijati, to znate, . . . inače biva kržljiv plod! — lanuo bi prekinuvši neočekivano raspravu.

Skine s klinčanika bugariju i prebirući zvukove stade istihana udarati ljubavne napjeve. Činilo se da mu tamni lice i gasnu oči.

Taj veseo, mlad, zdrav i borben mladić prometnuo se u bolesnika što izaziva oštru bol u tuđim srcima. Imao je mekan glas koji nekoga oplakuje, nekome šapti; nekoga moli i proklinje. Mrtve drage, dugi rastanci, krute sudbine, neutješne žalosti, jeseni pogrebne, mračne osame, krhke sreće, srca krvava — slikahu tmurne tužaljke uz bugarenje glazbala.

Slušači se nisu micali. Nakon tih naricaljka više mu vjerovahu.

Kako je Tugomil razumio pjevača! Bio mu je sada tako drag, jer je sjetovao neutješljivo.

Da, a Helena je ipak malena, nedorasla!

Djed nije podnosio pjesme. Govorio je dječaku:

— Čovjek nije svijeća da se topi. Mekušac i ženar jadikuju u ludokrvnosti. Srce treba da je nakovalo s kojega krešu iskre, no ne spužva puna vode.

Rado se nasamo žestio:

— Kojekaković, suknjaš, uličar gradski! Drugi pije, puši, banči i vješa se. A on — ludo buni narod! No, da se oženio, mućao bi pod krilom.

A Helena posve zašutjela, uozbiljila se do smrkutosti, zahvaćena lakom bljedoćom, u prelivima zelenkastom. Dok je zabavljač bugario, ona je čitala knjižicu i rumenjela žarko u obrazima. Tugomil opazi da s večeri navlači nazuvke, opasuje okruglu pregačicu i češlja kosu. Najviše se uzбудila kad je propovjednik govorio o ženi, o njenom iskonskom ropstvu i o novom njenom životu u zajednici s mužem. A današnje društvo se tome protivi, njemu je potreban čovjek-stroj koji tegli i rađa i pokorava se. Žena mora zajedno s muškarcima zbaciti društvene lance. Pa ispriča nekoliko krasnih i istinskih pripovijedaka o djevojkama junakinjama.

Sve je dirnulo mladićevo otvoreno srce, jer ne bijaše manjičav, govorio je o sebi strogo, mjerio je svaku svoju pogrešku i ljutio se što je popustljiv, a trebalo bi nastupiti oštro, nemilosrdno. On se može samo u srdžbi množine uzbijesiti, a to nije dobro, treba osvetu raspirivati. I rado su mu suze izbijale.

Djed nije volio ljeporečivce. Trgovac govori glatko i umiljato, i nije veličav, pripovijeda o sebi kao o siromaku, pokazuje poderane rukave i voli mjesnike, ovčas bi im razdijelio imetak, — a usput opljačka ljude. No, nije li i ovaj mladić takav udičar, kristoprodavac?

Mrštio se samo i ljutito češkao bradicu, kao da bi htio sastrugati ono žutilo na šiljku.

Ali kad je jedne večeri pao prijedlog da pilanski radnici počnu štrajk radi poslovođe koji je izударao njihova druga i umakao kazni, starac se usprotivi i sporiječi prvi put s mladićem. Zagrijalo ga ponešto i vino. Točio ga iz vrča zavjernicima i sebi.

— No, to ti je tako kao da staneš pred gladna vuka i odbaciš oružje. Nije li? Gazda će pobacati radnike i uzeti druge.

— Štrajkolomce treba onemogućiti!

— I batinom, dakako. Ali nije li korisnije odmah izbiti poslovođu? No?! Ne treba onda ni štrajka, ni štrajkolomaca. Pa i opljačkati ga!

— Ne dolazi se danas šakom daleko. Ima protiv nje boljih sprava. A radničku svijest ne može nitko slomiti. I nju treba svakom prilikom isticati, razgarati. Mač iskovan na njoj nepobjediv je!

— Ali, no, kad nestaje ljudi, nestaje i svijesti. Valja i kukavičiti, gdje hrabrost budali.

— Vama su uvijek na umu individualni, pojedinačni uspjesi. Ne treba se bojati za svijest naroda, dok postoji nasilje . . . kao što sigurno šiklja zrak iz mijeha, dok gazi gazilac.

— Ako je mijeh šupalj?!

— Treba naći začepak!

Starčić premjesti gnjevno lulu iz lijeva kraja usne na desni i zajapuri se. Ljutnu ga mladićeva veselost u prepirci i krilatost njegovih odgovora. Ponizivalo ga što je osjećao da ljudi više pristaju uz njegova protivnika koji upravo otkači bugariju i zapjeva.

— Teško narodu po usrećiteljima što suze i bugare. No, moja kuća ne treba biti takvim junacima pribježište! — odvali mu se s jezika u prenglici.

Mladić prisloni dlan uza žice i zaduši tužaljku:

— Pjesma je jedina utjeha čovjeku i pomoćnica borcu. A kuću lako ostavimo!

Djed iskapi čašu vina da zalije bijes, otare čvrsto brkove i pljune. Bilo mu žao što je učinio, videći ljude na odlasku, ali ne smognu riječi za opoziv i ispriku nego se još više naljuti na mladića i na sebe. Izdere se prvi put na Tugomila koji ga gledaše zaprepašteno.

Helena ublijedi i sune u svoju komoricu.

Sve slijedeće večeri bile su tužne. Domaći šturak koji se javljao isprekidano uvećavao je tišinu i mrtvilo negdašnjeg veselišta. Starčić je nijemio, strugao bradicu i pio preko mjere, pa se mrštio sve više, da nije odjednom zajecao na stolu. S njim udariše u plač Helena i Tugomil:

— Da niste, djeco, pisnuli o svemu. No, laku noć!

Nespretno je uzeo čistiti kamiš i kleo ga.

U krevetu griskaše brkove i razmišljaše o suzama. »Prokleta voda!« Boljele su ga vijesti da je istjerao radnike i počajno se združio s pilanarom. Sramio se sama sebe, i djece, i meka srca.

Ali kolikogod se uvjeravao o dobrom djelu mladića, izbijalo je uvijek nepovjerenje s odbojnošću.

— Govori o ljudima, no, kao o brojicama. Zaboravlja da su živi. I da nisu sjeme koje možeš očinjati na spravi. Ne zna on selo, no; nema iskustva. Nije život sveta misa da ga čitaš iz knjige! O, knjigoljupci!

Djed nikako da se umiri i odljuti. Spopao se s mladićem i uprkos svemu razmišljanju nije bilo za nj većega mrženika. Udaralo mu povazdan iz usta vino koje inače nije pio; govorio Heleni besmislice i drugačije djetinjo:

— No, sinko, ti ćeš uzeti Tugomila, ha? Ružicu mu, omuževit će on. Nije đubretar gradski da ispravlja seosku priprostotu i

da srce truje. I tetu iz varoši uzet ćete k sebi. Uvijek sam mislio podići na potoku malinicu, no; tako je lijepo gledati brašno gdje leti i kolesa pjevaju, a mučnjak miriše. Za gredom naći ćeš nacrt, izradio sam ga još kao momak. Da te nije otac prezreo i da nije ostala majka bez hranitelja, već bih je imao. No, pazi, doći će teta, a vi je nagovorite da vam sagradi potočaru. Tugomil će se baviti zaporom i ustavama. Ti, mišiću, leti od kamena do kamena, dočekuj brašno na dlan i melji seljaku pšenicu, heljdu, smjesu, kukuruz. Eh, kad bi čovjek mogao srce samljeti!

Pa nakrivi šešir i zapjeva:

*Oj, mlinovi,
moja žalost vaša kola goni.*

Mladić obavio svoj posao na pilani i vratio se u grad. Ali svake subote kasno naveče doputovao bi u selo. Sastajao se s radnicima u jednom štaglju, gdje su razgovarali dugo u noć i provodili čitavo nedjeljno dopodne.

Helena i Tugomil dolazili bi na sastanke kad se već sakupilo dosta zavjernika da ih ne opaze, zaokupljeni raspravom.

Govornik bijaše sada obučen u svijetlo odijelo, gospodsko, i nosio je žute cipele.

Svi s reda pazili su ga i skupljali se povjerljivo iza njegovih leđa, smješkali se slobodno, kad bi mu natuštenim licem prhlo veselje zbog nečije šale.

Helena je uvijek odlazila tužna kući, jer mladić nije imao uza se bugariju i nije pjevao. Činilo joj se zato kao da on naslućuje smrt.

I kako se odjednom nasumorio spomenuvši hladno ljudima da bi trebalo početi rad! Ni svijetlo odijelo, ni žute cipele, ni smiješci nisu mogli uvjeriti Helenu da je on radostan i da neće umrijeti.

Činilo joj se da sve te pripreme, svi ti dogovori o izvršenju štrajka nalikuju spremanju grobara, čišćenju lopata, pregledu užeta i nosiljaka za pogreb koji će se uskoro zbiti.

Sve bijaše dogovoreno: Svatko je znao svoju dužnost.

— To je prvi pokušaj, i o njegovu uspjehu ovisi naša snaga — rekao je mladić obećavši da će doći još jednoč pred određeni rok. I bio je tako turoban, dok je to govorio. Heleni se činilo kao da mu i odijelo potamnijelo, i cipele prigasle svoje žutilo.

Nije znala ni sama kako se on našao pred njom na odlasku i stresao ju za kosu:

— Ljepušice moja mala, ti ćeš biti junakinja! Prava junakinja! Ludo je bježala na povratku. Tugomil je ne dostiže. I u kući je ne nađe. Probdi cijelu noć u očekivanju, ali uzalud. Sutradan vrati se prozebla i modra.

— No, hodate li na ono brbljište, hodate! — dobaci djed ispod obrva Heleni i Tugomilu. — Ali ne gutajte kao lakomica vodu. Procijedite.

— Djedo! — Helena protisne tu dragu riječ beskrvnih usnica.

— No, kćerko?! — privuče je starac k sebi zajedno s Tugomilom.

— Je li da ti nisi nikoga tužio pilanaru i žandarima? Kažu da će zatvoriti mašinista iz grada.

Djed zagriže u kamiš, povuče iz lule dug mlaz dima i prošiklja ga kroz nozdrve:

— Hajde, dječice, hajde, no. Nije djedo takav.

Slijedeće nedjelje zvučno prsnu okno na osamljenoj kućici i zveketljivo se rasu staklinje s gromkim udarom kamena.

— Izdajica!

— Smet!

— Hulja!

Teške hrapave riječi pratilo je ponovno kamenovanje. Jedan kamen udara o zid nad Tugomilov krevet i odbivši se padne na jorgan, do njegovih nogu.

Djed pojuri na okno:

— Ljudi, no, ljudi!

Tugomil se skupi u tišini koja je odjednom nastala.

— Nooo, ljudi, čemu to?!

— Strpao si u zatvor čovjeka!

Na prozoru ocrtavala se bijela djedova prilika. Digao je ruke kao da će silno viknuti, — ali iz mraka nešto muklo udre mu u grudi, i on se sruši.

Djed ustane i podigne kamen koji ga oborio:

— Eto, takva su im srca.

Nažge svijeću, podruga Helenu, pa Tugomila i otpravi ih spavati.

Dječak se uhvati u postelji za grudi: boljela su ga prsa kao da je njega pogodio kamen, a Helena samo što se onaj čas još više protančala, nije ni vrisnula, ni zadrhtala. I kad ju je djedo pomilovao, nasmiješila se, pa otišla u svoju komoricu!

A što sada radi djed Martin?

Tiho klisne s kreveta i šumke pođe k vratima. Kroz pukline vidio je stolić, svijeću i starca. Pred njim bijaše papir i crnilnica. Punio je lulu i kupio mrske na čelu, zatim nagne svijećnjak, prisloni uza nj lulu i povuče. Teško odahne, a dim se plašljivo razleti.

— Prelilo se srce, no, prelilo. Traži odvir!

I opet srkne dim koji začas šikne na plamećak svijeće, prituli ga i sakrije se u mrak oko stola.

Tugomil se prepane: bučno mu udaralo srce. Pomisli da pobjegne, ali pod ukočenim nogama zapucketa pod:

— Uzdišem kao grlica. Eh, treba trčilažama podsjeći noge! No, to je sve.

Zašto djed razgovara sâm sa sobom? Danas nije pio i sada nema vrča pred njim.

Odjednom zgrabi pero, umoči ga u tintarnicu i zaškripi po papiru. Što to samo piše! I tako brzo. Onda zastane i čita od početka:

— Draga sestro... i jedan mali dječak... znaš ti Martina... ako ne možeš oboje... dječaka... Helena ga neće zaboraviti... prodati nemoj... ne vrijedi toga škola... ima srca... znaš ti Martina... očevina je...

I opet je letjelo pero, i kao jecalo. Sada se dim povjerljivo i mirno skupio nad starčevom glavom, poput oblačka. — Oh, da mogu iz njega neopazice čitati! — pomisli Tugomil.

— Žita dosta da iskrušite... nacrt za gredom... Tugomil zna... šteta... znaš ti Martina... dočić i slap na potoku... i mlin... u zakup kumu Pavlu... krave i ovce... Helenu... novac... odlučio sam... krv pere... znaš ti Martina... sestro draga...

Tugomil protrne: djedu ispalo pero, tresla ga drhtavica. Iskočila mu brada i zatvorio je vjeđe. Dizao grčevito glavu, činilo se da je netko vuče natrag na stô. Odupro se rukama i ustajao teško sa stolice, kao da je sav od željeza. Otkine mu se jecaj. Poleti do stijene. Skine pušku i prisloni je uprijevši cijev kroz otvoren prozor. Hitac grune, a kuća zatutnji kao da se raspala.

— Tugomile, Tugomile! — šaptom ga zvala Helena. Osjeti mokru krpu na glavi i dođe k sebi.

— Tiho, ne boj se ništa! Hajde u krevet. Djedo piše...

Helena i on sjedili su na krevetu zagrljeni. Vani se čula vjetrova hupa i prve su kapi krupno ozvanjale po limu nad vratima.

— Šuti, djedo piše...

U predjutarje poslao djed Helenu na poštu s pismom. Neće se dugo vratiti, daleko je to, a Tugomilu kao da je sjeo onaj kamen u grlu i sve je teži, pa mu pada na dno utrobe.

Što je djedu Martinu?

— Sinko, šteta, no, vidiš. Šteta! — privukao ga k sebi i zamišljeno ga gledao. — Srce grkne kao jabuka, ako ti ga ljudi ne pojedu. No, neka jedu! Neka samo jedu! Tako, čovjek otare prozor da bude svjetlo. Onda mu svjetlo uzmu; zarešetkaju okno. Ali u čovjeka se preseli svjetlost! Ti to ne razumiješ, ne. . .

Zgrčio je šake:

— Šteta, sinko, vidiš. . . šteta. Mislio sam, eh, čovjek svašta misli. No, o mlinu sam htio. . . Pjeva slap, pleše žrvanj, a brašno skakuće. Čist poso, može samo da ti obijeli obraz. Da, tako, čovjek bi se dao i zakopati kraj slapa nek mu povazdan šumi. A nacrt, nacrt je za gredom. Baš onakav mlin!

Zgrabio ga za ramena:

— A bi li ti, sinko, no, bi li ti htio biti mlinar?

— Bih, djede Martine.

— Tako, no. . . I ti bi sagradio malinicu na potoku?

— Da, djede Martine.

— Hm. . . A Helenu pazi. Ona ti je kao muško; no, tako. Ima moje krvi u sebi, a što ćeš, kad joj Bog dao suknjicu. Zato ti otvrdni. Čovjek treba sve da uči od zemlje. Nju valja uzmekotiti samo zato da bude jača. . . Tako, no, i ne šmrcaj, sinko. . . Budi kao mlin, sve samelji u sebi. . . I dovedi mi kuma Pavla!

Tugomil svrne kradomice oči na djeda koji govori s naporom i sve muklije.

— No, idi po kuma Pavla, sinko.

Kum Pavle šepesao na desnu nogu. U američkim klaonicama, gdje je radio po dvije šihte uzastopce, dobio reumu, pa mu se ukočio zglob. Govorio je gnjevno, lupao štapom o pod i kleo »pasju vjeru«.

— Ohoho, Martine, jesam li ja momčić da me zoveš kada ti se prohtije, ha?

Djed se smješкао. Bilo na njemu blagdanje odijelo i novcate čizme.

— Tugomile, donesi kumu vrč vina, slanine i kruha!

Kum sjedne lupkajući palicom.

— A ti uparađen?!

— No, da.

— No, no, no. . . Pasja vjero!

Tugomil donese vrč, komad slanine i kruha.

— Sinko, idi van — naloži djed.

Kum Pavle oprho udari palicom o pod:

— Sinko, nećeš ti van! Dođi ovamo. Evo, gučni s kumom.

— Nije to za djecu! — usprotivi se djed.

— Ohoho, oštroume! Da si više pio, više bi pameti imao. Vino, to je čista krv!

Tugomil se zahlikne, popraska kuma Pavla i stane kašljati.

— Pasja vjero! Van! Pljuckaj ti na svoga djeda!
Tugomil preplašeno pobjegne.

Bojao se ostati pred vratima da prisluškuje, a bio je silno radoznao. Padne mu na pamet lipa kraj prozora djedove sobe i poleti k njoj, uzvere se do krošnje i sakrije u lišću. Prozor bijaše pritrvrđen i čuo je samo povike.

Kum Pavle šepesa oko stola, diže palicu na djeda i grmi:
— Ali dijete... ha?... Što do tebe, ali dijete... pasja vjero!
Djed stao kraj okna i gleda tiho i zamišljeno van.

Tugomil se uvuče među granje.

Kum otresito iskapi vrč i sjedne. Tako su obojica šutjeli.

Zašto se djed Martin tako lijepo obukao, kao svečanikom? Ima na sebi lovački kaputić, donesen iz Njemačke, dok je išao po svijetu. Što je sve tamo vidio! Bio je i u Mađarskoj. I u »Istriji«. Heleni je mnogo pripovijedao. — Ne znaš ništa bez svijeta! — ponavljao je često. — Divlja guska je pametnija od čovjeka koji nije prešao svoj prag!

Kum ustane i pođe do djeda. Stavi mu ruku na rame. Djed se nasmiješi i priđe k stolu. Pruži kumu arak papira. Ovaj — pošto je čvrsto pljunuo — uzme pero i potpiše. Djed, uveseljen, stade zvati Tugomila.

Dječak puznu s drveta i potrči u kuću.

— Sinko, donesi još vina i dvije čaše!

Šutjeli su i pili naiskap. Dva puta donio Tugomil pun vrč. Kad bi kucnuli čašama, činilo se kao da netko jeca; a kuckali se sve češće.

Onda kum Pavao oprezno ustane, a djed ga isprati. U dvorištu se čvrsto zagriše.

— Pasja vjero... moj Martine... eh! Uželim te pokatkad, pasja vjero... Bit će mi teško, ohoho! A čuvat ću ti djedovinu, kumiću...

Lupi štapom i okrene se. Više nije šepesao. Vitlao je batinom po zraku i plivao kroz visoku travu, nagnut na desnu stranu kao da ga vjetar nosi.

Djed gledaše neko vrijeme za njim, pa uđe u kuću i obrami se puškom.

— Tugomile, no, pođi pred Helenu. Reci da ne čeka djeda. Budi momak, no!

Pošao je preko livade, ravno i sigurno kao mladić. Začas nestane u pilanarevoj šumi.

Dječaka spopala uzetinja: nije mogao da makne nogom ni rukom. Od čudne motavice vrtjelo se oko njega polje, kuća i šuma.

Kroza zamagljene oči vidio je gdje jedna ptica, sasvim sama, luta mutnim vrtoglavim nebom, kruži izgubljeno i klonulo, a vjetrina uždi i baca je gore, dolje, gore, dolje...

Helena! Helena! Djed je otišao! Neće se vratiti! — jecao je trčeći.

Odjedared stane i sjedne vrh brijega: odatle se vidjele sve planine, a podno njih seoce, malo i krotko; dođe čovjeku da ga požali.

Tako Bog vidi zemlju i ljude. A zašto se ne ražali? Zašto se ne ražali?

Da sam ja Bog, učinio bih djeda sretnim. Ne bih mu uzimao svjetlo. I vinograd bih mu nakrcao groždem svake jeseni, i dao bih da mu voćnjak rodi za pripovijest! Koraknuo bih preko planine pažljivo da ne pogazim koju kućicu ili usjev, uhvatio bih dječinu kukuruzu, potegao je visoko, a pšenicu pogladio da se raskrupnja. I ljudska srca bih napunio dobrotom... Biti toliko jak kao Bog — i ništa ne uraditi! A djed je tako dobar! Bolji od Boga! Bolji od Boga!

Vikne glasno i bijesno:

— Bolji od Boga!

Osjeti najednom da je snažan i velik. Silan kao ove planine!

Da, on će paziti Helenu!

Duboko ispod brijega prolazi malena crvena točka. To je ona, to je njena crvena pregačica koja joj tako dobro pristaje. Vraća se s pošte. Evo, što je sitna, što je sitna! Kako je to lijepo da se on može za nju brinuti!

Potrči niz bočinu; preskakivao je grmove, koturao se na čistišima. Zastane na stazi, iza nekog šipraga. Kad Helena stignu, bane iznenada preda nju. Zadrhtala je i ublijedila. Ona se boji! Ona je mala djevojčica! Prava mala djevojčica!

Išli su dalje bez riječi. Jedno do drugoga. Njemu se učini da nadvisuje Helenu. Zbilja, on je premašuje za pola glave! Seže mu do uške. Kako to?! A dosad mišljaše da je manji od nje. On je veći od nje! On gleda na nju odozgora!

Zašto je tako veseo?! Usput oponaša cvrčke, i oni mu odgovaraju. Najradije bi se smijao. Skoro je viknuo, kad su bili nad jednom vrtačom iz koje odgovara jeka. Zašto je tako veseo?!

Pada sumrak. A njemu sve biva jako svijetlo. Čini mu se da iz njega izbija sjaj. Gleda ruke: posve su bijele, bijele... Da to nije san? Kao da su ga zvijezde osule...

On sada razumije!

Svjetlost se preseli u čovjeka!

Djede Martine, ja to sada razumijem. Svjetlost! Razumijem, djede Martine!

Helena je sva u tami. Zašto ga gleda tako preneraženo? Ona je mala, ona to ne razumije, ne...

Iz mraka nikne seoski toranj.

I u njemu ozvanja. I u njemu zvonit! On je ko zvonik, visok. bijel. Bije srce kao svijetlo zvono! Zvoni srce! Bom! Bom! Bom!

Helena dršće! Plače!

Ne plači, Heleno. Tako veselo zvoni, ne plači!

Rone se i njemu suze. Svijetle suze.

Samo plači, Heleno!

Bježe kroz selo. Netko im ispriječi put. Trče ljudi za njima.

— Djeco, dječice, stanite! Bože! Isuse slatki!

— Heleno!

Netko je diže i unese u prvu kuću. Što se to dogodilo? Helenu nose. Polažu je na krevet. Barićeva majka i bakica i snaha uzdišu nad njom. Puna je soba žena i ljudi. Svi su zabrinuti. Čuje se jauk.

— Tugomile, znaš li... djed Martin ubio pilanara. Iz puške...

On gleda u Barićeva Slavka i ne čudi se. Ne čudi se. Tek mu neobično što su ljudi tako dobri prema Heleni i prema njemu. I Slavko ga zove pravim imenom. A on mu se najviše rugao. Stari Grgurić otire suze i ponavlja:

— Jadna mala! Jadna mala!

Helena se oporavlja, gleda snebivljivo oko sebe. Podržavaju je da ne padne. I opet plače.

Otkuda zna?

— Ne plači, kćerice, ne plači, grlice. Ne plači, zrno malo. Zna djedo što radi! Neće mu biti ništa. Ljudi su krivi. Gle ih, žao im je. Zalud su tvrdili starci da je djed Martin ljudina. Obijedili čovjeka. Ne plači, grlice, ah! — zajeca baka.

— Spavaj, dušo, spavaj! — govori stari Krupić. — Samo spavaj, a sutra ćemo svi na cestu. Vidjet ćeš djeda. On je otišao odmah oružnicima. Vodit će sutra zajedno njega i mladića u Vrbovsko. Sve će biti dobro, spavaj samo, dušo.

Tugomil gleda Helenu. Ona se smiješi. I on se smiješi, i sklapa oči.

Ide kroz tamnu šumu, noću; — a iz njega bije jarko svjetlo: blistaju stabla, krošnje i lišće. Kad ispruži ruku, dug svijetao trag prodire kroz šumu i pokazuje utrenik, poput automobilskog reflektora na Lujzinskoj cesti... Za njim idu ljudi, čitava povorka, cijela vojska... Odjednom kao da je šuma planula, kao da se sve nebeske zvijezde srušile na drveće... On se ozre: svi ljudi blistaju, sjaje, bliješte, — udara iz njih svjetlost i rasipa se i teče u zlatnoj rijeci...

— Spavaj, dušo, usni, zrno malo, sutra ćemo vidjeti djeda i mladića. Sutra!

Zgomilali se ljudi na Luizijani.

Redovi seljaka iza okuke šute.

Tih mrmor prođe redom: zablistaše na zavoju najprije bajunete, onda se pokaže mladić, do njega djed i iza njih dva oružnika.

Mûk prolamahu teški žandarski koraci i sitno zveckanje lanca koji je visio između djeda i mladića.

Tugomil baci oko na Helenu: povorka se približavala k njima.

Djedu stajala o ramenu puška. Hodao je ravno, ozbiljno. Nije se obazreo ni kad je prošao mimo njih.

Tek mladić se osvrne i nasmiješi. Nešto šapne djedu. I onda se još jednom osmjehne na Helenu i na nj.

U Heleninim očima također igra smješčić... Sve jače. Blistaju joj zubići kao sitne suze. Gleda tugaljivo nasmiješena za djedom i mladićem koji se udaljuju sve više.

Kad nestaje za drugim zaokretom, stegne grčevito Tugomilovu ruku — kao da će potrčati za njima.

Seljaci čudom gledali djecu. Ostadoše nepomični, kad su Tugomil i Helena, držeći se za ruke, prolazili između njih.

Sunce se diglo na jakim krilima i smijalo se kao čovjek.

Misle ljudi: kako može odjednom da naraste srce? Tijesno mu je u grudima, u grlu — najradije bi poletjelo na nebo i zablistalo!

Tugomil osjeća Heleninu ruku: čvrsto ga steže. Idu uspravni, obasjani.

Heleno, koračaj samo tvrdo, zar ne čuješ lanac na našim rukama? Sitno zvoni, kao da se smije.

Početak romana

SVETI PSOVAČ

Župna crkva svetog Roka imala veliku šumu koju nije štedio ni gromovnik Ilija: harčio po njoj nemilice, blagoslovljeno mu bilo!

Dizala se visoko uvrh planine, ravna i tanka, kao da rastu same svijeće Gospodnje.

Kasnije se ispostavilo da je poharu izvršio vlastelin, zemaljski gospodin, crkveni kolator; i, čini se, pala mu sječa na dušu, teško ga tištala, pa odjedared nadari Svetoga Roka, opravi hram, postavi jedan oltar, napiše svoje ime i obveže se na odštetu župnom dvoru.

(Dobri su bili naši stari hrvatski plemići, duša im lepršala oko nebeskog prijestola!)

Ali izumrlo njihovo svijetlo ime, prekupio dvorac i imanje, sa svim ostalim pravima, manji plemić, polupučanin, šljivar. Vozikao se i on u staroj kočiji s grbom do crkve, prisustvovao misama u svojoj ograđenoj i iskićenoj klupi pred samim glavnim oltarom, priznavajući i izvršujući sve obveze prema velikom svecu i njegovoj božanskoj kući. Ali čim preminu stari plemenitaš koji je zauzdavao svoju prostačku krv, sjela ona posve u srca njegovih sinova i posve im pučki buknila u obraze, u oči, u crvene velike seljačke ruke za međusobnih svađa. Braća se krenula dijeliti, uzela propirivati nasljeđe, a glavna zakačica postade šuma Svetoga Roka. Stalo natezanje oko počasne klupe pred oltarom, pa kako nisu bili otmjena srca, već oholi i nabusiti, nije ih zagonio u zemlju stid kad bi se nekadašnji kmetovi gurali laktovima i smješkali u sklopljene šake videći njihove prepirke, ljute poglede, napregnute žile i grube riječi za podizanja Svetoostajstva. Tako u hramu mira i ljubavi gorjela mržnja ustrajno kao vječno svjetlo, ne budi primijenjeno. Odjedamput planula skoro crkva, toliko se užegla ljuta pučanska krv u plemića: jedan od braće, bjelotrepast i pjegav, udario lokot na klupu, pa kad čas kasnije stignu brat-protivnik do nje, ustukne u prvi mah, a onda poteže mač, sijevne njime i sječimice rani otimača svoga sjedala. (Kasnije se djedovi

sjećali tih naprzica kao mađarskih dotepenaca, a možda se i nisu prevarili, jer im prezimena bijahu pisana zakučasto, nekim čudnim slovima, i jer su uvijek potpomagali protunarodne silnike.) Nakon toga imali posla sa svadljivcima stališi i redovi, a — na svu sreću — nekrst Turčin bijaše već daleko, jer bi zacijelo jedan od njih otišao za inat i iz osvete u poturice, navalio na smjernoga Roka, zakrvio svu krajinu, zametnuo rat, zavadio careve, i tko zna što bi sve bilo!

Ali dogodi se mudar nadpastir, pa pozove starca župnika preda se, jer se bojao za uskratu nebeskom carstvu; obavijestio se o svemu, uputio sijedoga pastira kako da se vlada, napomenuo mu svrhu ljubavi i cilj blaženstva, a onda uljudno pozvao braću, najprije jednoga, zatim drugoga. Svršilo se sve dobro: klupa bila razrezana po pola, grb raspolovljen, nadarbine izmjerene na dva jednaka dijela.

Obradovali se stališi i redovi, jer im ionako okrnjio ugled, ološala moć, puk se uzjogunio. A tko zna koliko se veselio sâm svetac na nebesima: braća branila jedan drugome iskorištaviti šumu, te ona rasla, bujala, oporavljala se i malone dohitila nebo.

Ujedno se protivnici takmili u poklonima. Čim bjelotrepasti pozove oknara, neka udesi nov prozor, drugi neće da se pokaže muktašem, pa najmi Talijana, prvoga umjetnika, da ureši glavni žrtvenik.

Tako se crkva stala noviti, bogatiti: blistali oltari, prhali po njima anđeli, smješkali se sveci, raznježile svetice, i sav hram se razigrao od veselja — takav ga umjetnik stvarao! A ljudi su u njemu postajali vedri, sretni; najozbiljnije moljakalo znalo bi prekinuti molitvu smiješkom. Jedini blagdan koji je u crkvi ozvanjao potpuno da ga nije trebalo izobličivati — bijaše Uskrs. Nađe se stari orguljaš koji odmah shvati Talijančevu obijest, te uvijek sviraše poskočljivo svete pjesme kao da su polke i drmeši. Pravo čudo da nije crkva pokatkad zajedno sa svećenikom i svim vjernicima, drvenim anđelima i svecima skočila od zemlje i odletjela ravno u nebo!

Otada braća živjela odjelito, ali nije se čulo nikakva većeg zla o njima, jer u crkvi, za obreda, kao da se razgalila njihova srca, rasplinjavala im se žuč. Umriješe naprasno, jedan za drugim, u kratkom razmaku.

I opet brige pritisle župnika. A šuma Svetoga Roka gustila se i krupnjala; vidjelo se da na njoj leži božji blagoslov. Činila se sama kao najveći i najbogatiji hram.

Međutim, vlastelinski dvorac prekupio od plemićkih udovica židov, skorojević-bogataš, pilanar i prekupac šumā. Bacio on

smjesta oči na neiskorištenu prašumu, najmio drvosječe, volare i konjare, pa za koji mjesec ostala planina kruja kao Mojsijevi rogovi, a žalost se uvukla u duše župljanā.

Čekao velečasni zajedno sa crkvenim odborništvo^m novoga kolatora, i bilo im nekako neudobno misleći na Judine srebrnike. Minuli mjeseci, a Židova nema; puši on krupnu cigaru u dvorcu, provози se kraj crkve bahato, kao da mimoilazi krčmu. Zadao župnik crkvenjacima da riješe što ima uraditi. Trebalo bi poći Iškariotu i razgovarati s njime, ali starac na tu pomisao bježi užasnu^{to}; pa i seljacima nije lako, nikada dotad ne zasjede Židov u njihovu kraju, ne znaš s koje bi ga strane uhvatio. I neprilično je da priznaju Isusova mrzitelja svojim zaštitnikom...

Tako nije bilo druge nego predati stvar biskupiji, neka se ona snađe u tim novim sodomskim vremenima.

A biskup poslao k Židovu svoga povjerenika, pa kada nije uspio, zaposlio advokata, poveo raspravu. Mudar je Židov; otkuda, kaže, da ja budem patronom katoličke crkve; nisam ja, veli, pre-zreo Jahvu i stari zavjet.

Proticale godine, a Žid ostaje tvrdovrat i neće da se prihvati kolatorstva. Radije će, uzvikuje, dati advokatima, a šumu je kupio od vlastelinskih udovica, pa hvatajte njih. Zaludu su župljani molili u crkvi i palili svijeće i plaćali pjevane mise; zaludu se zavjetovali zajedno sa župnikom. Žid ne popušta; a crkva olinjala kroz godine, negdje i prokišuje, oltari se rasklimali od crvotočinā, na zidovima izbile pjege, zvonik pogaravio i nije više gizdav, dok sveci kao da su prnjavci neki, malo pošasjavjeli od starosti. Bože, kako je bilo smiješno i žalosno, kad stari orguljaš zaželi dići raspoloženje svetim poskočnicama! Orgulje pište kao da se glupavo smiju, tresu se poput mlina.

Velečasnog preuzele sjedine, krsti se gdje i ne treba, svaku propovijed puni šumom, spominje lijepa debla i čemu bi sve poslužila, a Žid zacijelo iz njih pravi krive svece i oltare; onda uzbjesni, pa moraju po nj, jer plače i zove svetog Roka iza svega glasa. Umro starac ne dočekavši pravdu. U predsmrtnom bunilu govorio da vidi šumu na nebesima, golemu šumu i u njoj svetoga Roka, a do njega... Židova! Zagrohota^o jezovito, protegao se i preminuo.

Mladi župnik pokrenu novu parnicu, a seljaci složno svjedočili protiv Jude koji ostao nepokolebljiv i podrugljiv. I opet protekle godine, crkva sasvim oronula, župni dvor, nekad bijel i ponosan, požutio i oglomazdio kao kasarna.

Ali odjednom, odjednom sve zapjevalo, pa i sama crkva proljepšala se začudo, jer puče glas da je Žid pohodio gospodina župnika i s drage volje priznao svoje dužnosti, vratio krčevinu župi, obećao obilnu pomoć.

I zaista, iskrslu radnici, digli uza crkvene zidove skele, stali izmjenjivati grede i rožnike, kroviti crkvu novim crijepom, bijeliti je i opravljati. Židov naručio iz grada majstora koji je zakrpao na orguljama mijeh i izmijenio nevaljale piske. Potom dao stolarima da udese oltare, klupe, klecala i isповjedaonice; župnik proglasio novčani dar crkvi.

A za mjesec dana imao se Žid pokrstiti sa cijelom svojom obitelji.

No, nije bilo u svemu blagoslova, nije. Zato, jer u daru Judinu ne bijaše duševnosti, jer ga rđavstvo pokrenulo, jer je Gospod osudio posrnuće, što li?

Već majstori koji preuzeše crkvene opravke bili badavadžije i besposličari, podsmjehivači i odreda vinopije. Uzeli oni posao na dnevnicu, pa povazdan pijančuju, nestaše se, lolaju, pjevaju — budi im Bog milostiv — škakljive pjesme zaglavljujući oltarne dijelove, pričvršćujući božje ugodnike kojima stavljaju na glave svoje kape kao na klinčanike. Govore, bezočnici, kad im prigovara župnik pjanost kako na oltarima uvijek biva vina, pa red je da se to ne prekine, i neka se sjeti gola Noe; te, gadovi, kao usprkos kupili bačvicu traminca, odvaljali je u sâm trijem, nabili slavinu i potezali iz petnih žila.

Velečasni se uzjario, mada bijaše uzdržljiv, zamahnitao, sazvao odborništvo i zatražio da zidari, stolari, krovači, tesari i ličio-ci smjesta napuste posao.

Teško je izreći kako se dobri duhovnik snebio: odbornici štucaju, glavinjaju, pentaju, najprije s poštovanjem, a onda sve drzovitije, kako je župnik prodao zaštitništvo Židu, kako to nisu čisti poslovi i da, molim lijepo, Bog i duša, plaća majstore Židov, a ne župnik, da su majstori dobri i valjani, uposlujaju njihove sinove i njihove unuke, plaćaju stanarinu u redu i veća je cijena živadi, jajima, maslacu, otkad su oni tu, pa na koncu konca zašto da se žure, kad je to u interesu čitavog sela, a nitko ne strada do Židov koji ostaje Židov, Juda, Iškariot, — ili možda župnik misli da je sada s njime sve u redu!

Pri tom udarali po stolu, isprva samo vršcima prstiju i odmjereno, onda dlanomice i teško, napokon stisnutim šakama, ljutito i zapovjednički.

Jadni velečasni pozelenio, pobljedio, upeo da se svlada, a kad su kršćalnici nestali, pao na stol i zaridao.

Kancelarija vonjala vinskim zapahom izgovorenih riječi i njemu pozlilo: otrčao do ormara, posegao za bocom rakije, pa polako nagnuo, u početku na gutljaje, tresući se od neugodnosti, a ka-

snije na preduške, razblažujući se i smješkajući. Kad dođe k sebi, zovne slugu, sjedne na kola i odveze se k Židovu u dvorac.

Sjedi Žid pred njim, nutka ga likerom, proizvodom tvornice svoga zeta, i tumači gospodinu župniku da mu je teško zakvačiti se s narodom, vremena su takva; a tko zna što bi sve majstori svaili na nj, olajali ga, pobunili svijet, pa bi znali i gospodina župnika ozloglasiti, možda, štoviše, zavaditi ga sa seljacima. I, budimo realni, on je Židov, mada se posve, cijelom dušom, kani pokatoličiti, a vremena su takva da treba danas paziti s kojega kraja čovjek prilazi poslovima. Možda je ovo sve dobro, pa će mu velečasni ići na ruku, ako se okani protjerivanja majstora i inata s odbornicima; konačno, zašto da se ne raduju; pa i velečasnom neće biti na žao!

Naslutili tu uglavu majstori Svetoga Roka, pa se uzjogunili: više se ne brinu oko bačve nego oko crkve; kuckaju po dužicama, osluškuju jeku i sračunavaju koliko će im trajati. A iz dana u dan užestila se ta lijepa briga: plegli po tratini pred zvonikom, dok čaša kruži neumorno. Nije bilo dosta što se namrsili nadničari i najmenice (pa niti miješaju vapno, niti nose vodu, niti dodavaju crijep i daske, već podbočili toranj kao u strahu da se ne skljo-ka). Dokradali se uz njih k buretu najbliži susjedi, onda samo »gornje« selo, a doskora nagrnu cijelo mjesto.

Netko i zapjevao, malo nesigurno, ustručljivo, ali kad prihvatiti najstrašnji kruničar — zagrmjela sva grla u radosti. Netko ijujuknuo, a netko dovukao berde, zatim brač, bugariju i gusle, pa stao vrisak curā i momaka, ... dok ujedamput ne banu velečasni, a jezik mu drhti, ne može do riječi. Probljedio kao sveta hostija, zanijemio od grdila i sramote.

U početku to smelo veselnike, no ne zadugo: iznenada, tko bi znao kako, nestalo gospodina župnika iznad pogle svjetine, našao se i on u travi, među crkvenjacima koji mu drže zdravice spominjući ime Marijino i Isusovo i Josipovo (što se miješa s nečijim krupnim obeskrvnivanjem svih božjih svetaca i svetica), dok on drži čašu i žmirka, kao da potvrđuje: jedva razumije koju traljavu riječ govornika, pa se u sebi buni čuvši gdje ga uspoređuju sa svetim Alojzijem i svetim Antunom, sa svetom Agatom — ali jezik mu otežao i glava sama od sebe odobrava ...

Žene, i one najskromnije i najstidljivije, vladaju se kao bečaruše, pocikuju, okružuju bačvu i majstore, a šalidžija zidar razvezao priču o svom sinočnjem snu: Znaš li, kaže, Anko, što mi se sinoć prisnilo; zidao sam crkvu i kad je dovršio, prenem se, a ono stoji samo — toranj.

Nato vrisak i cika porasli; rade i ruke sotonjaka; pada mrak, kao da želi sve sakriti, zaognuti, zabašuriti.

I možda bi se to dobro svršilo, iako su sveci u crkvi još više odrvenjeli i okamenili... da nije netko u predjutarje pokazao zaprepašteno na kip svetog Roka iz glavnoga oltara, gdje stoji usred dremovnih veseljaka, velik i užasnut, ranjav i utučen.

Zaređao jauk žena, plač odbornika, trepet župljana.

Začas ostalo radovalište pusto, samo se bačva izvalila, kao pijandura, a nedaleko nje kip sveca i velečasni koji drhti i jeca pavši licem na zemlju...

Uzaman priznao neki prebivrat (koji se valjada stužio radi prekinuća veselja) da je on donio kip svetog Roka iz crkve i postavio ga na tratinu, među ljude. Prepast bijaše istinita i velika, pa majstori uprli svim silama, svršili opravke, pokupili plaću i nestali.

Međutim, nije sve minulo tako blago i glatko: stali muževi zapodijevati svađe sa ženama, jer se koješta izljuštilo, kao zrno iz košuljice, a kako se svaka mogla nabaciti kamenom na drugu, dođe negdje i do ruku.

U svih župljana postojala podjednako skrovita želja za nekim činom koji bi ih opravdao, pa — kao svaki krivac — stali tražiti uzročnika svom posrnuću pred Bogom i pred ljudima.

Ništa nije bilo naravnije nego prebaciti sve na Žida, na krivo pokrštenje, na Judine srebrnike i na kar božji. Ali industrijalac zaspisa narod darićima, plaća pristojno težake koji su dvorili majstore, i obećava lukavac da će prigodom krštenja prirediti narodnu zabavu kojom će proslaviti ujedno obnovu hrama svetog Roka. Teško je ljudima zasuti bezrazložno kletvama ovakva darivaoca; niti bi to bilo kršćanski.

Neki mudraci nagađali da se iza svega nešto skriva, ali ljudi su zli i uobraženi, pa tko će polagati na lagarije.

Ipak, stala se tajna odmršivati: kupio Žid velike komplekse šumā i uzeo skupljati radnike. Nagrnuli kirijaši i drvosječe, a posao odmiče, stotine vozova kreću na postaju.

Ali dočulo se da seljačka organizacija savjetuje poslenicima nek traže povišicu. Pilanar se uzrujao, neće ni da čuje. Radnici proglašaju štrajk. I sada planuše župljani: neće njih Žid slijepiti! Pogotovo uzbijesili, kada donesoše volari iz šume glasove kako tamo radi neki Židov, mlad činovnik, poštenjačina i odvažnik. Puti on, oštrom, ljude da nije industrijalac lopov zato, jer je Židov; zar, gle, nije i on iste narodnosti, pa govori kako pilanar pljačka seljačko dobro, iskorištava seljačku radnu snagu. Eto, žesti se, i vašu je šumu, crkveno dobro, posjekao, zaradio teške hiljade, pa još pravi ruglo iz vas — hoće da se prevjeri. Kapitalist je on, eto tako...

Sumnjivo to ljudima: Žid Žida ne ruši, već zida; da nije klopka neka?!

A povodnik svemu zlu, novi župljan i novokrštenik, dojurio s obitelji prve nedjelje u crkvu, gdje je obavljeno veliko pokršćavanje. Vladao se kao da ništa ne biva; naruči bačvu vina, nabavi nekoliko odojaka, pa sazove gozbu. Ljudi ne proviruju, mada ih draška miris pečenke: pritvrdili vrata, pobjegli u polje od straha pred napasti. Kad bi se bar moglo raditi, ali gavan izabrao blagdan i dobio par besposličara koji izazovno ponjiskuju da ozvanja selom.

Pošli gospodari tobož vidjeti tko to galami u njihovu mjestu; šuljali se ispod zida i virkali na gozbište. Natrapali tako, jadnici, jedni na druge i oborili oči u stidu. Svaki dan palenta, zelje i repa, repa, zelje i palenta — dojelo bi se to i psu! I čim prvi izreknu tu misao, složili se ostali, zaobišli zid, sjeli mrko za stolove, a Žid uljudno prilazi svakome, potresuje im čvrsto desnice i diže ih da priđu velikoj trpezi kamo i pripadaju.

Nährupili začas gladnici, potrebnjaci, beshljebovići, nadničari, nakrajkuće, crijevonje, zavrzani, izjelice, jednovolnici i bezemljaši. Nahrpalo se žena, baba i dječurlije. Svi piju muče, gase žeđ i u grlu i u srcu.

Ustao, kao dogovoreno, velečasni, nazdravio novom župljanu i narodu, pa spomenuo svetog Pavla. — Velik je to prijegor i velika milost božja spoznati pravi put, odbiti se od svojega krivovjersstva, navući na sebe mržnju svoje rodbine i svojih najbližih. Eto, naš novi član, gospodin industrijalac i veletrgovac drvom, već sada čuje prigovore svojih doskorašnjih drugova po vjeri, a neki se zakleli da ga neće nikada pozdraviti, pohoditi, zaželjeti; čak isti otac i ista majka! I mi, draga kršćanska braćo, mi kojima je on prišao, odriješivši se istočnoga grijeha, — mi ga preziremo. (Slušaoci sagnuli glave, malo ih dirnulo.) Mi koje je nadario, kojima je opravio hram božji, odredio novčani poklon svetome Roku, mi koje je pogostio — mi smo ga grubo odbili, obijedili, povelili bunu protiv njega, upropastili ga materijalno tako reći. Kršćanska braćo, i ja sam nekad povjerovao učitelju kojega vi slušate, rajevala mu duša; ja sam bio među prvim njegovim pristalicama, još u klerikatu, — ali došlo je vrijeme, kad poče veliki pokojnik napadati svećenički stalež, puntati vjernike protiv lukna. Tada sam progledao, uvidio sam da to vodi anarhiji, bezvlađu, propasti, Sodomi i Gomori... (Tako, zavrije u župljanima, tako govoriš, je li; i zato si glasovao protiv naroda, zato vodiš Žida, a dovest ćeš i sotonu u crkvu!)

Nastade buka i lomot, prasak stakla, dok se ne diže prvi odbornik i poviče sa čašom u ruci: Jest, vrag, kažem, vrag — on je velik, ali Bog je još veći, dakako! I sve to traje od početka, pa

tko da prosudi. U tom je naša prisebnost i naša svjetlost — i naš dočetak, svakako. Sjaj vrijedi i vrijedit će, a što ako blaženstvujemo, dragovići; bestjelesnost — to je svrha! Samo neka je straha božjega, i reda, i pokornosti, i milosti, i... Živjeli!

Zavezao odmah drugi, dok još nije prvi brbljov ni sjeo: kako je naša majka Crkva šticeonica naša i naša zastava i naše dobro; međutim, zagrmjelo sa dna slušateljstva iznenada i bijesno: farizeji! farizeji! farizeji!

U prvi kraj izazva dernjava duboku šutnju, dok je ne prolomi glas novokrštenika. Počeo on izdaleka, zašao u povijest židovskoga naroda, na što se sruči još bješnja buka. Ponad uzrujanog mnoštva vitlale teške kirijaške ruke i hrapavi povici: Kapitalist! Kapitalist! Preuzeli tu strašnu riječ drvosječe i volari, pa zaokružili glavni stol, a ruke im se produžile i u gužvi, lomotu, praštenju dohvatile Žida, zakovitalale njime: Evo ti krsta, đavole! Evo ti svete vodice, sotonol!

Za koji dan prestane štrajk i ponovno bukne, jer se narod zauzeo za mlada Židova kojemu bila oduzeta služba. Mladić dobio malo premještenje i sâm zaiskao vodstvo štrajka da se zadovolji. A župljani odlučili poći k biskupu:

— Novi kolator neka bude Jandra Pogan, ili nitko!

Imade umjetnikā koji sviraju u dvojnice i izvode čitavo bogatstvo zvukova, od onih najsitnijih što zatrepće srcem, do onih dugih, teških i tužnih što lome čovjeka. Imade ih koji pjevaju, pa bude odjednom sav svijet lijep, i opet sve pomrkne kada promijene pjesmu.

I Jandra Pogan bio umjetnik — malo čudan, ali majstor svoje vrste. I on počinje sitno, nježno, nedužno; produžuje vragoljasto, obijesno, grohotljivo; svršava neobazrivo, divlje, strašno, sotonski...

Kao svi pravi umjetnici, bio i on rob svoga umijeća: ma kako nastojao da se odreče paklenske napasti, ne može i ne može! Pokušavao sve moguće; zavjetovao se, stavljao pijesak u usta, zatvarao se, samotovao, kažnjavao se, ispovijedao i zaklinjao, — ali na koncu navrla njegova umjetnost još većom silinom, kao voda poslije ustave, kao lava iz vulkana, kao tuča iz grdna oblaka.

— Pa čemu Jandra goni svoj dar od sebe kao Isus đavola?

Evo zašto: kletva je naša narodna sramota! veli gradska uzrečica protiv narodnog blaga; a Jandra Pogan vladao njome kao što vlada Cigan guslama, pop molitvom, a slikar bojama i kistom.

Druge umjetnike daruju, tetoše, tapšu, uzdižu, hvale; a Jandru — sve radi toga shvaćanja — kudili, izbjegavali, napadali s propovjedaonica, ružili, uklanjali mu se s puta, čepili prstima uši, čim bi otvorio usta, kao da je teški poljski top.

Isti takvi bili mu pradjed, djed i otac; kad umriješe, proboli im vjernici grobove kolcima. Jandrini pređi bili vapnari, ugljenari i drvosječe, uvijek u tešku poslu, kada se kletve omiču s jezika kao znoj sa čela, a ta im valjada navika prelazila u naslijeđe zajedno s bogatstvom koje su stjecali. Bili odreda naočiti: krupni i čvrsti, široki i visoki, ozbiljni i mrki.

Sve je premašio snagom, veličinom, tečevinom i đavoljim jezikom sâm Jandra Pogan.

Kada draga sina u pelenama izmišlja bezbroj psovčica, kletvica; sitnih poput makovih zrnaca; nalik na kišni prsak koji se jedva opaža na suncu; sličnih rojevima patušnih predvečernjih muha. I sve od dragosti. Prosipa pred magarčića božje janješce, božju ovčicu, drobne vražice, mala nebesa i anđelke, sitne krunice, očenašiče, svetoga Brcka i Jandraša, nebesku hranu i posteljicu. Skida mališanu od miline oblačke, i zvijezdu po zvijezdu, rajiće i nebešca; trpa ga đavliču u torbak; peče na paklenoj vatri; trese groznicom svete Kapucinije. I razdragavši se posve, prelazi s onog svjetića na ovaj, pa škaklji derce rušeći preda nj, kao dražesne igračke, oltarice i kalešce, kapeličice i tornjiće, svete knjižice i zvoncad, crkvene škrabice i milodarčice.

Tko bi ga tada gledao, rumena, zažarenih očiju, nasmijana, gdje stresa u minijaturi sav nebeski i zemaljski crkveni inventar — kao same bonbone i poslastice — nasmijao bi se i oprostio mu.

Ali zakonita žena njegova bježi plačući u posljednju sobu, a majka čupa kosu i kleči pred raspelom...

Bio Jandra i veseljak: hoće li koga da pecne, prevrne sveto ulje i izuje papuče svetoga Roka, opali vola svetoga Luke i pero Ivanovo, kamen Stjepanov i biskupsku kapu, božjega kuhara i Ilijina kočijaša, muke svih svetaca i svetica, a nada sve Jonina kita i pijetla svetoga Petra. Pa, dok on grohoće — slušaoci u sebi vaze za milošću božjom...

A kad se razgoropadi, teško je i spomenuti kakva mu grmljavina nagrne kroz ždrijelo; psuje, huli, kune, svetogrdi. Otvaraju se sedmera nebesa, padaju glavačke njihovi presveti stanovnici i likuju svi đavoli, vragovi, sotonjaci, bješnjaci, mračnjaci, zlodusi, luciferi; kusati i repati, rutavi i rogati...

Nije čudo da ga ljudi mimoilazili, izbjegavali, klonuli ga se. Jedini krst, kome se to nije gnusilo, već napinjao uši i divio se — bio neki filolog, domaći sin; pod stare dane smirio se na selu i sabirao građu za *Zbirku narodnih uzrečica, domislica, pošalica, uzdah i odaha*... (u što je, zacijelo, ubrojio prokletu i zakletu Jandri-no blago).

A da nije bilo te napasti, svak bi poštivao Jandru Pogana, jer mu se nije inače moglo prigovoriti: bio radan, darežljiv, pravedan; iako se bogatio sve više, nije sirotinju zakidao, nije se skanjivao, kad tko zatraži pomoć.

I još bi narod zažmirio na oba oka i prečuo svetogrđa da nije gospodin župnik držao Jandru na vidu, trpao ga u vječni oganj i očešao se o svakoga vjernika koji bi samo prihvatio njegov pozdrav.

Nije bio nesretni izopćenik bezvjerac i bogomrzac; kad bi ga sudili po djelima i po duši, teško bi bilo naći valjanijeg božjeg sljednika, spremnijeg na pokajanje i pričešćivanje, opraštanje i klecanje.

Već kao mlad momak ispovjedio se spremno, ali razmak do svete pričesti bio predug i omakla mu se psovka, potihla, ali griješna, te on istrčao van, odmahnuo rukom, grunule mu suze, pa stao kleti sama sebe nesrećnika i bogohulnika, psovao svoju kolijevku i mlijeko koje je popio, svoj život i svoju smrt, svoj grob i svoj pepeo. Odjekivalo gromko jadnikovo huljenje u hramu; pa župnik počeo moliti litanije, a vjernici nadmoljavati i nadgrajavati grozno psovanje.

Prošao niz godina, i novi svećenik uzeo za dužnost da obrati Jandru: plaćao nesretni psovač svete mise, zornice, jutrošnjice, poldanice, tihe i pjevane, da bi sveti čin pokore i oproštenja svršio sretno. Župnik mu išao na ruku i dao mu malu kaznu, samo da dođe što prije do svetoga tijela i krvi Kristove. Ali opet đavao uđe u Jandru: jedva što se digao s klecala i pošao k oltaru, ugleda svece kako ga mrko promatraju, a njemu zaigrale u pameti sve pogrede kojima se obarao na bogougodnike, pa umjesto da moli, ređa ta sjećanja, suze mu kaplju, grcaji ga guše, — samo molitva neće nikako na usta; čim počne s Ocem i sa Sinom, i s Duhom svetim, i s nebesima — nagrnu ružne uspomene, muče ga, draškaju, bodu — kao đavoli svojim rozima i vilama. I opet zloduh pobijedio: Jandra jurnu iz crkve, poče se valjati po travi, krenu bogovati, vragovati, sazivati kugu i koleru nada se, posvećivati se paklenjacima i svim svjetskim grešnicima.

Prepustio već duhovnik ukleta psovača đavoljoj vlasti, kad naišli krotki misionari i lijepim govorima rasplakali ljude, vraćali ih Bogu i dijelili oprost. Dočuli nešto o Jandri, pa jedan od njih, dobričina (koji je tvrdio da smo svi nedostojni anđeoske slave, jer smo slabi i u grijehu začeti), poruči Poganu da ga pohodi. Ali Jandra pobježe u polje i ne odazva se. Tko zna kako je siromah patio ne uzdajući se u uspješno odrješenje.

Tada misionar iznenada bane u njegovu bogatu kuću, nazva blago veče i sjedne kao putnik namjernik, umoran, krotak, željan

okrepe i počinka. Žene se uzvrpoljile, iznijele preda nj sve obilje, za koje su zlobnici govorkali da im ga zgrće sâm đavao. A Jandra zasta u kutu, snebi se, osta bez riječi.

— Sine, sjedni: a vi, žene, pođite svojim putem!

I grešnik sjeo, a dobri natoči vina najprije njemu, onda sebi — pa izvi besjedu. Govorio je kao brat bratu, kao otac djetetu, i sve same obične riječi, drage i tople.

Zaplakao Jandra, a i starcu se otisnuše suze niz lice.

Padao je sumrak: vino i jelo ostade netaknuto.

— Oče — zarida odjedared strašno Jandra — oče, kad bi bar crkveni toranj pao na mene i ubio me!

Ništa nije blagi brat rekao nesretniku, kad mu se omaknu uz ovu svetu rečenicu niz grdnih izraza koje je teško napisati; već ga zagrlio, pogladio duboko tronut po načelavoj glavi i prešao preko praga rekavši:

— Tvoje je srce daleko od tvojih usta, Jandra, ali je Bog u njemu!

Ostala župa bez kolatora, a župnik osamovoljio; neće hulnika i bogopsovca umjesto Žida. Pohitio k dekanu i zatim samom biskupu. Međutim, izvrnuo se narod na svoga duhovnika, pa kako mnogi župljani krenuli vjerom, pristajali uz adventističke i baptističke sekte — zabrinu se biskup. Opasno je zaoštrivati sukob; valja da se nešto uradi . . .

Banuli bez objave izaslanici nezadovoljnikā u biskupiju, a on ih lijepo primio, nasmiješio im se, ponudio im prsten na poljubac i sasvim svjetski počeo da zapitkuje, da se radoznali. Bile donesene cigarete na stol i čašice likera, dozove biskup tajnika, mršava i ozbiljna poput Isusovca, te mu naloži neka zapisuje sve izjave, tužbe, želje i odgovore.

Tko je Jandra, zašto hoće ljudi da bude kolatorom? Tako?! Bogat je; — a nije li se odbio od vjere? Nije, bogodaran je; hm, dakako, može se grješić otpostiti, za teži sagrješaj naći oprost, — ali neprilično je toliko grjehovati. Inače nema zgodnijeg čovjeka? Istina, Žid je također bio nezgodan; ali zar nije bila crkva prisiljena čisto zakonski? Došao je u posjed šume! A drvnik, velite, uništen, — neće u njemu novi kolator naći nikakvo pokriće troškova! Hm, i kapelice treba opraviti; u krivovjernom bi mjestu, kažete, trebalo podići crkvu. Čuo sam da su baptisti sagradili kuću za svoje sastajalište; rade dolari. Kako? Mjesto za novi hram dala bi općina — baš nasuprot krivovjerskom? A Jandra je bogobjažljiv, on bi — tvrdite — svim srcem stao zidati crkvu?! . . . Samo, gospodin župnik se ljuti na vas; krivi ste — teško da neće otići . . .

Ima on pravo, neprilika je s tolikim hulnikom. Ali — vidjet ćemo; utaložite malo buku, sve će biti dobro, po milosti Gospodnjoj.

Dokora njegova presvjetlost poručila dekanu da su ozbiljna vremena; pa župnik zamijenio službu s nekim mladićem kojega je biskup osobno savjetovao, odredio mu posao, proširio slobodu i obećao izdašnu pomoć protiv krivovjernih. Poseban se razgovor razvio o Poganu...

Već nakon prvih petnaest dana novoga župnikovanja uspjele mladom duhovniku pričestiti Jandru; i nikad ne bi propustio priliku da se javi u njegovoj kući, da se porazgovori s njime i prečuje sve grešnikove hule, čudne izraze radosti i srdavi. Privikao se i grešnik na župnikovo prisustvo; ne tare glavu pažnjom što će reći — sipa svoje umještvo glatko i nevino kao da su same bogoljubive litanije. Njegova majka i žena ne znadu kako bi bolje zahvalile svećeniku. Kad se gospodar oglasi, više ne trepnu ni okom, a kamoli da bježe.

Jandra sav sja od zadovoljstva, prekida se od posla, zgrće ime-tak kao nikada i pomaže seljačke pokrete, ne štedi novac za narodnu borbu; a bio je također osuđen na nekoliko mjeseci zatvora kao vođa buntovnih i protudržavnih elemenata. Omilio još više ljudima.

Najedared, kao gromom ošinit, sazna da je biskup privolio njegovo kolatorstvo. Zaplakao siromah, propao, legao u krevet i bulazni da on toga nije dostojan; kune svoj udes, svoje griješno tijelo kao da ga đavao opsjeo.

Pohodi ga velečasni sa svetim Tijelom i stiša načas, ali nika-ko ga ne može uvjeriti, te je Bog toliko milostiv. Napokon se jad-nik zakračunao; niti jede, niti pije. Zaori kućom jauk matere i žene, a mali Jandraš koji jedva premiče jezikom jeca i bjesni kad ga ušutkaju: »lenti tetoga Jubana«.

Srećom dosjeti se dobro prvi crkvenjak i nađe izlaz: — Jandra — dovikne kroz vrata — eto gospodin župnik primio od biskupa vijest da će te preporučiti samom papi za oprost od kazna prigodom jubileja; treba tek da sagradiš crkvu!

Poslije male šutnje zaškripi kračun — a netko potrči po velečasnog. Izišao nesretnik; oronuo, bradat; zvjera plašljivo. Leti već i župnik, potvrđujući nasmijano izdaleka: Bit će — veseli se — pi-smen oprost iz Rima još prije nego bude hram započet, jer glavna je namjera i dobra volja!

Odmah drugi dan oporavio se Jandra i pribrao: naručuje zi-dare, pogađa se sa stolarom i sprema voz ugljena; sâm će ga odve-sti u grad da plati inžinira.

Ubrzo bili iskopani temelji i stali nicati zidovi. Pokajnik ra-di kao lud, trguje ugljenom i vapnom, drvima i vinom, a vraća se iz grada s punim kolima cigle, crijepa, ploča, boja i željeznarije.

Zabijelio se nakon dva mjeseca tornjić, lađe dobile oblik i zamalo pa će trebati samo — stanovnike. Požurkuje Pogan majstore, ozvanja u prostorijama njegov krupan glas, naučen da svaki posao i svaku brigu poprati čvrstim riječima. — Više je u ovoj zgradi kletva nego cigala. Za sto godina neće ih župnik premoliti! — šalili se radnici međusobno. Ali ljudi se navikli na to i ne zamjeraju mu: — Kad je mogao Žid, računđija, neiskren čovjek — zašto ne bi Jandra, pravедnik i poštenjačina.

Ne misli on samo na sebe i na Boga, pomaže siromašnije seljake, bori se kao predsjednik mjesne organizacije i ne mari nikakve troškove u korist Hrvatske.

Ali ipak, vidi se, ušao je sav u brigu da odtereti dušu: staklari stavili šarene prozore, pećari popločali pod, ličioc i uresili zidove i strop, toranj i kupolice, — sve po Jandrinu ukusu. Dovukao na kolima neki stari oltar, još dosta uzdržan, naložio majstoru da ga premaže bijelom bojom, zakiti cvjetićima, lišćem i grozdovima.

Jednog dana stvori se iznenada pred gradnjom auto i iziđe iz njega osobno presvijetli u pratnji župnika. Zaputio se nadpastir ravno k Jandri; ovaj se ne smete, već uze grđiti radnike što ne skidaju kape pred »gospodinom biškupom«, pa je tako visoki gost (koji pokazivaše sve više interesa za čudnoga grešnika) odmah bez ikakva uvoda otrpio, uz mučnu ozbiljnost, neobičnu naviku gorostasna graditelja crkve.

Velečasni se uplitao u razgovor da nekako zaduši neprilične Poganove riječi, ali ga biskup nestrpljivo uštkavaše, pa se obraćao samo psovaču koji govori tako nježno o svom bogobojaznom djelu, hulnim, paklenim izrazima. Obeća doći na odlasku još koji put, a onda će sâm posvetiti kapelu i odslužiti u njoj prvu misu.

Osam dana nakon biskupova pohoda, na bijelu nedjelju, preveo velečasni narodu s propovjedaonice latinski oprost svih kazna Jandri Poganu, ravno od Svetoga oca iz Rima.

U dubokoj, neopisivoj tišini odjeknu mali šmrcaj, zatim sve jači jecaj, onda gromoran plač i kroz plač grčevit, sretan smijeh: to su izlazili crni Jandriini grijesi i miješali se s beskrajnom radošću...

I otada stadoše padati sve milosti na ćelu Jandre Pogana, kao nekada zlatni vijenci na vladarske glave...

Najprije ga biskup imenova kolatorom župne crkve; a onda ga uvedoše u uživanje šume Svetoga Roka.

Dugo se Jandra protivio da sjedne u počasnu klupu, jer — kaže — kmetski je on sin, ne dolikuje to njemu; pa i zašto da se gotovani; njegova djeda strpao je grof u klade; mogao bi se okrenuti u grobu.

— Znamo — bodre ga i nagovaraju seljaci — što si ti; ali sad je seljak na čelu! Samo sjedni, nitko ti neće zamjeriti!

Posjeli, više silom nego od dobre volje, Jandru u desnu polovinu klupe, a ženu mu u lijevu.

Kakvu je krasnu propovijed izvio velečasni! Kako je uzveličao seljaštvo, spomenuvši barune i velikaše, bogataše i raskošnike, koje, evo, nasljeđuje seljak od pluga i motike, crnih ruku, ali prebije-le duše!

Bilo Poganu tijesno pri srcu, vrtio se na sjedalu zastiđujući se, pa ga probi krupan znoj u klupčici koja bila građena za krhka gospodska tijela, a ne za njegovu trupinu. Stade se pušiti kao kadionica. Jedva je nahvatao zraka na polju i istresao svu nakupljenu sadržinu iz usta: — Oh, Gospode, neka đavo znade, kako su to podnosili oni plavokrvnici!

Prva misao novoga kolatora bila šuma Svetoga Roka. Gleda je od sela, uzdiže oči prema njoj: panj do panja, kao da su neke velike gljive, — kakav je to drvnik! Šuma je naša hraniteljica, treba misliti i na djecu; ako svi ovako opustošimo planine, neće biti ni pticā, ni oblakā; a gdje njih nema — slab život!

Otišao Jandra u goru, pregledao zemlju: najbolje će rasti crnogorica! A sutradan nabavio iz rasadnika stotine mladih jela, smreka i borića; poslao sadioce da obnove župni drvnik: — Bit će i Bogu ljepše u zelenilu!

Održavao se tih dana sastanak svih seljačkih općinskih organizacija. Nakon jednodušnog zaključka došao narod pred Jandrinu kuću sa glazbom, pa mu nazdravlja kao novom predsjedniku kotarske organizacije. Vine Jandra zastavu, kleče i poljubi je pred cijelim svijetom: — Braćo, dignut ćemo svi skupa veliki Seljački Dom! — zagrmi u suzama.

I, zaista, šiknula krasna zgrada usred sela; ozvanjaju batovi i lopate, cvile pile i blanjala.

Raščula se nadaleko Jandrina uzrečica: — Malo Bogu, puno narodu!

I dok su organizacije vodile brigu o domu, trsio se Pogan o kapeli.

Još dva puta pohodio ga biskup i gledao gdje natrpava oltare bezbrojnim svecima i sveticama, anđelima i kipovima Majke Božje. Kadgod bi otišao s ugljenom u Karlovac, vraćao bi se s punim kolima drvenih, sadrenih i kamenih likova božjih ugodnika i ugodnica. Brisući znoj sa čela, znao bi reći: — Doveo sam pun voz bogova i svetaca... — pa spomenu, oduhujući, čitavu njihovu svetu rodbinu.

Nahrpalo se i pravih umjetnina, ali bilo više bezličnog i bezizražajnog drvlja i kamenja, k tome sakatog i oštećenog.

— Jandra — veli blago župnik — ne trpajte sve u kapelu; neće to biti invalidski dom!

Ali kolator uzvraća začuđeno: — Nije li, do bijesa, na nebu svetaca kao zvijezda; tko bi im, do đavola, zapamtio sva imena. Pročitajte samo kalendar!

Velečasni ne popušta: — Zaboga, Jandro, neće ovo biti crkva Svih Svetih! Ako natrpate sve te kipove, kuda će stati ljudi?

Kolator se više i ne obazire na župnika; donosi neumorno nove kipiće i slike, slaže ih na svaku oltarsku izbočinu, u svaki kut, na sve zidove.

— Pustite ga — miri nasmiješeno biskup župnika — neka se izdovolji; za svaki smrtni grijeh . . . jedan svetac!

Na koncu — osvanuo zvon; malen zvončić, a mila glasa. Okreće se Jandra oko njega, diže ga s naporom, kucka i spominje mu od miline »sveti jezik«, majstora koji ga sagradio, tornjić u kojem će visjeti — — —

Prve nedjelje, na samu Veliku Gospu, imao se krstiti zvon, a zatim posvetiti kapela koju će da resi ime svetoga Andrije.

Često se Jandra budio noću ne vjerujući da živi, opsjednut tolikom srećom.

A kada otpoče velika svečanost i blisnu bijelost procesije, kad se razliježe pjesma, čista i biserna, kao da je pjevaju zvijezde i oblaci i anđeli, kao da ima krila tisuća snježnih golubova i grlica — naraslo Jandri srce i zamalo ne puče.

Hodao je odmah za zvonom, prvi do neba, pod kojim pjeva njegova presvjetlost, sav zlatan i srebrn, kao da je sišao s podnožja svevišnjeg trona.

Srkao Jandra tamjan i miris finih svijeća, pa mu se učini da dolazi pred samoga Gospodina nad vojskama koji će mu začas pružiti svoju staračku ruku u znak pomirenja.

— Oče, jesam li ja kriv što su mi usta kao vrata paklena?

— Jandro, sine, u tvome srcu nalazi se moj najmanji i najbolji anđelak!

Tali se svijeća u ruci, kaplju vruće kaplje po nadlanci . . . i po obrazima — i po obrazima otiskuju se toplo suze.

A zvono pjeva, jeca, smije se — kao da njegovo rođeno srce tuče u zvoniku . . .

— Oh, Gospode, oteščale mi noge, samo mi duša leti kao golubica!

Kako je tijelo tromo, a duh krili s onim bijelim jatom glasova što se raspršava i skuplja, što se diže i spušta, trepti i dršće; leti visoko, visoko, oh, visoko, Gospode . . .

Ležao je nasred crkvenog poda, okružen crnom svjetinom, a gospodin biskup nadazreo se nada nj i smiješi se, dok mu suze poput rose blistaju u trepavkama:

— Andrijo, zar nisi mogao podnijeti radost?!

— Zovite mladog Židova, hoću da napravim oporuku! — pro-
šapta pribravši se.

Razdrjljili mu košulju i stavili hladne obloge.

— Židov? — udivi se velečasni, ali biskup ne reče ništa. (Na-
rod se nije čudio, jer su često seljaci vidjeli mladića gdje dolazi
predveče k Jandri. Kažu, čitao mu učene knjige, a on se zanosio
plemenitošću, pameću i dobrotom pjesnikā i pisaca. Kad mu mla-
di tumač na pitanje: »Da li su ti ljudi ikad živjeli« stao ređati nji-
hove teške sudbine, neimaštinu i progone, bolesti i pakosti protiv-
nika — uzeo Jandra škrkotati zubima i udarati šakom po stolu: —
Što se, gadovi, ne brinu za njih, do đavola! Dugo je zatim znao ispi-
tivati mladića kako bi se pomoglo tima siromasima.)

Presvijetli naredi da se vjernici udalje, a sam kleče tronuto
pred oltarom. Dotle se mladić koji je inače studirao pravo približio
samrtniku sa dva svjedoka. Čulo se kako pita pred njima Jandru,
da li je pri punoj svijesti, i onda uze zapisivati njegove želje. Teško
je disao, dok mu žena kraj uzglavlja grcala i pridizala glavu; dugo
je trajalo pisanje, jer se samrtnik odmarao, riječi mu bivale sve
slabije.

Napokon potpiše, a svjedoci potvrde.

Začuje grčevit plač oko sebe:

— Recite — zašapće posljednjim silama — neka pjevaju, neka
zvone...

I opet zalepršala prebijela jata noseći sa sobom radost. Šumo-
rila mu nad samom glavom i hladila ga krilima. Pazi, ptice ga no-
se... ili, da to nije oblak! Samo neka pjevaju, samo neka pjevaju!

Odjedared opazi brijeg; more udara podno njega. Bjesni
more, a brdo poraslo, zazelenjelo se: čista svježa trava igra na
njemu. Pa to je glavica planine sa župnim drvnikom! Gle, čuda —
probija se vrh jablana kroza zemlju — i raste, raste, raste u visine,
doseže zvijezde, milijune zvijezda koje se zlate na nebu! Onda
se stade vrh jablana povijati od istoka na zapad, od juga na sje-
ver, i zvoniti po zvijezdama kao po samim srebrnim žicama koje
dršču, pjevaju, jecaju, smiju se — i padaju poput zlatnika jablanu
u grane. Zatim se smrče nebo, uzbjesni more, zamuti se i podigne,
poraste, poraste do same krošnje koja hoće da se raskine od ma-
hanja, od bjesnila, od rvanja s uzavrelom vodurinom. Ali more po-
bjeđuje; mutno i muljevito, crno more diže se, pokriva cijeli jablan
koji se smirio kao sapet. Proviruje mu tek svijetlozelen šiljak vrška,
a površina vode igra oko njega u sve blistavijim kolobarima i vali-
ćima. Voda biva providna, zelena, bistra — prozire se kroz nju
čitav jablan: male zlatne ribice skaću mu kroz grane i gran-
čice, igraju se i prevrću... U taj mah isplivala polako velika

krošnja, digla se snažno, poletjela pobjedno, dohvatila opet nebo i zazvonila po zvijezdama koje zapjevale kao zlatne, najzlatnije žice. — Gospode, kakve pjesme, kakvi glasovi. . .

Jandra ugleda Božje lice, vidi samo veliki dobri Božji smiješak:

— Sinko, skoro da se nisi izgubio u mojoj šumi, tolika je narasla! Sjećaš li se kad je posađena? . . .

I zaista, kakvu je divnu šumu sagledao Jandra pod sobom! Raste na očigled, diže se do samoga Gospodnjeg prijestola . . .

Obratio opet gore lice, a silan sjaj ne da mu gledati; čitavo nebo jedno je sunce!

— Zatvori, sine, oči! Čuješ li nebeske anđele? Čuješ li moje korove?

— Gospode, kako žeže Tvoje oko!

Čas zatim ugodna hladovina padne na nj i osjeti miris crnogorice, miris cvijeća, mekoću mahovine pod sobom, a daleko negdje drhti u prostoru nježna pjesma — sve tiša, sve dalja, jedva primjetljiva, kao dah, kao kada duša leti. . .

Veliki dio svoga imetka namro je Jandra Bogu i narodu; više narodu nego Bogu:

— Kada daruješ sirotinju, darivaš i Boga! — znao je reći.

Tim su novcem dogradili seljaci dom i nakupovali sprave za uzoran podrumarski posao; naručili pedesetak dobrih knjiga što je pokojnik zaželio u oporuci; kupili bika za rasplod i nabavili hiljade voćnih sadnica; posagradili udovicama i beskućnicima nekoliko drvenjara — a sada dovršuju općinski put i spremaju se da zatraže električni vod.

Gospodin župnik jedva i spomenu s govornice svotu namijenenu crkvi, a i novi kolator — neki dotepenac trgovac, željan seoskog povjerenja — nije trpio hvale pređašnjih kolatora, jer je njegov prinos bio škrt i rijedak.

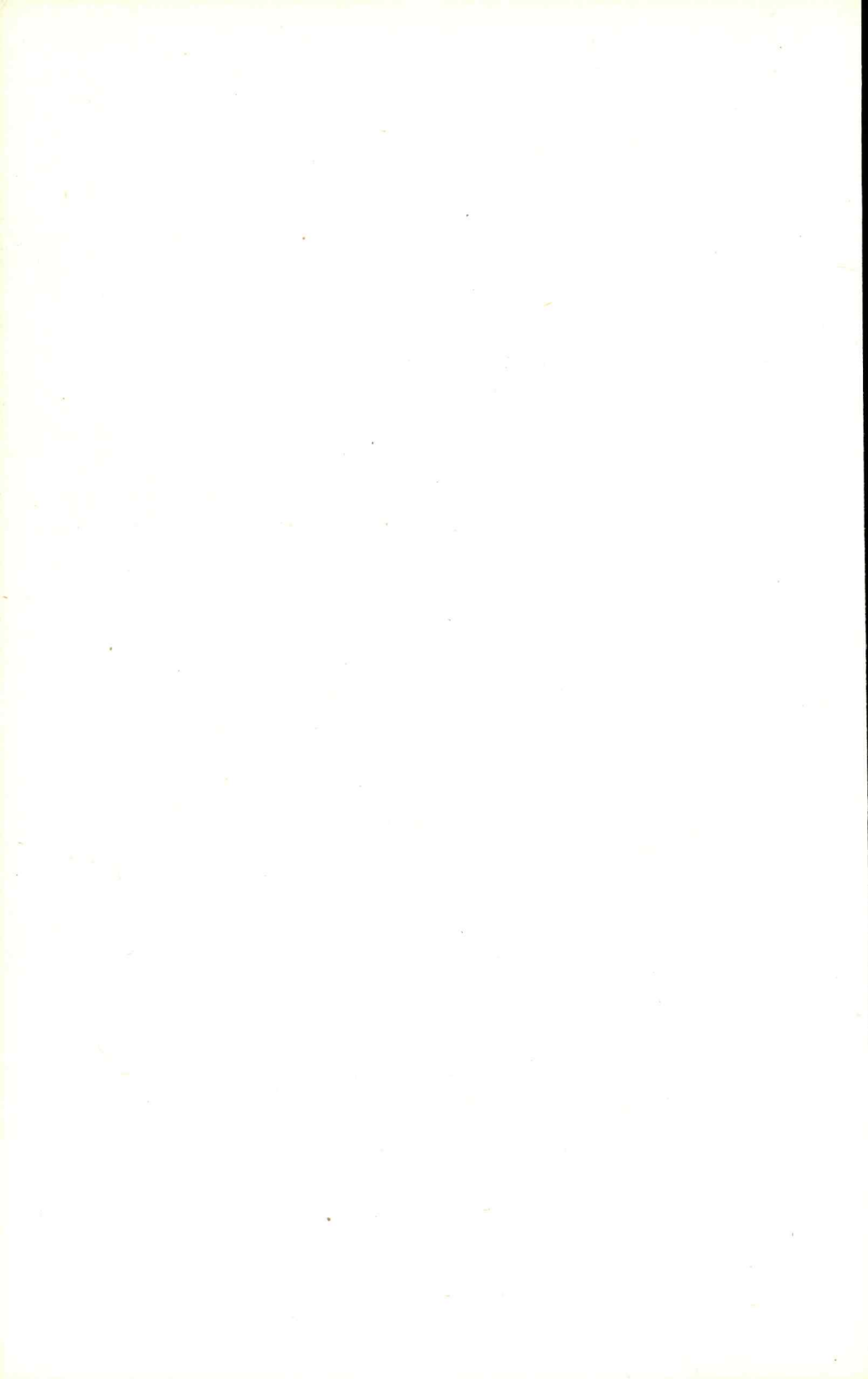
Presvijetli nadbiskup često se nasmiješio pomislivši na Jandru. Pod starost — kad je podjetinio, poput svih staraca — pričaše u društvu anegdote o bogohulnom graditelju crkve što se veoma sviđalo, pa dođe na glas kao duhovit i zabavan starčić.

A seljaci kite svake godine Jandrin grob i plaćaju pjevane zaдушnice.

— Svet je bio Jandra; svet narodu! Kad ne bi bilo grijешno, valjalo bi mu otvoriti grob i izvaditi srce. Ono nije sagnjilo, jer je zlatno! — šapuću bake dječici i unučadi.

POSTUMA

Skice, Fragmenti

DRVENI ANĐELI I 41°C

Kuzmi Tomašiću

[Prva strana:]

- Kamena sjekira
 - Filozofi
 - Slikari
 - crkva, pjesnik (kritik)
 - anđeli
 - priča
 - ulaz u crkvicu
 - Dajte da se bar ovo svrši!
 -
 - župni dvor
 - đavlič vratar (u župnim dvorovima ima uvijek pokoji vra-
žić repat, rogat, kao crn jarčić)
 - kapelan (sablja, — križ)
- Župnik za stolom. Čelav. Nalik na sobnu sovu. Obrve velike i bijele padaju preko čela na голу lubanju kao kose. Pjeva o anđelima.
- Gospoda su došla radi kapele.
 - ponutrica, gromovi

[Druga strana:]

- tavan — kupola (brat) arhitekt
- (groblje) — grob — križ
- veče, zvijezde
- Ovaj je pop bezobrazan. Gladni smo.
- Ulaz u crkvicu
- Dajte da se bar ovo svrši!
- Lađa, cvijeće, neugodnost
- Patuljčići u hermelinu
- Kovčeg, žut, 10 g

- Cvijeće u slovu I. Bijeg, neugoda. Želja da se sakrijem. Tu ne spadam. Pogazim cvijeće
- Kor, dirigent
- Crn, velik, pognute glave. Svi kleče. Ja ne vjerujem u Boga. Čemu da klečim. Svi me motre. Pognem duboko glavu.
- Baka, majka
- Zaželili ste, kad vam bilo 10 g., da umrete ko princ.

[*Treća strana:*]

- Grcam, ali suze neće da teku. Grcam, neće da teku.
- Kovčeg odnose. Crkvice se ispražnjuje.
- Jedan mali patuljak, videći odrasla čovjeka kraj sebe dobacuje drugom patuljku pred izlazak bučnim glasom: — Čuješ li, danas imamo sjednicu u pola *devet!*

[*Četvrta strana:*]

Čovjek ne mora vjerovati u Boga da voli anđele.
Anđeli su našim mislima kao bijeli oblaci i zvijezde nebu;
kao ptice šumama.

[*Peta strana:*]

- Liječnik, majka plače.
- Oblak, ptice — bijele, anđeli. Oblačić leti po sobi. Oko liječnikove glave, koji stoji kraj mene.
- Anđeli, moji anđeli na oblačiću.
- Doktor okreće glavu, diže oči prema stropu. Maše rukama.
- Anđeli lete oko njegove glave, uzimlju mu iz ruke termometrić i slušalicu iz drveta. Jedan stavlja termometrić u usta. Živa raste. Iznad 42°! Lete nad mojim krevetom.
Drugi anđelić

[*Sedma strana:*]

- trubi u slušalicu kao u trubu. Odjednom termometrić puca od pritiska, živa se prosipa po meni, po obrazima. Stakleni otpaci zvone po podu. Anđeli odlijeću kroz prozor na oblačiću. Svi su nagnuli glave nad niskom prečkom.
Osjećam teče mi nešto niz obraze.
- Suze, srebrene suze! — vičem i smijem se.
Doktor se smije.
- Imali ste 41°C! A termometrić smo razbili. Šteta. Kazivao je točnu temperaturu u minuti.

[*Deveta strana:*]

Majka mi stavlja hladan oblog na glavu.

[*Jedanaesta strana:*]

KRVAVE NARANČE

Josip — moja tumačenja

Španija

Barcelona — Kamov

[*Trinaesta strana:*]

Vozimo se u čamcu, ti drhtiš u haljini providnoj i modroj kao rijeka. Ruku držiš u hladnoj vodi, k njoj lete male ribe; gledaju: kakva to sestra im plovi?

—
Zamače sunce i doskoro zazvjezdalo se nebo.
—

[*Četrnaesta strana:*]

Sječa šume (zvukovno: rušenje stabala, rez pile, udarci sjekirā)

More (ljuljanje, valovi, kao mnogo usnā)

Praznina života (označiti crticama, blijedim riječima, da se osjeti ta praznina)

Momci jednog sela bilo čim izazivaju momke drugog sela: »Ova rečica je tako mala da se ni miš ne bi utopio«. Tučnjava.

[*Petnaesta strana:*]

Površina rijeke puna trave, cvijeća, lišća, pupova i sjena ptica koje sele.

Nove se dani: sunce se okupalo u rijeci (micalo je u dubini kao zlatni polip svojim trakovima), i sada čisto blista na nebeskoj vedrini. Sada po razini pliva sprani sunčani prašak.

Proljeće je raskrililo vrata: poplave mirisa, oblaci pčela i ptica, cvjetni snjegovi, vozovi peluda padaju po vrtovima, poljima i šumama, po životinjama i po ljudima.

[*Šesnaesta strana:*]

BOGUMRSKE PRIČE

Novi proroci

Božji bubanj

Sveti psovač graditelj crkve

[*Sedamnaesta strana:*]

CIGANKA

[*Osamnaesta strana:*]

Ljubav, i kad je nedorasla — doseže do zvijezda.

*

Oblaci, te nebeske skitnice, garavi i prnjavi kao cigani, bijeli kao njihovi zubi i njihovi šatori, srebrni kao njihove toke i nakiti —

*

Ciganka, tamne i sjajne kože, tvrda tijela, kao da ju otac ciganin iskovao na svom nakovnju.

[*Devetnaesta strana:*]

Početak novele o ženidbi s bogatom rođakinjom: (Mira, u sobi) Saznanje da treba s njome, da se uda; mrsko.

[*Dvadeseta strana:*]

TUBERKULOZNA LJUBAV

[PRIPOVJEČICA O ANĐELIMA]

7. siječnja 1939. u 3.50 h

Nisam nikada proučavao likovnu umjetnost niti polazio umjetničku akademiju. Doduše, velike slikare neobično volim, ali obožavam umjetničke radove u malim crkvicama.

Kao sitan dječak uvijek sam nešto istraživao.

Kopao sam u vrtu zemlju i pronalazio iskopine, prevrtao staro željezo u ropotarnici pod tavanskim stepeništem i otkrivao historijske okove s krasnim gravirama, a kad bi mi i ta snatrenja razbila okrutna ozbiljnost djeda ili majke, odlazio bih na potok da se kroza šaš i pustoš probijem do nepoznatih divljačkih naseobina.

I danas pokatkad, kad obolim (a to je češće), u naborima pokrivača crtam visoke ledene bregove, i njihovim padinama penjem se na doslije nedokučene oštrance i ledenike: kažiprst — to sam ja, ostali prsti — pratnja: ljudi, psi i saonice. Neobično sam ustrajan i strpljiv u takovu poslu, jer me zadese strahovite lavine, te se rušimo sa cijelom karavanom na stotine metara niza strmen, ali se ponovno uspinjemo žilavo i, konačno, dohvaćamo vječnosnježno carstvo u koje nije nikada stupila bijela noga, a gdje, naravno, živi u ledenim šatorima pleme mrkosmeđe pûti, veoma kulturno, sa svojom dotjeranom književnošću, koja mi se toliko sviđa da ostajem njegovim/pripadnikom i nastavljam umjetnički rad svojih nepoznatih i nekrvnih predaka.

//Kao gimnazijalčić iskopah u pustoj i prastaraj šumi slučajno kamenu sjekiru. Imala je krasnu, usku, okruglu rupu za toporište. Oštrica bijaše fino izvedena, malko skrhana (to me osobito očaralo). Pokazao sam je profesoru povijesti. On slegnu ramenima i reče da to nije predhistorijska sjekira, već sjekač za žrvnjeve. Bio sam razočaran, ali profesoru nisam vjerovao. I danas mu ne vjerujem. Nažalost, poklonio sam sjekiru nekom prijatelju. On ju želio imati kao uteg za spine. Šteta da ga se ne sjećam. Jadni pračovječe!!

Nikad nisam razmišljao o tome, zašto ne izabrah na sveučilištu likovnu umjetnost. Ali i bolje da nisam, jer bih morao učiti bake, stričeve, ujake, unuke, praunuke, nećake, nezakonite sinove i kćerke različitih vladarčića.

No zavolih naše slikare. I to — napominjem zlobno — ne radi njihova rada, jer taj me uočarava, nego da saznam što god od njih o čudesnom svijetu slikarstva, kiparstva i arhitekture. Uvidio sam da me moj njuh ne vara i bez njih, pa sam prekinuo s njihovim društvom. Jednom od njih uspjelo je obavijestiti javnost da sam konfident i da hodam stoga bos i, naravno, zato kašljem — jer mi to služi kao zaštitna boja sličnim životinjama. Bio je on slikar socijalnih seljačkih motiva. I ja sam seljačko dijete.

A ovo sve ne seže u pripovijetku.

Niti ovo:

Blizu moga sela nalazi se krasna kapelica. Nečija zavjetnina. Možda Zrinskih i Frankopana? Kao priznat pisac napisao sam o njoj pjesmicu koja nije loša. Ali crkvice je ljepša. Neću da pretjeravam, u Hrvatskoj imade i monumentalnijih i savršenijih, i nadasve bogatijih crkava, ali veselije kapele ne može biti! Jer ondā bi bila već/neukusna. Čemu da vam dosađujem o bogatim proštenjima uokolo crkvenih zidova, o našem obiteljskom šatoru s vinom, o drugom s jelom i o trećem s robom svake vrsti? A i meni je neugodno govoriti o sajmovima. Oni su, po mome mišljenju, najžalosnije nešto na svijetu. To ide tako daleko da sam jedne večeri sjedio u kavani i čuo Bizetov sajam iz *Arležanke* i čitavu noć sam lutao po gradu i mučio se s prizorom kako ja plačem, dok me majka prisiljava da obučem njeno toplo rublje, i to pred stranim ljudima, jer je vani strašna zima, a ja moram na sud kao svjedok da sam nekom trgovcu, kojega trebam prepoznati, odnio za vrijeme sajma na njegovu molbu naš veliki i skupi emajlirani lonac.

Sve to ne bih spominjao, ali veže me uza crkvicu o kojoj govorim i u koju sam doveo svoga dragog prijatelja, književnika.

Njegove najljepše pjesme su tako čiste i kristalne, da sam ih uvijek želio vidjeti urezane na velikim srebrnim pločama, krasnim, jednostavnim i ravnim slovima.

Jedan moj znanac kazao je da mirišu na pšenicu.

Drugi se ljuti na tu bistrinu i čistoću/ljiljansku. Kaže, život nije takav.

I ovo ne ulazi u priču.

Ali toga dragoga prijatelja dovedoh u crkvicu. Ukradem odbačene i oštećene anđeliće. Poklonim ih njemu. Rekao sam, u velikoj ljubavi, da imadem dosta anđela po oltarima, a ovi neka nje-

mu ostanu, jer on studira likovnu umjetnost i napisat će raspravu o kapeli. Ali već onda ujede me gadna ljubomora. Žalih drvene anđeliće koji su tako živo igrali nožicama, prstićima i smješkali se.

Jedan seljak, moj mještanin, koji je sudjelovao u krađi, reče mi nasamo:

— Kažeš da su ti anđeli vrijedni, a ja volim svoje selo, pa ga ne bih želio zakratiti. Hoće li anđeli biti vraćeni?

— Hoće, razumije se. Prijatelj će samo opisati crkvicu i pronicati joj slavu — lagao sam.

— Onda dobro.

Sve sam to uzvaniku zatajio.

Neka mi prijatelj kojega toliko volim ne zamjeri, ali anđeli ulaze u moju savjest, oblijeću me danju i noću kao leptirići, i veoma mnogo svakome pripovijedam o njima.

Jednoć sam pošao u prijateljev stan — i anđelci na zidu, vidio sam, trzahu rukama, nogama, da dođu do mene. Bili su zapeti čavlima o zid.

Dragi prijatelju, ovu im pripovjesticu pročitaj, kad ne bude nikoga u sobi, do tebe i njih.

[NOVELA O TEI, *Ulomci*]

[Tintom; precrtano]:

[1939]

Ona je sjedila i smijala se, — i, vidjelo se, objema bijaše pomalo dosadno.

Ona je mislila, kroz šumor kiše, na prijateljice, koje su trebale doći, da joj ispričaju sve novotarije, sve njihove ljubavne šale, pa da onda u priči prosanjaju prošlost gimnazije. Da, njoj, Thei, bilo je dosadno. Bilo joj dosadno misliti i na prijateljice, jer je zapravo čekala na nj, koji je bjelokos, šarmantna profila, pola fin, a pola delikatan, te je njegov govor i općenje bilo neka vrst ugodne kozerije, koja budi srce na smiješak, ne odviše glasan, ali vrlo, vrlo sličan onome pred poljubac.

[Tintom; na istom papiru, s druge strane]:

Počinjem novu novelu o Tei, koja je zla i dobra, gorka i slatka (kao mandula). Njena kosa miriše strasno, kao latice žutih ruža, a njene su usne tople i ledene, njene su oči hladne, kao jezera, i žarke kao otrovni, slatki bljesak apsinta. Njeno je tijelo tijelo zmiije, vitke otrovnice, — a drago je i toplo, kao zagrljaj mirisna žita.

Nekada mislimo na takovu ljubav i hvata nas strah i mori nas čežnja, kao mornara, koji je junačan i želi malom barčicom, da se otisne od obale na silno, uzburkano, divlje more, a strepi — jer zna da će potonuti.

(Drugi puta slijedi nastavak)

[Olovkom]:

Jeste li vidjeli palmovu šumu? Ja je nisam vidio. Thea je bila u njoj. Nije imala na sebi haljine. Ni lišće palmino, ni kokosovo. Ali

bila je zelena od zelene boje palmine šume — i činilo se, kao da je navukla na sebe tanku, prozirnu haljinu od zelene svile. I njene kose su bile zelenkaste od šume. I njene oči. Zelenkasti plamen gorio je u njima. Nalikovale su na dva smaragda. Sumile su zelene grane, šumilo je zeleno more. O, otkuda je izišla?! Gdje su nađeni njeni smaragdi?! I njena zelena odjeća, kroz koju vidim vitko tijelo?!

Moj gusarski brod stao je. Kao od čuda. I vjetar nije mogao da dune u njegova jedra. Zaustavio je dah.

Pružio sam ruke, zagazio u vodu i htio je uzeti na svoju gusarsku lađu. Ali tonuo sam sve dublje u njegovo zelenilo, koje me omatalo kao svilena, zelena haljina.

KUĆA LASTAVICĀ

Između grmova puzao je prebijene noge i crna trbuha od mašnicâ. Upirao se rukama vukući za sobom suvišan teret donjega tijela.

Preko rječice, gdje se dimilo garište susjednog seoceta, neprestano je ozvanjala pucnjava. Čulo se kako pojedino tane posve glupo udara u tupe zapreke, izazvavši smiješan zvuk da začas zareže zrak drugi, oštri pijuk ispaljena metka, koji se očajno vrti i pijuče beznadno kao da traži svoju majku. Njih je slijedio čitav niz muklih tonova, kao kad netko protrči uz plot zapinjući štapom o drvene prečke.

Kraj lazara sukljali prvi proljetni mirisi. Oko malena crvena cvijeta svadbeno se vozala pčela u svojoj zlatnoj kočijici. Čovjek klonu od radosti, a tuga mu navre na oči u krupnim suzama. Slušao je ranu proljetnu simfoniju, jednostavnu, nezamršenu, bez raskoši.

— Hoćeš li da plešemo Straussove *Seoske/lastavice*? — I čitavi oblaci lasta kružili bi u valovima nekim svijetlim, mekim nebesima, okružujući, kao modri vijenac, mali crkveni toranj sa zlatnom jabukom.

— Pući će pero, koliko sviraš tu ploču!

— Pero! Srce, srce, moj dragi! — I zavrtjela ga tiho po sobi između slatkih cvrkuta što se u valovima dižu i spuštaju, elegantno nagingu i polete visoko izvrnuvši srebrne grudi.

— Ti ne slušaš, kada govorim ozbiljno. Muzika je glupost! — Ali u valovima plesne vrtnje ona je sklopila vjeđe, i duge trepavice sjećale su ga na laste.

— Znaš li, kakav je stan u lastavicâ? Imadu velike elegantne sobe, presvučene tamnomodrim velurom. Zatvori oči i opipaj moj pojas. Takvi su svi predmeti u njihovom dvoru. Jednostavni. A dvorane im podupiru visoki dorski stupovi.

— Ali to su gradske lastavice!

- Sve su laste kraljice i princese.
- A gospoda hodaju samo u fraku, ne?
- Ne, one nisu vulagni u građani, kao golubi. One svoju ljubav ne pokazuju javno da ih svatko vidi.
- Slične su tvojim trepavicama.

Nasmiješila se. Gramofonska igla iskoči i mekano se pro-voza po praznu jarku. Mehanizam stane.

- Laste su nalik na pšenicu.
- A vrapci na kukuruz!

[PROZORI SU OTVORENI...]

Prozori su otvoreni i duša leti kroz njih, a na borovima vise češeri kao šišmiši; dobro je slepršati na jednu granu i otpočinuti. Vičem: slava maloj travil i ne mogu, kao ni La Fontaine razlikovati govor bliska pastira od vriskave strepnje cvijeta, prema kojemu se uputila lakoma gubica govečeta. Kako bi bilo da izbrojim rosu i da je uhrpam kao biserje pa raspoklanjam svima svojim draganama u krasnim nizama. Miroslav Krleža pustio je u viku golem vjetar i sve su šuplje trave zasvirale pjano kao frule navrh brijega, boje se razgorješe; ali ja slušam kroz tu buku tihu tužnjavu sitnoga cvrčka. Kako mu je lijepo u njegovu kutiću. Slatka ljubavna pjesmo! Zar i tebe, mali moj, mori crna ljubavnička krv. O, laka krilca, koja izvijaju pjesmu. Što dršču od boli! Najmanje i najveće srce!

Blago onome, tko se liječi pjesmama i vjeruje u sedam crvenih pečata što čuvaju Istinu, Pravdu i Iskrenost. A nevjernik bi trebao da se rodi s naukom Joga, da prevrati jezik i zaustavi tok životnog procesa patnje, kako bi mogao na taj način protrajati određen vijek i ispuniti žalostan uslov, da je živio. To bi bila najveća pobjeda i sreća./Ali zašto da se ne bacimo u dubok zde...

Skica: BRAT

13. siječanj

Jedan brat otišao u Ameriku, još dok mu se mlađi nije ni rodio. Roditelji su umrli, čuvši prije smrti da im je sin u Americi stradao negdje ili da ga nestalo. Mlađi brat se međutim oženio. Ima lijepu mladu ženu. Žive sretno u maloj kućici i na malu posjedu. Žena, lijepa, u sebe povučena, nije kokota — ali sakriva u sebi neko držanje, nedohvatljivo, kroz koje se muž ne može probiti posve do nje i u nju. Voli nakit. Odjednom se vrati stariji brat iz Amerike. Mrk, miran, tvrd. Odnos braće: mlađi je, iako iznenađen ovim nevjerojatnim povratkom, kao kad bi se vratio duh, povezan uza nj nekim dalekim bratskim/osjećajem, koji je postao iz sjećanja roditeljskih i govorenja o starijem sinu koji nije nikada ništa slao, a govorili su drugi Amerikanci da je vrlo bogat. On je sanjao o povratku bratovu, o bogatstvu, o novom imanju. Stariji: njega ne veže ništa s mlađim bratom, on ga takvim i ne osjeća. Zavukao se u jedan dio kuće i neće da smeta. Stari momak. Uvijek šuti, ne kaže ništa, ne zahtijeva svoje pravo, iako se u kuću uselio kao gospodar, s nasljednim pravom koje je samo po sebi razumljivo; no iz njega neće da pravi pitanje, i to ne radi ljubavi/bratske, već više radi prezira prema sitnom gospodarstvu koje ga ne zanima, iako mu mlađi brat nastoji protumačiti njegovo napredovanje i pojedinosti. On šuti. Jedino kod objeda nekako gleda lijepu bratovu ženu. Guta je. Svaki dan sve više. Žena izlazi iz njegove sobe s prstenom, naušnicama, rupcima. Brat joj donosi bonbona, čokolade, haljine. Mlađeg brata i ne gleda, čak kao da od njega ne očekuje ni radost zbog darova, a kamoli ljubomoru i uvredu, sumnju./Žena osjeća muža nekako manjim, košto i on sâm sebe osjeća pred tim bratom koji je kao stranac, a preko žene postaje mu sve bliži radi žene. I sada se u njemu rađa preko ljubomore saznanje da je to njegov brat, da, brat, i da je sve to strašno rodoskvrnuće

o kojemu pomalo saznaju susjedi, jer njegova žena i brat ne sakrivaju svoj odnos. Borbe u njemu. Za protivljenje osjeća se preslab prema mrku čovjeku kojega osjeća bratom, i ujedno čini mu se uza sve očitije varanje da to ipak ne mora ništa značiti, pa/konačno brat mu je! Glasine u selu: vidjeli su ženu i brata mu, tako i tako, bila je sva rumena, a on se čak smiješio! Da, smiješio se! Ali te vijesti ne idu još direktno k njemu, i on ih hoće da predušetne, ne radi drugih, radi sama sebe, radi vlastita uvjerenja: odlazi k susjedima i priča, kako je brat dobar, kako je njegovoj ženi darovao rubac, cipele i njemu daje novaca, pa pokazuje stvari koje je kupio za njih. Nekako se raspoložuje i veseli svemu tome. Kad odlazi kući veli/naglas, posve uvjeren: lijepo je to živjeti ovako, imati ovako dobrog brata. Susjedi su već uvjereni i u sebi se smiju. Zar je on zbilja glup. Usuđuju se već da mu otvoreno dobace cinički na njegove priče o darovanjima, koje postaju sve fantastičnije i u koje se on uživljuje. Žena se od njega posve otuđuje, i on kao da uživa u njenu odnosu s bratom. A zar on nije brat! Sve to nije ništa. Lijepo je to da njegov brat toliko voli svoju svekrvicu. Zar nije to ljepše nego da voli njega, i zar voleći nju ne voli i njega./Samo što je on grub, pa to ne pokazuje i čini se kao da njega ne primjećuje. A možda je svemu on sâm kriv, jer ne zna postupati s bratom, ne zna se k njemu približiti, i ne zna na koji način. Žena to čini lakše, spretnije.

Odjednom ga uhvati strah: možda to i nije njegov brat! Ta neki su ga njegovi vršnjaci jedva prepoznali. Zar nije, uostalom, bilo potvrđeno da je on umro, i čak su isplatili neku svotu o njegovoj smrti. Gle, on nije pokazao nimalo volje za njive, a/majka je najviše spominjala njegovu ljubav prema zemlji, i tužila se na mlađega brata što se tako odao željeznici i voli stroj i terezinku. Da nije neki stranac našao legitimaciju i krsni list njegova poginulog brata. Da ga taj stranac nije ubio i opljačkao. Pa on i ne govori, kako njegovi zemljaci govore. Ne pripovijeda ništa o ocu, o majci, o svom djetinjstvu. Ne ide k susjedima i vršnjacima kod kojih je njegov stariji brat volio uvijek sjedjeti. Zar pokazuje ikakav interes/za grobove majke i oca. Nije na Sve svete ni izišao iz kuće. Zar je njega i jednom nazvao »brate«.

Jednoga dana otišli su žena i brat k njezinima. Vratili su se kasno. Ona se smijala. On je bio malo pijan. Rumen. Njega nisu ni pogledali. Što su tako raspoloženi?! Otišli su u bratovu sobu. Ona mu sprema krevet i čuje se kako vrišti: zar je on dira? Kako se ona smije, kao malo raskalašeno.

Brat ti jako voli ženu! Govore mu susjedi značajno, ali onako usput. — Je li ti opet što poklonio! On šuti u neprilici. Kupio je danas/fine čarape u dućanu! Valjda će tebi pokloniti podvezice.

On skoči i udari susjeda po licu. Drugi priskoče i drže susjeda koji potegao nož. — Ostavi budalu, tko mu kriv. Pa dijele braća blago! Smiju mu se u lice i odlaze.

Nije li on svemu kriv? Zašto je lagao? Čemu je išao k susjedi-ma pričati o bratovim darovima, a kad su oni dobro znali da mu brat ne kaže ni dobro jutro. A što oni mogu znati. Vidjeli ih zajedno. Pa što onda! Zar nisu djever i nevjesta. Zar to nije njegov brat. Sve oni to govore/iz zlobe. Susjedova žena je odlazila krčmaru, dok joj muž bio u Americi. Zar ovaj nema ovo, onaj ono. Onj bi htjeli uprljati i njegovu ženu.

Jednoga dana zaustavila ga na putu žena njegova vršnjaka. Znao je da ga voljela, dok su bili momak i djevojka. Stala je preda nj, kada se vraćao s pruge. Dobar večer, rekao je, i htio proći. Na njenu licu, iako je bio mrak, osjetio je toliko tuge. Kao da se stidjela za nj. — Zapušten si, rekla mu je bez prijekora, ali kao da se sjeća njegove kicoške košulje i njegova lijepog odi/jela o kojemu su sve djevojke govorile. — Nitko se ne zna tako udesiti! Momci su uvijek sa zavišću gledali njegovu kravate i cipele.

Sutradan je kriomice oprao košulju i sušio ih usred ljeta na peći da nitko ne vidi. Šio je jedan gumb. Kada je glačao spustivši zastore, spalio je kragen. Čistio je odsada oprezno cipele i glačao hlače. Izlazio što uredniji. Izostajao je iz kuće, tobože po važnu poslu.

Napokon, treba to sve raskinuti. Da kaže ženi. Zar ona ne vidi što radi, da se vuče s njegovim vlastitim/bratom, da svi to znadu i govore o tome, da se njemu smiju i nju smatraju droljom. Ne, radije će otići k bratu i kazat mu sve. Reći će: Brate! Znam da je to sve izmišljeno i da sve to nema smisla. Ali, ne bi li bilo bolje da ti više ne darivaš toliko svoju nevjestu, da je toliko ne maziš. Nije to zbog mene, nego zbog nas svih. Zbog oca i matere. Lijepo će on njemu sve to reći. Odmah danas kad se vrati. Možda će brat sve uvidjeti i nasmijati se, i makar kazati: glupost! Neka laju. Oni ne mogu zamisliti ovakvu slogu i/prijateljstvo. Ne, on to neće kazati, ali možda će, da, to će učiniti: pokupit će svoje kovčege američanske i otići u grad ili kamo drugamo.

Brat se vratio. Žena je ostala kod svojih. Obolila joj mati, njegova punica. Prošao je mirno kroz hodnik i kuhinju i ušao u svoju sobu. Sada su sami. Pokucao je. Nitko se ne odazva. Odkrине vrata, proviri i uđe. U prvi čas nije primijetio nikoga. Brat je stajao kod okna, iza ormara. Gledao je u došljaka, kao u stranca, u namjernika putnika koji/možda i prosi. Zar on pomišlja uopće, zašto mu dolazi taj stranac? Stari ormar, krevet, čak i drvo, koje se nagnulo kroz prozor kao da uzimaju ovaj tuđinski izraz, a on se u toj sobi igrao s majkom, kad mu govorila o bratu u Americi i pokazivala mu njegovu sliku. Brat se nije micao, kao ni ormar,

kao ni krevet, kao ni drvo. Sami tuđinci. — Brate! izgovorio je i činilo mu se da ta riječ nestaje u strašnu praznu prostor, gdje se sledila ne davši ni zvuka. Tek je kasnije primijetio da brata nema u sobi./Kada je izišao? I gdje je on dotle bio?

Izišao je van, na mjesječinu. I gotovo se nasmejao: neka se drugom smiju, zašto da sve ne odvrne od sebe. Njegova stara ljubav! Ona ga uvijek voli. Vidjet će se s njom, ugovoriti tajne sastanke. Svi će se iznenaditi. Smijati će se njenu mužu, koji je bio među onima što su rekli: gle, budale ... Da, to će učiniti. Tko će onda voditi računa o njegovu bratu i o njegovoj ženi. Udesit će tako da stvar bude jasna, nesumnjiva. Dokazana. Otac njena muža je predsjednik zadruge./ To je teža, krupnija stvar. I on će postići time respekt u selu. Oslabit će svoju stvar.

I oni se sastaju. Budi se sjećanje na djetinjstvo, kad su se igrali kod male skretničarnice (s vrtićem i veselim trakom dima), kraj koje jure brzovlaci noću i danju, i kako su govorili o svom vjenčanju. On njoj sve prizna, kako mu je teško, a ona ga grli kao brata i plače, pa i njemu udare suze na oči. Njen je muž dobar njoj i ona, mada ga ne voli, osjeća prema njemu štovanje i ljubav. Rastaju se. On je pun tuge, ali i neke svjetlosti na njenu dnu: treba se žrtvovati./Zašto da čovjek ne prijeđe preko svega, kao mučenici preko žeravica, zašto da se ne uzvisi nad prljavštine i ne prezre vlastitu oholost, ponositost, čak uvredu. Neka mu govore, glupane, što onda.

Opaza da brat odlazi susjedima i oni ga primaju s poštovanjem i kao da im drago, kao da im dana čast. Nikada on to nije mogao postići. Priča im o Americi, o podzemnim željeznicama, o nekim ledanama, o govedima, divljim, koja se ubijaju na preriji! O cowboyima. O lasima. A njega više svijet i ne gleda, niti ga ne/opaža, kao da ne postoji. Više mu se i ne smiju.

On se povlači na prugu u kućicu i gleda, kao dijete nekada, kako prolaze vlakovi. Zar da ubije brata? Da ubije ženu? Neka žive! Neka žive! Neka se naslađuju u svom rodoskrvnuću! Prolazi putnički vlak i na prozoru su dvoje sretnih, mladih zaljubljenika. Upravo pred skretničarnicom se zagrlili, i kako su vidjeli da ih on gleda stali mu smiješeći se mahati. Iz njega je bukula mržnja na njihovu sreću. Koji je to skretničar sve njegove radosti svrnuo u propast. I on se tako smijao u jurnjavi, sretan i zagrcio od/zadovoljstva. Tko je bio taj krvnik koji je pomaknuo tajanstvenu skretnicu i skrenuo njegov vlak, svijetao i veseo, u mrčinu tunela, gdje ga čeka jezovit sukob. Strašni skretničare! I učini mu se smiješno da netko tako ravna ljudskim sudbinama. Kao on sada: ide eto vlak, gromoće, pjeva u prolazu, kao krilima nošen, pun pjane radosti, a u njemu ljudi, veseli i žalosni, i skretničaru dođe na pamet da pokrene skretnicu i da se veseli zauvijek

prestanu veseliti, a tužni žalostiti. Zar nije i on takav skretničar?/ Jedan lagan pokret, pun mira, ali njegov pokret, odijeljen od svih sudbinom određenih pokreta. Njegova vlastita kretnja kojom on određuje sudbinom stotinama i stotinama ljudi. On će prekinuti radost mladića i djevojke na prozoru, zauvijek! Onako kako je netko dokončao njegovu sreću. A toliko vlakova prolazi, danju i noću. Danju i noću. Danju i noću. Samo jedna kretnja i jednoga od njih nestat će zauvijek. Jednoga koji on odabere, kome on odredi pro-past./

Pazi: Konac. On u namjeri da napravi zločin — postaje slučajni spasilac (možda one, koju je ljubio). Izmasakrirana tijela umire, zadovoljan.

U seocu slavila se glazba koja završava banalnom, pomalo prostačkom pijanom pjesmicom.

GOSPON

O čovjeku, dobro stojećem, koji je — bivši upraviteljem nekih imanja grofovskih — zabio sebi u glavu da čini dobro, da gradi putove, podiže cisterne, uređuje izvore, da blago liječi, unapređuje gospodarstvo, brine se za higijenu. Stoga se svađa, parbi sa čitavim selom, koje — iako zna koliko mu dobra želi »gospodin« — prkosi. Tjera ih, kad hoće da sastavi tužbu. Itd. itd.

Vrag mu mater . . . nije bio loš.

S druge strane o čovjeku, koji je bio i zao i pokvaren, uvijek u protimbi sa selom, ali zabio je sebi u glavu da je dobar, samo što ga glupo selo mrzi rad njegove dobrote.

MLINAR

Djed: vode, ljubav prema njima, bogatstvo. Otac: Amerika.
Mlin — raspadanje.

Sin, u školi dobar đak, ali uvijek s mišlju na mlin i meljavu. Čita mnogo. Zaljubljen još u djetinjstvu u lijepu djevojčicu.

Naobražen. Ali neće da ostavi seoce i mlinove, mada sve propada, mlinovi i kuće, kao i polja. Nude mu pisarsko i blagajničko namještenje. Ali on hoće da živi u mlinu, usprkos teškoći života. Kada djevojke nose mlivo — on ne gleda ni u jednu, čezne za ljepoticom. Ona, iako joj on nije odvratn, ni ne pomišlja da pođe za nj — u bijedu.

Odlazi u grad. I nakon godine dana vraća se odjednom trudna. Njemu to dojavljuju. On je poražen. Odjednom ona izjavljuje pred ocem da je zanjela s — mlinarom. / (Možda: prikazati da je djevojka bila u nj zaljubljena. Stoga treba odlučiti se, da li je on lijep ili ružan). Svršetak: on — iako je selo, u početku rugajući se djevočinim izjavama da je zanjela s mlinarom (Sv. Duh!), odjednom ušutjelo nakon njenih upornosti i tuga, i kao počelo sumnjati da je ipak nešto bilo.

On je ponosan (mada podnosi u sebi sve žrtve, znajući da bi bio sretan s njom, jer je toliko želio njenu ljubav, a ujedno mu je žena bila tako potrebna, jer je mati umrla).

Dijete raste. On živi u bijedi. Mati odlazi u grad i strada. Dijete dolazi već dosta odraslo k njenim roditeljima. Jednoga dana dolazi u mlin s drugom djecom: nosi žito.

Bilo mu je posve slično. On/sav potresen, opazi to, klekne predanj i gleda ga, i smiješi mu se. Zatim pobjegne u mlin i grca, dok se vrte žrvnjevi, mlinsko kolo okreće i čitav mlin kao da grca s njim.

TIŠINA

Golemo gnijezdo čine planine i dubok dol. U njemu leži tišina kao mrtvo more u koje se tone obamrlih udova i teških vjeđa. Strah i ugodnost kao pred dubinama umiranja.

Preko dola, polako, krileći nečujno s kraja na kraj, preleti velika ptica. Kao San.

Čini mi se: ležim prostrijeljena srca u dolinama Dagestana.

OLUJNA NOĆ

Noću nastala oluja koja kao da je iz mene prešla u prirodu i bjesnila olakšavajući moje nemire.

Ujutro dođoh pod naš hrast. Stajah kao ukopan: strijela udarila u krošnjju i rascijepala drvo zapalivši ga.

Osjetio sam se lagano i vedro. Uzeh jednu trijesku odcijepanu gromom i ponesoh je kući kao komad sebe samog, zaboravljenog, dalekog, uništenog...

[PISMO KOJE NIKAD NIJE POSLANO]

[...] stavio sam na stô, kraj sebe, grm rascvjetalih jorgovana, da što bolje napišem ovo pisamce za Vas, da me što jače opoji sjećanje na Vas, da me što više smuti, zanese misao na Vašu kosu, na Vaše oči, na Vaš miris, daleko finiji, suptilniji, opojniji. Tako mirišu mačuhice, kao Vi, i one nježne mace, baršunaste, meke, mazne, podatljive, dražesne toliko, da čovjeka radost zaluđuje i pritište ih na usne, uz lice, mazi među rukama, haće u njih od miline, kao u pahuljaste ptičice, jedva provirjele iz gnijezda. Vi ste mala pahuljica! Vi ste »mačja capica«, onaj plavkasti cvjetić u rano proljeće, što se njiše na lahoru kao plišasta igračka, što se ljubi s pčelama i leptirima — kao mala gospođica u plavoj bundici. Vi ste mačka, mačkica.

Jest! Vi ste mačkica, mazna kao maca, bundasta kao »mačja capica«, mirisna kao mačuhica (s ovim slatkim ć, tako izazovnim na poljubac); Vi ste ona mačkica, koju sam ja branio pred Kombolom, ona o kojoj/pjeva Baudelaire:

*De sa fourrure blonde et brune
Sort un parfum si doux, qu'un soir
J'en fus embaumé, pour l'avoir
Caressée une fois, rien qu'une.*

*C'est l'esprit familier du lieu;
Il juge, il préside, il inspire
Toutes choses dans son empire;
Peut-être est-il fée, est-il dieu.*

Vi ste jedna od onih mačkica, koje stavlja Gautier u pjesnikov kabinet: »One čekaju s divnom strpljivošću da pjesnik završi svoj posao, sve predući, grleno i ritmički kao da prate rad, kadšto poglade jezikom koje raskuštrano mjestance na svojem krznu, jer one

su čiste, pažljive, koketne, i ne podnose nikakvu neurednost na svojoj toaleti, ali sve to diskretno i tiho, kao da se boje smetati. Njihova draganja su nježna, osjećajna, tiha, ženska, i nemaju ništa zajedničko s bučnom nezgrapnom vatrenošću, što je pritom pokazuju psi, kojima međutim izražava svoje simpatije prosti svijet. Sam Baudelaire bijaše jedna mačka, umiljata, baršunastih oblika, misteriozna vladanja, u svojoj finoj gipkoći, dok bacaaše na stvari i ljude nemirno blistav, slobodan, svojeglav pogled, koji je bilo teško zadržati.«

Vi ste mačkica! Vaša pùt je tako baršunasta, nježno meka, kao najmačkastije krzno, kao latica maćuhice, ruže, runolista. Nije to pretjeravanje. / Imadem osjećaj, kad gledam Vaše ruke, oči, lice, usne, da su poput sameta, mekani kao najfinije krzno angorske mačke. Ali oči, osobito one: ima u njima neke divne mačje zelenkastosti, malo drijemežne, ali fosforno mistične, sa zlatnim točkicama, koje mogu da se razgore kao vulkan. A Vaša šapica! Kako bi bilo slatko oćutjeti u maženju, u slatkoj, dubokoj, besvijesnoj igri njezine pandže u srcu.

Kada ste ležali kraj mene na kauču (cauchu), gledao sam Vašu zabačenu glavu, Vaša podvučena koljena u tamnim čarapama, Vaše vitko, malo mršasto tijelo u tankoj suknjici, Vaše krasne male grudi, Vaše usne, mekane, sametne, baršunaste, nježne — gotovo da sam riknuo kao bernardinac i želio Vas bijesno zgrabiti zubetinama za vitka leđa i stresti, i ponijeti — kao lav, kao tigar. Ima u Vama nešto diabolično, misteriozno i kabalističko, što Gautier, Baudelaire, Poe i Goethe vide u svakoj pravoj dragoj mački! Oh, što je to?! Ali — kako bih to brzo saznao u mraku, u tami, u tmici, u Vašem elementu. Zgrabio bih Vas za kosu, pogledao u fosforno zlato Vaših očiju i izgorio/na njihovu plamenu. Slatka usno, meka pùti, nježna, divna, graciozna linijo najljupkije sfinge!

Kako ste krhka! Kao od stakla! Kao od fina kristala! I ima nešto hladno u Vama; ali što je to, da me neko zelenkasto svjetlo u toj prozirnosti i studenosti raspaljuje do slasti, do želje, da zdrobim tu krhku stvar makar raskrvario vlastite ruke?! Vi, staklena tajno, Vi, čudesna mačko, Vi, meka, ljupka, mazna, baršunasta, plišasta, pahuljasta, krznasta, bundasta macice, maćuhice, mačkice, slatka [odavle do kraja pismo je — izrezano!]

[BEZ NASLOVA I]

Kukuruzi po njivama podižu očajnički ruke k nebu i raširenim prstima vape kišu.

*

Zaboravit ću na nebo, gledajući u Tvoje oči. Prolazit ću ravnodušan kraj ruža, zadivljen laticama Tvojih usnica; neću osjetiti mirise njene, omamljen dahom Tvojih usta.

*

Kod nas naginju jedino kukuruzi k fašizmu, jer jedino oni pozdravljaju po njivama dizanjem ruku u vis.

[BEZ NASLOVA II]

Ide putnik sunce zemljom u širokom modrom šeširu i dugim zlatnim hlačama.

*

U njenim očima lete zlatne ose i sunčeve zrake blistaju kao sitni prekršteni mačevi.

*

Vezuv: truba pakla.

*

Planeti su cvjetovi eonā.

*

Srebrni oblaci plivaju u rijeci kao jata riba.

[BEZ NASLOVA III]

Kasali su zvukovi jedan za drugim sitnim kasom, dok je glavni ton u krupnom galopu mirno i ozbiljno jurio.

*

Jedan svijetli ton zastao je u zraku i kao srebrna pilica hitro pilio, dok nisu drugi rasuti oko njega zavrištali i u bujici, što je rasla u poplavu i slap nestajali s dubokim šumom i gromorom.

*

Vrištali su tonovi
eksplodirali bačeni u zrak, gdje bi časak mirovali — i tek onda prsli.

[BEZ NASLOVA IV]

Kad ja kratko živjeh,
da dugo žive
moje pjesme. Oteše
mi snagu, i krv moja
u njima sad kruži,
i srce kuca — a
moje blijedo tijelo
lešina je mrtva.

[BOŽJI BUBANJ, *Skica*]

[I]

*Maršal ne smije reći ni riječi
u cijelom romanu —*

Radnje na pruži počinju. Gomila se radništvo, najprije ono koje je već sagradilo druge pruge, sa svojim posebnim klasnim odgojem, i miješa se pomalo sa seljaštvom. Podižu se barake, kuhinje, male gostionice. Dolaze radničke žene, prave radnici vrtiće, kuće, uzaimlju zemljište. Podižu se nedaleko/tunela skladišta, barake za strojeve, čitava radnička naselja. Ličani. Njihov vođa, koji se brine za prehranu. Zdrav, jak, lijep, otvoren. Školuje sina, njegova »partija« ga pokorno sluša. Dolazi k Maršalu, otvoreno, gledajući ga u oči, kako se nije nitko dotada ufao i predlaže mu da uzme opskrbu svih radnika, da im dobavlja vino, da... Maršal se opire, jer ga odbija njegova navalnost, drskost, otvorenost. Posluži se Ličanin lukavstvom, razglasivši da će doći iz grada gazda, koji će prekupiti za velike novce svu opskrbu i sva zemljišta prekupiti, pa kraj projektirana kolodvora sagraditi čitav mali hotel: ljetovnja, kupališta, doći će gospoda. Maršal plane, ali mu župnik savjetuje da uzme Ličanina, koji bijaše kod njega, uvijek se ispovijeda, daruje bubanj, marljiv je i/pošten. Maršal pristaje na dugo nagovaranje i na sve savjete koje mu daje župnik, s obzirom na veliku čast koja će biti odavana bubnju.

Ličanin postaje njegovim upraviteljem u prehrani, pa onda upraviteljem pilane. Nabavlja nove strojeve, pregrađuje, preuređuje, podiže vrtiće, uređuje male moderne bazene. Dolaze novinari i pišu o tom pravom gradu. Račune vodi točno, nabavlja sve za željeznicu: šinje, stupove, drvo. Maršal dobiva novac, prikupljuje... itd. itd. Maršala posjećuju trgovci s kojima pregovara Ličanin. Nabavlja mu kasu, knjige, predlaže da sagradi mali pension za gospodu inžinire i njihove gospođe, kupuje automobil i autobus.

Odjednom sukob. Vraća se sin iz škole. Ljevičar. Lijep, mlad, iskren. Mrzi Maršala i prepire se s ocem. Govori o prevari, o iskoristavanju, druži se s radnicima. Nosi im knjige. Zatvaraju ga, odvođe, jer su našli letke. Otac ga preko Maršala, koji upućuje župnika, vadi iz zatvora. Sin ostaje tvrdokoran./

Jedan trgovac, koji se nije mogao nagoditi s Maršalovim Ličaninom, odaje »patrunu« da njegov upravitelj vrši poslove neke na svoje ime, da dobiva postotke od trgovaca, od kupaca i od radnika, a sve da ide na njegovo ime. I da ga radnici mrze kao gulikožu. Maršal plane, odbacuje Ličanina i uzima drugog upravitelja, domaćeg čovjeka koji slabo vodi, poslovi zappingu, sve se oneređuje.

Međutim, Ličanin podiže svoj gostinjac, naziva ga »K bubnju«. Maršala skoro udara kap. Uzbuna, župnik, kanonik. Radnici se smiju. Žandari dolaze s nalogom da se naslov skida. Ličanin ih gosti i mami, pa ploča ostaje vani. On ulaže protest, uzima advokata, jer to nema nikakve veze sa crkvom. Naslov: K veselom bubnju. Razvrat. Pijančevanje. Seoske djevojke ljubakaju s radnicima i odviše otvoreno. Starci seoski se zgražaju, ali razularenost postaje sve veća.

Novi inžinir. Velik. Silno jak. Stanuje u [kući] Ličanina. Živi raskošno. Imade sa sobom ljubavnicu. Veselu, vedru. Njena historija mlade kurtizane. Razmažena. Prevrtljiva. Ipak/meka srca. Sklona svim mogućim obrtajima. Imade nešto mačkasto. Pleše. Zabavlja radnike. Bliza im je, jer su joj roditelji. Pjevačica. Plesačica. Nekim čudom zavoljela je ovoga klipana. Piju. Troše novac. Scene razvrata. Javne zabave. Seoski momci ulaze u Ličaninovu krčmu. Ovaj je mazi, iako račun njihov raste. Seoske žene je mrze i djevojke. Ona je kao neki mali demon, ali svi su zapravo u nju zaljubljeni. Njezina ljubavnost ih u dnu duše ipak lomi. Ali jednoga dana ostavlja je ljubavnik. Pobjego je pred skandalom. Premješten je, a nju ostavlja, bez ičega, na milosti i nemilosti krčmara. Ovaj je baca van, preko prozora hita na ulicu njenu garderobu, s nasladom baca gaćice svilene, kombinezone, čarape, i izaziva smijeh. Ona je slomljena, popljuvana i uplakana. Prima je jedna seoska žena. Oblači se sada skromno, radi kod nje, i jednog dana — hoteći se vratiti u grad — plakaše klečeći kraj oltara uz bubanj.

Vidi je Maršal.

*Sin krčmarev
zaljubljen u nju*

[II]

Turanj — Bubanji!
Turanj — Bubanji!

nova vremena: Politika

*Qui viens avec la flûte,
s'enfuit avec le tambour!*

A bubanj još dugo stajaše kraj pruge, pod mostićem, skrhan kao staro rešeto. Neki gospodin, stranac, lijepo obučen, prošao nakon pola godine slučajno u šetnji kraj njega, malo nagnuo glavu, vidjevši na spalu obruču napis, odigao ga palicom i odgonetao na veliko svoje čudo: Liberté, Églité, Fraternité. Zatim se malo nasmiješio, i odlazeći rastezala mu se usta sve više, pa na koncu zavalo otmjeno glavu, i zagrohota. Onda naglo zamuknuo, ogledao se oko sebe, i vrteći štap prstima rekao zamišljeno: — Eh, da, što ćemo: »Qui viens avec la flûte, s'enfuit avec le tambour!«

»Ce qui était venu par la flûte, s'en alla par le tambour

[IZOSTAVLJENI POČETAK ROMANA *BOŽJI BUBANJ*]

»Ako bijaše i ostaje najslavniji od sve magaradi i od svih životinja magarac, koji je spasio život Našemu Gospodinu Isusu Kristu, onda je iza njega najslavnija od toga roda tvorevina magareća koža na bubnju ove crkve!«

Ta je rečenica nastala gotovo pred stotinu godina, i ponavljala su je sa strahopoštovanjem — kao molitvu — usta svih proštenjara, bogobojaznika, nabožnika, zavjetnika i hodočasnika, bez ikakvih svetogrđnih upadica, koje ne bi bile prokletstvom smjesta zatrte, do novih, bogumrskih vremena. Sačuvala se do danas u pameti starih žena i muškaraca, a zapisana je staroslavenskim crkvenim jezikom na svilnoj vrpci, već sasvim pljesnivoj i zavrgnutoj u sakristiji. Spominje je također jedan spis, preveden s latinskog i sa češkog originala u doba stvaranja književnog jezika, koji služi kao važan dokumenat u ovoj tužnoj historiji.

BOŽJI BUBANJ

Seki

Bio je to velik, dugoljast bubanj, veoma star, sapet čvrsto unakriž spletenim tankim užetima. Na svakom krstopletu bijaše udaren krupan crveni pečat, potamnio od vremena. Širok remen koji se mogao prekoramiti, gotovo trulina, nije nikada promijenjen, uza svu opasnost da će se jednom raspasti, jer je svaki komadić toga bučnog glazbala čuvan kao svetinja koju ne valja oskvrnuti. Zato su ostale netaknute prastare krhke šipke, iako im je potkraj i najnježniji udarac o bubanj prijetio da će prsnuti.

Ležao je s lijeve strane glavnog oltara svetog Ilije, okružen svijećama, sličicama, kolačima i najčudnijim darovima koje može kao neku vrijednost ostaviti samo veliki siromah: pucetima, drvenim kronicama, krušnim korama i drugim sitnarijama. Ali uvijek se hrpale uokolo, na podnoscima, crne gomilice novčića i nešto manji kupići srebrnika. Sasvim do bubnja bijaše smješten stočić, gdje su imućniji odlagali darivo, krupniji novac i zlatninu: narukvice, prstenje, lančice i svakovrsni, često veoma skupocjeni nakit. U kutu, iza oltara, isticala se hrpa bezbrojnih sprava, prislonjenih o zid, koje su — prema usmenoj i pismenoj predaji — ostavili čudom izliječeni sretnici. Najneobičnije hodulje, štake, poštapalice, štoviše, toljage i ćule, pa i dijelove kolica prisloniše tu na vječni spomen čudotvornoj Božjoj milosti i kao neopovrzivi znak grešnicima ustali lazari, spašeni hromci, šepavci, traljavci, kljake, uzeti i teškonogi nesretnici što su poskakujući i trkom otišli svojim kućama.

(Mnogo kasnije, kada svijetom ovladaše bogohulstvo i griješno umovanje, što okrznu dapače krotki narod, govorilo se najprije šaptom, a onda u sav glas i s posmijehom da nisu baš sve hodalice i štake ostavili spašeni vjernici, već da ih je mnogo kriomice dodano, bez ikakva božjeg znanja i čudotvorstva.)

Bubanj su iznosili nekoliko puta u godini iz crkve, kad bi procesija odlazila na polja da izmoli kišu ili sunce. Tako je župa uživala milost koja se ipak nije mogla prenijeti na sve krajeve. Uz posebne molitve valjalo je svakom prigodom provoditi drugi obred: ako je vladala žestina ljetna, udario bi nosač dva puta uzastopce maljicama nakon svakog molitvenog stiha; ako je odviše okišalo i prijetilo da će moča pritisnuti usjeve, prebiraio bi sitno, nalik na grcanje; ako je sjeo mraz i rodio se strah da će u srce ubiti žito ili opustošiti bašte što se zametnule pupom, popratio bi svaki »Amen« nagli gromor, izazvan šipkama. Prema pamćenju djedova i baka pripovijedalo se da u starim zlatnim vremenima nije bila nijedna takva molba neuslišana: bubanj bi odagno prigrivicu i odmah stalo nakisivati koliko bijaše potrebno, trava bi krenula iz ledine o proljeću, zemlja omeknula, a ljeti bi grožđe i kukuruzi najedrili; bubanj bi izmolio nakon neprestana pljusa blago sunce, i smjesta bi stali obigravati zlatni zraci kroz lake oblake kao kroz božje trepavice. Tko da nabroji sva dobročinstva?

Ali zato nadaleko i naširoko nije nitko izvaljivao, pa ni u najvećem bijesu i očajanju, mrske riječi što bi se doticale ovog blagoslovljenog predmeta. Bilo je opasno kazati svaku usporedbu koja bi ponizivala tu svetinju, kao na primjer: »Što lupaš poput bubnja!«, ili: »Pristaje kao šipka uz bubanj!« Nije se preporučivalo pjevati ni u veseloj pjesmi onaj lijepi stih: »Stade jeka bubnja i svirala«. Bolje bi bilo da udari grom u lovca koji bi se usudio poslužiti poslovicom: »S bubnjem se zec ne lovi«. Pa i nešto nalik na bubanj, što bi moglo samo podsjetiti na nj u nepriličnu govoru, bijaše zazorno reći, poput one neskladne uzrečice: »Izlio pas talambas, rđava čast, a golem glas!« Nije ispričavalo pred Bogom ni to što su mnoge od tih poslovice i rečenica veoma odgojne naravi. Svaki župljanin, kome bi nehotice izmakla takva hula, mogao je navrnuti zlo na čitav narod. I ako je grād sašao bilo kada u starini nad njihove toga pobožnog svijeta, ili mu suša, odnosno močalina sništala ljetinu, sigurno je kakav neopreznik, luđak, pijanac, nekrštena duša, razvratnik i raskuća prekršio nepriličnom uzrečicom strogi nalog. Župljani bi radije otrpili (to se doduše nije nitko usudio izraziti, ali je vladalo takvo mišljenje) mrsku riječ, upravljenu na sveca ili sveticu, anđela i druge nebesnike, pa čak i bogopsovku, nego samu primisao da padne grdnja na bubanj, jer su potajice u dnu duše držali da će Bog i sveci, anđeli i arkandeli, kerubini i serafini, Majka božja i bogougodnice lakše ispričati pogani jezik nakon pokoravanja nego njihovo posvećeno glazbalo.

Jedan učeni župnik ove glasovite i sretnje župe, kanonik novljanski, kasnije bibrirski, našao je u Svetom Pismu citat koji njegovi nasljednici uvijek ponavljahu u propovijedima za crkvenih govora: »Učinio je od mene priču narodima, i postao sam bubnja-

nje među njima«. Vjernici su nalazili u tom citatu duboku potvrdu i prst božji, a njegova se sadržina zaista ispunila: župu svetog Ilije, onda staru punih 350 godina, kako dokazuju pisani spomenici, i selašce Turanj, prozvano tako po ruševini neke kule iz slavnihi povijesnih vremena, uzeli pohadati hodočasnici iz najudaljenijih pokrajina. Razvila se trgovina, jer su u godini bila dva crkvena blagdana, Ilinje i Martinje (ovoga sveca, tko zna zašto, spojiše sami župljani sa slavom svoga bubnja), i u te dane razapinjahu šatore Slovaci, zvani »Toti«, koji su dovozili na golemim konjima i kolima punima robe, zatim kobasičari, gostioničari, lončari, licitari, trhonoše, i sve bi odjekivalo od brundanja tambura, zveketa čaša, trgovačkih povika, cike momaka i djevojaka, od tužnjave bezbrojnih prosjaka i jadikovke njihovih harmonika, gusala i vergleca. Dolazile su djevojke iz svih okolnih župa da pokupuju svione marame i cipele, a momci da se s njima susretnu. Dokotrljale se mnoge elegantne kočije, pune gospođa sa šarenim suncobrančićima i njihovih supruga u kaputima od baršuna, bijelim prslucima od pikea, uskim hlačama i dlakavim cilindrima. Većinom su to bile jalovice, željne djece, a turanjski bubanj bijaše glasovit kao šticeuik rodenčadi: vruća molitva, blagodarnost i kucaj šipkom o napetu kožu donosili su sigurnu plodnost. (Kasnije, mnogo kasnije, kad je svijet orutavio s grijeha, padahu ružne primjedbe da su bubanj i njegovi godovi skrivili porod čopora kopiladi, fačuka, jer su mlade hodočasnice, došavši iz daleka, noćile na tratini prošteništa; i da je to jedino sigurno svjedočanstvo o plodonosnu utjecaju turanjske svetinje.)

Nije onda čudo što Turanj postade doskora bogatim selom, punim krčama i trgovina, a kako se nalazio na čvorištu cesta i putova, koji vode u Primorje, Karlovac i Sloveniju, raslo njegovo značenje i godine od godine. Župnici se nisu rado selili iz bogate plovanije, a biskupi u njoj s veseljem dijelili potvrdu i blagoslov. Okolne župe očitovaše i odviše često svoju zavist, pa se odjednom stale množiti u tim farama djevojke što ih probija krvavi znoj, bunari u kojima se zrcali lik Matere božje, i ostala čudesa. No, i ta pojava brzo nestade, jer — šaptalo se — sâm biskup opomenu svećenstvo, ni krivo ni dužno, da strogo ispita slučajeve i dokonča zloupotrebe kojima može samo štetivati crkva, a napose turanjsko proštenište, potvrđeno brojnim dokazima Božje milosti.

Prihodi Turnja rasli su još s jednog razloga: položaj toga seoceta bio je nezaboravan. Bijeljelo se na brežuljku, opkoljeno visokim planinama. Po osojnim stranama briješka osuli se bujni vinogradi i plodne njive. Sa zapadne strane, strme i šumovite, visoke oko dvjesto metara, svinula se zelena Kupa, duboko dolje šumeći i grmeći slapovima i vodenicama. Župni stan, nekada lovački

dvorac severinskih plemića, okomio se na samom rubu ponora i oglédao u površini rijeke, uronivši u njeno dno kao grad iz priče. Hodočasnici su nosili kućama »Spomen-sliku prošteništa Turanj« što prikazivaše nešto nalik na turanjski župni dvor, crkvu, provaliju prema Kupi i u dubljini zapjenjenu rijeku nad kojom je, visoko na nebesima, lebdio glasoviti bubanj, nošen na ručicama dvaju malih punašnih anđela. Iako crtež bijaše loš, ipak je mamio tisuće obožavatelja Prirode (u ono vrijeme ne postojаше pojam »romantično«), koji bi se još više iznenađivali, vidjevši seoce u zbilji, i raznosili glas o njegovoj krasoti. Dobro ga opisuje jedan književnik iz ranog doba stvaranja književnog jezika: »Kad u Turnju zvoni, čini ti se da to bije od radosti srdce samoga Gospodina što ovaj raj stvorio je i smjesta mu sve milosti udijelio. I svijetli oblaci kao da zapanjeni nad tolikom ljepotom stoje«.

Bubanj ima svoju historiju koja otkriva kako je ušao u crkvu i postao znamenit. Svaki školovaniji čovjek mogao je po jednom očitom znaku, toliko svetom neukom narodu, gonetati i njegovo podrijetlo. Na obruču bijaše uokolo napisano velikim izbljedjelim rumenkastim slovima: LIBER GALIT FRATER TE. Hodočasnici cje-livahu taj napis držeći ga tajanstvenim riječima samog Neba, pa su tako slova pomalo brisana usnama, dasima, jezicima i slinom. Župljani u svojoj crkvi nikada ne čuše druge mise osim staroslavenske, ali je zato stari zvonar znao naizust čitav latinski obred, i tumačio da FRATER znači »brat«, LIBER »knjiga«, TE »tebe«, što doduše nije razjasnilo zagonetku, već još više i uplaši i zadivi puk. Školovan čovjek mogao je veoma lako otkriti u izlizanom i rastrganom natpisu geslo velike francuske Revolucije: LIBERTÉ, ÉGALITÉ, FRATERNITÉ. Ali kako su došle te riječi na bubanj? To pitanje nije nikada posve riješeno, iako postoje različite hipoteze i pisana svjedočanstva o podrijetlu čuvena glazbala.

U narodu niklo o bubnju više priča koje su veoma stare, ali snažno inspirirane, što se može odmah zaključiti. Usmena predaja govori o »Francozima koji su ubijali i klali nevinu dječicu i žene, starce i nemoćnike, zatirali ime božje i zvali se Jakovljevcik. Najviše se raširila legenda da je »naš Car i Kralj« digao vojsku na te Jakovljevice i Žudijce koji su »svoje dobre gospodare potlačili i prave zakone pogazili, svom pobožnom Kralju i svojoj blagoj i dobrotvornoj Kraljici glave posmicali, pa kao sinovi đavolji htjeli orobiti sve narode«. I vojska »našega Cara i Kralja« bijaše — kaže priča — poražena, jer se narod pokvario i odvrkao od svog Boga bunama, pa ga stigla kazna. Ali nakon ropstva, koje trajaše mnogo godina, odjednom se »naš Car i Kralj« oslobodi božjom pomoći tamnice i sabere jake čete u kojima bilo svih naroda, ali većinom junačkih

Hrvata. Silna bitka zametnu se baš nedaleko Turnja, na »Turskom groblju«, gdje imade još i sad mnogo mrtvačkih lubanja. (Na tom mjestu svaki pripovjedač zastane, pogleda sa strahopočitanjem prema nebu i prekrsti se.) Bijaše to pravi rat između Boga i đavla. Ali kako još svijet nije sasvim očistio dušu, padala vojska kao snoplje. Čitavo »Tursko groblje« pušilo se od prolivene krvi poput kotla. Već stade i junačke Hrvate ostavljati srčanost. Uto »naš Kralj i Car« diže k Bogu ruke ponad svoje zlatne krune i zavapi u pomoć. Odjednom zasja mu kruna kao sunce. Opazi to neki »Francoz«, bubnjar, i u času riješi se jakovljanskog đavola. Ispale mu iz ruku šipke, i on kleče i udari u grčevit plač. Kraj njega pade bubanj koji zagrmi sam od sebe kao grom svetog Ilije, a onda ga uhvati plamenje i načini se na njemu velika vatra. Kada to vidješe Jakovljanci i bezbošci, udarili u bezglavi bijeg, a mnogima od straha stala krv i mrtvi popadali. Naša vojska kleče kao pokošena i obujmiše je svu suze. Sâm Car dođe do »Francoza« koji ležaše bez svijesti, a kraj njega čitav čitavcati bubanj, neopaljen i nezagaravljen. Još su samo oko jednog obruča tinjali plamećci u obliku onih slova koja još i danas stoje na bubnju i stajat će tako dok bude htjela Volja božja i dok svijet ne ološa. Vojnika Car pridiže, i on se nasmiješi. »Vidio sam — reče čistim hrvatskim jezikom — Gospodina nad vojskama!« Car ga htio povesti sa sobom na dvor, ali ovaj ne htjede poći, jer — kaže — prikazalo mu se u snu, dok bijaš u slatkoj nesvjestici, da se tu oženio i izrodio veliku obitelj, sretnu i zadovoljnu, koja je donijela cijelom kraju blagostanje i nebesku milost. Car se na to pred njim pože, poljubi svetinju u obruče i šipke, te baci preda nj vrećicu suha zlata. Slepršala iznenada dva anđelića, kao dvije ptičice, i zrakom ponijela bubanj pred oltar svetog Ilije. Taj bubnjar zvaao se Maršal. Potomak njegov još je i danas živ, i on jedini smije upravljati turanjskim bubnjem. Neka nas gospodin Isus Krist blagoslovi i oprostí nam grijehe naše. Amen.

Onaj učeni župnik, kanonik novljanski i bibrirski, koji citatom iz Svetog Pisma proreče slavu bubnja, zabilježio je — prema nekim podacima — u rubrici *Observationes* Matice turanjske župe uz ime *Mersail* tu narodnu legendu pod naslovom *De tympano Dei*. (Brojne njene varijacije, sa stotinama čudesa i iscrpnim opisivanjem svetih izreka što ih probubnjao bubanj u takvim prilikama, dobivši dar govora, mada imadu nepokolebljivih svjedoka, nisu službeno priznate.) Latinski župnikov original navodno nestade u požaru što je zahvatio tavan župnog dvora. Njegov naslov i sadržaj poznat nam je samo po spisu o turanjskoj župi kao o dijelu vlastelinstva Severin, koji napisa spomenuti literat iz ranog doba stvaranja književnog jezika. Zapis *De tympano Dei* citira književnik u prijevodu, kao dokumenat. Vjerujemo li njemu, original je počimao

ovom rečenicom: »Ako bijaše, i ostaje, najslavniji od sve magaradi i od svih životinja magarac, koji je spasio život Djetetu Isusu Kristu, onda je iza njega najslavnija od toga roda magareća koža na bubnju ove crkve«. Pakosni prevodilac u svom polemičkom spisu izvrgava citiranu rečenicu šalama, ne štedeći ni samog dobrog župnika. Valja odmah kazati da taj književnik nije nimalo vjerovao u priču o bubnjaru i znacima božjim, a nije smatrao također da legenda potječe od naroda, već otvoreno sumnjaše: nije li nastala uslijed župnikove mašte, podgrijane slijepom mržnjom na Slobodu, Jednakost i Bratstvo, koju su gojili (prema njegovim riječima) svi »davori-sebičnjaci« i »narod prezirući ljudi«? U njegovu djelcu, silno netrpeljivu i sklonu »jakovljanskom zmaju«, sačuva- nu u severinskom dvorcu, gdje je pisac našao zaštitu (o čemu opet piše naširoko u Matici jedan kasniji župnik, braneći legendu o bubnju kao historijsku istinu protiv »svikolicih starinarah i davori-učenjakah«), nalazimo da je autor *Observationes de tympano Dei* u toj istoj Matici stavlja uz *Personarum Nomina et Cognomina* ovakve primjedbe: »in exteris a long tempore. Vagabundus«; Post matrimonium contractum legitimatus. Cessator«; »Pollutus«. Stoga zaključuje da se takvom pastiru koji grdi svoje stado nepri- ličnim izrazima ne može ništa vjerovati. On citira u prijevodu s potpisom *Traductor* još mnogo sličnih opazaka da učvrsti svoj zaključak. Bilješke bijahu kratke i oštre: »Leopoldus Csastny, cepi- dlaka«; »Laurentius Bratetich, ne zna nauka ništa. Tvrdoglav«; »Michael Chibacz, komedijaš«; »Georgius Verbanacz Berdar, prokli- njavac. Grozan«; »Vincentius Sanich, bezvjerac, javno govori proti vjeri«; »Josephus Petruch, klatež po svijetu. Groždar, tat«; »Joannes Repas, javila se proti njemu Jana Kušan. Ta je noseća.« Najteže se obori pisac raspravice na župnikovu bilješku o »Margarithi Stiglich Raspicza« koja glasi u prijevodu: »Povratila briftašu pošteno. Bog ju blagoslovio!« Štovani velečasni — kaže buntovni pisac — našao je pohvalnicu u svom *Stališu župe turanjske, počevšem od 1756. g.* tek za jednog jedincatog vjernika, za ženu koja je digla s puta njegov novac i pošteno mu ga vratila. Može li se — podvlači on — takvom »pjenezniku« i »davori-sebičnjaku« isto odobravati, a na- pose ruženje na Slobodu, Jednakost i Bratstvo? Prema *Matici* od 1830. dalje saznajemo da je »književnik i farizej«, »bezvjerac i jakobinac«, pisac »svetogrđnih i slobodarskih knjigah« našao sklo- nište pred Carevim gnjevom kod »našeg zemaljskog«, jer katolički Vladar nije trebao, kako sâm reče, »naučenjakah, već valjanih podanikah«, pa je gonio sve opake »knjigopisce«. Uostalom, ta činjenica izbija iz djelca književnikova o »povjesnici« vlastelinstva njegova Monseigneura, protektora, kome je ono ponizno posveće- no, a namijenjeno »nadobudnoj mladeži horvatskoj«. Čitav je taj rad nesređen i nepouzdan, katkad posve samovoljan, ali zanimljiv,

jer nekoliko poglavlja obrađuje njemu toliko mило doba Ilirije. Slavni bubanj i legende o njemu poslužiše autoru da izrazi čitavo svoje oduševljenje i da prospе svu žuč. Njegov pravopis je mušičav i veoma smiješan, to više što jakobinac bez razloga upotrebljava, zacijelo u velikoj ljubavi prema Revoluciji, francuske akcente i kombinirana neka francuska slova. Pisao je »čas«, »franačka vojska, odlikovà se«, Vellini Napoleon«, itd. On počima raspravu poglavljem *Enfans de troupe*, postavljajući tezu da je takvo jedno dijete nakon rasapa francuske vojske vjerojatno ostalo sa svojom majkom, vojničkom praljom tko zna koje pukovnije, i ocem bubnjarom, u Turnju, gdje osnovaše ognjište. On prevodi iz knjige *Etat Actuel de la législation sur l'administration de troupes* od 1805. (koju nađe pohranjenu u dvorcu) zakon o vojničkoj djeci (Chapitre IV., Section VII.). Uglavnom tu piše da je »odlukom od 7. termidora u svakoj pukovnji dopušteno imati dvoje djece na vojnički trošak. Potrebno je da dosegnu dvije godine i da ih je rodila u legitimnom braku žena koja pripada vojničkom korpusu kao pralja ili živežarka, s aktivnim vojnikom ili palim ratnikom«. Pisao neka mjesta navodi u originalu, kao npr. ovo: »Ces enfans doivent jouir de la demi-solde du soldat, indépendamment des vêtement, logement, pain et chauffage«, i na temelju toga ističe opširno sve blagodati francuske uprave, njezinu pravednost i jednakost za sve ljude. Onda naglašava, bez ikakve veze s glavnim predmetom, da je bubnjar u francuskoj vojsci imao 0,60 f. mjesečne plaće. Bogat je opis dolaska okupatorske vojske generala Guilleminota Lujzinskom cestom po snježnom nevremenu i srdačan sastanak u »gospoščiji« Severin, jer je bio »zemaljski gospodin« prijatelj slobodoumlja. Spominje nekoliko puta ime grofa *Bubne* (austrijskog komesara koji predade Guilleminotu »ilirske zemlje«) valjda nesvjesno, samo zbog toga imena koje toliko podsjeća, čudnim slučajem, na glavni predmet spora: *bubanj*. Tako se zapleo u izlaganju, praveći bezbroj digresija, i svrnuo sve na ogorčenje »prodanog naroda« protiv Franje I. i na proglas Napoleona »kojega je puk u času kao brižna oca zavolio«. Svoju tezu potkrepljuje tvrdnjom da je bubnjarica bila također Francuskinja i zvala se Juliana, a sinčiću, »koji još živi«, nadjeli roditelji pravo francusko ime: Bernard. Zatim navodi još nekoliko prezimena iz turanjske župe, također francuskih, smatrajući da time neoborivo potkrepljuje svoje izlaganje.

Na kraju svih tih smušenih tvrdnja, koje su i druge zavodile na ludorije, obijedi autor raspravice crkvu da su njezini svećenici vlastoručno stavili geslo Revolucije na bubanj kao porugu, iako se čini najprirodnije — vjerujemo li piščevoj tezi, a odbijajući legendu — da je to u očaju napravio sâm bubnjar nakon sloma francuske armije.

Ime bjesomučna frankofila nije zabilježeno na rukopisu rasprave, a u župnim knjigama spomenut je samo kao »dotepeni Jakobinac koji svrši svoj jadni život u carskoj tamnici«. Moramo, radi historijske točnosti, istaći da je ta opaska napisana veoma lijepim i čitljivim slovima, iskićenima s naročitim užitkom.

Maršale nazivahu u Turnju Mršaljima. Samo na krsnim listovima i na službenim spisima dobivalo je njihovo ime strani oblik. Spočetka pisali ih *Mersail*, kasnije *Marechal*, a potkraj prosto Maršal i Maršalj. O začetniku svoga ognjišta znali su potomci uglavnom ono što se održalo predajom i što je gotovo svagdan dolazilo do izražaja u selu i nadaleko izvan njega. Od slavna pradjeda naslijediše svijest da su slobodnjaci, nikakvi kmetovi i podložnici. Bogatstvo preuzimahu s kućom koja — trajno nadograđivana i proširivana, ali uvijek promišljeno — primi nakraju oblik bogata imanja sa štalama, sjenicama, sušama, pojatcima, spremištima, kolnicama, pčelinjacima, torovima i svinjcima, krcatima marvom, žitkom, oruđem i vozilima. Oko zgradā podignu jedan predak visok zid s drvenim krovčićem i golemim ulaznim hrastovim vratima na kojima se isticale željezne prečke, lijepo urešene i na rubovima vješto svinute u ruže. Na desnom krilu visio gvozdren zvekir u lavljim raljama. Put do stana na kat, s izbočenim natkrovljenim hodnikom izrezbarene ograde, bijaše posut šljunkom i opkoljen vočkama. Krovovi i natkrovlja, strehe i strešice dizali se jedni na druge između šumice jela i krošnje jednog visokog jablana što izdaleka provirivaše iznad zidova i sljemenā kao u kakvoj starinskoj plemićkoj kuriji. Iza zidova nije odjekivala vika, nisu dopirale psovke, škripa točkova, udaranje vrata, kako bi čovjek očekivao u ovakvu gazdinstvu. Sve obavijaše mir, ozbiljan mir koji nisu narušavali niti konji u stajama, niti krave, ni kokodakanje kokoši, pa ni silno pseto na žici što se dizalo s ležaja i načulivši ušesa zarezalo potmulo tek kada bi zvekir snažno odbio o vrata.

Ispod zidova s jugozapadne strane spuštali se bočinom kao vojska u redovima prostrani vinogradi, na samom »špiglju«, kako govorahu seljaci, jer su bili tako sretno smješteni da je na njima povazan blistalo sunce. Krumpirišta, zelenici, laništa, konopljišta, njive posijane repom, heljdom, ječmom, pšenicom, grahom protezale se s druge strane dvorišta u zlatnim i zelenim trakovima kao šaren plašt, a poviše njih bujala pod starim šljivicima i jabučnjacima dopojasna trava. Činilo se da su svi usjevi počešljani nekim čarobnim češljem, krumpiri sađeni po ravno povučanim crtama, a svaka stabljika lana i konoplje stavljena u prije točno odmjerenu rupicu. Takvim se poretkom i čistoćom isticala sva ljetina. Bezbrojni drveni i limeni žljebovi i žljebići slijevali su u golemo pod-

zemno sabiralište kišnicu za navodnjavanje. Nijedna kaplja nije pala uzalud: čak s kokošinjaka i pčelinjaka žurili za pljuska sitni potočići daždevice u cisternu, prateći svojim tankim pjesmicama grgolj, žubor, romon i krupno nejednako pljuskanje vodurine iz debelih, osrednjih i tanjih cijevi i odvoda. Promatrajući to dolazilo gledaocu na pamet da bi gospodar toga imanja skupio i vjetar do posljednjeg daška, pa ga iskoristio kad bi bilo moguće. Urednost i skrbnost upadale u oči — kao u posloviци — najviše radi sitnica: kokošinjci imali lijepe ljestvice i stepeničice, pčelinjaci zaštitne drvene obode da nagla oborina ne skvasi košnice i ne smoždi vjetar pčele koje bi se u bijegu pred olujom natiskivale na vratašcima. Kad bi se Turanđci usudili načiniti šalu na račun vlasnika, jer takvi bijahu odnosi, primjećivali bi: — Naš »patrun« trči odmah kući, kada ga nužda pritisne da zlato ne ode u kvar! A svi Maršali, i pradjed, i djed, i unučad bili jednako čuvarni i marljivi, te se ova rečenica ponavljala stotinu i više godina.

Ali ta ozbiljnost, čistoća i radinost bijahu nekako teške, tamne: nigdje se nije osjećala nježna ženska ruka, njena blagost i toplina. Ružičnjake, lijehe tulipana, maćuhica i jagodnjake koje djevojke i djevojčice sade na radost oku i srcu kraj svake, pa i najsiromašnije potleušice, nije nikada nitko opazio na njihovu zemljištu. Ni lonci sa cvijećem nisu provirivali na bezbrojnim prozorima i okancima. Mjesto svakog uresa širilo se nemilosrdno cijelim kućnim pročeljem tamnozeleno i široko lišće dvaju prastarih grbavih čokota, kao da ima zagušiti u zametku svaki pokušaj vedrog lakoumnog raspoloženja.

I ponutrica zgradā tištala dušu: u velikoj obiteljskoj sobi, zelenih visokih zidova, strujila čudna studen. Golem hrastov stō pritisnuo pod i kao da kaže: — Ovdje sam ja gospodar, nikakvih čipčica, vezova, zastoraca, sličica, mašnica ne trpim! Stolice oko njega, teške i nespretne, čini se, s pokornošću slušahu ovu mrku izjavu. Dva neradosna široka kreveta, pokrivena grubim platnom, gdje ne bi čovjek poželio ni mrtav ležati, dogurala nekada, u davna vremena, zacijelo čitava četa ljudi u sobni kut, pod veliko gvozdeno raspelo s Kristom koji nije pokazivao nimalo oprostjenja ni dobrote. U kuhinji, u smočnici, u svim prostorijama ležala hladnoća kao gušterica. Svagdje nepomično pokućstvo: ormari nalik na željezne blagajne, klupe kao klade, police kao odlagališta mrtvačkih kovčega, škrinje kao grobnice. Čak i posuđe nije odabirano po ženskom ukusu: same goleme lončurine, zdjetetine, teške zaimače, široki poklopci od solidna materijala, većinom lijevana željeza, posjeli se gazdinski na debelonoge stalke, kao kakvo oruđe, nipošto prikladno za jelo. Nigdje malog porculanskog lončića s naslikanom modričastom ružicom i rumenim tračkom oko nje; nigdje srebrne žličice s odrazom prozorčića i komadićka neba u njenoj blistavoj udubini;

nigdje čaše sa zlatnim obrubom; nigdje sitne zveke tankog stakli-
nja, tako sličnog djevojačkom smijehu. Ništa nije moglo pući, pre-
biti se, slomiti, uzrštiti: svuda željezo, lim i nešto debela por-
culana.

Tu nije, činilo se, potreban zapovjedni povik, prijetnja, čak ni
ušaptan glas: sve se kretalo kao stroj na poluge što ga stavlja u
pogon jedan jedan čvrsti zamah, štoviše, jedan mig. Nametala se sama
od sebe tmurna misao od koje srce zebe: tu se ne može povoljiti
nikome, tu nitko ne može zaplakati, opiti se, zapjevati, zagrohotati,
a još manje nasmiješiti se, tu nitko ne može lagano usnuti, bez-
brižno leškariti, dapače, tu se ne može ni oboljeti, i ako netko u
toj kući umre mora da se iznenada, neočekivano razbio, kao kad bi
onaj najteži željezni lonac nekim čudom preko svih stuba pao na
kameni tarac u dvorištu.

U selu svatko želio udati svoju kćerku na to gospodarstvo, ali
udavače su strepile pred njim. Pričalo se da svaki Maršal »potroši«
dviije do tri žene: toliki im posao svali na pleća. Neka kao dašak
nježna snaha kriomice posadila prvih dana braka cvjetić kraj zida,
ali na gospodarev nalog imala ga, čim je nikao, sama iščupati. Ka-
žu da joj u taj čas suze potekoše i zališe cvijet, a on se sâm od
sebe prekloni, i ona s njime, poklopljena tugom. Ima i razlike u
opisu njene smrti: vele neki da je cvijet iščupala pred mužem i na
njemu svoje srce, pa se složila na zemlju. (Ove sve priče širile se
među majkama i kćerima koje nisu imale nade doći u srodstvo
s Maršalima, a pred očevima ne bi se nitko usudio o tome ništa
lanuti, jer su oni nastojali slijediti primjer bogate kuće i duboko
je poštivali.) Ženske djece nisu Maršali htjeli imati, i doista, nije-
dan nije odgojio kćerku, jer su redom umirale već u kolijevci, a
jedna nježna, krhka krasotica preminu u dvanaestoj godini.
Svaki othranio jednog nasljednika, jedinca, ništa više. Taj je zdrav
dorastao i bijaše u svemu na oca. Ako nije bilo u njihovu domu
uobičajene svadbe, sa svim potrebnim veseljem, ako je nalikovala
na karmine, primjećivali bi očevi važno da Maršalima ne dolikuje
luda raspuštenost, i svi to odobravahu. Krstitke se nisu uopće sla-
vile, kao da je time rečeno: Ovo nije dijete, već gazda! Nikad nitko
ne vidje nijednog Maršala da upućuje pitanje drugom seljaku,
pa bio on najponosniji gospodar. Uvijek se njih pitalo, a oni bi
jedva glavom potvrđivali ili nijekali, gledajući preda se, ravno ili
kroz samog pitača. Ako su bile potrebne riječi, odvrćali bi — kao
da tešu teškom bradvom — u dva, tri slova. Dulje razgovore nisu
vodili ni s kim, ni rad čega. U njihovu kuću rijetko bi tko dolazio
u pohode: to se jedva pamtilo. Vrzao li se tko strani po dvorištu
i po stubama, bio je sigurno težak, najmenica, sluga ili sluškinja,
kopač ili kosac, jednaki predmetu, donesenu izvana. Tko bi se
usudio da kupi takve konje kakve uvijek kupovahu Maršali, i da

na njih stavi silne hamove, s visokim kožnatim kapama na komotu, i divnim nakitom od resa što je sa njih visio, pun mjedenih sjajnih prstenova i pločica? Tko bi imao smionosti da se natječe s debljinom oplata na njihovim kolima i težinom zbojeva? Nikakvim pokazivanjem i rasipavanjem novaca, nikakvim gradnjama, prikupljanjem njiva, nikakvom bahatošću, okrutnošću, smionošću, ni dobrotom nije nitko mogao doseći njihov ugled, nadmoć, a još manje strahopočitanje cijele župe prema njima. (Mada je u dnu srca gotovo svatko želio sa strepnjom da se nađe čovjek koji će u tom uspjeti.)

I nošnjom su odudarali od svih seljana: navlačili tvrde, glatke čizme, kao iskovane; hlače od tamna samta koji nije prodavao nijedan okolišni trgovac; kaput, zakopčan do grla, s koštanim žutim gumbima, sasvim crn; šešir mrkozelene boje, koji bi — činilo se — drugu glavu zgnječio kao mučilo; u zubima im se dimila lula od stipse, ni malena ni velika, ukratko: čvrsta. Sela govorila svakom gospodaru te kuće u množini: »Mršalji kose«, »Mršaljima se rodio sin«, kao da nisu pređi pomrli, kao da u svakom nasljedniku živi cio muški rod u vječnost. Stari bi seoski djedovi prvi pozdravljali mladog potomka, uza sve razlike u godinama, videći u njemu svog pokojnog vršnjaka, a on bi, kao i pradjed, kao i djed, kao i pokojni otac, čupnuo načas lulu iz usta i — ne osvrnuvši se — nešto promrmljao u odzdrav. Njihove niske trupine, raskorak hod, ispale trbušine, stegnute nevidljivim prslukom na niklaste kopče, nisko nasadene tvrde glave od komada na kojima nije nitko upamtio boju očiju, oblik čela, nosa i usana (valjda zato, jer nije imao petlje da pažljivije u njih zaviri), ostaše nepromijenjeni, usprkos majkama iz različitih porodica koje su ih rodile. — Jako je sjeme toga naroda! bijaše jedino tumačenje svih stoljetnih opažanja.

Kao uskos čitavom svom naziranju uzimali redom krhke, nježne i blage žene. — To je jedino cvijeće koje vole, a i ono brzo ve ne u njihovu hladu! nastade uzrečica. Na miraz nisu gledali, iako siromašica, bila kako lijepa, nikad ne prekorači u svadbenu ruhu njihov prag. Ljubav, strast, nježnost bijahu im nepoznate, ali nitko od njih ne dignu ruku na ženu i ne izreče joj u lice grubu riječ. Posebne kretnje i naročiti pogledi koje nitko ne bi mogao nazvati oštrima i strogima pratili su njezin rad. (I matere, ako bi ostale žive iza muža, bijahu pred svojim sinovima — samo žene.) A odijevalj ih u jednostavno, vrlo skladno i skupocjeno ruho. — Gle, hodaju kao kraljice, ali im bodež u srcu! šaporiilo se o blagdanima u crkvi, i sa zavišću, i sa saučešćem.

Sve je to njima bubanj nabubao! — planu drsko neki bezbožnik govoreći o imetku Maršala. Svatko u župi osuđivaše tu izjavu ne mogavši ipak poreći njenu stvarnost, jer su dobri gospodari,

s mnogo starijim imanjima, pokazivali malen napredak, uza sav trud i muku. A bogatstvo Maršala raslo kao kvasac, množilo se poput korova i gušilo sve oko sebe. Svaki novi župnik dolazio najprije k njima u pohode, i tek u njihovoj pratnji upoznao odbornike i običaje. Postojalo uvjerenje da crkva dijeli milodare s njima po pola. Staretinari, draguljari, licitari, koji bi dolazili u prošteništa kupovati nadarbinu: svijeće, iznošene haljetke i dragocijenosti, govorili po selima, kako je njihov »patrun« važniji od župnika, jer se cjenka kao da je crkvina njegovo vlasništvo — pa tako samo utvrdišta uvjerenje župljanā. Ponekada trgovci zapitkivali narod: — Tko vam je taj »patrun«, kožnat kao đavao? Teško bilo seljacima dolično odgovoriti na ovakovo pitanje da ne izlože trgovačkoj drskosti bubanj i čitavu ustanovu oko njega. »Patrun« izgovarahu tiše nego »velečasni«, s većom strepnjom, iako možda s manjom pobožnosti. Maršale nazivali tako i sami župnici, osjećajući svu važnost te riječi protiv koje se dizala u njima buna. Nešto pokroviteljsko, gotovo zapovjedničko, izbijalo iz nje, prosto uvredljivo, kao da oni njemu služe i kao da je on sâm sveti Ilija, zaštitnik župne crkve. Zvonar slušao samo »patrunove« naloge, odbornici zaključivali samo što je »patrun« htio, kao da ih vóda na uzici. Neki novaci župnici kušali se oduprijeti, ali uzalud. Najljuće se okomi jedan Čeh, malen, crven, bucmast, otresit. Prozvali ga »Petrov novčić«, jer ustade otvoreno protiv diobe nadarbine, vičući da je to Petrov novčić, i krenuo trčkarati do dekana prijeteći biskupom i čak Papom. A »patrun« mirno pokupio bubanj ispred oltara, digao pred svojim vrtnim vratima kapeličicu, i zaključao ga u nju. Pobunio se narod, pa još zagalamio da njegov novac ne smije izvan sela, niti izvan župe, jer je to Ilijin novčić (a ne Petrov!), kojim se ima crkva popravljati, proširivati, uresivati, siromasi pomagati. Stao svijet klečati pred »patrunovom« kapelicom i doticati se kroz čvrste rešetke blagoslovljena predmeta, bacati oko njega sitniš i paliti svijeće. Duskora bubanj ušao natrag u crkvu, popić se pokorio, a na glavnom oltaru osvanula slika svetog Ilije, gdje pruža u ruke nekome vojniku što kleči — neobično sličnom Maršalima — ovo sveto glazbalo iz kojega biju strijele i liže plamenje. Otada se moć »patruna« popela do najveće visine.

Pa ipak — mrzio ih svijet. Izbilo to osobito prigodom župnikove pobune: svi mu odobravali, doduše nasamo, i podbadali ga. Ali čim nestade bubnja, okrenuli protiv njega, prestrašeni, kao da će im grom užeći domove i tuča umlatiti prirod. Stali se dapače rugati župniku, pa i bjesniti radi njegova poduzeća, a djecu uzeli napućivati neka podvikuju za njim: »Petrov novčić!«, »Petrov novčić!« Bojazan do ludosti, kao pred urokom, prokletstvom i vješticama, povezana s dubokim vjerovanjem u svetinju, nad kojom su imali Maršali vlast, ukroti župljane. Pred pripadnicima ostalih

župa osjećali su prvenstvo, i čutili se dužnima svom »patrunu« za taj ponos koji nije uništen ni rugalicama stranaca, jer u njima Turanjski naslutiše puku zavist. A Maršalima bijaše sve to poznato do sitnica: i bijes, i strah, i ponos, i mržnja, i nenavidnost, i poštovanje. Iskorištavali ih mudro i gomilali tečevinu. Već pradjed otvorio pod crkvenim zidom krčmicu koja se razvila doskora u svratište s dućanom i mesnicom, pa u veletrgovinu vinom, s magazinima i podrumima. Kasnije namjestili poslovođu i proširili posao: počeli se baviti trgovanjem drvima na veliko; sagradili pilanu na potoku u obližnjoj dolinici; razvili podružnice.

— Na njegovu bubnju nalazi se koža mnogih turanjskih oslova! govorila okolišna trgovačka konkurencija. I zaista, »patruni« davali novac na kamate, kao kakva banka: za svadbu, za krstítke, za bolest, za pokop, za prenos grunta. Nisu opominjali, nisu dosađivali, nisu prijetili. Kamati rasli u tišini, i kad bijaše vrijeme — ako ih ne bi dužnik zaskočio — kućica, njivica, kravica šutke lupac — na bubanj! (Ali tako što bijaše u Turnju svetogrdno kazati.) Zato su znali tamburaši na plesu u drugim župama zapjevati turanjskim momcima posmješicu, rad koje bi se ovi mašali stolaca i boca (jer vani ne bijahu tako krotki i pokorni):

*Turanj ima svog »patruna«,
Brije ljude bez safuna!*

Razmnožile se u okolišu uzrečice i usporedbe: »Bogat kao turanjski »patrun«; »Svet kao Turanjac kraj bubnja« (što je značilo glup kao tele); »Trbušast kao bubanj u Turnju«; »Skup kao turanjska oslovina«; »Idi u Turanj, tamo ćeš postati magare« (što je i najvećem duševnom jadniku trebalo zvučati kao kompliment). Nadalje po sajmovima govorahu kupci prodavačima blaga, kad bi precijenili: — Nije to turanjski magarac da ga toliko dižeš! Ili: — Prodaj ti, bratac, ovu mrhu Turanjcima, oni i magareću kožu skupo plaćaju! Ali sve te primjedbe (rad kojih bi se u Turnju nesvijestili) stadoše padati na turanjske glave tek u novije doba, uostalom dosta nepravedno, jer nisu baš Turanjski davali milodare, već stranci, možda najviše iz onih sela koja pronađoše te sprdačine.

Napokon, nisu Turanjski dopuštali da netko brije njihovu kožu, a još manje da je stroji. Lukav je to narod! Koristili se i oni »patrunovim« bogatstvom: njegove skupe cijepce presađivali vrlo vješto u svoje vinograde i kalamili na svoju lozu; posjećivali, upravo prijateljski, noću njegova kukuružišta s prostranim koševima na plećima; zagonili blago u njegove livade, gotovo s pobožnošću; rušili njegovu šumu, kao da time izvršuju dobro djelo. A »patruni«, onovčavši do grla, prelazili preko tih djetinjarija, mrki i

nedostupni. Ne bi se čak ni osvrtni na prijavitelja koji im htjede doušiti krađu, znajući da je »doušljivac najveći kradljivac«, a »douha rupa tusta puha«. Bijahu mirni i s drugih razloga: — Donijet će svaki od njih — mislili su, i nisu se varali — kamate k bubnju! (A kamate oni štovahu nada sve.) Reklo bi se da im je dapače pomalo godilo to kraducanje, kao kljucanje pastirke tustu volu, ako je postojala ikakva osjetljivija točkica na kori njihove trupine. Tako zaoravanje u Maršalovu djetelinu, oplemenjivanje voćaka i trsova njihovim mladicama, prodaja njihovih šljiva, oraha i drva postade narodnim običajem. Već se i javno trubilo: — Ah, baš je lijepa patrunova djetelina kao da ju sveta vodica porosila, samo, osjemenila se odviše, otići će u kvar! Ili: — Patrunov kukuruz već zažutio kao da ga zlatom s oltara namaljao; uhvatit će ga snijet, ako se zaleži! Ili: — Bome će patrun uživati vino s Ponjave, bit će takvo da bi ga župnik volio piti u kaležu na velikoj misi o Božiću; sve se pčele namrsile na grožđe, toliko je prezorilo, šteta ga! To bijaše kao znak sporazumijevanja ove idealne zajednice: i preko noći pobrstiše djetelinu seoske krave da se odviše ne usjemeni; okrhaše klipove seoske ruke da ne ogrgnu, pokupiše rano grožđe seoski koševi, koji bi odlijetali iza brdina, u trgovište, gdje činovnici i činovničiji sapirahu staru prašinu sa spisa sočnim zrnjem što je nesumnjivo probitačnije i za samu državu nego da ga pozoblju ptice i posrču pčele.

Rodilo to i drugim lijepim posljedicama: Turanjski pokazivali savršenu slogu; zabacili parbe o međaše; štovali vlasništvo susjeda; nadmetali se u plaćanju procjene, kad bi blago slučajno upalo u tuđu branjevinu; podizali kamen i plijevili u prolazu korov na susjedovoj oranici; išli s drage volje jedni drugima »na žurnadu« i vraćali točno broj nadnica; o »danu drobne dječice« nadarivali radošno svu seosku balavčad — prema prastarom običaju — orasima, jabukama, kruškama i šljivama; pa i svakodnevnih svađa bijaše rijetko, kada jeziki toroču, melju, plešu, prevrću se, poskakuju, izbacujući gad i prljavštinu, jer je svaka zubatica imala potpiljene zube općenitom susretljivošću; nisu podsijecali noge komšinskim kokošima i pekli ih iz osвете, kad bi preskočile ogradu svoga dvorišta; čak su mačke i pse iz susjedstva mazili i branili od domaćih mačaka kao i čuvarkuća, ako bi ih ovi napali (ali i životinje kao da su slutile prijateljsku uglavu sela, pa se sukobi s vrčanjem, kešenjem zubi, šušurenjem leđa i vratova, lavežem i drpanjem rijetko zbivali); uzimala kuća kući brašno, šećer i sô, kad bi kojoj doteklo, i vraćala točno posuđenu mjericu, štoviše, vrhom, a ne razom; svi se međusobno kumili i rođakali; svi se veselili sretnim svadbama i donosili darove; svi iskreno uzdisali kao golubovi u tuđoj nesreći. Lugar šetao bez dvogrlice puške i brao gljive, donosio zečevinu i srnetinu u besposlici; poljar hodao bez batine i čupkao prve slat-

ke bobe na grozdovima da dojaví gazdama neka ih oberu, kako se ne bi čvorci namamili prije reda; seoski knez nije imao drugog posla nego da se sunča na svojoj časti i da uzme na složnim sastancima uvodnu i završnu riječ. Čitavo selo sačinjavalo skladnu zadругu o kojoj se može čitati samo u dobronamjernim knjigama dobronamjernih pisaca čovjekoljuba što opisuju ona zlatna vremena koja se uvijek nalaze u davnini, i svatko zna za njih samo iz usta svoga djeda, prema kazivanju njegova djeda (a to ide tako u mrku i tamnu prošlu vječnost).

— Trebalo bi nešto slično smisliti za sva sela u zemlji da se uspostave takav red i poredak: kakvo državno ili privatno filantrop-sko imanje koje bi svi pomalo zakidali. Seljak bi time zadovoljio svoju crnu stranu, svoje atavističke, ukorijenjene potrebe za tuđom mukom (jer muž je lopov, dok je gorica zelena!), a svijetla strana — seoska sloga, snošljivost, druželjubivost, kršćansko samozatajivanje, dobrota, socijalnost — zablistala bi kao zrcalo, što se jasno vidi u Turnju! — predlagao neki mladi šaljivac, gospodarski stručnjak, na nekoj konferenciji zemaljskih stručnjaka, kad se povela vjekovita riječ o zlima na selu: o prepirkama, o ubojstvima, o tužbama, o advokačenju radi grunta i naslijeđa, o porastu poljskih šteta i krađa, o paležima sijena i drvnika, o zaduživanju, o zaostalim ekonomskim i socijalnim prilikama poljodjelaca uopće.

Pred posljednjim Maršalom, najmrkijim od svih svojih predaka, sačuvao narod samo strepnju, gotovo užas. Poštovanje uzelo oblik pokornosti, obučene u žarku mržnju. Nerodicu, crkavicu, pošasti i bolesti koje navališe dvije pomorljive godine uzastopce stvorio svojim nemilosrdnim saveznicima. Kad bi koji dužnik klekao preda nj i zavapio, on bi ostao hladan, kao da se nalazi u nekakvom čarobnom studenom krugu što ne propušta nijedan vrući uzdah, nijednu žarku suzu, nijedan plameni vrisak, nijedan jauk. Uzeo advokata, čim mu umro otac, i isparničio sve stare dugove, goneći udovice i sirote jednako kao i dobre gruntaše. Prognao upravitelja vinare, trgovine i pilane, podvojivši u njegovo poštenje, i zapeo sâm da sve radi. Pronjuškao svaku nepravilnost, saslušao sve prokazivače i kaznio one na koje bi ovi s pravom uzgovorili, a onda i njih isplatio i otpustio. U šume poslao stroge lugare, same zlobne hiljavce i ubojice; u vinogradima sagradio pudarnice i pudarima turnuo u ruke pušku, zaprijetivši im da će njome najprije njih sravniti sa zemljom, ako zataje. Težake dao potajice nadgledati, i kad bi koji malo dulje odahnuo ili se raspripovijedao, tjerajući druge u smijeh, otpravljaio ga usred posla. Na riječima bio škrtiji nego ijedan od Maršala, i nikad se ni na koga ne obrecnu, ne otrese, ne ljutnu, što se ipak njegovim djedovima znalo dogoditi.

Niti se kada jače natuštio, uvijek jednako mrgodan i nepromjenljiv. Kretnje mu postaje odsječeniije nego u svih »patruna«, možda zato što bijaše najniži od njih, nekako kratak. Sav se dao u pleća, pa se njegova niskoća pričinjaše varkom, to više, jer je djedovski štap upravo pristajao njegovoj ruci, a pred ulazom na »koruš« morao se sagnuti kao i svi Maršali, i ujedno ukositi da uđe. Kažu: svaki je dan u rasviće dizao nad glavu teški cementni poklopac sa cisterne koji bi dvojica mladića jedva podignuli na čvrstu kolcu, provedenu kroz uglavljen prsten. U mladosti — pamtio svijet — prelomio kod potkivača u kuku stražnju nogu svom nemirnom volu koji je na repu mogao izvući težak voz. Nije trpio hrduljce, slapčine, ako je uopće ikoga podnosio. Prema njima pokazivao prezir koji bar načas mijenjaše njegovo kruto i nepomično lice. Blaži ljudi tvrdili da ta nećutljivost izlazi iz nesreće: zaljubio se pred dvadeset godina u ljepoticu nad ljepoticama, beskućnicu i seosku nadničarku, a otac planu. Ona ga nije voljela, ali bojala se da mu to pokaže. Zanijevši prije reda, skoči u stidu i sramoti pod mlinski točak, kada doču za očevu osudu. Sin kasnije ne htjede drugu oženiti, i kad mu pomriješe otac i mati ostade sâm u čitavu gazdinstvu, bez potomka i ikakve bliže svojte. Jedino u procesijama, kad bi udarao odmjerenom u bubanj, bijaše kao nadahnut: nijedan njegov predak nije znao hodati tako svečano i bubnjati s tolikim ponosom. Svi taj sveti predmet nošahu sa štovanjem, ali nitko od njih nije pobožnost pretpostavljao koristi; svaki »patrun« do njega vidio je u bubnju ipak više vrelo i uzrok svoga bogatstva nego dar s Neba. Župnici ga štovali nad sve pređe, a zli jezici raznosili po okolici glasove da »mladi patrun« (uzeo je pedesetu godinu!) ne pregledava nadarbinu i ne buni se protiv »Petrova novčića«; štoviše, sâm, vlastitim dohodcima, pomaže ugledu crkve koja se poljepšala izvana i iznutra. Bogomoljnost mu nitko nije mogao predbaciti, jer iako bi znao čitav sat nepomično proklečati kraj bubnja pred glavnim oltarom, nije na koljenima puzao i nije se bio u prsa. — On je kamatnik, gulikoža, eto, i neće nas prevariti svojim bubnjanjem! rotili se protiv njega uništeni gospodari. Činilo se da mržnja prelazi na bubanj: uvrede, kakve dotle nitko nije mogao ni sasnuti, strovaljivale se na nj, jer su ojađenici slutili koliko to boli »patruna« i ranjava njegov ponos. Iskrsavale već i u samom Turnju rugalice, kad bi koja jalovica pošla do crkve: — Nađi ti, mila moja, bolju maljicu nego što je ima tvoj Frane, pa da vidiš koliki će ti bubanj narasti! Kad bi se koja nesretnica prevarila s momkom, pa odebljala, siktalo bi oko nje: — Naraso ti bubnjić, je li, he, he, he. Idi k »patrunu« možda će te pred oltar staviti! Ako se tko htio narugati često roditelj s mnogo malene dječice, padale bi u grohotu primjedbe: — Kako tvoji bubnjići, ha? Bome na njih nećeš dobiti ni filira.

Pitaj ti »patruna« kako se to radi, možda imetak zgrneš! Iskrsla od jednom pjesmica s poskočljivim napjevom:

*Bubanj buba —
Ostadoh bez zuba!
Bubanj grmi —
Ostadoh bez strni!
Bubanj lupa —
Pobila nas krupa,
Propala je župa,
Jo!*

Sela se zgražavala i dalje, ali pošalice, pune bubnjanja, name-tale se kao đavolići, podbadale na smijeh i krnjile neopazice bub-njev ugled. S porastom »patrunovih« neprijatelja rasla i njihova bu-ka, tako da su nakraju i najsablažnjiviji Turanji podnosili kakvu nevinu poredbicu, sjetivši se jada koje »patrun« zadavaše nesretnim dužnicima. Doduše, seoska dječurlija često plakala i kle-čala na kukuruzu, kad bi se iznenada sjetila kakvog svetogrdnog stiha ili paprene uzrečice koja gađашe čudesno glazbalo; mnoga go-spodarica i mnogi gospodar planuli na razuzdanu domislicu, i pre-križili se proklinjući izrode i bogohulnike koji je izmisliše; a kad ne bi bilo kiše ili se navukli gradonosni oblaci, vraćao se ugled bubnju, padali oko njega darovi i zamukle sve ružne poskočnice. — Izazvat će, prokletnici, zator na nas, drhtali gazde, prizivajući Boga. Kad bi se strovalila na sela nesreća, održavao bi velečasni propovijedi i opominjao ljude što prelaze mûkom preko sveto-grdnja. A Maršal još vidljivije prionuo uz bubanj, i još žešće nag-nu izgoniti posuđeni novac, protjeravati drvokradice, grožđare i druge tatove. Neko vrijeme zamukle sve sprdačine, osim što bi se počupala rad bubnja kotarska gospoda došavši službeno u Tu-ranj. Bubanj ih podsjećao na prevrate, na enciklopediste, na Voltairea i na njegova *Candidea*, na Rousseaua i Napoleona. Liječ-nik se redovito prepirao sa sućem i — držeći sebe racionalistom i pozitivistom — tvrdio da se simptomi raspadanja ovoga društva osjećaju već odavna, molim vas lijepo, već u samoj Revoluciji, a nje-govo akutno oboljenje nastupilo je s pojavom Napoleona i imperi-jalističkih težnja, molim vas lijepo. — Moj gospodine — usprotivio bi se sudac — treba stvari postaviti na juridičke temelje, i kada uočite zakonitost zbivanja, sve te vaše, moj gospodine, premise pa-daju. Napoleon znači red, poredak, autoritativnu snagu, ostvarenje, o čemu najbolje svjedoči njegov *Codex*, njegova uprava, osobito kod nas, moj gospodine. Treba to proučiti. Vaš Tolstoj — to je literatu-ra, to je reakcija ruskog nacionalista, ali čitajte, moj gospodine,

Victora Hugoa, on je shvatio jezgro stvari: »Le tambour se tait, la raison prend sa parole!« — Molim vas lijepo — zaintačio liječnik — ali demokracija, molim vas lijepo... — Do đavola i vi i demokracija i turanjski bubanj koji je najduhovitija sprava na svijetu, ha, ha, ha, drugovi, da, drugovi, najduhovitija; on je stavio s pravom sve to na — bubanj, i Liberté, i Égalité, i Fraternité... da, drugovi, i Napoleona, i demokraciju... Tambour! tambour! tam, tam, tam, bum, bum, bum, bum! Sve će to riješiti e-ko-no-mi-ja! Da, drugovi, ekonomija, jer s ekonomskog stanovišta: do đavola i vi i bubanj, kad si žedan i gladan, pa se prihvatimo vina i jela. Da, drugovi, ekonomsko je stanovište jedino točno... hi, hi, hi! — odblebetao bi vječno čoknuti agronom, pa stao odvlačiti liječnika s njegovim »molim vas lijepo«, simptomima«, »akutnim oboljenjima«, što bi ih žučljivo prosipavao, zajedno s kapljicama nehigijenske sline, na suca. Zatim bi se sva trojica dobro u miru natovarila jelom i turanjskom graševinom, osvećujući se bubnju što ih zavodio, gromkim urlikanjem: »Tambour! tambour! tram! tam! tam! bum! bum! bum!«. Na koncu bi se zagrlili i poskakujući po krčamskom podu udarili u gromko pjevanje:

*Bubanj buba —
Ostadoh bez zuba,
Jo!*

Vani bi se seljaci zgranjavali. Poslovođa bi se uzvrpoljio i očajnički trčkarao oko gostiju, moleći: — Ali, gospodo, zaboga! — jer se veoma bojaše »patrunova« gnjeva i otkaza. Tako započe raspuštenost istiha, »na gutljaje«, ali grmljavina se izdaleka približavaše i s njome nova razularena vremena.

Već pred petnaest godina bijaše kroz Turanj projektirana željeznička pruga koja je imala povezati Sloveniju i hrvatske planinske krajeve s morem. Stizale komisije za komisijama, i napokon stali mjernici skupljati radnike koji su po šumama, sjenokošama, strmcima, dragama, potocima i njivama zabijali mjerničke štapove, kako označiše gospoda teodolitom. Nakon petmjesečnog rada kojim je upravljao neki izbjeglica Rus — predvidjevši s turanjskog brijega veliki lančani most preko Kupe, jedan od najvećih u Evropi, a zacijelo i s najimpozantnijim vidikom — izašla kontrolna komisija koja odobri taj plan kao najracionalniji. Preko mnogih kuća preskočila olovka na nacrtu, mnoge seljačke njive, livade i šume označene su za otkup, pa se narod poradovao dobru i načinio mnogo

zla sebi i susjedima zametnuvši sudske parbe za međaše. Mnogi radnici, ostavši nakon završena mjerenja bez posla, teško se vraćali oranju i kopanju, navikli na slaninu i vino. Gostioničari zamišljali gdje će kupiti zemljište da premjeste krčmu bliže k projek-tiranoj pruzi, a osobito k postaji. Nakraju se zavadila sela radi re-tretnih i putničkih postaja, pa odlazile deputacije u ministarstvo koje obećavaše nove komisije. — Ta bi željeznica trebala postajki-vati kao tramway da bude svima udovoljeno! odgovarao šef želje-zničkog ravnateljstva u Zagrebu na sve moćne intervencije, što ga uostalom stajalo položaja. Trajalo to natezanje pune tri godine, i u međuvremenu pojavile se nove bezbrojne komisije i novi mjer-nici, izvodeći korekture koje su sve više obuhvaćale kuće, staje i druge ruševine nakon povjerljivih posjeta pojedinih gospodara, željnih bogata otkupa. Uto nastale tokom pet godina žučljive poli-tičke borbe, i svi korteši iskoristili projektiranu prugu kao naj-bolju meku, pa stali nadodavati vodovode, električne centrale, tele-fone, i tako vjerno prikazivati tutnjavu lokomotive kroz turanj-sku župu i sve okolišne planinske predjele da su izbornici jasno vidjeli gospodina govornika, kako se s njima vozi njihovim doli-nama i šumama, dok grme kotači, treskaju vagoniska stakla, zvoni vrtoglavu gvozdeni most preko Kupe i zvižduče lokomotiva. — Tu-ranj! Turanj! Se-ve-rin! Plemenitaš! Močile! Vučnik! izvikuju kon-dukteri. Svima udaraju suze na oči i šušte otkupne hiljadarke u rukama. Svako selo postaje gradićem, a petrolejke odlaze na sme-će, ruše se stare cisterne za kišnicu, polja naplavljuju vodovodnim pipama. Korteši obećavaju svakom siromaku otkupninu i svakom zabitnom seocetu postajicu, »makar od pola minute«, bez obzira na to što bi se po njihovim obećanjima pruga vrtjela pola dana na jednom mjestu, opisujući same osmice, kakve ne stoje ni na Sem-meringu, gazeći kuće, pojatke i sjenike kao da joj to jedina svrha, i postajkujući pred svačijim vratima poput krznarovih ili sjeme-rovih kolica. Otkupnine se gomilale, troškovi projekcije narasli, i kad bi te sume pobacali u turanjski ponor — izjavljivali među so-bom stručnjaci — mogao bi vlak proći preko njega bez ikakva mo-sta. Korteši su time prodobrili narod: nestaje kavge između susje-da, razvrgle se prepirke među selima i naseobinama, jer bijaše svi-ma udovoljeno. Izborne borbe minule nakon punih deset godina, i pruga bijaše zaboravljena, trasirski klinovi sagnjili, znakove izapra-le kiše, i sve uzbuđenje utonulo u stari pravjeki pješački i kolovozni mir. Pomalo stale iskrsavati šale na račun pruge i primjedbe na račun lakomih parbenjaka, a kako je taj narod duhovit i veseo, uze se dobrodušno hvatati za trbuh u hohotu. Složio netko i pjesmicu što se mogla preinačivati prema mjestu i prilikama koje je trebalo pecnuti. A sve narodno razočaranje, svi sporovi, izbori i nade za-vršili rugalicom:

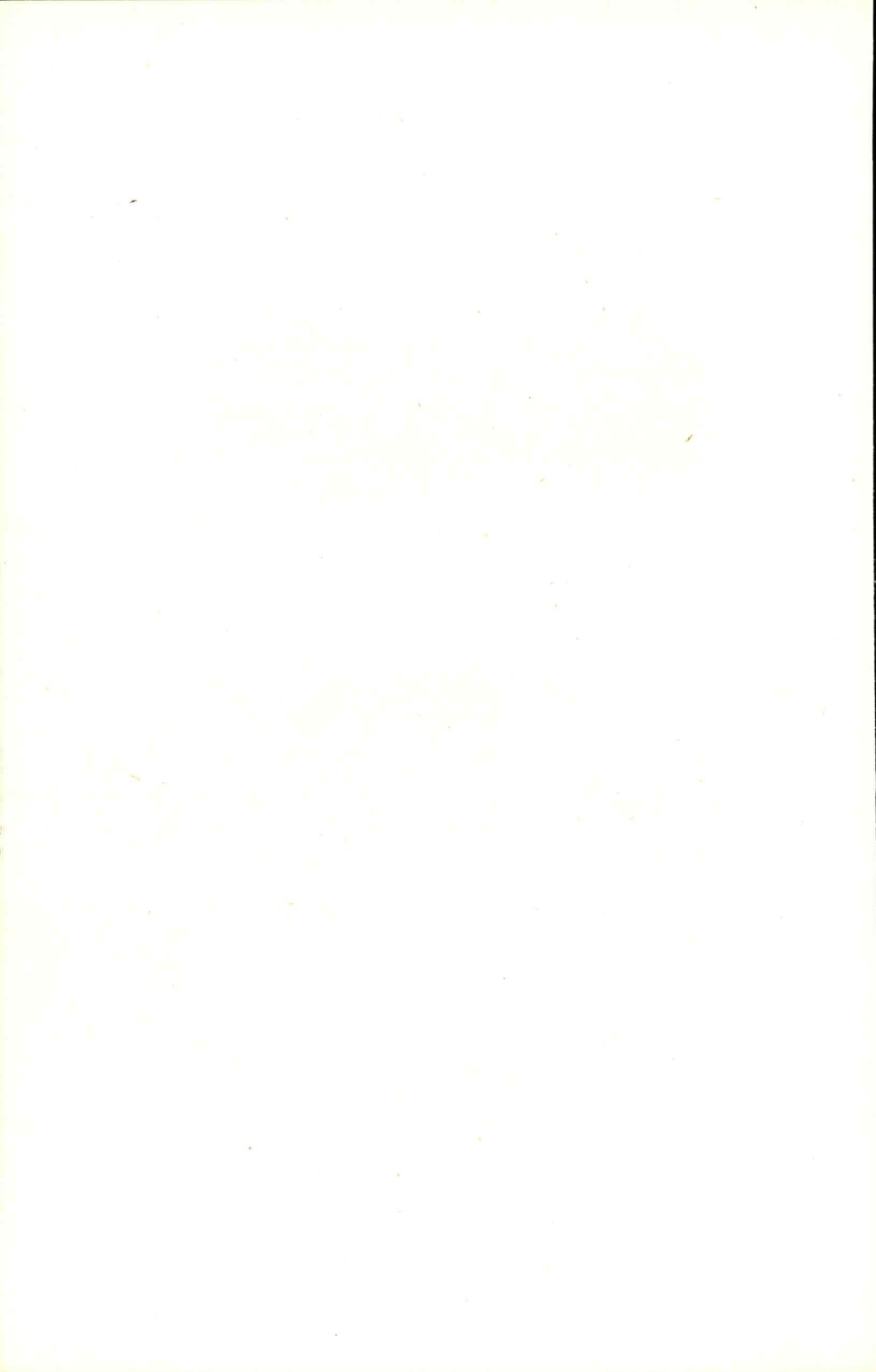
*Kakova je naša pruga!
 Ko gospodska laž je duga.
 Čudna li je: laži vlači,
 Kuglice su njoj kotači,
 Iz dimnjaka laž se puši,
 I sve kuće, staje ruši.
 Izborne je laži hrane.
 Pred kućom ti svakom stane,
 Iz nje korteš naš se spusti
 Da vodicu toplu pusti.*

Ali nakon desetgodišnjeg smijeha, bez jenjave, postali ljudi malo ozbiljniji, jer je novi mjernik, neki strogi Nijemac, energično mimoišao sve stare planove, prezreo most, smislio neki tunel od tri kilometra ispod planine Lovnik i naznačio druge postaje i postajice. Parbe se ne ponoviše, natezanja ne iskrснуše više — jer se valjda svijet opametio, a usto bio Nijemac mučaljiv i govorio samo njemački, nije otkrivao svoje karte i nije dopuštao da mu itko njuška oko posla. Slutilo se tek po »trasirkama«, znakovima i brojkama, čije će polje biti možda otkupljeno, čija kuća srušena i gdje će se što graditi. Svi Nijemčevi pomagači, mladi inženjeri i radnici, radili ozbiljno, kao da će sutradan pasti tračnice po dolinama i zahuktati lokomotiva. To novo trasiranje — ni od koga izazvano, nađošlo mirno, bez uzbuđenja, obećanja i izbora, izvršivano s tolikom ozbiljnošću — stao narod pažljivo promatrati. Netko se duboko u srcu tiho ponadao, netko oprezno primicao imanje k znakovima obilježenom zemljištu, netko uzeo ispitivati Nijemčeve pomagače, netko sračunavao koliko bi mogao posjeći hrastovine za željezničke pragove. Ali većina odmahivala rukom i odlazila na polja, kao da se ništa ne zbiva, govoreći: — Vjerovat ćemo tek onda kada se sami provozamo u vagonu do kuće! Ali rugalice o željeznici polako iščezavaju, i kad bi ih tko ponovio, pa još zasmočio šalama o novoj mjeridbi, ne bi se nitko glasno nasmijao. — To će biti strateška pruga! banu odjednom nova vijest koju nije nitko razumio u početku, ali nešto tajanstveno, vezano uz neku višu silu, učini da se svijet udario po čelu. K tome pribrojiše s važnošću i činjenicu da novo planiranje vrši Nijemac (a ne kakavgod Rus), stvaran čovjek koji što smisli to i izvede. Tri mjeseca nakon izvršenja novih planova izašla komisija i strogo, bez pitanja, označila sve privatne posjede koje će država otkupiti. Duskora neki gospodari primiše određene svote, a puče glas da u Sloveniji već prave nasipe i da će za koji mjesec i na hrvatskoj strani otpočeti gradnja. Seljaci oživjeli, trgovci i gostioničari smješkali se češće i davali radije na vjeru. Mnogi težaci, siromašni drvosječe, beskućnici, bezemljaši i mali posjednici, tesari, kirijaši, nadrizidari i nadriklesari u času prezreli

zemlju i odlučili poći u radnike. Najživlje bijaše u Turnju. Kako se nalazio na raspuću, slijevali se u njega svi putnici i donosili nove vijesti o željeznici, a ujedno ga odabraše mjernici — kao središnju točku čitave gradnje, na divnu položaju, nedaleko Lovnika, gdje će se odvijati glavni posao: gradnja tunela — svojim stalnim prebivalištem. Nikada se nije toliko pilo u Turnju, nikada, ni za najvećih proštenjarskih dana koje Turanji već jedva pamte, nije u njemu bilo toliko buke, zabave, smijeha, plesova, tučnjave i svirke. Ta tvrđava ozbiljnosti, božjega straha, crkvene mudrosti počela se pomalo tresti od smijurine kao da već teretna lokomotiva s krcatim vlakom gromoće njezinim podnožjem.

[*Nedovršeno*]

PRILOZI

O IZDANJU SABRANIH DJELA
IVANA GORANA KOVAČIĆA

Opće napomene

I

Kad se Ivan Kovačić (on će tek 1935. svom imenu dodati: Goran) u studenome 1929. javio prvim proznim sastavkom, *Ševina tužaljka*, u srednjoškolskom listu *Omladina*, bio je polazio šesti razred zagrebačke Druge muške realne gimnazije, nakon što je školske godine 1928/1929. peti razred ponavljao. U šestom razredu, 1930. godine, počeo je objavljivati i pjesme, a školske godine 1930/1931, kao đak sedmog razreda, objavljivao je i prozu i stihove, među kojima i prvu svoju kajkavsku pjesmu: *Na grobek sestrici mojoj*, datiranu 31. listopada 1930. (Tu je pjesmu, pod naslovom *Sestrin grob*, uvrstio poslije u zbirku *Ognji i rože*.) Dok je bio đak osmog razreda gimnazije, šk. g. 1931/1932, objavljena je, s još dvojicom mladih pisaca, u vlastitoj nakladi, zajednička zbirka pjesama: *lirika 1932*, kojoj je predgovor napisao Mato Hanžeković (20. prosinca 1931) i u kojoj je Kovačićevih 19 pjesama. U veljači 1932. objavio je i prvi svoj »kritički prikaz« prve knjige pjesama urednika ovih *Sabranih djela*. Od 1930. do 1942. javljao se on velikim brojem priloga u slijedećim publikacijama (složeno redom prvog i ostalih javljanja, po godinama):

- Omladina*, Zagreb, 1929, 1930, 1931, 1933, 1936
- Anđeo čuvar*, Zagreb, 1930, 1931
- Zora*, Zagreb, 1930, 1931
- Mladost*, Zagreb, 1931, 1932
- Budućnost*, Zagreb, 1931
- Danica*, Zagreb, 1931, 1932, 1933, 1934
- Vihor*, Zagreb, 1932
- Književni krug*, Smederevo, 1932
- Evolucija*, Zagreb, 1932
- Hrvatska revija*, Zagreb, 1932, 1933, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940
- Hrvatski list*, Osijek, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936
- Hrvatsko kolo*, Zagreb, 1932, 1935, 1939, 1941
- Književnik*, Zagreb, 1933

Nova Danica, Zagreb, 1935
Savremeni pogledi, Slavonski Brod, 1935
Dani i ljudi, Zagreb, 1936
Hrvatski dnevnik, Zagreb, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940
Savremenik, Zagreb, 1936, 1937, 1938, 1940
Narodno kolo, Zagreb, 1938, 1939, 1940
Gorski Kotar, Zagreb, 1939, 1940
Novosti, Zagreb, 1940, 1941
Ljubljanski zvon, Ljubljana, 1940
Grič, Zagreb, 1940
Jutro, Ljubljana, 1940
Hrvatski književni zbornik, Zagreb, 1940
 Fran Mažuranić, *Lišće*, Zagreb, 1941
Plodovi srca i uma, Zagreb, 1941
Književni tjednik, Zagreb, 1941, 1942
 42, *Hrvatska pjesma kroz stoljeća*, Zagreb, 1942
Između dva rata, Zagreb, 1942
Znanje i radost, Zagreb, 1942.

Osim spomenute zajedničke zbirke *lirika 1932*, jedina Goranova samostalna knjiga objavljena mu za života knjiga je njegovih sedam novela *Dani gnjeva*, koja je u izdanju Maticе hrvatske izišla 1936. u listopadu, s kratkom autobiografijom. No, on je posljednjih godina svog vijeka spremao još dvije knjige za tisak: zbirku kajkavskih pjesama *Ognji i rože*, koja je ostala nedovršena, i izbor od osamnaest eseja i članaka kojima nije sâm dao naslov nego su, prema svjedočanstvu Vladimira Nazora, nazvani *Eseji i ocjene*.

Prema izjavi Goranove majke Ruže Kovačić, Goran je prije odlaska s Nazorom iz Zagreba na oslobođeno područje, potkraj prosinca 1942, sredio svoje rukopise, korespondenciju i dr. i sav taj materijal predao na čuvanje prof. Ivani Car i dru Anđelku Malinaru. Bojeći se da bi Goranovi spisi mogli propasti od bombardiranja ili na drugi koji način, oni su dio te Goranove ostavštine pretipkali u nekoliko primjeraka i posakrivali je na različita mjesta. Neke od originalnih rukopisa Goranovih, pohranjene u limenu kutiju, prof. Ivana Car dala je 1943. zakopati u zemlju, kod svoje kuće u Svetoj Jani, blizu Jastrebarskog, gdje su ostali do sredine svibnja 1945; budući da je u kutiju bila prodrla vlaga, neki od tih rukopisa pisanih tintom ostali su gotovo nečitljivi.

Uskoro nakon Goranova odlaska u partizane, morali su iz Zagreba, na brzinu, otići i njegova mati i mlađi brat Zvonko s kojima je on posljednjih godina živio u Mlinarskoj ulici 16. Prije svog odlaska oni su i Goranovu biblioteku dali na čuvanje... Goran je, kako se zna, poginuo već u srpnju 1943, a mati mu i brat Zvonko vratili se u Zagreb 1945. po završetku rata u kojemu se nikad ne sretoše. Dio Goranove ostavštine vraćen je tada Goranovoj majci (taj je dio od Zvonka Kovačića 1958. otkupio Institut za književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Opatička ulica 18), a ostali dio ostavštine bio je do 4. ožujka 1981. kod prof. Ivane Car-Gavrilović (Zagreb, Ulica Moše Pijade 36); tog je naime dana i taj dio Goranove ostavštine kao

dar Ivane Car-Gavrilović, uza stanovite uvjete, priključen većem dije-
lu njegove ostavštine u Zavodu za književnost i teatrologiju (Zagreb,
Opatička ulica 18).

II

Nepune dvije godine poslije tragične smrti Goranove, tj. 26. lipnja 1945. sačinjen je »Ugovor sklopljen između gđe Ruže Kovačić, majke Ivana Gorana Kovačića kao nasljednice autorskog prava djela Ivana Gorana Kovačića, i Nakladnog zavoda Hrvatske« (ravnatelj Šime Balen). Ugovorom je, između ostaloga, predviđeno da će NZH »izdati sabrana djela Ivana Gorana Kovačića u nakladi od 5.000 primjeraka. U koliko će knjiga izaći djela Ivana Gorana Kovačića, odredit će NZH nakon toga što se sva djela skupe« (toč. 2. Ugovora); »Djela Ivana Gorana Kovačića uredit će poseban urednički odbor, koji će izabrati NZH, ali u odbor ima, po želji gđe Kovačić, ući g. Dragutin Tadijanović« (toč. 6. Ugovora); itd.

Na temelju navedenog Ugovora meni je, kao uredniku Nakladnog zavoda Hrvatske, povjereno uređivanje Goranovih djela koja su, u sedam knjiga (osma nije izašla!), objavljujvana četiri godine, od 1946. do 1949. Razumije se, da je prije početka rada na tim djelima trebalo izraditi potpunu bibliografiju djela; stoga sam nekoliko mjeseci, od ljeta 1945, u Sveučilišnoj knjižnici ispisivao bibliografske i druge podatke iz niza publikacijā u kojima je Goran surađivao 1929—1942; pri tom poslu pomagao mi je, za popis Goranove suradnje u *Hrvatskom dnevniku* 1936—1940, naš prijatelj Hijacint Petris (1906—1951), publicist i novinar *Hrvatskog dnevnika*; Petris, urednik priloga »Za našu djecu«, zabilježio je Goranovu suradnju i u tom prilogu, anonimnu i pod pseudonimima.

Već potkraj rujna 1945. objavio je Nakladni zavod Hrvatske, kao izvanredno izdanje, prvo izdanje Goranove knjige *Ognji i rože* (1300 primjeraka), s većim brojem priloga i mojim Napomenama.

Nakon dovršetka bibliografije Goranovih radova, započelo je i njihovo prepisivanje na stroju i raspoređivanje u pojedine knjige.

U samom početku rada na Goranovim tekstovima bilo je očito da oni neće biti objavljeni u potpunosti pa je zaključeno da se izdanje objavi pod zajedničkim naslovom *Djela* Ivana Gorana Kovačića. Prve knjige koje su predane u slagarnu, dok još nije dogotovljena bibliografija, bile su: *Dani gnjeva* i *Eseji i ocjene*; te knjige naime trebalo je samo preštampati, uz potrebne uredničke napomene. U studenome 1945. *Dani gnjeva* bili su već prelomljeni i složena imena Redakcionog odbora *Djelā* Ivana Gorana Kovačića: Joža Horvat, Marijan Jurković, Vjekoslav Kaleb, Hijacint Petris, Dragutin Tadijanović. Budući da sam ja napisao Napomene za *Dane gnjeva* i za *Eseje i ocjene* pa dovršivši i Goranovu bibliografiju izvršio raspored njegovih djela u osam knjiga, načelnik Književnog odjela NZH dr Nikola Berus smatrao je da umjesto Redakcionog odbora treba u *Djelima* da stoji: Uredio Dragutin Tadijanović. A tako je zatim bilo i složeno u obje knjige, na drugoj strani svake od njih. Ali kad je slog tih knjiga u strojarni priređivan za tisak, bio sam pozvan u sobu direktora Nakladnog zavo-

da Hrvatske, književnika Zdenka Štambuka, kod kojeg se nalazio i bivši direktor NZH, književnik Joža Horvat (nije bio prisutan načelnik Književnog odjela dr Nikola Berus): dok su oni sjedili za stolom, a pred njima mašinski otisci spomenutih knjiga, raspravljalo se u odušljem razgovoru o dva priloga, o noveli *Probuđeni djedovi* u knjizi *Dani gnjeva* i o eseju *Najslobodumnije Krležino djelo* u knjizi *Eseji i ocjene*. Ne upuštajući se u iznošenje pojedinosti našeg razgovora, donosim samo zaključak njih dvojice: iz knjige *Dani gnjeva* izostavlja se novela *Probuđeni djedovi*, a iz *Eseja i ocjena* esej *Najslobodumnije Krležino djelo*; izostavljaju se iz drugih nekih priloga poneke riječi i jedan ulomak iz eseja o Novaku Simiću, a isto tako iz uredničkih napomena sve označeno crvenom olovkom. Čuvši taj zahtjev izdavača izjavio sam da ne želim da moje ime kao urednika bude štampano u tim Goranovim knjigama. Zaključeno je: umjesto Uredio Dragutin Tadijanović neka bude: Uredio Redakcioni odbor. Tako je objavljivano ne samo u te dvije nego i u ostalih pet knjiga Goranovih *Djela*. (Držim da je došlo vrijeme, poslije trideset i sedam godina, iznijeti ovaj kratki historijat oko početka izdavanja Goranovih *Djela* o kojima sam mnogo puta bio pitan i zapitkivan. Nije mi namjera išta zla kazati o spomenutoj dvojici književnika; oni su vršili svoju dužnost.)

Za vrijeme kad je započeto i dovršeno izdavanje *Djela* Ivana Gorana Kovačića, u Nakladnom zavodu Hrvatske bili su načelnici Književnog odjela: Marijan Jurković, od svibnja do rujna 1945; dr Nikola Berus, rujna-prosinac 1945; Ranko Marinković, 10. I—15. VIII. 1946; Marijan Matković, 15. VIII. 1946—30. IX. 1949; Ivan Dončević, 1. X. 1949—31. XII. 1949 (Od 1. I. 1950. Nakladni zavod Hrvatske zvao se: »Zora«, Državno izdavačko poduzeće Hrvatske.) *Djela* su izlazila redom kako je zaključena redakcija pojedine knjige; ovdje se donosi datum dovršetka štampanja knjige kako je u svakoj od njih navedeno:

1946: Knjiga druga: *Dani gnjeva*. (Izostavljena novela *Probuđeni djedovi*.) Dovršeno 29. XII. 1945.

Knjiga četvrta: *Eseji i ocjene*. (Izostavljen esej *Krležino najslobodumnije djelo*.) Dovršeno 21. II. 1946.

Knjiga treća: *Sveti psovač*. Dovršeno 21. III. 1946.

1947: Knjiga šesta: *Prijevođi strane lirike*. (Napomene o *Engleskoj lirici* napisao Josip Torbarina.) Tiskanje dovršeno 15. IV. 1947.

1948: Knjiga sedma: *Pjesme*. Tiskanje dovršeno 10. II. 1948.

1949: Knjiga prva: *Prvi koraci*. Tiskanje dovršeno 21. III. 1949.

Knjiga peta: *Prikazi i članci*. Tiskanje dovršeno 21. III. 1949.

Bez obzira na vrijeme objavljivanja, redoslijed knjigā je ovaj: I. *Prvi koraci* (1949); II. *Dani gnjeva* (1946); III. *Sveti psovač* (1946); IV. *Eseji i ocjene* (1946); V. *Prikazi i članci* (1949); VI. *Prijevođi strane lirike* (1947); VII. *Pjesme* (1948). (Zasnovana Knjiga VIII, *Fragmenti i pisma*, nije objavljena.) — U tih sedam knjiga reproducirano je, na finijem papiru, 38 Goranovih slika i faksimila njegovih rukopisa.

U siječnju 1948. u Maloj biblioteci (8) Nakladnog zavoda Hrvatske objavljeno je, pet godina poslije nastanka, kritičko izdanje Goranove

poeme *Jama*: Priredio Dragutin Tadijanović, Omotna strana Ljubo Babić, Goranov portret Vojin Bakić (Zagreb, 1946). Neposredno poslije izlaska, izdanje je uvršteno u Knjigu sedmu *Djelā: Pjesme*, Zagreb, 1948.

Ostala izdanja Goranovih knjiga nisu donijela značajnije neke njegove tekstove dotle već neobjavljene; zato se o tim izdanjima ovdje i ne govori.

III

Kad je dogotovljena definitivna *Bibliografija radova Ivana Gorana Kovačića* moglo se tada pristupiti raspoređivanju cjelokupnih Goranovih tekstova u pojedine sveske *Sabranih djela*, ali samo teoretski, pa su tako Goranova *SD* i bila u početku zasnovana u tri sveska. No, kad su tekstovi koji ulaze u *SD* bili sabrani, prepisani i kolacionirani, ustanovilo se najposlije da oni po svom opsegu zahtijevaju pet svezaka:

Svezak prvi:

PROZA I. Proza 1929—1935; *Dani gnjeva* 1936; Proza 1936—1940; Postuma (Skice, Fragmenti)

Svezak drugi:

PROZA II. Pisci, knjige, časopisi (1932—1942); Razmatranja (1937—1940); Reportaže (1936—1941)

Svezak treći:

PROZA III. O filmu (1937—1938); Razgovori (1937—1941); Polemike (1935—1940); Izjave (1940); *Eseji i ocjene*; Postuma

Svezak četvrti:

PJESME. Lirika 1930—1931; *Lirika* 1932; Lirika 1932—1935; *Za našu djecu* 1936—1939; Lirika 1937—1943; Postuma I (*Ognji i rože* i drugo), Postuma II (*Jama* i drugo)

PREPJEVI. Francuski simbolisti; Gradnik: *Natpisi za mjesec*; Postuma (Baudelaire, Gautier, Hugo; Jesenjin; Golia, Kocbek; Engleska lirika)

Svezak peti:

PISMA. 137 pisama, 21 dopisnik

U svakom od pet svezaka *Sabranih djela* u urednikovoj uvodnoj napomeni ukratko je obrazloženo koji su tekstovi uvršteni u pojedini

svezak pa to nije potrebno i ovdje ponavljati. Ali treba istaknuti da su u potpunosti sačuvana ona izdanja Goranovih djela koja je on sâm ili objavio ili bio priredio za tisak: *Lirika* 1932, *Dani gnjeva*; *Ognji i rože*, *Eseji i ocjene*...

Nije lako bilo odlučiti se koji od brojnih Goranovih novinskih izvještaja i članaka, najvećim dijelom prevedenih, prepričanih iz stranih izvora, koji dakle od njih izostaviti, a u kojima se ipak mogu naći donekle tragovi Goranovi. Popis sviju takvih priloga donesen je u spomenutoj *Bibliografiji radova Ivana Gorana Kovačića* (*Croatica*, X, sv. 13—14, Zagreb, 1979; *SD V*); bude li koga zanimao njihov izbor, moći će se poslužiti tom bibliografijom.

U sami tekst Goranov nije se diralo; jedino je on ujednačen u svim priložima, ponajviše u onima iz novinā. Razumije se da su ispravljene mnoge štamparske pogreške, osobito u pisanju stranih imena (ali su uza sve to ostala poneka mjesta nejasna).

Veliki broj Goranovih priloga objavljenih u različitim publikacijama prvi put je uvršten i u *Sabrana djela*; isto vrijedi i za neke njegove dosad neobjavljene rukopise, uvrštene u *Postumu*; a podaci o svima tim priložima mogu se naći u uredničkim Napomenama i u *Bibliografiji radova Ivana Gorana Kovačića*, *SD V*.

Za neke prozne priloge i pjesme zabilježene su i njihove varijante, bilo da je Goran te priloge i pjesme više put objavljivao vršeći promjene, bilo da je promjene označio rukom u pojedinim publikacijama do kojih je urednik mogao doći. Varijante potvrđuju Goranovo trajno nastojanje oko usavršavanja vlastitog izraza.

U uredničkim Napomenama, osim bibliografskih podataka uza svaki prilog, objavljuje se i niz različitih komentara, za potpunije razumijevanje Goranovih tekstova.

Na kraju, još nekoliko riječi.

Kao davni Goranov prijatelj i kao urednik djela mnogih pisaca hrvatskih, godinama sam se bavio uređivanjem i njegovih djela, dovršivši taj rad u pet ovih svezaka *Sabranih djela*. U tim je svescima potpuni, autentični Goran, čovjek i pisac, onaj koga »nema više, jer je htio biti«; ovo mu je spomenik *aere perennius*.

DRAGUTIN TADIJANOVIC

NAPOMENE O SVESKU PRVOM

U Svezak prvi *Sabranih djela* Goranovih, pod naslovom *Proza I*, uvrštena je cjelokupna njegova pripovjedačka proza, koju je on u nizu publikacija objavljivao desetak godina. Ovdje je ta proza složena kronološkim redom prema prvom objavljivanju pojedinih priloga; kod priloga koji su više puta objavljeni uzet je tekst posljednje redakcije.

Prilozi su raspoređeni u tri grupe:

PROZA 1929—1935
DANI GNJEVA 1936
PROZA 1936—1940

kojima je pridodana, iz književne ostavštine, *Postuma*, Skice i fragmenti, s nedovršenim romanom *Božji bubanj* kao posljednjim pripovjedačkim tekstom Goranovim.

U našem se izdanju za priloge navode bibliografski podaci o vremenu i mjestu njihova objavljivanja, a za one priloge o kojima su sačuvani ispravci pisani Goranovom rukom (npr. neke novele u *Danima gnjeva*, *Brod na potoku* i dr.), njegovi se ispravci donose u definitivnom tekstu, a izmjene su zabilježene kao varijante.

PROZA 1929—1935

- Str. 7: ŠEVINA TUŽALJKA
Omladina, XIII, br. 3, str. 50; Zagreb, studeni 1929.
- Str. 8: MOJ PRVI LOV NA SRNE
Omladina, XIV, br. 1—2, str. 16; Zagreb, rujan-listopad 1930.
- Str. 10: STARI KIPOVI
Omladina, XIV, br. 4, str. 6; Zagreb, prosinac 1930.
- Str. 12: JEDAN SLUČAJ IZ ŠKOLE
Zora, I, br. 13, str. 15; Zagreb, 13. prosinca 1930.
- Str. 14: Charles-Louis Philippe (1874—1909), i u nas poznat po svom romanu *Bubu de Montparnasse* (1901), objavljenom u Zagrebu 1921.

- Str. 15: DJECA (Zagreb, 28. XII. 1930)
Zora, II, br. 15, str. 16; Zagreb, Nova Godina 1931.
 (Naslov: *Naša djeca*)
Mladost, IX, br. 9, str. 207—208; Zagreb, 1. maja 1931.
 (Naslov: *Djeca*.)
- Str. 18: CRNI DANI
Zora, II, br. 16, str. 6; Zagreb, 11. siječnja 1931.
 (Naslov: *Profesor Rus*.)
Mladost, X, br. 1, str. 28—29; Zagreb, 1. septembra 1931.
 (Naslov: *Rus*.)
Hrvatski dnevnik, II, br. 243, str. 23 i 24; Zagreb, 24. I. 1937.
 (Naslov: *Crni dani*.) Pseudonim: *I. Sunčan*.
- Str. 20: ...*I sred ovijeh netom tmina*...: Stihovi iz Gundulićeva spjeva
Suze sina razmetnoga (1622), *Plač drugi*, Spoznanje.
- Str. 21: — *Svet... eto gadkaja luža grjazi!* (ruski u međunarodnoj transliteraciji): Svijet je odvratna gomila prljavštine.
 Želeći saznati odakle je uzet ovaj Puškinov stih, urednik je pregledao svoj primjerak Puškinovih *Djela* (OGIZ GOSLIT-IZDAT Moskva, 1949, str. 952) tražeći taj stih, ali ga nije našao. Stoga se za pomoć obratio drugarici Nataliji Jakovljevoj u Moskvi, i ona mu je u pismu (na ruskom) odgovorila da su njihovi puškinisti najposlije našli Puškinov stih koji mi je potreban. »On je, stvarno, iz Puškinova pisma P. A. Osipovoj od 26. oktobra 1835. To pismo, napisano francuskim jezikom, uvršteno je u *Sabrana djela* A. S. Puškina, Moskva, 1949, tom 16, str. 58 (franc. tekst), str. 376 (rus. prijevod). Na ruski jezik taj je stih preveden ovako: Svet — merzkaja kuća grjazi. Kako vidite, ponešto se razlikuje od one varijante koja je u vas.« (Tadijanoviću; Moskva, 5. 3. 1980). — Uza sve to ostaje pitanje, odakle je Goran preuzeo taj Puškinov stih.
- Str. 22: ZA PROZORSKIM STAKLOM (Tragedija jedne djevojke)
Zora, II, br. 17, str. 15; Zagreb, 18. siječnja 1931.
- Str. 29: KONAK
Omladina, XIV, br. 6, str. 7; Zagreb, veljača 1931.
Omladina, XIV, br. 8—9, str. 6; Zagreb, travanj 1931.
- Str. 30: »ŽIDOVSKA HIŽA« (8. XI. 1930)
Zora, II, br. 19, str. 9; Zagreb, 1. veljače 1931.
- Str. 34: BOR NA SMETIŠTU
Zora, II, br. 20, str. 16; Zagreb, 8. veljače 1931.
Mladost, X, br. 5, str. 116—117; Zagreb, 1. januara 1932.
Hrvatski list, XVI, br. 1 (4905), str. 6 i 7; Osijek, 1. I. 1935.
- Str. 37: ŠTEF DROŽDEK
Zora, II, br. 23, str. 10; Zagreb, 1. ožujka 1931.
- Str. 42: ZVONCE (Legenda)
Zora, II, br. 23, str. 17; Zagreb, 1. ožujka 1931.

- Str. 44: SNI DJETINSTVA
Zora, II, br. 25, str. 16; Zagreb, 15. ožujka 1931.
- Str. 45: MAJKE BOŽJE SUZICE (Legenda)
Anđeo čuvar, XXX, br. 9, str. 211; Zagreb, maj 1931.
- Str. 47: USKRSLO PROLJEĆE
Zora, II, br. 33, str. 12; Zagreb, 10. svibnja 1931.
- Str. 52: SLOM
Budućnost, I, br. 1, str. 2 i 3; Zagreb, 15. maja 1931.
- Str. 56: MLINARI
Zora, II, br. 47, str. 12; Zagreb, 16. kolovoza 1931.
Mladost, X, br. 6, str. 139—142; Zagreb, 1. februara 1932.
- Str. 64: SMUŠENI OBJEŠENJAK
Zora, II, br. 48, str. 13; Zagreb, 23. kolovoza 1931.
- Str. 67: PRED CRKVOM (Crta iz seoskog života), Zagreb, 1931.
Zora, II, br. 52, str. 17; Zagreb, 20. rujna 1931.
- Str. 71: IZA UGLA
Vihor, II, br. 1, str. 10—12; Zagreb, 1. januara 1932.
- Str. 76: PROBUĐENJE
Hrvatska revija, VI, br. 1, str. 39—40; Zagreb, [siječanj] 1933.
- Str. 78: FARIZEJ
Hrvatski list, XIV, br. 105 (4290), str. 20; Osijek, 16. IV. 1933.
Hrvatski dnevnik, II, br. 287, str. 13; Zagreb, 9. III. 1937.
Pseudonim: I. Sunčan.
- Str. 80: MLADI PROROCI
Savremeni pogledi, I, br. 2, str. 40—48; Slavonski Brod, 15. II. 1935. (Naslov: Selo blizu Sunca.)
Narodno kolo, XI, Kalendar za godinu 1939, str. 53—62; Zagreb, 1938. (Naslov: Mladi proroci)
Vidi Goranovo pismo Dragutinu Tadijanoviću, 22. VIII. 1934; SD V 23.

DANI GNJEVA (1936)

Dani gnjeva jedina je Goranova samostalna knjiga objavljena mu za života: rukopis knjige predao je 18. svibnja 1936. dru Blažu Jurišiću u Matici hrvatskoj, a knjiga je objavljena već u prvoj polovici listopada te godine: Ivan Goran Kovačić DANI GNJEVA, *Suvremena knjižnica* Matice hrvatske, Kolo I — Knjiga 6, Nacrt za korice izradio ing. Zvonimir Supek, Tisak »Tipografije« d. d. u Zagrebu, Izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1936. Str. 196. U kratkoj autobiografiji, na kraju knjige, veli Goran da je ciklus novela *Dani gnjeva* nastao »između 1933. do uklj. 1936. godine, ovim kronološkim redom: *Vlak harmonika*, *Veliki osvjetnik*, *Smrt u čizmama*, *Mrak na svijetlim stazama*, *Sedam zvonara Majke Marije*, *Novela s ratnih dopisnica*, *Probuđeni djedovi*«. Prvih šest no-

vela objavljeno je u različitim publikacijama, a novela *Probudeni djedovi* prvi put je izišla u knjizi *Dani gnjeva*; u knjizi ima tiskarskih pogrešaka na koje se i Goran tužio, u razgovoru, pa je kasnije ispravio ne samo neke od tih pogrešaka nego i u pojedinim novelama izvršio određene stilističke izmjene: npr. u primjerku *Dana gnjeva*, koji je bio poklonio Leni Raspor, izmjene je obavio u novelama *Mrak na svijetlim stazama*, *Smrt u čizmama*, *Vlak harmonika*; razumije se da su te izmjene unijete u naše izdanje kao definitivne, a tekst iz *Dana gnjeva* navodi se u varijantama. (Urednik je 31. V. 1979. dobio na posudbu spomenuti primjerak *Dana gnjeva* od gospođe Lene Raspor-Pecikozić, i srdačno joj na ljubaznosti zahvaljuje.) U ulomku novele *Probudeni djedovi*, uvrštenom pod naslovom *Zastava* u Ujevićevu čitanku *Plodovi srca i uma* (1941), Goran je također izvršio neke izmjene pa su i one preuzete u naše izdanje; ono se objavljuje prema prvom izdanju *Dana gnjeva* 1936, s ispravicima koji se navode na mjestu gdje su učinjeni.

Od 1936. dosad nije objavljeno ni jedno potpuno izdanje *Dana gnjeva* (u izdanju Goranovih *Djela*, Knjiga druga: *Dani gnjeva*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1946, izostavljena je novela *Probudeni djedovi*), i naše je izdanje *Dana gnjeva* drugo izdanje.

Str. 93: MRAK NA SVIJETLIM STAZAMA

Hrvatska revija, VIII, br. 8, str. 415—419; Zagreb, [kolovoz] 1935.

Dani gnjeva, str. 7—16, Zagreb, 1936.

Str. 95: U primjerku *Dana gnjeva*, 1936, str. 10, Goran je, iza rečenice koja završava riječima: ... *duge, svilene brade*., prekrizio ovu rečenicu: *A kukuruzi stali na noge kao vitezovi, zašumjele im perjanice na glavama, te stadoše mahati zelenim sabljama oko sebe.* —

Autograf novele (str. 1—15) darovao je Goran Dragutinu Tadijanoviću, i on je *Faksimil Goranova rukopisa, Svršetak novele »Mrak na svijetlim stazama«, 1935.* objelodanio u prilogu *Dana gnjeva* 1946.

Goran je ovu novelu pročitao 8. ožujka 1936. na književnoj večeri Pododbora Matice hrvatske u Zagrebu. Poslije čitanja čestitao mu je i dr Ante Trumbić; Goran će mu u *Danima gnjeva* posvetiti novelu *Probudeni djedovi*.

Str. 102: SEDAM ZVONARA MAJKE MARIJE

Hrvatska revija, IX, br. 4, str. 179—185; Zagreb, [travanj] 1936.

Hrvatska revija, IX, br. 5, str. 233—240; Zagreb, [svibanj] 1936.

Hrvatska revija, IX, br. 6, str. 289—296; Zagreb, [lipanj] 1936.

Dani gnjeva, str. 19—48, Zagreb, 1936.

Antologija savremenih hrvatskih pripovjedača. Uredio dr Krešimir Georgijević. Beograd, 1940. Str. 395—434.

Tekst novele uzet je u naše izdanje iz Georgijevićeve *Antologije savremenih hrvatskih pripovjedača* (1940), u kojoj je prema *Danima gnjeva* 1936. obavljeno samo nekoliko ispravaka:

- Str. 106: ... Branko živi tamo daleko, *daleko* za planinama...
- Str. 107: ... stavlja prst na napućena usta i uštkava *malu* Tončicu...
- Str. 111: ... Jednom se *mala* Tuga rasplakala...
- Str. 119: ... ljetna sparina umara. *Zakevči* pas u hladu...
... sutra peru crkvenu *rubinu*; — ovako je (*rubinu!*) i u *Danima gnjeva* 1936. i u Georgijevića 1940.
Vidi Goranova pisma Krešimiru Georgijeviću: *SD V*.
Goran je za novelu *Sedam zvonara Majke Marije* izradio 1935. naslovnu stranu za izdanje u posebnoj knjizi, i svoj crtež poklonio Dragutinu Tadijanoviću, koji je taj crtež kao faksimil objavio u prilogu *Dana gnjeva* 1946.
- Str. 129: **SMRT U ČIZMAMA**
Hrvatsko kolo, XVI, str. 263—283; Zagreb, 1935.
Dani gnjeva, str. 51—75, Zagreb, 1936:
- Str. 138: Pod strašnom krvavom ranom jezivo se *iskesiše* zubi.
- Str. 139: Kao nož *paralo* je seosku tišinu *strašno, paklensko režanje*.
Pod *strašnom* krvavom ranom na njušci jezivo se *iskesiše* zubi.
Kao *strašna* prijetnja zagrmi tutanj —...
- Str. 146: Bijesno, *paklensko* urlikanje ranjene zvijeri...
Od Lemešove kuće prodiraše *prodorno* žensko naricanje...
- Str. 150: *Potrči* Levar i mrko se nažme nad mrtvaca.
Ulomak novele *Smrt u čizmama* Goran je pročitao 8. ožujka 1940. na književnoj večeri hrvatskih književnika u Ljubljani.
- Str. 151: **VELIKI OSVETNIK**
Savremeni pogledi, I, br. 3, str. 74—80; Slavonski Brod, 15. III. 1935. (Naslov: *Vijenac plamenih srdaca*.)
Dani gnjeva, str. 79—88, Zagreb, 1936. (Naslov: *Veliki osvjetnik*.)
- Str. 160: **PROBUĐENI DJEDOVI**
Novela posvećena političaru dru Anti Trumbiću (Split 1864—1938 Zagreb) prvi put je objavljena u knjizi *Dani gnjeva*, str. 91—114, Zagreb, 1936. — Prvih deset strana novele (»Iz knjige *Dani gnjeva*«) objavljeno je u publikaciji *Gorski Kotar*, II, br. 3—15, 1. II—8. VIII. 1940. do rečenica: *I nestade nepravde, nestade sile krvničke, dok je živjelo mezimče vilino. A Perce je bđio nad pravicom stotine godina...* (str. 168. našeg izdanja). — Završetak novele, pod naslovom *Zastava* (od str. 176. našeg izdanja: *Visoko su lebdjeli ponad gorā...*), objavljen je u čitanci dra Mate Ujevića *Plodovi srca i uma* (str. 706—710, Zagreb 1941), u kojoj je surađivao i Goran pa je u tom završetku novele proveo ove ispravke, dopune, ispuštanja:
- Str. 177: Pjesme, cvrkuti, *šumovi* i grgori proljetni...
... probile sunčane zrake i *rasprsrle* se po selu...

Iza riječi: ... i ostalim papirnatim nakitima, izostavljen je ovaj pasus:

— *Bijela je kao noga gospinal — našali se netko, opipljujući bijelo, okruglo stablo, prevučeno kliskim proljetnim sokom. Ali nitko se ne nasmije, nego stanu požurkivati momke, makar bijaše običaj da se šale istovaruju obilno i peckanja prosiplju. Svežu debelo, dugačko uže pod krošnju, za vrat, a dno postave na rub duboke jame.*

Str. 178: ... Vilko Beljan, udari kovačkim maljem...
... A, zapravo, muškarci su stajali spremni; kao zvijeri...
... oštar narednikov glas, koji se grubo...
... a Vita se skršeno spusti...
Odjednom zazvoni zvono u stranu.

Str. 179: Zastavica na vršku zatrepeće.

Str. 180: — Dole! — razriče se žandar...
... niz koju je kapkala gusta krv...

Str. 181: NOVELA S RATNIH DOPISNICA

Dani i ljudi, I, br. 3, str. 37—44; Zagreb, veljača-ožujak 1936.

Ovdje je objavljen početak novele, do ulomka koji počinje riječima: — *Neće ni da okusi, teto, neće!* ... (str. 189. našeg izdanja). U časopisu je označeno: (*Nastavit će se*), ali nije nastavljeno, jer je časopis prestao izlaziti.

Omladina, XIX, br. 8, str. 289—291; Zagreb, travanj 1936. (Naslov: *Tmurno svitanje*, Fragment.)

Objavljen je ovdje ulomak novele, koji počinje riječima: *Valent Svetić donio od oca s fronte svežanj karata...* (str. 198. našeg izdanja), a svršava riječima: ... *a njena dragost mu blažila bol i mazila srce.* (str. 202. našeg izdanja).
Dani gnjeva, str. 117—167, Zagreb, 1936.

Novela ima 50 strana, od kojih je manje od 15 prvi put objavljeno u navedenim publikacijama.

Ciklus pjesama *Dani djetinjstva* napisao je Dragutin Tadijanović (1905) u ljetu 1935; Goran je tada i čitao rukopis tog ciklusa, objavljenog tek 1937. u siječanjskom broju *Hrvatske revije*. Nije se teško dosjetiti zašto je Goran upravo tu novelu posvetio pjesniku *Dana djetinjstva*.

Str. 225: VLAK HARMONIKA

Savremeni pogledi, I, br. 8—9, str. 222 (66)—230 (74); Slavonski Brod 1. IX. 1935.

Savremeni pogledi, I, br. 10, str. 252—257; Slavonski Brod, X. 1935.

Hrvatska revija, VIII, br. 10, str. 513—515; Zagreb, [listopad] 1935.

(Naslov: *Veliki grohot*, Fragment.) (Str. 238—242 u našem izdanju: *Rano ujutro zabiserila se trava...* do kraja.)

Dani gnjeva, str. 171—191, Zagreb, 1936:

- Str. 238: Sutradan je Šimun otišao u školu i ispisao se...
A drugoređaš Zdunić sakupio je u razredu novac...
...a Šimun Mužina je gledao kroz okno...
- Str. 239: Voz je kretao u osam sati...
- Str. 240: Voz je lagano gmazio...
Kad je nestalo stanice, i pod kotačima...
Šimun je osjetio kako se sunčeva glava nadula,...
Netko je u prvom kupeu pljunuo. Pljuvačka je...
Šimun je promatrao njegove ruke...
Onda je starčeva glava ponovno pala međ kóljena...
.... onaj isti Ličan, što je kliknuo...
- Str. 241: ... prema žandaru i pozvao ga imenom.
... i uporno miran gledao kroz okno.
Konduktter je došao do starca i viknuo ga.
Starac je ostao zavrtačen, mučaljiv...
Starčić je počeo nešto pentati...
rekao je glasno onaj Ličan iz grupe: ...
A vagon ponovno prсну u smijeh. Žandar je ustao, poravnao
kajiš, bubnuo po kapi i izišao na stanici.
... u ždrijelo mladoga Ličana, koji se zavratio...
Iza njegovih leđa tresli su se kožusi...
A mlada žena mu je s maramicom...
... ruci dočekivala krv na rubu usnice...
- Str. 242: (To je bio smijeh grobova.)
Najednom je i sâm Šimun razvalio usta...
A smijeh je kao zaraza prohujao iz kupea...
... kola u druga, i svi su trećorazredni...
... i mašinistom, strašno grohotali.
I sâm je sunce razvalilo...

Završetak novele *Vlak harmonika*, pod naslovom *Veliki grohot* (*Hrvatska revija*, listopad 1935) Goran je pročitao 15. svibnja 1940. na književnoj večeri hrvatskih književnika u Mari-boru.

- Str. 243: Goran je ovu prvu svoju autobiografiju, bez naslova i bez potpisa napisao u trećem licu; u njoj su neke netočnosti, npr. *Kao petogimnazijalac javlja se u »Omladini« crticom Ševina t u žaljka, god. 1929.*: Kad se on u studenome 1929. javio tom crticom, polazio je šest razred gimnazije.
Godine 1931. štampa dvadesetak pjesama.: U kolektivnoj zbirci *Lirika 1932* štampao je devetnaest pjesama. Zbirka je objavljena početkom 1932; Goran je tada polazio osmi razred gimnazije.

- Str. 247: **KRALJEVSTVO ZLATNIH BREŽULJAKA**
Omladina, XX, br. 1, str. 17—20; Zagreb, rujan 1936.
 U ovom autobiografskom tekstu iznosi Goran neke svoje doživljaje iz gimnazijskih godina u Karlovcu; on je naime, poslije završetka osnovne škole u Lukovdolu, došao u jesen 1923. u Karlovac, u prvi razred realne gimnazije (šk. g. 1923/24); u Karlovcu je polazio još i drugi i treći razred (šk. g. 1924/25, šk. g. 1925/26), a stanovao je kod gimnazijskog podvornika Feliksa Aubeka, pokraj same škole, Rakovac 5.
 ... *opominjao me pred dvanaest godina*: kao đaka prvog razreda gimnazije, 1924.
- Str. 248: *Većina mojih suborilaca čitaše Karla Maya*: Karl May (1842—1912), njemački pisac pustolovnih romana (*Winnetou*, *Blago u Srebrnom jezeru* itd.), veoma poznat i u nas.
- Str. 252: **VINO VODA**
Hrvatski dnevnik, I, br. 143, str. 11; Zagreb, 14. X. 1936.
 Pseudonim: *I. Sunčan*.
- Str. 255: **VJEČNI GROB**
Hrvatski dnevnik, I, br. 161, str. 18; Zagreb, 1. XI. 1936.
 Pseudonim: *I. Sunčan*.
- Str. 257: **ČELIČNA KRILA**
 Iz pripovijetke *Ljubav među igračkama*
Hrvatski dnevnik, I, br. 214, str. 39 i 40; Zagreb, Božić 1936.
 U ovoj nedovršenoj noveli ima također autobiografskih elemenata; Goran je stanovao sa svojom majkom i mlađim bratom Zvonkom u Gornjem gradu, u Freudenreichovoj ulici, na uglu s Matoševom ulicom; odatle se prvi put javio pismom Dragutinu Tadijanoviću, 9. lipnja 1933: vidi *SD V 7—12*.
 ... i buđavjela *rubina* u iscrvotočenim škrinjama: I ovdje je Goran, umjesto: *rubenina*, napisao: *rubina*.
- Str. 259: ... iz Kišpatićevih *Riba*: Popularno pisana knjiga prof. dra Mije Kišpatića (1851—1926), sa slikama, koju je objavila Matrica hrvatska 1893.
- Str. 263: *Na Markovu trgu udaralo je...*: Na Trgu Stjepana Radića, u Gornjem gradu.
- Str. 264: **SPASONOSNI SMIJEŠAK**
Hrvatski dnevnik, II, br. 250, str. 9; Zagreb, 31. I. 1937.
 Pseudonim: *I. Sunčan*.
- Str. 267: **VAGA SAVJESTI**
Hrvatska revija, X, br. 2, str. 65—68; Zagreb, [veljača] 1937.
Hrvatski dnevnik, II, br. 584, str. 22; Zagreb, Božić 1937.

- Str. 272: »POZNO CVIJEĆE«
Hrvatski dnevnik, II, br. 272, str. 10; Zagreb, 22. II. 1937.
 Pseudonim: *I. Sunčan*.
- Str. 274: ... čitajući Čehovljevu pripovijest *Pozno cvijeće*: Ova pripovijest Antona Pavloviča Čehova (1860—1904) objavljena je pod naslovom *Kasni cvjetovi* u njegovim *Sabranim djelima*, Knjiga prva: *Humoreske*, »Zora«, Zagreb, 1959.
- Str. 275: CIJENA ŽIVOTA
Hrvatski dnevnik, II, br. 293, str. 10; Zagreb, 15. III. 1937.
 Pseudonim: *I. Sunčan*.
- Str. 278: BROAD NA POTOKU
Hrvatska revija, XII, br. 6, str. 281—287; Zagreb, [lipanj] 1939.
 Naslov: *Saka blata* (Nastavit će se); pod naslovom *Sjena doma* (Ulomak) objavljeno u *Hrvatskom dnevniku*, V, br. 1399, str. 29, Zagreb, Uskrs 1940.
 U našem izdanju: str. 278—286, do riječi: ... vuče za sobom.
Hrvatska revija, XII, br. 7, str. 352—359; Zagreb, [srpanj] 1939.
 Naslov: *Mala srca, trnje i mirisi* (Svršit će se).
 U našem izdanju: str. 286—294.
Hrvatska revija, XII, br. 8, str. 400—408; Zagreb, [kolovoz] 1939.
 Naslov: *Svjetlost u ljudima* (Početak romana »Brod na potoku«).
 U našem izdanju: str. 295—305.
- U Goranovoj su ostavštini sačuvani istrgnuti listovi triju brojeva *Hrvatske revije* u kojoj je 1939. objavljen početak njegova romana *Brod na potoku*. U tim je istrišcima Goran prekrizio tintom sva tri prvotna naslova: *Saka blata*; *Mala srca, trnje i mirisi*; *Svjetlost u ljudima*, i na dosta mjesta precrtao, također tintom, pojedine riječi i čitave rečenice. Taj Goranov definitivni tekst objavljen je u njegovim *Djelima*, Knjiga treća: *Sveti psovač*, Zagreb, 1946, str. 81—128, ali bez oznake gdje je što izostavljeno ili promijenjeno; u našem se izdanju, ovdje, donose sve promjene:
 ... čudnovato zaglavila u *muljevnoj* mlaci pred kućom...
- Str. 280: Iza ulomka koji završava riječima:... *ugled kao bogoštovnu biblijašu*, izostavljeno je ovo:
Neobično se teško uravnoteži ovakav odgoj. Umudrili mališana da kostolomi u poslu i da trne od straha pred domaćinom, a u isto vrijeme da stiče lopovsko znanje, velika je umjetnost i moć odgojne stege.
 Svaki prekršaj...
- Iza ulomka koji završava riječima:... *ispaša i teških sumnja*, izostavljeno je ovo:
Opoštenila se naselja, blistali ljudi u kreposti; postali bistri kao voda u kojoj je talog pao na dno, gdje se krasno opaža i raspoznaje, te tužno odudara.

Najmlađi sin...

... razlikovao od svoje braće: nisu ga odavale nestalne oči,
lukave, krotke i hladne, nije bio prkosica i nasrtalo...

- Str. 281: ... a ovoga žalobnika ištapah mnogim štapovima...
- Str. 283: ... ujede ga velika žalost za srce da bi zagrao.
... dao pratnju! — uznastoji jedan od učenika...
- Str. 284: ... stane kršiti kolce uza strahovit prasak i lomljavu.
... krikovima i buncanjem: »Dajte mi moj prst!«, »Vlado, ka-
men ide, kamen!«
- Str. 286: ... ali škrinu zubima i ne grcnu.
- Str. 288: ... u govoru na mušku, odvalivši u potrebi i koju krupniju;
zakrakala naširoko.
... i obilnom pijuckanju, čime davaše utisak zakržljala mom-
četa golobrada, a vlasata.
- Str. 289: Iza ulomka koji završava riječima: ... sunčaju blistave trbuhe,
izostala je rečenica:
Daleki slap grmi u grohotu: biseri se njegovo zubalo!
- Str. 290: ... srećom u njenoj blizini. Tugomilovo oko blistalo orajeno
njezinim vitkim likom, a jedna njena mila riječ...
... slijegala u njegove cjevanice kao olovo, ipak rasplaka se
...
- Str. 291: ... već svoj burež je opoganiše.
... u kuću kroz potkrovno prozorče na začelju.
- Str. 292: ... ali za trenuće ugušilo bi sjaj grudasto oblačje starčevih
riječi.
- Str. 293: — Mislim da lakrdijate, pa se ne mogu...
- Str. 294: Iza ulomka koji završava riječima: ... — preneraziti Helenu,
izostavljena je rečenica:
*Ljubav je kao ruža: ona mala može da miriše poput one
najveće, i trnje nosi.*
- Str. 297: ... dok nije odjednom zagrao na stolu. S njim...
- Str. 303: Iza rečenice: *Iz mraka nikne seoski toranj*, izostavljeno je:
Zvoni zvono. Zvoni zvono. Bom! Bom! Bom!
I u njemu ozvanja...
... Zvoni srce! Bom! Bom! Bom!
- Str. 304: Helena dršće! *Helena* plače!
Zgomilali se ljudi na Luizijani.
*Veliko sunce diže se iza planina: krvava je cesta od nje-
gova rumenila.*
Seljaci, poredani iza okuke — šute kao na pogrebu.
Tih, skoro molitven, marmor prođe redom...
... i iza njih dva oružnika.

Str. 305: Sve se ukoči. Ljudi stajahu uz rub ceste kao okamenjeni, nalik na uklete kolobrane. I samo sunce zastalo nabodeno na vršku planine.

Mûk prolamahu...

... — kao da će potrčati za njima.

Pogledali se u oči. Od jednoga do drugoga letio je smiješak, kao ptiče, lepršao sve življe krilašcima sad na njenu, sad na njegovu licu.

Seljaci ih čudom gledali. Ostadoše nepomični...

Str. 306: SVETI PSOVAČ

Grič, I, br. 16—17, str. 10; Zagreb, Božić 1940. (Nastavit će se); Nije nastavljeno! Vidi Goranovu Izjavu o »Griču«, SD III.

Hrvatski književni zbornik, Uredio Ljubo Wiesner, Izdanje Hrvatske književne naklade (Nakladna knjižara Krešimira Grasza, Masarykova ulica 19), str. 156—173, Zagreb, 1940.

Goranov autograf Svetog psovača u Arhivu je Zavoda za književnost i teatrologiju: napisan je tintom na papiru veličine 13 × 19 cm, paginiran od 1 do 45, i na papiru veličine 17 × 21 cm, posljednje dvije nepaginirane strane, 46. i 47.

Goran je u autobiografiji koju je poslao Krešimiru Georgijeviću uz pismo od 20. siječnja 1940, spomenuvši novelu Sveti psovač, o njoj rekao: »Ona sačinjava novu, još nedovršenu i neobjavljenu zbirku novela Bogumrske priče«. (Vidi SD V 153.)

POSTUMA (Skice Fragmenti)

Prilozi koji se ovdje objavljuju, pod naslovom *Postuma*, Goranovi su autografi, u njegovoj književnoj ostavštini, u Zavodu za književnost i teatrologiju; neki od njih samo su fragmentarno objavljeni, a posljednja dva objavljena su u cijelosti 1951, u *Izabranim djelima Goranovim*.

Redoslijed priloga nije moguće definitivno utvrditi po nekom objektivnom kriteriju; oni su složeni prema mišljenju urednikovu (u koje ni on sâm nije posve siguran), a sigurno je da svi ti prilozi pripadaju u posljednje godine Goranova stvaralaštva kojemu na kraju stoji nedovršeni roman *Božji bubanj*.

Str. 325: DRVENI ANĐELI I 41°C

U maloj bilježnici-notesu, formata 8,5 × 10,5 cm, na 20 nepaginiranih strana Goran je ispisao, tintom, nacрте za nekoliko novela, od kojih je najopširniji nacrt za prvu, za novelu *Drveni anđeli i 41°C*, posvećenu Kuzmi Tomašiću, koji je na Brestovcu, na Sljemenu, bio liječnik u vrijeme kad se i Goran tamo liječio. (Vidi pismo Tadijanoviću 10. VIII. 1938: SD V 62, Goranov sastavak bez naslova, a pod datumom: 7. siječnja 1939. i komentar tom sastavku, str. 396. Na 2. strani broširanih korica Pavletičeve knjige *Goran njim samim* 1963. faksimil je prve strane nacрта ove novele.)

Ovaj tekst, bez naslova, napisao je Goran na četiri strane papira, veličine 18 × 29 cm, i datirao ga: 7. siječnja 1939. u 3.50^h. Tekst ima najvećim dijelom autobiografsko značenje, a nekim se dijelovima odnosi na urednika ovih *Sabranih djela* pa će se o tome iznijeti kratki komentar.

Već u jednoj od prvih svojih proza, *Stari kipovi (Omladina*, prosinac 1930; *SD I 10*), započeo je Goran pripovijedati ovo: »Nedaleko od našega sela, na brijegu, malena je i stara crkvice svetog Franje. Zapuštena je...

Ja sam je često pohađao...

Na travi pred trijemom ležali su porazbacani kipovi i slike...«
Itd.

U kolovozu 1935. poslao mi je Goran u Zagreb pismo (Pošt. žig: Vrbovsko 15. VIII. 1935; *SD V 30*), u kojem je između ostalog napisao: »I još nešto! Poslat ću Bebi jedan paket, a u njemu će biti jedan drveni anđeo i raspeti križ. Držim da će biti jako iznenađena. To su kipovi iz zavjetne kapelice Frankopana (na fotografiji Lukovdola je vidiš u pozadini, na brežuljku). Mislim da je neobično dragocjeni umjetnički i historički dokument. Da se nisam žilavo zauzeo, propala bi jedna divna oltarna slika sv. Franje (zaštitnika crkve), bačena na pod i zgažena. Šaljem ove odbačene anđele, da tek nasluštiš ljepotu i vrijednost oltara. A freske! A ulja! — Da joj je približim, pa da prosudi, poslat ću fotografiju oltara, slika i kipova. — Javi mi odmah što držiš: Bi li mogla po toj sitnoj pošiljci zaključiti Beba iz kojeg je razdoblja, po prilici, i koje je umjetničke vrijednosti. Slike su božanstvene! Crkvice bi mogla propasti zbog nerazumijevanja...«

Za nekoliko dana, u pismu od 20. VIII. 1935, javio je Goran:

«I po Zvonku sam poslao obećano...«

Zvonko je Goranov mlađi brat, a Beba, tada student povijesti umjetnosti i moja djevojka, Jela Ljevaković.

Oboje smo Goranu odgovorili u pismima 25. VIII. 1935. Jela: »... Zvonko je donio anđela i Isusa. Jako mi se dopadaju, naročito anđeo. Pitaš me u koje bi doba spadali. Teško je po ovako mala dva predmeta prosuditi čitavu crkvicu, i skulpture i dekoracije u njoj. Po ovom bih sudila: konac 17, poč. 18. vijeka. No i ova dva predmeta posve su različita i po vremenskom stilu i po umjetničkoj vrijednosti. Anđeo je izvanredan. Odakle si ga uzeo? A Isusa? Naime nije sporedno da li su s oltara ili su inače služili kao dekoracija. Osim toga može biti i vremenski razmak između arhitekture i skulptorskih predmeta, a konačno i među ovim samima, a taj slučaj će tu i biti. Je li to barokna crkvice?»

No, znaš li što? Kako bi bilo da poslije ispita pođemo Ti, Tadija i ja na jedan dan onamo pa da sama vidim? Mene jako zanima, pa ako je zbilja vrijedna, u što ne sumnjam, htjela bih oveću radnju napisati...» (*SD V 33*).

Ja sam također, između ostaloga, rekao:

»Jako mi se sviđaju Anđeo i dragi Isus... Volio bih, bez obzira na anđele, da otiđem malo u Tvoj kraj sa svojim malim magarcem...« (SD V 34).

I doista, Goran nas je srdačno pozivao da već toga ljeta dođemo u Lukovdol, u goste, ali nama to nije bilo moguće. Nego smo se Jela i ja tek u listopadu 1936. otputili u Lukovdol; vlakom smo došli do Vrbovskoga, gdje nas je Goran čekao i kolima odvezao u svoj Lukovdol. Prenočili smo u njegovoj kući dvije noći, i treći se dan vratili u Zagreb, opet vlakom iz Vrbovskoga.

Bio je Goran u Lukovdolu sjajno raspoložen, govorio je i govorio, išao s nama po selu, sretao pojedine ljude, vodio nas izvan sela, do Kupe, do mlinova, gdje se znao kupati, pa do crkvice o kojoj nam je oduševljeno bio pisao: u selu je uzeo ključ i njime jedva otključao zarđalu bravu na vratima; neke ptice, golubovi, što li, stali su lepršati po crkvi i iz nje letjeti, a mi začuđeni stajali i gledali stare slike i sitne kipove razbacane na podu crkve. Ni Goran, ni nas dvoje, nismo se ugodno osjećali: uznemirile su nas najprije ptice pa zatim nered u crkvi, s ustajalim zrakom. Prvi se snašao Goran kazujući da mu nije drago što ponovno gleda ovaj nered:

— Rekli su mi da je sve u redu, a nije. Vidite i sami. Bojim se da je tko već odnio neku sliku ili kip. Pa nitko se o tome ne brine... Pogledajte ovu divnu glavicu anđela... A tamo su, gle, u kutu na podu, još tri drvena anđela, slični onome što sam vam bio poslao. Ja ću ih odavle pokupiti prije nego tko drugi, nepoznati, i odnese ih tko zna kamo. Poklonit ću ih vama da se zauvijek sjećate dana kad ste bili sa mnom u Lukovdolu...

Dok je Goran, uzbuđen, izgovarao te riječi, nas dvoje smo se samo pogledavali čudeći se i na kraju rekli:

— Ne znamo imaš li pravo davati taj poklon. Neće li se tko iz sela pobuniti kada to čuje?

— Tko će se pobuniti? — ljutito će Goran. — Zar ne vidite kakvu brigu vode o ovoj crkvi? Čekaju da sve propadne!

Shvativši da je ovdje riječ samo o spašavanju već odbaćenih predmeta koji nikog ne zanimaju, srdačno se Goranu zahvalismo i iz crkve iziđosmo na sunce, na travu, na svježiji zrak.

Kad smo se nas troje vratili u Goranovu kuću čekalo nas je, na verandi, prije ručka, fotografiranje: bio je tu Goranov brat Oton sa svojom ženom Danicom i nekoliko njihovih rođaka iz Vrbovskoga, Palijani. Goranova mati, koja je tih dana također boravila u Lukovdolu, spravljala je ručak i nije se s nama slikala. (Ta je slika dosad objavljena jedino 1963. u Pavletičevoj knjizi *Goran njim samim*, a nema je u zbirci *Ognjevi i ruže* 1975, gdje je reproduciran velik broj fotosa i drugih slikovnih priloga iz Goranova života. U spomenutoj Pa-

vletičevoj knjizi, na str. 124, objavljen je faksimil datuma i prvih redaka Goranova sastavka od 7. siječnja 1939.)

Da je Goran često pomišljao na lukovdolsku onu crkvicu, kao dokaz može se uzeti i kajkavska njegova pjesma *Vesela cerkva*; triput ju je za života objavio: 1938. u *Hrvatskoj reviji*, 1940. u *Ljubljanskom zvonu* i 1942. u antologiji *Između dva rata*, i napokon ju uvrstio u rukopisnu svoju zbirku pjesama *Ognji i rože*, u ciklus *Na nebu i na zemlje*. Nema sumnje, Gorana je za njegovu *Veselu cerkvu* inspirirala već spomenuta crkvica u Lukovdolu.

Goranov taj dar, drveni anđelići, drvena anđeoska glavica i raspeti drveni Isus, u našem su stanu, u Ilici 26, od te godine bili u obje sobe na počasnim mjestima: svaki ih je posjetilac morao odmah zapaziti; neke je zanimalo i njihovo podrijetlo koje smo mi, razumije se, rado otkrivali spominjući pritom Goranovo ime. Među naše posjetioce, i one najčešće, pripadao je i Goran pa je i on, ponekad, mogao čuti kako se ljudi zanimaju za »njegove anđele«. . . Poslije nekoliko godina (1942), jednog ljetnog dana, dopodne, kad nas obično nije posjećivao, došao je Goran k nama i, sav zbunjen, crven u licu, stao govoriti o svojim anđelima na koje, veli, tako često misli i želi da ih gleda pa najposlije zamoli da mu posudimo jednog anđela kojega da je obećao nekom pokazati. Rekosmo mu, nek izabere kojega hoće, i on uzme jednoga pa ubrzo zatim, za zamotkom pod rukom, ode veseo. Kome je Goran predao tog anđela, gdje je taj anđeo, nikada nismo saznali.

Nego, nakon punih devetnaest godina, a poslije Goranove smrti, zna se, dospio mi je u ruke njegov sastavak od 7. siječnja 1939. Pročitavši ga, tek sam tada vidio koliko je Goranovo srce bilo priraslo uz one anđele. . . A mogao ih je imati sve, samo da je rekao riječ!

Str. 332: . [NOVELA O TEI, *Ulomci*]

Ovaj tekst, bez naslova, pisan tintom pa olovkom na obje strane papira veličine 16,8×20,5 cm, nastajao je 1939. u stanu studentice glazbe Tee Lovrenčević (1918—1979) prigodom Goranovih posjeta: on je pisao u Teinoj prisutnosti kaneći o njoj, na taj način, napisati novelu, ali je napisao samo tri ulomka, od kojih je prvi ulomak — precrtao. Zabilježeno prema saopćenju Tee Lovrenčević u srpnju 1945, kad je ona, s ovim tekstom, predala i neka Goranova pisma upućena njoj; pisma su uvrštena u korespondenciju, SD V 71—75.

Str. 334: KUĆA LASTAVICA

Početak ove nedovršene novele Goran je započeo pisati na prve dvije i pô strane od njih osam, koliko ih ima bilježnica koju je načinio od 4 arka papira, veličine 17×21 cm; rukopis je pisan tintom, s ispravicama.

Str. 336: [PROZORI SU OTVORENI...]

Ovaj tekst, bez naslova, Goran je zelenom tintom napisao na prvoj strani listovnog papira, veličine 13,5×21 cm, od dva lista; pri vrhu druge strane prvog lista ostala je nedovršena rečenica: *Ali zašto da se ne bacimo u dubok zde[nac]*

Str. 337: BRAT, Skica

U većoj Bilježnici, formata 11 × 15 cm, Goran je napisao, zelenom tintom, nacрте za tri novele: *Brat*, *Gospoň* i *Mlinar*.

Na prvoj strani Bilježnice, za novelu *Brat*, napisao je: *Skica*, a u desnom uglu *13. siječanj*. Godinu nažalost nije označio, a paginaciju je zabilježio pri dnu svake strane, od 1 do 21; na posljednjoj, nepaginiranoj strani dodatak je noveli: *Pazi: Konac*.

Str. 342: GOSPON

Na nepaginiranoj, 23. strani spomenute Bilježnice zabilježio je Goran nacrt za novelu kojoj je, kao post scriptum, pri vrhu strane, dodao naslov *Gospoň*, tri puta podvukavši crtom.

Str. 343: MLINAR

Nacrt ove novele, u spomenutoj Bilježnici, napisao je Goran na dvije i po strane, također nepaginirane.

Iza triju ovih nacрта za novele Goran je na svakom listu zaredom ispisao naslove za još četiri novele:

Novela o župniku »Bog. [umrske] priče«

Novela o komedijašu seljaku Šutejeva priča o Vranyczanyju

Novela o ciglaru

Môst — dva sela momak seoski ljubavnik

Preostalih 19 listova Bilježnice prazni su, osim što su na posljednjoj strani posljednjeg lista neke Goranove bilješke o glazbi.

Str. 344: TISINA

Autografi ove male pjesničke proze sačuvani su na četiri vrste papira, veličine: 10×16,3 cm; 13×9 cm; 10×7 cm: ovdje je otrgnuta posljednja rečenica; 9,7×8 cm: odavle je uzet definitivni tekst, posljednja je rečenica na drugoj strani. U drugom autografu ima najviše izmjena teksta.

Str.: 345: OLUJNA NOĆ

Ova pjesnička proza, bez naslova, napisana je na poleđini Goranove posjetnice, a samo su tri posljednje riječi te proze na prednjoj strani posjetnice, iznad imena Ivan Goran Kovačić književnik. Prve rečenice teksta najprije su glasile: *Olujna noć, koja kao da je nastala u meni...*; precrtavši ovdje riječi: *Olujna noć i nastala u meni*, Goran je prvu rečenicu napisao ovako: *Noću nastala oluja koja kao da je iz mene...*; urednik je za naslov ovoj pjesničkoj prozi uzeo Goranove riječi: *Olujna noć* smatrajući da time nije iznevjerio autora.

O ovom autografu, koji je od 1958. u Goranovoj ostavštini u Zavodu za književnost i teatrologiju, treba ispriповјediti malu njegovu povijest.

Goran je rukopis napisao plavom tintom na četiri lista listovnog papira, ali je Netko na prvom listu odrezao početak teksta, vjerojatno datum i naslov, a četvrtog lista odrezao je dvije donje trećine pa nema završetka; k tome je, u posljednjem retku na prvom listu zelenom tintom zamrljao dvije riječi: »pred Kombolom« da se ne bi mogle čitati; o tome kasnije.

Očito je da je ovo pismo nekoj ženi, koje nije poslano poštom niti ga je adresat primio pa zato ne može biti uvršteno u korespondenciju; mjesto mu je u beletrističkim sastavcima, u postumi.

Što se tiče onoga nečitljivog imena (riječ »pred« može se pročitati!), zamolio sam »stalnog sudskog vještaka za rukopise« Mrs. Željka Sabola, davši mu na raspolaganje prvi list toga pisma u kopiji, da ustanovi kako glasi ono prekrizno ime, i on je nakon detaljnog proučavanja zaključio da riječi prekrizne zelenom tintom »vrlo vjerojatno, gotovo sigurno glase *pred Kombolom*«. (Vještačenje rukopisa, Br. 41/80, Zagreb, 14. ožujka 1980.)

Znajući za Goranove relacije s Marijom Crnobori, učenicom Glumačke akademije u Zagrebu (vidi njezinu bilježnicu, SD IV), pretpostavio sam da se spomenuto pismo odnosi na nju i jednom joj zgodom to i saopćio. Godinu, dvije, kasnije, nazvala me M. C. (28. IV. 1980), telefonski, iz Beograda, i rekla mi da se dobro sjetila, naknadno, da joj je Goran napisao nekoliko pisama, ali ni jedno joj nije poslao, ona ih nije čitala; pisma su kod Ivane Car kod koje je i oveći zamotak Goranovih rukopisa koji je ona predala Ivani Car. — Obećao sam, kad jednom dođe u Zagreb, pokazati joj Goranovo pismo. I doista, M. C. je u mom stanu, u Gajevoj 2a, poslije trideset i osam godina, 4. III. 1981, prvi put vidjela i pročitala to svoje pismo. Na upit: zbog čega je trebalo da je Goran brani »pred Kombolom«, odgovorila je M. C. da je između nje i njezina profesora Kombola izbilo nesporazum oko akcentuacije nekih čakavskih riječi: »Ja nisam popuštala, i gotovo«.

»De sa fourrure blonde et brune...«: Prve dvije strofe II. dijela Baudelaireove pjesme *Le Chat*, iz *Les Fleurs du Mal*. U IV. proširenom i popravljenom izdanju Baudelaireovih *Cvjetova zla* (Nakladni zavod MH, Zagreb 1978) pjesmu je pod naslovom *Mačak* prevela Dunja Robić; prijevod citiranih strofa (str. 103):

*Krzno mu je smeđesivo,
A miriše, da sam svima
Prožet bio mirisima
Tek što sam ga pogladio.*

*On je duša mjesta toga,
Sudi, predsjedja i časti.
U njegovoj sve je vlasti;
Zar stoji na mjestu boga?*

Str. 348: [BEZ NASLOVA I]

Na papiru veličine 4,5×16 cm Goran je crnom tintom napisao ove zapise; oni su iz ranih njegovih godina, i kao da su prijepis od prije napisanih tekstova. Papir je potrzan: drugi zapis koji počinje riječima: *Andelima se* istrgnut je, a sliku kukuruza u prvom i posljednjem zapisu Goran je i drugdje upotrijebio.

Str. 349: [BEZ NASLOVA II]

Na papiru veličine 12×15,5 cm, istrgnutom iz notesa, Goran je olovkom zabilježio ove zapise; prva verzija drugog zapisa glasila je:

U njenim očima lete zlatne ose i blistaju sunčeve zrake kao sitni mačevi.

Str. 350: [BEZ NASLOVA III]

Na papiru veličine 11 × 14,5 cm, istrgnutom iz notesa, Goran je ove zapise zabilježio zelenom tintom.

Str. 351: [BEZ NASLOVA IV]

Na unutrašnjoj strani kartonske podloge, veličine 9,5×14,5 cm, na kojoj su bili listovi notesa, Goran je crnom tintom ispisao ovaj tekst, u kojemu smo Goranov oblik riječi: *živih* zamijenili riječju: *živjeh*. Ispred ovoga teksta još je zapisano: *pun sam Tebe kao/cvijet mirisa*.

Str. 352: [BOŽJI BUBANJ, *Skica*]

I. *Božji bubanj*, drugi svoj nedovršeni roman, započeo je Goran pisati u kolovozu 1940. u Svetoj Jani, kako je to zabilježeno rukom Ivane Car. Nije mi poznato potječe li iz tog vremena, ili iz kasnijega, i skica za taj roman koju je Goran napisao zelenom tintom (kojom je pisan i autograf *Božjeg bubnja!*) na četiri paginirana lista, veličine 21×27,5 cm, kojima je na poleđini odštampano: SOCIÉTÉ PARISIENNE D'EXPANSION CHIMIQUE/SPECIA... Naslov toj skici Goran nije dao, a ona nije ni dovršena; no po njoj se ipak više saznaje o »sadržaju« budućeg romana.

II. Na listu papira manjeg formata (veličina: 10,5 × 21 cm) Goran je ispisao, jednakom zelenom tintom tekst koji bi mogao biti završetak romana *Božji bubanj*. Tekst je pisan na obje strane lista, i ovdje se donosi točno prema autografu.

Oba ova priloga, I. i II, prvi je put objavio urednik ovih *Sabranih djela* u izdanju Goranovih *Izabranih djela*: Uredio

Dragutin Tadijanović, Pogovor napisao Jure Kaštelan, Nakladno poduzeće »Glas rada«, Zagreb, 1951, str. 583—585.

Str. 355: [IZOSTAVLJENI POČETAK ROMANA *BOŽJI BUBANJ*]

Svoj roman *Božji bubanj* započeo je Goran pisati na listovima papira veličine 15,5×21 cm; ispisavši zelenom tintom dvije i po strane teksta na tri lista, od kojih je prva dva lista paginirao, u drugoj redakciji teksta, u drugom svom prepisivanju rukom toga teksta izostavio je početak romana koji se prvi put objavljuje u ovom izdanju, s napomenom da je prva rečenica, citat u navodnicima, Goran uvrstio u roman na str. 261/1951. odn. na str. 361. našeg izdanja. — U trećem ulomku romana, ulomku koji je u zagrada, iza riječi završetka tog ulomka: ... *znanja i čudotvorstva.*), u konačnoj redakciji također je izostavio ovu rečenicu:

Ali o tim brbljarijama, koje su još gotovo nevine prema ostalim hulama, bit će govora u opisivanju svjetske raspuštenosti i teških oskvrnuća, što zahvatiše konačno i ovo paklenicima nedohodno mjesto, prošteništa sv. Ilije.

Str. 356: **BOŽJI BUBANJ**

Da bi komentar uz nedovršeni Goranov roman *Božji bubanj* bio što potpuniji, treba najprije pročitati napomene uz pređašnja dva priloga u kojima je riječ o spomenutom romanu, str. 401.

I. Već je rečeno da je početak romana *Božji bubanj* pisan na većem papiru, a nastavci su napisani na listovima papira veličine 10,5×21 cm, sve zelenom tintom; sve nastavke, osim drugoga, a ima ih devet, Goran je paginirao brojevima od 1 dalje pa bi se moglo pretpostaviti da je on te nastavke i napisao u devet odnosno deset navrata, jer je rukopis jednog nastavka izgubljen (u našem izdanju od str. 359: *Bubanj ima svoju historiju*... do str. 360., do početka ulomka: *Onaj učeni župnik*...; također je izgubljen završetak posljednje rečenice (str. 376) u posljednjem nastavku koji u rukopisu glasi:

Ta tvrđava ozbiljnosti, božjega straha, crkvene mudrosti počela se pomalo tresti i kao da su stari zidovi popuštali, opeke se kršile od raskalašena grohota, što je primjetno rasao kao

Ovo je na dvanaestoj, paginiranoj strani, a trinaesta je strana, sa završetkom rečenice, izgubljena.

II. Prvi svoj rukopis *Božjega bubnja* Goran je još jednom prepisao rukom u čisto, zelenom tintom, na 65 paginiranih listova veličine 15,5×21 cm, Prvi, nepaginirani list, nosio je naslov **BOŽJI BUBANJ** i posvetu: Seki. Sekom je Goran zvao svoju djevojku Ivanu Car, iz Svete Jane, gdje je pisao i taj roman, a i druge svoje književne priloge; neki od tih rukopisa, i rukopis ovog romana, bili su u Svetoj Jani za vrijeme

rata zakopani u zemlju pa se tinta kojom su pisani od vlažnosti razlila, i ti su rukopisi ostali gotovo posve nečitki, ili posve nečitki, kao što su npr. naslovni list *Božjeg bubnja* te prva dva i posljednja tri lista tog romana (čini se da je završetak romana također izgubljen); na str. 61. rukopisa može se pročitati ova »pjesmica« koja je u definitivnom rukopisu izostavljena:

Vozi mi se moja dika.

— *Kud putuješ? — svak je pita.*

— *Putujem u Turanj mlada,*

Bubanj kucnula bih rada.

— *Na mostu mi sklopi oči*

I rakijom grlo smoči,

Ponor siječe željeznica,

Hvatać će te omaglica!

Poglavlja romana u ovom, drugom rukopisu jednaka su kao i poglavlja u definitivnom rukopisu, i ovdje se donose početne riječi poglavlja i broj strana drugog rukopisa: *Bio je to velik...* str. 1—10; — *Bubanj ima svoju historiju...* str. 11—21; — *Maršale nazivahu u Turnju...* str. 22—33; — *Sve je to njima bubanj...* str. 34—44; — *Pred posljednjim Maršalom...* str. 45—55; — *Već pred petnaest godina...* str. 56—65. Ovo se poglavlje ne završava na 65. strani: kraj mu je vjerojatno na 66. strani, izgubljenoj. — Jednako su izgubljene i tvrde korice u koje je ovaj drugi rukopis bio svezan dvjema platnenim vrpcama (isto kao i sačuvani treći rukopis!).

III. Postoji i treći, definitivni rukopis *Božjega bubnja* koji je Goran sam otpkao na vlastitom pisačem stroju, u dva primjerka, veličine 17×21 cm; svaki je primjerak, original i kopiju, uvezao u čvrste korice kroz koje su provučene dvije platnene crne vrpce za vezanje (tako je i Nazor uvezivao svoje rukopise!). Primjerci rukopisa od 39 listova paginirani su od 1 do 38 (na prvom, nepaginiranom listu samo je naslov *Božji bubanj* i posveta *Seki*) i u svakom primjerku Goran je zelenom tintom proveo neke ispravke, a na koricama ispisao štampanim slovima svoje ime i naslov romana **BOŽJI BUBANJ**.

U književnoj ostavštini Goranovoj ima mnogo njegovih zapisa, građe, koju je on sabrao da bi se njom poslužio za što autentičniji opis vremena, prilika, ljudi u svom romanu *Božji bubanj*. Dio te građe iznio je i prikazao Vlatko Pavletić u knjizi *Goran njim samim* (Beograd 1963, str. 97/98, 104—106), ali je ostalo dosta zapisa, neobjavljenih, na temelju kojih bi se moglo još detaljnije prikazati, u posebnoj studiji, historijat nastanka ovog romana; npr. samo na jednom zelenkastom papiriću (7,5×16 cm) zabilježio je Goran ove podatke:

[Početak 19 vij. /-Porodica Vranicani/ -Dvorac Severin/ -Ambroz Vranicani/-Nošnja/-Običaji arist. društva /tog vremena/ -Govor/- Veze s vanjskim plemstvom/ -Pokućstvo/ -Vojničke časti i uniforme/ u vezi sa Severinom/ - (Banska Hrvat-

ska?)/-Oružje/ -Odnosi kmetova//Lopašić Hrv. urbani kmetstvo//Kukuljević: *Porodica Oršić/Leptir*//Empir//Muzej (bidermajer)/umj. obrt/gradski//Nižan (Bosiljevo-grof)/do 48/is-terjao [...]//Arhiv Oršić (pisma)

[II] Dnevnik Oršića/Arhiv/Memoari/njem.//Dnevnik Vrhovca/biskupa/lat.//Grlović: *Vranicani*/portreti, biografije/Grad. biblioteka//Rački: *Rijeka prema/Hrvatskoj*//Biografije Lopašića/Vranicani//Matasović (galantno doba)/Briefe des Grafen//Zapisnik žup./severinske//Županija sev. - urbarski akti/Punta//Vojnici francuski žene se.

Osim ovih Goranovih bilježaka ima u ostavštini i drugih, i nije od potrebe sve ih navoditi na ovome mjestu. Bude li se tko htio posebno baviti građom za *Božji bubanj* tj. utvrđivanjem koliko je autor tu građu iskoristio u fragmentu svog romana, morat će doći u Zavod za književnost i teatrologiju gdje će se moći poslužiti cjelokupnom građom.

O romanu *Božji bubanj*, tek započetom, napisao je Goran riječi oduševljenja u svom pismu Antunu Barcu 21. VIII. 1940. (vidi SD V). Ostavši u travnju 1941. bez namještenja, obratio se on, 26. V. 1941, pismom Anti Velzeku moleći ga da mu posudi deset tisuća dinara da uzmogne »izdržavati majku i sebe do završetka ovoga romana... On obuhvaća napoleonsku eru u našim krajevima i imade snažno simboličko značenje (prebačeno prividno na historiju) s obzirom na naše vrijeme...« (SD V). Poslije četrnaest dana javio se Goran i uredniku ovih *Sabраних djela* posljednjom svojom dopisnicom rekavši i ovo: »Ukratko: vrlo mi je lijepo, često se penjem na okolišna brda koja su visoka i preko tisuću metara, čitam i pišem, da, pišem, pišem. Pišem toliko da ću [ćel] valjda za 2 mjeseca, ako poče ovim tokom, započeti roman biti završen. Bit će to slavan dan, kada budemo čitali moja »djela«, kao u starim zlatnim vremenima«. (Tadijanoviću; Sveta Jana, 9. VI. 1941; SD V) Taj »slavan dan« nije, nažalost, došao nikada. — Još jednoga prijatelja, Julija Benešića, Goran je obavijestio o pojedinostima svog romana pišući mu iz Svete Jane između ostaloga: »... Zaželjeli ste jednom vidjeti 60 str. moga rukopisa »Božji bubanj«, koji počeh pisati, imade dosad 55 str., a tek sam trećinu svršio. Dakle, malo ću Vas iznenaditi.« (16. VI. 1941; SD V) Benešić je Goranu vjerojatno obećao da će čitati njegov rukopis kad bude imao 60 strana, a Goran mu ovdje javlja da rukopis ima 55 strana; bit će da je Goran, do 16. VI. 1941. kad je pisao Benešiću, imao dovršen svoj rukom pisani rukopis poglavlja koje počinje riječima: *Pred posljednjim Maršalom*... str. 45—55. A posljednje napisano poglavlje (*Već pred petnaest godina*...) nastalo je poslije toga datuma. Ovo su samo pretpostavke... Značajniji je ovdje Goranov podatak o zasnovanom opsegu njegova romana.

Prvo izdanje *Božjega bubnja* objavljeno je 1946. u siječanj-
skom broju zagrebačkoga časopisa *Republika*, a u knjizi je
Božji bubanj prvi put objelodanjen poslije šest godina, u
knjizi: Ivan Goran Kovačić, *Izabrana djela*, Uredio Dragutin
Tadijanović, Pogovor napisao Jure Kaštelan, Goranov portret
(u bojama) Antun Mezdjić, Nakladno poduzeće »Glas rada«,
Zagreb, 1951, str. 254—284.

D. T.

KAZALO

PROZA 1929—1935

Ševina tužaljka	7
Moj prvi lov na srne	8
Stari kipovi	10
Jedan slučaj iz škole	12
Djeca	15
Crni dani	18
Za prozorskim staklom	22
Konak	29
»Židovska hiža«	30
Bor na smetištu	34
Štef Droždek	37
Zvonce (Legenda)	42
Sni djetinstva	44
Majke božje suzice (Legenda)	45
Uskrslo proljeće	47
Slom	52
Mlinari	56
Smušeni obješenjak	64
Pred crkvom	67
Iza ugla	71
Probuđenje	76
Farizej	78
Mladi proroci	80

DANI GNJEVA 1936

Mrak na svijetlim stazama	93
Sedam zvonara Majke Marije	102
Smrt u čizmama	129
Veliki osvjetnik	151
Probuđeni djedovi	160
Novela s ratnih dopisnica	181
Vlak harmonika	225
Ivan Goran Kovačić [I. G. K.]	243

PROZA 1936—1940

Kraljevstvo zlatnih brežuljaka	247
Vino voda	252
Vječni grob	255
Čelična krila	257
Spasonosni smiješak	264
Vaga savjesti	267
»Pozno cvijeće«	272
Cijena života	275
Brod na potoku	278
Sveti psovač	306

POSTUMA (*Skice, Fragmenti*)

Drveni anđeli i 41 °C	325
[Pripovječica o anđelima]	329
[Novela o Tei, Ulomci]	332
Kuća lastavicā	334
[Prozori su otvoreni]	336
Brat, Skica	337
Gospon	342
Mlinar	343
Tišina	344
Olujna noć	345
[Pismo koje nikad nije poslano]	346
[Bez naslova I]	348
[Bez naslova II]	349
[Bez naslova III]	350
[Bez naslova IV]	351
[Božji bubanj, Skica I, II]	352
[Izostavljeni početak romana Božji bubanj]	355
Božji bubanj	356

PRILOZI

O izdanju <i>Sabranih djela</i> Ivana Gorana Kovačića, Opće napomene (Dragutin Tadijanović)	379
Napomene o Svesku prvom (D. T.)	385

Izdavači

Nakladni zavod Matice hrvatske
Č.G.P. »Delo« OOUR »Globus«
izdavačka djelatnost — Zagreb
Sveučilišna naklada Liber

Za izdavače

Tomislav Previšić
Tomislav Pušek
Antun Hamilton

Vanjska oprema

Josip Vaništa

Tehnički urednik

Kate Zorzut

Korektor

Vlatka Dominović

Br. MK 327

Tiskanje završeno ožujka 1983.

Tisak

Grafički zavod Hrvatske

Knjižnica Hrvatske akademije
znanosti i umjetnosti
Zagreb

101-106

1